

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ**

POLİS AKADEMİYASI

AİLƏ HÜQUQU

Dərs vəsaiti

*Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi
Polis Akademiyası elmi şurasının 19 dekabr
2016-cı il tarixli, 2 nömrəli protokolu ilə
nəşr üçün təsdiq olunmuşdur*

**Bakı
MÜTƏRCİM
2019**

Müəllif: **Nəbi Yəhya oğlu Əsgərov**
*Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
“Mülki hüquq” kafedrasının rəisi, polis polkovniki,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Elmi redaktor: **Mahir Bayram oğlu Əhmədov**
*Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası
rəisinin tədris və elmi işlər üzrə müavini,
polis polkovniki, hüquq elmləri doktoru,
professor, əməkdar müəllim*

Rəyçilər: **Səyyad Ağamir oğlu Ağayev**
*Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
“Cinayət prosesi” kafedrasının rəisi, polis polkovniki,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Şöhlət Müzəffər oğlu Kərimov
*Milli Aviasiya Akademiyasının “Hüquqşünaslıq”
kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Ailə hüququ: *Dərs vəsaiti.* – Bakı: Mütərcim, 2019. – 264 səh.

Dərs vəsaiti Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin, həmçinin ona uyğun qəbul edilmiş normativ hüquqi aktların əsasında yazılmışdır. Vəsaitdə ailə hüququ kursunun əsas məsələlərindən bəhs olunur: nikah, ər-arvadın şəxsi hüquq və vəzifələri, valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların tərbiyə formaları, aliment öhdəlikləri və s.

Vəsaitdən tələbələr, müəllimlər, vəkillər, qeydiyyat şöbələrinin, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının əməkdaşları, eləcə də ailə qanunvericiliyi ilə maraqlanan digər şəxslər istifadə edə bilərlər.

P 4306020000 67-19
026

© Polis Akademiyası, 2019

MÜNDƏRİCAT

Kitabda ixtisarla verilmiş şərti işarələrin adı 5

MÖVZU 1.

AİLƏ HÜQUQU MÜSTƏQİL HÜQUQ SAHƏSİ KİMİ 6

1. Ailə hüququnun anlayışı, predmeti və metodu 6
2. Ailə hüququnun prinsipləri 18
3. Ailə hüququnun sistemi və mənbələri 24
4. Qanunun analogiyası və hüququn analogiyası 33

MÖVZU 2.

AİLƏ HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ..... 37

1. Ailə hüquq münasibətlərinin anlayışı, növləri, yaranması, dəyişməsi və xitamı 37
2. Ailə hüquq münasibətlərinin subyektləri və məzmunu 45
3. Ailə hüquqlarının həyata keçirilməsi və ailə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi. Nümayəndəlik..... 52
4. Ailə hüquqlarının müdafiəsi və ailə-hüquqi məsuliyyət..... 56
5. Ailə hüququnda müddətlər 61

MÖVZU 3.

ƏR-ARVAD ARASINDA ŞƏXSİ VƏ ƏMLAK

MÜNASİBƏTLƏRİ..... 66

1. Nikahın anlayışı, əlamətləri, bağlanması şərtləri və qaydası..... 66
2. Nikaha xitam verilməsi və nikahın etibarsızlığı 78
3. Nikah hüquq münasibətlərinin məzmunu 101
4. Ər-arvadın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət..... 125

MÖVZU 4.

VALİDEYNLƏRLƏ UŞAQLAR ARASINDA

ŞƏXSİ VƏ ƏMLAK MÜNASİBƏTLƏRİ..... 129

1. Valideynlərlə uşaqlar arasında hüquq münasibətlərinin yaranması əsasları 129
2. Valideynlik hüquq münasibətlərinin məzmunu 136

3. Valideynlik hüquq münasibətlərinin dəyişməsi və xitam olunması.....	157
---	-----

MÖVZU 5.

VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQLARIN TƏRBİYƏ FORMALARI.....	167
1. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların tərbiyə formaları haqqında ümumi müddəalar	167
2. Uşaqların övladlığa götürülməsi.....	174
3. Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik.....	205
4. Himayədar ailə.....	218
5. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların digər tərbiyə formaları	222

MÖVZU 6.

ALİMENT ÖHDƏLİKLƏRİ.....	225
1. Aliment öhdəliklərinin anlayışı və növləri	225
2. Valideynlərin və uşaqların aliment öhdəlikləri.....	232
3. Ər-arvadın və keçmiş ər-arvadın aliment öhdəlikləri.....	246
4. Ailənin digər üzvlərinin aliment öhdəlikləri.....	252
5. Alimentin ödənilməsi və tutulması qaydası.....	255

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:	264
Normativ-hüquqi aktlar:	265
Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun QƏRARLARI:.....	268
Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin QƏRARLARI:.....	269
Beynəlxalq normativ-hüquqi aktlar:	270

**Kitabda ixtisarla verilmiş
şərti işarələrin adı**

AR	– Azərbaycan Respublikası
Azərbaycan SSR	– Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası
AR Konstitusiyası	– Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
AR Prezidenti	– Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
AR ƏM	– Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi
AR MM	– Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi
AR AM	– Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi
AR MPM	– Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi
AR CM	– Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
AR CPM	– Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi
AR CİM	– Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi
AR NK	– Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti
VVADQ	– vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı

MÖVZU 1.

AİLƏ HÜQUQU MÜSTƏQİL HÜQUQ SAHƏSİ KİMİ

- 1. Ailə hüququnun anlayışı, predmeti və metodu*
- 2. Ailə hüququnun prinsipləri*
- 3. Ailə hüququnun sistemi və mənbələri*
- 4. Qanunun analogiyası və hüququn analogiyası*

1. Ailə hüququnun anlayışı, predmeti və metodu

Ailə hüququnun anlayışına üç mövqedən yanaşmaq olar: hüquq sisteminin elementi kimi, elm kimi və tədris fənni kimi. Elmdə indiyə qədər ailə hüququnun mülki hüquq sahəsinin yarım hüquq sahəsi və ya müstəqil sahə olması barədə konkret fikir formalaşmamışdır. Rus alimlərindən Q.F.Şerşeneviç ailə hüququnu mülki hüququn yarım hüquq sahəsi olduğunu göstərmişdir. Hətta K.P.Pobedonosçevin müəllifliyi ilə III cilddən ibarət yazılmış “Mülki hüquq kursu”nda (II cild) “ailə münasibətləri” mülki hüquq kursunun sisteminə nəzərdə tutulmuşdur. Müasir dövrdə də bu mövqedən çıxış edən hüquqşünas alimlər vardır.

Ailə hüququnun müstəqil hüquq sahəsi olduğunu isə inqilaba qədərki alimlərdən D.İ.Meyer öz əsərlərində irəli sürmüşdür.

Sovet dövründə ailə hüququnun müstəqil hüquq sahəsi olmasına dair çoxlu sayda tədqiqat işləri aparılmışdır. Hazırda da alimlərin əksəriyyəti ailə hüququnun müstəqil hüquq sahəsi olması fikrini dəstəkləyirlər. Bu, ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi predmeti və metodunun səciyyəviliyinin aşkara çıxarılması ilə əlaqədardır.

Ailə hüququ müstəqil hüquq sahəsi kimi ailə mənsubiyyətinə əsaslanan fiziki şəxslər arasında əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının sistemidir.

Ailə hüququ elm sahəsi kimi ailə hüquq münasibətlərinin inkişaf qanunauyğunluqları və mahiyyətinə aid biliklər sistemini özündə əks etdirir. Onun çərçivəsində ər-arvad və valideynlik hüquq münasibətlərinin hüquqi təbiəti, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların aşkar olunması və yerləşdirilməsi, tərbiyə olunmaq üçün onların himayədar ailəyə verilməsi, onların xarakterik xüsusiyyətləri, həmçinin digər ailə münasibətlərinin yaranması, dəyişməsi və xitamı ilə bağlı normativ hüquqi aktlar haqqında tədqiqatlar aparılır.

Ailə hüququ hüquq elmlərinin sistemində daxildir və sahəvi qrupa aiddir. Ailə hüququ dövlət və hüquq tarixi, dövlət və hüquq nəzəriyyəsi elmləri ilə sıx bağlıdır. Ailə hüququna münasibətdə onlar ümumi-hüquqi elm kimi çıxış edirlər.

Dövlət və hüquq tarixi xronoloji qaydada ayrı-ayrı dövlətlərdə ictimai münasibətlərin hüquqi formasının inkişafını öyrənir və bununla da ailə hüquq münasibətlərinin inkişaf qanunauyğunluqlarının tədqiqi və aşkar edilməsi üçün baza rolunu oynayır. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi isə hüququn yaranmasını, fəaliyyətini (mexanizmini) və inkişafının əsas ümumi qanunauyğunluqlarını öyrənir və digər hüquq sahələri ilə yanaşı, ailə hüququ nəzəriyyəsinin formalaşdırılması üçün bu sahədə xüsusi məsələlərin həlli istiqamətlərini müəyyən edir.

Ailə hüququnun hüququn digər sahələri ilə müxtəlif dərəcələrdə əlaqəsinin olmasına baxmayaraq, onun daha çox mülki hüquq, inzibati hüquq və sosial təminat hüququ sahələri ilə ikitərəfli əlaqəsi vardır.

Tədris fənni kimi ailə hüququnun çərçivəsində ailə hüququ sahəsindəki hüquq elmlərinin işləyib hazırladıqları baxışlar və nəzəriyyələr, qüvvədə olan normativ-hüquqi aktlar və onların praktiki tətbiqi öyrənilir, təhsilalanlara hüquqi sənədlərin tərtib olunması və müəyyən hüquqi hərəkətlərin icrası vərdisləri aşılanır.

Bütün hüquq sahələrini fərqləndirən əsas **iki meyar** mövcuddur: **hüquqi tənzipetmənin predmeti** və **hüquqi tənzipetmənin metodu**.

Hüquq elmində hüquqi tənzimləmə predmeti dedikdə, həmin hüquq sahəsinin hansı ictimai münasibətləri tənzimləməsi başa düşülür. Bu elmi tərifdən irəli gələrək və AR AM-in 2.2-ci maddəsində göstərilən “ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimi qadınla kişinin nikahının könüllülüüyü, ər-arvadın hüquq bərabərliyi, ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll olunması, uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü, onların rifahına və inkişafına qayğı, ailənin yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan üzvlərinin hüquq və mənafələrinin müdafiəsinin təmin olunması prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir” müddəasına əsasən deyə bilərik ki, **ailə hüququnun predmeti** ailə hüquq münasibətləridir.

Ailə hüququnun predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin dairəsi AR AM-in 2.1-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Onlara aiddir:

- 1) ər-arvad arasında əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri;
- 2) valideynlərlə uşaqlar arasında əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri;

- 3) ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda və həddə başqa qohumlar arasında əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri;

- 4) ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda və həddə digər şəxslər arasında əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, AR AM-in 2.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, AR AM təkcə nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi və onun etibarsız sayılması qaydaları və şərtlərini deyil, həmçinin bu vəziyyət özündə ailə hüquq münasibətlərini əks etdirməsə də valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların aşkar olunması və yerləşdirilməsi forma və qaydalarını da müəyyən edir.

AR AM-in 2.1-ci maddəsinin məzmunundan görüldüyü kimi qanunvericilik ailə hüququnun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin dairəsini müəyyən etmək üçün **iki meyardan** istifadə etmişdir.

Birincisi, qanunverici orqan ailə hüququ ilə tənzimlənən və öz aralarında hüquq münasibətlərində olan şəxslərin dairəsini müəyyən etmişdir. Onlara aiddir: ailə üzvləri, qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş hallarda və həddə başqa qohumlar və digər şəxslər. La-

kin göstərilən meyar şübhəsiz ki, ailə hüququnun predmetini aydınlaşdırmaq üçün kifayət etmir. Ailə üzvləri arasında öz hüquqi təbiətinə görə ən müxtəlif münasibətlər formalaşa bilər. Məsələn, əgər ailə üzvləri eyni təşkilatda bir yerdə işləyirlərsə, onlar arasında əmək münasibətləri yaranır. Bundan başqa, əgər ər-lə-arvad dövlət qulluğunda xidmət edirlərsə və onların birinin digərinə təciliyə vardırırsa, onda onlar arasında inzibati hüquq münasibətləri formalaşmışdır.

Buna görə də birinci meyarla yanaşı, qanunverici orqan **ikinci** meyardan da istifadə etməklə müəyyən etmişdir ki, ailə qanunvericiliyi ailə üzvləri arasında yalnız əmlak və şəxsi qeyri-əmlak xarakterinə malik hüquq münasibətlərini tənzimləyir. Lakin bu meyarla da ailə hüququnun predmetini müəyyən etmək nisbi azlıq təşkil edir. Belə ki, ailə üzvlərindən biri digəri ilə borc müqaviləsi bağlayırsa, onlar arasında əmlak münasibətləri yaranmış olur. Bu münasibətlər ailə hüquq normaları ilə deyil, mülki hüquq normaları ilə tənzimlənir. Buna görə də ədəbiyyatda haqlı olaraq ona diqqət yetirilir ki, ailə qanunvericiliyi ailə münasibətlərini hüququn digər institutları ilə tənzimlənən münasibətlərdən ayrılmasına imkan verən maddi xarakterli meyarları özündə əks etdirmir.

Göstərilədiyi kimi, ailə hüququnun predmeti yalnız ailə üzvləri arasında münasibətlərlə məhdudlaşmır. Ailə hüququ ilə həmçinin, qəyyumluq və himayəçilik, qohumluq, övladlığa götürmə, alimənt və s. münasibətlər tənzimlənir.

Beləliklə, **ailə hüququnun predmeti dedikdə, ailə üzvləri arasında və ya onların iştirakı ilə nikaha, qohumluğa, övladlığa götürməyə, qəyyumluğa və himayəyə, uşaqların tərbiyəyə qəbul edilməsinə əsaslanan əmlak və şəxsi-qeyri əmlak münasibətləri başa düşülür.**

Hüquq sahəsinin müstəqil olmasını müəyyən edən əlamətlərdən biri də onun tənzimlənməsi metodudur. **Ailə-hüquqi tənzimləmənin metodu** dedikdə, ailə hüququnun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərə hüquqi təsir üsullarının və vasitələrinin məcmusu başa düşülür.

Elmdə indiyədək ailə hüququnun metodu barədə vahid fikir formalaşmamışdır. Məsələn M.V.Antokolskaya hesab edir ki, ailə hüququnun metodu bütövlükdə **dispozitiv** və **situativdir** (situasiya - vəziyyət, şərait, hadisələrin gedişi). Sonuncuya misal olaraq AR AM-in 37.2-ci maddəsini göstərmək olar. Həmin normada deyilir ki, ayrı-ayrı hallarda məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyini və (və ya) ərin (arvadın) diqqətəlayiq mənafeyini, o cümlədən ər-arvaddan biri üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etmədiyi və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etdiyi hallarda nəzərə alıb onların birgə mülkiyyətinin bölünməsi zamanı payları bərabər bölməyə bilər. Bundan başqa, AR AM-in 68.2-ci maddəsində təsbit olunmuşdur ki, uşağın valideynlərlə (onlardan biri ilə) qalması onlardan asılı olmayan hallarda (psixi pozğunluq və ya başqa xroniki xəstəliklər, ağır vəziyyət və s.) uşağın həyatı üçün təhlükə yaradırsa, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yol verilir.

Tədqiqatçıların əksəriyyəti isə qeyd edirlər ki, ailə hüququnun metodu **yolverilənlik** və **imperativ** metoddur.

Ədəbiyyatda deyilir ki, münasibətə təsir vasitələrinin məzmunundan asılı olaraq ailə hüququnun metodu yolverilən, münasibətə təsir formasından asılı olaraq isə imperativdir. Bu iki müddəanın uyğunluğu onun özünəməxsusluğunu ifadə edir. Bunun nəticəsində ailə-hüquqi metod yolverilənlik-imperativ kimi göstərilə bilər.

Yolverilənlik metodunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ailə hüququnda **“qanunla qadağan olunmayan hər bir şeyə icazə verilir”** müddəası qüvvədədir.

İmperativlik metodu isə ailə hüquq münasibətləri subyektlərinin davranışını qanunla konkretləşdirir.

Ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi üsullarının sırasından aşağıdakıları ayırmaq olar:

1. Hüquq münasibətləri iştirakçılarının müəyyən davranışlarına qadağaların qoyulması metodu.

Qadağalar iki qrupa ayrılır: **düzünə** və **yanakı**. Bu qadağalar **“qəti”**, **“şərti”** və **“istisna təşkil edən”** formalarda ola bilər.

Düzünə qadağa - hüquq normasında açıq ifadə edilmiş qadağadır. Buna uyğun olaraq, ailə hüquq normalarında “**ola bilməz**”, “**yol verilmir**”, “**qadağandır**” və s. sözlər təsbit edilmişdir.

Qəti düzünə qadağa əks olunmuş ailə hüquq normasına misal olaraq AR AM-in 2.4-cü maddəsini göstərmək olar: nikaha daxil olarkən və ailə münasibətlərində sosial, irqi, milli, dini və dil mənsubiyyətinə görə vətəndaşların hüquqlarının hər hansı formada məhdudlaşdırılması qadağandır.

Şerti düzünə qadağa əks olunmuş ailə hüquq normasına AR AM-in 15-ci maddəsini aid etmək olar: arvadın hamiləliyi dövründə və ya uşağın doğulmasından sonra 1 il müddətində arvadın razılığı olmadan ər nikaha xitam verilməsi barədə iddia qaldıra bilməz.

İstisna təşkil edən düzünə qadağa AR AM-in 109.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Bu normaya əsasən aşağıdakı hallar istisna olmaqla alimentin ödənilmiş məbləği geri tələb olunmur:

1) aliment ödənilməsi barədə saziş aliment ödəyən tərəfi aldatma, ona hədə-qorxu gəlmə və ya zor tətbiq etmə nəticəsində bağlandığına görə etibarsız hesab edildikdə;

2) məhkəmənin qətnaməsinin, aliment ödənilməsi barədə saziş və ya icra vərəqəsinin saxtalaşdırılması faktı məhkəmə hökmü ilə təsdiq olunduqda;

3) aliment alan tərəfindən yalan məlumatların verilməsi və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi ilə əlaqədar aliment tutulması haqqında məhkəmə qətnaməsi ləğv olunduqda.

Yanakı qadağa - hüquq normasında birmənalı ifadə edilməmiş qadağadır. Belə qadağaları hüquq normasının məzmununa əsaslanmaqla müəyyən etmək olar.

Qəti yanakı qadağaya nümunə kimi AR AM-in 118.1.3-cü maddəsini göstərmək olar. Övladlığa götürmə qaydasını müəyyən edən mərhələlərdən biri də övladlığa götürmə barədə məhkəmə qərarının qəbul edilməsidir. Yəni, məhkəmədən başqa, heç bir dövlət orqanı və ya yerli özünüidarə orqanı uşağın övladlığa götürülməsi məsələsini həll edə bilməz.

Şerti yanakı qadağa AR AM-in 37-ci maddəsində təsbit olunmuşdur: ər-arvad arasındakı müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, onların ümumi əmlakının bölünməsi zamanı bu əmlakdakı payları bərabər hesab edilir. Ayrı-ayrı hallarda məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyini və (və ya) ərini (arvadın) diqqətəlayiq mənafeyini, o cümlədən ər-arvaddan biri üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etmədiyi və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etdiyi hallarda nəzərə alıb onların birgə mülkiyyətinin bölünməsi zamanı payları bərabər bölməyə bilər.

İstisna təşkil edən yanakı qadağa AR AM-in 121.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur: ögey ata (ögey ana), habelə yaxın qohumlar (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) istisna olmaqla, övladlığa götürmək istəyən nikahda olan şəxslərdən biri (ər-arvad) üçün aşağı yaş həddi 25, nikahda olmayanlar üçün 30 yaşdır. Məhkəmə tərəfindən üzrlü hesab edilən səbəb olduqda, yaş fərqi azaldıla bilər. (AR AM-in 121.4-cü mad.).

2. Hüquq münasibətləri iştirakçılarının bəzi davranışlarına yol verilməsinin (icazə verilməsinin) müəyyən edilməsi metodu. Bu o deməkdir ki, ailə hüquq münasibətinin iştirakçısı qanunla müəyyən olunmuş öz hüquqlarını realizə edə bilər.

Qadağa olunan hallarda olduğu kimi, yolverilən (icazə verilən) də **düzünə** və **yanakı** növlərə ayrılır və hər ikisi “**qəti**”, “**şerti**” və “**istisna təşkil edən**” formalarda ola bilər.

Düzünə yolverilmə (icazə verilmə) - hüquq normasında açıq ifadə edilmiş yolverilənlikdir. Buna uyğun olaraq, ailə hüquq normalarında “**ola bilər**”, “**yol verilir**” və s. sözlər təsbit edilmişdir.

Qəti düzünə yolverilmə əks olunmuş ailə hüquq normasına misal olaraq AR AM-in 39.1-ci maddəsini göstərmək olar: nikah müqaviləsi nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatına qədər, eləcə də nikah dövründə istənilən vaxtda bağlana bilər.

Şerti düzünə yolverilmə AR AM-in 90-cı maddəsində təsbit olunmuşdur: əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan baba və nənə saxlanmaq üçün yetkinlik yaşına çatmayan övladlarından

və ya ərindən (arvadından) maddi yardım ala bilmədikdə, buna zəruri vəsaitə malik nəvələrdən məhkəmə qaydasında aliment verilməsini tələb etmək hüququna malikdirlər.

İstisna təşkil edən düzünə yolverilmə qismində AR AM-in 144.1-ci maddəsini göstərmək olar. Bu normada deyilir ki, aşağıdakılar istisna olmaqla, yetkinlik yaşına çatmış hər iki cinsdən olan şəxslər himayədar valideyn ola bilər:

- məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya fəaliyyət qabiliyyəti məhdud hesab edilən şəxslər;

- məhkəmə tərəfindən valideynlik hüquqlarından məhrum olunan və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılan şəxslər;

- üzərinə qanunla qoyulan qəyyumluq (himayəçilik) vəzifələrini lazımi qaydada yerinə yetirmədiyi üçün həmin vəzifələrdən kənarlaşdırılan şəxslər;

- keçmiş övladlığa götürülənlər, əgər övladlığa götürmə onların təqsiri üzündən məhkəmə tərəfindən ləğv olunmuşsa;

- səhhətinə görə uşağı tərbiyə etmək vəzifəsini həyata keçirə bilməyən şəxslər.

Yanakı yolverilmə (icazə verilmə) - hüquq normasında birmənalı ifadə edilməmiş yolverilmədir. Belə yolverilmələri hüquq normasının məzmununa əsaslanmaqla müəyyən etmək olar.

Qəti yanakı yolverilməyə nümunə kimi AR AM-in 33.1-ci maddəsini göstərmək olar: ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququ onların qarşılıqlı razılığı əsasında həyata keçirilir.

Şerti yanakı yolverilmə AR AM-in 10-cu maddəsində təsbit olunmuşdur: Azərbaycan Respublikasında nikah yaşı 18 yaş müəyyən olunur. Üzrlü səbəblər olduqda, nikaha daxil olmaq istəyən və nikah yaşına çatmamış şəxslərin yaşadıkları ərazinin yerli icra hakimiyyəti orqanları onların xahişi ilə nikah yaşının 1 ildən çox olmayaraq azaldılmasına icazə verə bilər.

İstisna təşkil edən yanakı yolverilmə qismində “Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında AR NK-nın 31 oktyabr 2003-cü il tarixli, 145 nömrəli qə-

rarının 1.8-ci bəndini göstərmək olar: nikahın dövlət qeydiyyatı istisna edilməklə, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı notariat qaydasında təsdiq olunmuş etibarnamə əsasında aparıla bilər.

Şəxsə ailə hüquq normalarında təsbit olunmuş imkanları realizə etməkdən ötrü ona qanunvericilikdə müvafiq hüquqlar verilmişdir. Digər şəxslərin isə üzərinə vəzifələr qoyulmuşdur. Ona görə də daha bir tənzimlənmə üsulu da vardır.

3. Hüquq münasibətləri iştirakçıları üçün bəzi məcburi davranışlar metodu. Bu o deməkdir ki, üzərinə vəzifə qoyulmuş şəxs həmin vəzifəni lazımı qaydada icra etməlidir və ya belə davranışdan çəkinməlidir.

Burada da həmçinin, məcburi davranışlar metodunun **düzünə** və **yanakı** məcburi göstəriş növləri fərqləndirilir və eyni ilə də hər ikisi “**qəti**”, “**şerti**” və “**istisna təşkil edən**” formalarda ola bilər.

Düzünə məcburi göstəriş - hüquq normasında açıq ifadə olunmuşdur. Müvafiq normalarda “**olmalıdır**”, “**zəruridir**”, “**etibarsızdır**” və s. İmperativ xarakterli sözlərə rast gəlinir.

Qəti düzünə məcburi göstəriş AR AM-in 84.1-ci maddəsində təsbit olunmuşdur: ər-arvad bir-birinə maddi cəhətdən kömək göstərməlidir.

Şerti düzünə məcburi göstəriş AR AM-in 33.4-cü nəzərdə tutulmuşdur: ər-arvaddan birinin daşınmaz əmlak üzərində sərəncam vermək barədə notariat qaydasında təsdiq edilən və (və ya) qeydiyyata alınan əqdlər bağlanması üçün digər tərəfin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı lazımdır.

İstisna təşkil edən düzünə məcburi göstərişə misal olaraq AR AM-in 52-ci maddəsini göstərmək olar: onun maraqlarına zidd olan hallar istisna olunmaqla, 10 yaşına çatmış uşağın fikri mütləq nəzərə alınmalıdır.

Yanakı məcburi göstəriş - hüquq normasında birmənalı ifadə edilməmiş göstərişdir. Belə göstərişləri hüquq normasının məzmununa əsaslanmaqla müəyyən etmək olar.

Qəti yanakı məcburi göstəriş AR AM-in 9.1-ci maddəsində təsbit olunmuşdur: nikah Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələri, rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəlikləri tərəfindən nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin bu barədə ərizə verdikləri gündən 1 ay sonra onların iştirakı ilə bağlanır.

Şerti yanakı məcburi göstəriş AR AM-in 125.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur: övladlığa götürülən 10 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adı bu Məcəllənin 124.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər. Övladlığa götürülən 7 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adının dəyişdirilməsi barədə fikri öyrənilir.

İstisna təşkil edən yanakı məcburi göstərişə misal olaraq AR AM-in 19.1-ci maddəsini göstərmək olar: bu Məcəllənin 17.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olduqda və ya ər (arvad) nikahın pozulmasına razı olmadıqda nikah məhkəmə qaydasında pozulur.

Ailə hüquq münasibətlərinin bir qrup iştirakçılarının subyektiv hüquqları ilə digər iştirakçıların subyektiv vəzifələrinin qarşılıqlı əlaqəsini aşağıdakı misallardan görmək olar:

- AR AM-in 62.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq baba, nənə, qardaş, bacı və digər qohumlar uşaqla ünsiyyət hüququna malikdirlər. Bu halda uşağın valideynlərinin üzərinə belə ünsiyyətə mane olmamaq vəzifəsi qoyulur;

- AR AM-in 55.1-ci maddəsində deyilir ki, uşaq öz valideynlərindən və ailənin digər üzvlərindən bu Məcəllənin beşinci bölməsində müəyyən olunmuş qaydada və miqdarda vəsait almaq hüququna malikdir. AR AM-in 75.1-ci maddəsində isə göstərilir ki, valideynlər əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış övladlarını saxlamağa borcludurlar.

Daha bir misal AR AM-in 33.2-ci maddəsinə müvafiq göstərilə bilər. Ər-arvadın rəsmi reyestrdə qeydə alınmalı olmayan ümumi daşınar əmlakı üzərində sərəncam əqdini onlardan biri həyata keçirirsə, bu halda güman edilir ki, o, digərinin razılığı ilə hərəkət edir. Burada axırıncının üzərinə belə əqdin bağlanmasına mane olmamaq vəzifəsi qoyulur.

4. Hüquq münasibətləri iştirakçılarının hüquq və mənafelərinin mühafizəsinin müəyyənləşdirilməsi metodu. Burada subyektlərin konkret davranışlarının pozitiv tənzimlənməsindən söhbət getmir. Lakin, onların hüquq və mənafeləri pozulduğu və ya digər əlverişsiz şəraitə düşdükləri halda dövlət tərəfindən müdafiələrinə təminat verilir. Məsələn, AR AM-in 1.2-ci maddəsində təsbit olunmuşdur ki, Azərbaycan Respublikasında ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqılıq qanunla mühafizə edilir. AR AM-in 114.1-ci maddəsinə əsasən valideynlər öldükdə, valideynlik hüquqlarından məhrum olunduqda, valideynin hüquqları məhdudlaşdırıldıqda, valideynlər fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə, valideynlər xəstələndikdə, uzun müddət uşaqlarla birlikdə olmadıqda, valideynlər uşaqların tərbiyəsindən və ya onların hüquq və mənafelərinin müdafiəsindən yayındıqda, o cümlədən doğum evlərindən, sosial xidmət müəssisələrindən öz uşaqlarını götürməkdən imtina etdikdə, eləcə də valideyn himayəsinin olmadığı digər hallarda uşaqların hüquq və mənafelərinin müdafiəsi yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

5. Konkret hüquqi meyarların və anlayışların ümumi prinsiplərinin və izahlarının müəyyənləşdirilməsi metodu. Onları nəzərdə tutan normalar, bəzi davranış qaydalarını özündə əks etdirmir və tənzimləyici və mühafizəedicilərin normalara əlavələr kimi çıxış edirlər.

Bura aiddir: **möhkəmləndirici, definitiv normalar və prinsip - normalar.**

Möhkəmləndirici normalar ümumi halda tənzimlənen münasibətlərin bəzi elementlərini ifadə edir. Məsələn, AR AM-in 12-ci

maddəsində yaxın qohumların kateqoriyaları göstərilmişdir: yaxın qohumlar (valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və anası olan) qardaş və bacılar), övladlığa götürənlər və övladlığa götürülənlər, ikisindən biri və ya hər ikisi başqası ilə nikahda olan şəxslər, tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayışı təqdim etməkdən imtina edən şəxslər, ikisindən biri və ya hər ikisi ruhi xəstəlik və ya kəmağıllıq nəticəsində məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslər arasında nikahın bağlanmasına yol verilmir.

Definitiv normalar formalaşdırılmış bəzi hüquqi anlayışları və kateqoriyaları özündə ehtiva edir. Məsələn, AR AM-in 38.1-ci maddəsində deyilir ki, nikah müqaviləsi nikaha daxil olan şəxslər arasında bağlanan, nikah dövründə və (və ya) nikah pozulduqda ər-arvadın əmlak hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən edən sazişdir.

Prinsip - normalarda sahəvi hüquqi prinsiplər və həmin hüquq sahəsinin vəzifələri formalaşdırılmışdır. AR AM-in 2.2-ci maddəsində deyilir ki, ailə münasibətlərinin hüquqi tənziyi qadınla kişinin nikahının könüllülüüyü, ər-arvadın hüquq bərabərliyi, ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll olunması, uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü, onların rifahına və inkişafına qayğı, ailənin yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan üzvlərinin hüquq və mənafelərinin müdafiəsinin təmin olunması prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir.

Ailə hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsinin göstərilən üsullarından hər biri digəri ilə əlaqəlidir.

Ailə münasibətləri şəxsi-etimad xarakteri daşdığından, bu münasibətlər fərdi hüquqi tənzimləməni zəruri edir. Buna görə də ailə hüququ üçün **nisbi-müəyyən normalar, situativ normalar, həmçinin dispozitiv normaların** mövcudluğu üstünlük təşkil edir. Bu normalar konkret situasiyadan asılı olaraq hüquq tətbiq edən orqanlar və ya hüquq münasibəti iştirakçıları tərəfindən müstəqil qərarların qəbulu imkanlarını nəzərdə tutur. Məsələn, AR AM-in 37.2-ci maddəsində deyilir ki, ayrı-ayrı hallarda məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyini və (və ya) ər-in (arvadın) diqqətə

layiq mənafeyini, o cümlədən ər-arvaddan biri üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etmədiyi və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etdiyi hallarda nəzərə alıb onların birgə mülkiyyətinin bölünməsi zamanı payları bərabər bölməyə bilər. Bundan başqa, AR AM-in 68.2-ci maddəsində göstərilmişdir ki, uşağın valideynlərlə (onlardan biri ilə) qalması onlardan asılı olmayan hallarda (psixi pozğunluq və ya başqa xroniki xəstəliklər, ağır vəziyyət və s.) uşağın həyatı üçün təhlükə yaradırsa, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yol verilir.

Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına həmçinin, valideynlərin davranışı onlarla qalan uşaq üçün təhlükəli olduqda və valideynlik hüquqlarından məhrum etmə üçün əsas olmadıqda da, yol verilir.

Dispozitiv normaya misal olaraq AR AM-in 22.1-ci maddəsini göstərmək olar: nikah məhkəmə qaydasında pozularkən, ər-arvad məhkəməyə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının kiminlə qaldığını, uşaqların və (və ya) ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ər-in (arvadın) saxlanması üçün vəsaitin ödənilmə qaydasını, bu vəsaitin miqdarını və ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətinin bölünməsini müəyyən edən saziş təqdim edə bilərlər.

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərə əsasən belə nəticəyə gələ bilərik ki, ailə hüququnun metodu situativ tənzimləmədən irəli gələrək ya **yolverilən, ya da imperativdir**.

2. Ailə hüququnun prinsipləri

Ailə hüququnun mahiyyətini tam açmaq üçün onun predmeti və metodunu qeyd etməklə yanaşı, ailə-hüquqi tənzimləmə prinsiplərini də müəyyənləşdirmək lazımdır. Ailə hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi həm AR MM-in 1.2-ci maddəsində təsbit olunmuş mülki məəcəllənin vəzifələrinə, həm də bu ictimai münasibətlərin mülki-hüquqi tənzimlənməsinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən ailə hüququnun prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir. Ailə hüququnun əsas prinsipləri AR AM-in 1.3-cü maddəsində müəyyən

edilmişdir və ailə hüquq münasibətlərinin ən mühüm xüsusiyyətlərini ifadə edir. Onlara aiddir:

- 1) ailənin möhkəmləndirilməsi;
- 2) ailədaxili məsələlərin həllinə qarışmağa yol verilməməsi;
- 3) VVADQ orqanlarında bağlanmış nikahın tanınması;
- 4) nikahın könüllülüüyü;
- 5) ər-arvadın hüquq bərabərliyi;
- 6) uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü;
- 7) ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll edilməsi;
- 8) təknikahlılıq;
- 9) ailə üzvlərinin hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsi və məhkəmə müdafiəsinin təmin olunması;
- 10) əmək qabiliyyəti olmayan və yetkinlik yaşına çatmayan ailə üzvlərinin hüquq və mənafelərinin təmin olunmasının üstünlüyü.

Ailənin möhkəmləndirilməsi prinsipi. Cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailənin sabitliyi və möhkəmliyi bütövlükdə cəmiyyətin dayanıqlığını təmin edir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 34-cü maddəsinin III bəndinə əsasən, nikah və ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir. Dövlət ailə hüquq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi və dayanıqlığının təmin olunması üçün bütün imkanlardan istifadə edir. Bu möhkəmlik və dayanıqlıq ailə üzvlərinin qarşılıqlı məhəbbəti və hörməti, hər birinin bütöv ailə üzvləri qarşısında məsuliyyəti və qarşılıqlı köməyi əsasında mümkündür. Fikrimizcə, hüquq normalarının vasitəsilə ailə üzvlərini qarşılıqlı məhəbbətə və ya hörmət etməyə məcbur etmək mümkün deyildir. Lakin ailə hüquq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi elə formada qurula bilər ki, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hissləri saxlanılmış olsun, onlar biri birinə kömək etsinlər. Ona görə də AR AM ər-arvada imkan verir ki, onlar özləri nikah müqaviləsində əmlak münasibətlərinin rejimini öz istədikləri kimi müəyyənləşdirə bilsinlər. Qarşılıqlı məhəbbət və hörmət əsasında formalaşan ər-arvad münasibətlərinə hər hansı tamahkarlıq, maddi mənafə güdmə təsir göstərə bilməz.

Ailədaxili məsələlərin həllinə qarışmağa yol verilməməsi prinsipi. Ailə hüququnun normaları elə bir şəkildə formulə edilmişdir ki, o ilk növbədə ailə üzvlərinin şəxsi maraqlarını ifadə etməklə yanaşı, ailə həyatının bütün məsələlərini kənar təsir olmadan həll etmək mümkün olsun. Əgər ailə üzvləri öz hərəkətlərini ailə qanunvericiliyinə uyğun formada həyata keçirirlərsə, dövlət hakimiyyət və yerli özünü idarətmə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin və digərlərinin ailədaxili məsələlərə müdaxilə etmələrinə yol verilmir. Məsələn, onlar ailə üzvlərinə ailənin dolanacaq xərclərini necə bölüşdürmək, uşaqları necə tərbiyə etmək və s. göstərişlərini verə bilməzlər. AR Konstitusiyasının 32-ci maddəsinin II bəndi hər bir şəxsin ailə həyatının sirrini saxlamaq hüququnu nəzərdə tutmuşdur. Bu hüquq həmçinin kənar şəxslər tərəfindən ailədaxili məsələlərə müdaxilənin qadağan olunmasına və müdaxilədən müdafiə hüququnun realizəsinə imkan yaradır.

Eyni zamanda, ayrı-ayrı ailə üzvlərinin şəxsi maraqları ümumi maraqlarla ziddiyyət təşkil etdikdə, ailə hüququ ailədaxili məsələlərin həllinə müdaxilə etməyə yol verir. Belə ki, AR AM-in 64.0.5 və 65.2-ci maddələrinə müvafiq olaraq, valideynlər və ya onlardan biri uşaqlara qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törətdikdə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarını müdafiə edən orqanın müraciətinə əsasən valideynlik hüquqlarından məhrum edilə bilərlər.

VVADQ orqanlarında bağlanmış nikahın tanınması prinsipi. Azərbaycan dövləti dünyəvi respublikadır (AR Konst. 7-ci mad. I bəndi). Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrındır (AR Konst. 18-ci mad. I bəndi). Ona görə Azərbaycan Respublikasında yalnız müvafiq dövlət orqanlarında qeydiyyatdan keçmiş nikah tanınır. AR AM-in 1.5-ci maddəsində göstərilmişdir ki, dini kəbinkəsmə (dini nikah) hüquqi əhəmiyyətə malik deyildir. Bu müddəə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələrinin yaradılmasınadək bağlanmış dini nikahlara və onların

təsdiqinə dair sənədlərə, doğum, nikahın bağlanması, nikahın pozulması və ölüm haqqında sənədlərə aid deyildir.

Nikahın könüllülüüyü prinsipi. Nikah yalnız hər iki tərəfin sərbəst və tam razılığı ilə bağlana bilər. (“Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi”nin 16-cı mad.). Nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz (AR Konst. 34-cü mad. II bəndi). Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, valideynlər və ya digər şəxslər kişi və ya qadını onların arzuladığı şəxslə ailə qurmağa məcbur edə bilməzlər. Eyni zamanda, bu prinsip nikahın azad şəkildə pozulması anlayışını da əhatə edir. Ona görə də məhkəmə tərəfindən nikahın pozulması barədə işlərə baxarkən ərin və ya arvadın nikahın pozulmasına razılığının olmamasına görə təyin olunan barışıq müddəti ərzində tərəflər barışmasa, məhkəmə nikahın pozulmasına dair qətnamə çıxarmaqdan imtina etməyə haqlı deyildir.

Ər-arvadın hüquq bərabərliyi prinsipi. AR Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin II bəndində təsbit olunmuşdur ki, kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır. 34-cü maddənin IV bəndində isə deyilir ki, ər ilə arvadın hüquqları bərabərdir. Əgər ailədə azadlıq və bərabərlik yoxdursa, bütövlükdə cəmiyyətdə hüquq bərabərliyi və azadlıq ola bilməz. Ər-arvadın hüquq bərabərliyi prinsipinin əsasında ailədə ər-arvaddan birinin hüquqları hər hansı formada məhdudlaşdırıla və ya birinə nisbətdə digərinə üstünlük verilə bilməz. Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır (AR Konst. 25-ci mad. III bəndi).

Uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü prinsipi. Bu prinsipə uyğun olaraq dövlət və valideynlər uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasından ötrü bütün zəruri tədbirləri həyata keçirməlidirlər. AR AM-

in 49-cu maddəsinin müddəalarına əsasən, hər bir uşaq ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq, öz valideynlərini tanımaq və onların qayğısından istifadə etmək, uşağın maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla, onlarla birgə yaşamaq hüququna malikdir. Uşaq öz valideynləri tərəfindən tərbiyə olunmaq, öz maraqlarının təmin olunması, hərtərəfli inkişafı, onun ləyaqətinə hörmət olunması hüququna malikdir. Valideynlər olmadıqda, onlar valideynlik hüquqlarından məhrum olunduqda və ya uşaq valideyn himayəsini itirdiyi digər hallarda, uşağın ailədə tərbiyəsi AR AM-in 18-ci fəslində müəyyən olunmuş qaydada (Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların aşkar olunması və yerləşdirilməsi qaydasında) yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən təmin edilir.

Ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll edilməsi prinsipi. Ailə üzvlərinin, o cümlədən yetkinlik yaşına çatmayanların əgər bu, onların maraqlarına toxunursa, yalnız qarşılıqlı razılıqları ilə ailənin qarşısında duran vəzifələri uğurla həll etmək mümkündür. Bu məqsədlə AR AM-in 52-ci maddəsində uşağın öz fikrini bildirmək hüququ təsbit olunmuşdur. Orada göstərilir ki, uşaq ailədə onun maraqlarına toxunan istənilən məsələnin həlli zamanı öz fikrini bildirmək, habelə məhkəmə istintaqı və inzibati araşdırmaların gedişində dinlənmək hüququna malikdir. Onun maraqlarına zidd olan hallar istisna olunmaqla, 10 yaşına çatmış uşağın fikri mütləq nəzərə alınmalıdır.

Bu prinsipə əsasən, ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququnun həyata keçirilməsi, nikah müqaviləsi bağlamaqla ər-arvadın mülkiyyət rejiminin müəyyənləşdirilməsi, ər-arvadın bir-birini saxlamaq vəzifəsindən irəli gələn aliməntin ödənilməsi barədə sazişin bağlanması, əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan ər və ya arvada xərclənən vəsaitin ayrılması məsələləri həll olunur.

Təknikahlılıq prinsipi. Bu prinsip ailə qanunvericiliyində ayrıca norma ilə təsbit olunmamışdır. Nikahın bağlanmasına mane olan hallardan biri də ikisindən birinin və ya hər ikisinin başqası ilə nikahda olmasıdır (AR AM-in 12.0.3-cü mad.). Bu prinsipin pozul-

ması nikahın etibarsızlığına səbəb olur. Əvvəllər nikahda olmuş şəxslər yalnız nikahın pozulması haqqında şəhadətnaməni (surətini) və ya ərinin (arvadının) ölüm şəhadətnaməsini (surətini), yaxud nikahın etibarsız sayılması barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsini və ya ondan çıxarışı təqdim etdikdə yeni nikah qeydə alınə bilər.

Ailə üzvlərinin hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsi və məhkəmə müdafiəsinin təmin olunması prinsipi. Ailə üzvlərinə məxsus hüquqlar o halda əhəmiyyət kəsb edir ki, onlar maneəsiz həyata keçirilmiş olsun. Bu baxımdan dövlət hakimiyyət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər və digərləri ailə üzvlərinə məxsus hüquqların həyata keçirilməsinə maneçilik törətməməlidir. Əksinə, göstərilən prinsip əsasında həmin hüquqların maneəsiz həyata keçirilməsinə zəruri şərait yaradılmalıdır.

Ailə üzvlərinə məxsus hüquqların həyata keçirilməsi dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Hər bir ailə üzvü ona məxsus hüquqları həyata keçirən zaman maneçilik törədildikdə məhkəmə müdafiəsindən istifadə edə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin hüquq və mənafelərinin təmin olunmasının üstünlüyü prinsipi. Ailə hüquq münasibətlərinin iştirakçıları bir-birilərinə yalnız mənəvi deyil, həm də maddi yardım göstərməlidirlər. Ailə qanunvericiliyində yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin hüquq və mənafelərini müdafiə etmək məqsədi ilə bir sıra normalarda bu prinsipin realizəsinin yolları əks etdirilmişdir. Məsələn, AR AM-in 67.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, valideynlik hüquqlarının bərpası uşağın mənafeyinə zidd olarsa, məhkəmə valideynlərin (onlardan birinin) valideynlik hüquqlarının bərpası iddiasını uşağın rəyini nəzərə almaqla rədd edə bilər. Bundan başqa, qardaş və bacıların yetkinlik yaşına çatmayan və ya əmək qabiliyyəti olmayan qardaş və bacılarını saxlamaq vəzifəsi (AR AM-in 88-ci mad.), nəvələrin baba və nənəni saxlamaq vəzifəsi (AR AM-in 90-cı mad.) və s. göstərilən prinsipin təmin olunmasına misal ola bilər.

3. Ailə hüququnun sistemi və mənbələri

Ailə hüququnun sistemi. Artıq qeyd olunduğu kimi ailə münasibətləri vahid əsaslara (prinsiplərə) malikdir. Bu əsaslar ailə münasibətlərini hüququn digər sahələri ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərdən fərqləndirməyə imkan verir. Digər tərəfdən onlardan hər biri müəyyən səciyyəvi xüsusiyyət əldə edir ki, bu da onların müstəqilliyinin nisbi olmasına dəlalət edir. Məsələn, ər-arvad və valideynlik hüquq münasibətlərinin hüquqi təbiəti müxtəlifdir.

Hər bir hüquq sahəsində olduğu kimi, ailə hüquq normaları müəyyən sistem üzrə qurulmuşdur. **Ailə hüququnun sistemi** bu hüquq sahəsinin strukturunu əks etdirən ardıcıl surətdə təsbit olunmuş institut və normaların tərkibidir. Ailə hüququ **ümumi** və **xüsusi** hissədən ibarətdir.

Ümumi hissədə təsbit olunmuş normalar bütün ailə münasibətlərinə şamil olunur. Bura ailə qanunvericiliyinin əsas müddəalarını, ailə hüququnun subyektlərinin hüquqi statusunu, hüquqi faktları, ailə hüquqlarının həyata keçirilməsini və ailə vəzifələrinin icrasını, ailə hüquqlarının müdafiəsi və onların pozulmasına görə məsuliyyət tədbirlərini, ailə hüququnda müddətləri müəyyən edən normalar aiddir. Bu müddəaların əksəriyyəti buna zərurət olsa da, AR AM-in I bölməsində (“Ümumi müddəalar”) əks etdirilməmişdir.

Misal qismində AR AM-in 6.2-ci maddəsini göstərmək olar: ailənin bir üzvü öz hüquqlarını həyata keçirərkən və vəzifələrini yerinə yetirərkən ailənin başqa üzvlərinin və digər vətəndaşların hüquqlarını, azadlıqlarını və qanuni mənafələrini pozmamalıdır. ər-arvadlıq münasibətlərində bu ümumi müddəa onda ifadə olunur ki, ər-arvaddan biri ümumi əmlak üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarını həyata keçirən zaman biri digərinin razılığını almalıdır. Əks halda bu hüquq pozuntusu hesab ediləcəkdir. Valideynlik hüquq münasibətlərində həmin müddəa onu ifadə edir ki, valideynlər öz uşaqlarının tərbiyəsi üzrə müstəsna hüquqlarını həyata keçirən zamanı onlar uşağın babaları, nənələri, qardaşları, bacıları və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququnu pozmamalıdırlar. Analoji

normalar uşağın himayədar ailəyə və qəyyumluğa (himayəçiliyə) verilməsinə əsaslanan münasibətlərə də şamil olunur.

Xüsusi hissə hüquq institutlarından ibarətdir və onların hər biri müxtəlif ailə münasibətlərini tənzimləyir. Bu institutları tənzimləyən münasibətlərin xarakterindən asılı olaraq ayrı-ayrı qruplarda birləşdirmək olar:

- ər-arvadın hüquq və vəzifələri, ər-arvadın aliment öhdəlikləri institutları ər-arvad münasibətlərini tənzimləyir;

- valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri, valideynlərin və uşaqların aliment öhdəlikləri institutları valideynlik münasibətlərini tənzimləyir;

- ailənin digər üzvlərinin aliment öhdəlikləri institutu, AR AM-in 50, 62-ci maddələri üzrə digər qohumlar arasında ailə münasibətlərini tənzimləyir;

- nikahın bağlanması və xitamı, keçmiş ər-arvadın aliment öhdəlikləri, övladlığa götürmə, uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik, himayədar ailə institutları, AR AM-in 91 və 92-ci maddələri üzrə ailə üzvləri olmayan digər şəxslər arasında münasibətləri tənzimləyir.

Ailə hüququnun mənbələri. Ümumiyyətlə, hüquq ədəbiyyatında hüququn mənbələri dedikdə, hüquq normalarının təzahür formaları başa düşülür.

Ailə hüququnun mənbələri - ailə hüquq normalarının zahiri təzahür formasıdır. Başqa sözlə desək, ailə hüququnun mənbələri ailə hüquq münasibətlərini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların toplusudur. **Normativ hüquqi akt** – tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə, qanunla və ya fərmanla dövlət orqanının səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlər üzrə həmin dövlət orqanı tərəfindən və ya referendum yolu ilə qəbul edilmiş, hamı üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən, qeyri-müəyyən subyektlər dairəsi üçün və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən formalı rəsmi sənəddir (“Normativ hüquqi aktlar haqqında” AR Konst. Qan. 1.0.1-ci mad.).

Ailə hüququnun mənbələri dərəcəsinə görə **iki növə** ayrılır:

- beynəlxalq;
- dövlətdaxili.

Ailə hüququnun **beynəlxalq mənbələrinə** aiddir:

- **AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr;**
- **beynəlxalq hüququn ümumqəbul edilmiş prinsipləri və normaları.**

AR AM-in 1.1, 134.13, 155.1 və 155.4-cü maddələrinin məzmunundan görünür ki, ailə hüququnun beynəlxalq mənbəyi yalnız beynəlxalq müqavilələrdir. Bundan başqa, AR Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin II bəndində göstərilmişdir ki, bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. AR Konstitusiyasının 151-ci maddəsində isə deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquq aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Beynəlxalq hüququn ümumqəbul edilmiş prinsipləri dedikdə, beynəlxalq hüququn əsas məzmununu, onun xarakterik əlamətlərini ifadə edən və ali, imperativ hüquqi qüvvəyə malik olan hamılıqla tanınmış normalar başa düşülür. Əsas prinsiplər müasir beynəlxalq hüquq sisteminin ən mühüm qanunauyğunluqlarının, əsaslarının normativ ifadəsidir. Məsələn, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına ümumi hörmət prinsipi.

Beynəlxalq hüququn ümumqəbul edilmiş normaları dedikdə, beynəlxalq hüquq subyektlərinə yönələn ümumi xarakterli davranış qaydaları başa düşülür.

Beynəlxalq hüququn göstərilən prinsiplərinin və normalarının məzmunu BMT-nin və onun xüsusi orqanlarının sənədlərində təfsilatı ilə verilir.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr - Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə və ya beynəlxalq təşkilatlarla yazılı formada bağlanan və beynəlxalq nor-

malarla tənzimlənən beynəlxalq sazişlərdir (məsələn, konvensiya, pakt, protokol, məktublar və s.).

“Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında” 13 iyun 1995-ci il tarixli AR Qanununun 3-cü maddəsində beynəlxalq müqavilələrin Azərbaycan Respublikası üçün məcburiliyinə razılığın ifadə edilməsi üsullarına dair norma müəyyənləşdirilmişdir. Orada deyilir ki, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq müqavilələrin onun üçün məcburiliyinə razılığını müqavilənin imzalanması, müqaviləni təşkil edən sənədlərin mübadiləsi, müqavilənin ratifikasiyası, təsdiq edilməsi, ona qoşulma vasitəsilə və razılığa gələn tərəflərin şərtləşdiyi hər hansı başqa üsulla ifadə edə bilər.

Ailə hüququ sahəsində Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr sırasında aşağıdakıları göstərmək olar:

1. “Ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsi” (10 dekabr 1948-ci il);
2. “Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi” (20 noyabr 1959-cu il);
3. “Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya” (BMT-nin Baş Məclisinin 44-cü sessiyasında 20 noyabr 1989-cu il tarixdə qəbul edilib);
4. “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt” (16 dekabr 1966-cı il);
5. “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt” (16 dekabr 1966-cı il);
6. “Qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya” (18 dekabr 1979-cu il);
7. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” 4 noyabr 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyası;
8. MDB ölkələrinin “Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında” Konvensiyaları (22 yanvar 1993-cü il və 07 oktyabr 2002-ci il).

Dövlətlərarası və Azərbaycan Respublikasının qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərarası müqavilələri Azər-

baycan Respublikasının Milli Məclisi təsdiq (ratifikasiya) edir (“Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında” Qan.8-ci mad.).

Ailə hüququnun dövlətdaxili mənbələri. Ailə hüququnun dövlətdaxili mənbələrinə AR Konstitusiyası, ailə qanunvericiliyi, AR Mülki Məcəlləsi, AR Prezidentinin fərmanları, AR Nazirlər Kabinetinin və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları aid edilir.

AR Konstitusiyası ailə hüququnun əsas mənbəyidir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. Konstitusiya normalarını **iki qrupa** bölmək olar: **ümumhüquqi** və **xüsusi normalar**.

1) **ümumhüquqi normalar** – müvafiq hüquq sahələri ilə hər bir sahəyə tətbiq olunan normalardır. Bu normalar öz ifadəsini ailə qanunvericiliyinin normalarında da tapmışdır. Məsələn, AR Konstitusiyasının 46-cı maddəsinin II bəndində göstərilir ki, şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Bu müddəə öz ifadəsini AR AM-in 49.3-cü maddəsində tapmışdır: uşaq öz valideynləri tərəfindən tərbiyə olunmaq, öz maraqlarının təmin olunması, hərtərəfli inkişafı, onun ləyaqətinə hörmət olunması hüququna malikdir.

2) **xüsusi normalar** – yalnız ailə hüququnda tətbiq olunan normalardır. Məsələn, AR Konstitusiyasının 34-cü maddəsinin IV və V bəndlərində deyilir ki, uşaqlara qayğı göstərmək, onları tərbiyə etmək valideynlərin həm hüququ, həm də borcudur. 18 yaşına çatmış əmək qabiliyyətli uşaqlar əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamağa borcludurlar.

Ailə qanunvericiliyi ailə hüququnun predmetini tənzimləyən normativ hüquqi aktların sistemidir.

Ailə hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində əsas yeri AR AM və müvafiq qaydada digər qanunvericilik aktları tutur. Bu qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş normalar AR AM-ə zidd olmamalıdır.

AR AM 28 dekabr 1999-cu ildə qəbul olunmuş və 1 iyun 2000-ci il tarixdən qüvvəyə minmişdir. 8 bölmədən (**I bölmə** –

ümumi müddəalar; **II bölmə** – nikahın bağlanması və nikaha xitam verilməsi; **III bölmə** – ər-arvadın hüquq və vəzifələri; **IV bölmə** – valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri; **V bölmə** – ailə üzvlərinin aliment öhdəlikləri; **VI bölmə** – valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyə formaları; **VII bölmə** – ailə qanunvericiliyinin əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakı ilə münasibətlərinə tətbiqi; **VIII bölmə** – vətəndaşlıq vəziyyəti aktları), 28 fəsildən və 196 maddədən ibarətdir. Məcəlləyə 22 qanunla 94 əlavə və dəyişikliklər edilmişdir (31.12.2019-cu il tarixədək).

Ailə qanunvericiliyinin tərkibinə AR AM-ə müvafiq qəbul edilən **digər qanunlar da** daxildir. Məsələn, AR AM-in VI bölməsində təsbit olunmuş “Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyə formaları”nın tənzimlənməsində “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” AR qanunu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu qanunla valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi üzrə tədbirlər, həmin uşaqların sosial müdafiəsi üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsi və s. məsələlər həll olunur. Bundan başqa, qanun valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların, habelə onların arasından 23 yaşına-dək olan şəxslərin sosial müdafiəsi üzrə dövlət təminatının məzmununu, tədbirlərini müəyyən edir, həmin təminatın verilməsi və həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Ailə qanunvericiliyinin sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlardan biri də **AR Prezidentinin fərmanlarıdır**. AR AM-in 1.1-ci maddəsinə əsasən ailə münasibətlərinin tənzimlənməsi AR AM-ə uyğun olaraq qəbul edilmiş digər aktlarla da (fərmanla da) həyata keçirilə bilər. AR Konstitusiyasının 113-cü maddəsinin I bəndinə əsasən ümumi qaydalar müəyyən etdikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti fərmanlar, başqa məsələlər barəsində isə sərəncamlar qəbul edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin səlahiyyətlərinə aid edilmiş və normativ tənzimləmə predmeti olan məsələlər üzrə qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qəbul edilən əsasnamələr, nizamnamələr, qaydalar və norma nəzərdə tutan digər aktlar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə təsdiq edilir. (“Normativ hüquqi aktlar haqqında” AR Konst. Qan. 18.2-18.3-cü mad.)

Ailə hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində “Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarəti Qaydasının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 may 2012-ci il tarixli 626 nömrəli Fərmanını misal göstərmək olar. Bu qaydalar AR AM-in 51.7-ci maddəsinə uyğun olaraq, uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarətinin təşkilini və həyata keçirilməsini tənzimləyir.

Dövlət nəzarətinin məqsədi uşaqların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən edilmiş hüquqlarının və mənafeələrinin qorunması, uşaq hüquqlarının təmin edilməsi üçün əlverişli mühit yaradılması, uşaq hüquqlarının pozulmasına səbəb olan halların aradan qaldırılması və səbəb ola biləcək halların qarşısının alınmasıdır. Qaydalarda dövlət nəzarətini həyata keçirən orqanların hər birinin funksiyaları, dövlət nəzarəti üzrə ümumi vəzifələr, uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə ümumi dövlət nəzarəti və onun formaları, uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə nəzarət edən dövlət orqanlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, monitorinqlərin keçirilmə qaydası və uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dair elektron məlumat bankına dair normalar müəyyən olunmuşdur.

Ailə hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində ümumi qaydalar müəyyən etdikdə **AR Nazirlər Kabineti qərarlar** qəbul edir. Bu qərarlara aiddir:

- **“Övladlığa götürməyə, qəyyumluğa və himayəyə imkan verməyən xəstəliklərin Siyahısının təsdiq edilməsi barədə”** AR Nazirlər Kabinetinin 15 avqust 2000-ci il tarixli, 141 nömrəli qərarı;

- **“Validəyn himayəsindən məhrum olan və övladlığa götürülən uşaqların uçot Qaydalarının, uşaqları övladlığa götürmə-**

yi arzu edən şəxslərin uçot Qaydasının və Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların övladlığa götürülməsini arzu edən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin uçot Qaydasının təsdiq edilməsi haqqında” AR Nazirlər Kabinetinin 20 sentyabr 2000-ci il tarixli, 172 nömrəli qərarı;

- **“Uşaqlar üçün valideynlərinin aliment tutulan, manat və xarici valyuta ilə aldıqları əmək haqqının və (və ya) başqa gəlirlərinin növlərinin müəyyən edilməsi barədə”** AR Nazirlər Kabinetinin 23 may 2001-ci il tarixli, 98 nömrəli qərarı;

- **“Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydasının təsdiq edilməsi haqqında”** AR Nazirlər Kabinetinin 31 oktyabr 2003-cü il tarixli, 145 nömrəli qərarı;

- **“Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə”** AR Nazirlər Kabinetinin 12 may 2011-ci il tarixli, 79 nömrəli qərarı və s.

AR Nazirlər Kabinetinin qərarları AR Konstitusiyasına, qanunlara, həmçinin AR Prezidentinin fərmanlarına zidd olmamalıdır.

AR Nazirlər Kabinetinin qərarlarında başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, onlar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

İndiki dövrdə mülki qanunvericiliyin, hüquqi adətlərin, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının qərarlarının ailə hüququnun mənbələrinə aid olub-olmaması barədə ailə hüququ ədəbiyyatında vahid yanaşma yoxdur.

Hesab edirik ki, göstərilənlər ailə hüququnun mənbəyi ola bilər. Mülki qanunvericiliyin ailə hüququnun mənbəyi olub-olmamasını müəyyən etmək üçün **iki hal** fərqləndirmək lazımdır:

Birincisi, AR AM-in bir sıra maddələrində AR MM-ə istinad edilməsi göstərilmişdir. Məsələn, AR AM-in 8.2-ci maddəsində deyilir ki, iddia müddətini müəyyən edən normaların tətbiqi zamanı məhkəmə Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydaları rəhbər tutur. Ərin (arvadın) tələbinə əsasən məhkəmənin qətnaməsi ilə nikah müqaviləsi Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə müqavilələrin dəyişdirilməsi və pozulması üçün nəzərdə tutulmuş əsaslarla və qaydada dəyişdirilə və ya pozula

bilər (AR AM-in 40.3-cü mad.) və s. Buna görə də AR MM-i ailə hüququnun mənbəyi hesab etmək olar.

İkincisi, AR AM-in 3 və 4-cü maddələrində təsbit olunmuş qaydalarla bağlıdır. Həmin normaların şərhindən belə nəticəyə gəlmək olur ki, ailə münasibətlərinə mülki qanunvericiliyin tətbiqi qanununun analogiyasının xüsusi bir halıdır.

Bununla yanaşı, bütün mülki qanunvericilik aktlarını ailə hüququnun mənbəyi kimi hesab etmək yol verilməzdir.

Hüquq nəzəriyyəsində **hüquqi adətlər** dedikdə, uzun müddət təkrar olunmaqla faktiki olaraq konkret ictimai münasibəti tənzimləyən və ya bilavasitə münasibətdə ifadə olunan və dövlət tərəfindən hüquqi əhəmiyyətli norma kimi qəbul edilən normativ qaydalar başa düşülür. AR ailə qanunvericiliyində hüquqi adətlərin tətbiqinə rast gəlinmir.

Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarını o halda ailə hüququnun mənbəyi hesab etmək olar ki, həmin normativ-hüquqi aktlar AR NK-nın qərarlarına, AR Prezidentinin fərmanlarına və qanunlara zidd olmasın.

Ailə hüququnun mənbəyi rolunu oynayan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarına Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin Kollegiyasının 15 aprel 2013-cü il tarixli 26-6 nömrəli “Ölkələrarası övladlığa götürmə üçün müraciətin və sənədlərin qəbulu” və “Ölkədaxili övladlığa götürmə ilə bağlı məlumatların verilməsi” üzrə inzibati rəqlamentlər barədə Qərarını misal göstərmək olar.

Ailə işləri üzrə **AR Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarları** ailə hüququnun mənbələrinə aid edilmir. Lakin həmin qərarlar normanın düzgün tətbiqi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onlara aid etmək olar:

- **“Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında”** Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 29 oktyabr 2009-cu il tarixli 1 nömrəli Qərarı;

- **“Valideynlərin və digər qohumların uşaqla ünsiyyətdə olmaq hüquqları ilə əlaqədar qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında”** Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 oktyabr 2011-ci il tarixli 6 nömrəli Qərarı;

- **“Nikahın pozulması, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələbinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında”** Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 mart 2016-cı il tarixli, 8-2/2016 nömrəli Qərarı.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları da ailə hüququnun mənbəyi hesab olunmur. Ailə hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində isə müvafiq qərarların tələbləri mütləq nəzərə alınır. Həmin qərarlara aiddir:

- **“Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 132.1.1 və 132.1.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair”** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 5 oktyabr 2012-ci il tarixli Qərarı;

- **“Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 17.2.3-cü maddəsinin və 182-ci maddəsinin bəzi müddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair”** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 9 iyul 2013-cü il tarixli Qərarı;

- **“Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 80 və 81-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair”** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 27 yanvar 2015-ci il tarixli Qərarı;

- **“Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair”** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 16 oktyabr 2015-ci il tarixli Qərarı.

4. Qanunun analogiyası və hüququn analogiyası

Analogiya (yun. analogia-uyğunluq, oxşarlıq) dedikdə, hüquqda hüquqi cəhətdən nizamlanması mühüm olan ictimai münasibətlərə oxşar münasibətləri nizama salan hüquq normalarının (qanunun analogiyası), bu cür normalar olmadıqda isə müvafiq hüquq sahəsinin, yaxud hüquq institutunun ümumi prinsiplərinin tətbiqi (hüququn analogiyası) başa düşülür.

Ailə hüququnda qanunun analogiyası - konkret ailə münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik normaları olmadığına görə həmin ictimai münasibətlərə oxşar ailə və ya mülki münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik normalarının tətbiq edilməsidir.

AR AM-in 2-ci maddəsində təsbit olunmuş ailə münasibətlərinə mülki qanunvericiliyin tətbiqi qaydaları qanunun analogiyasının xüsusi halıdır. Onu tətbiq edərkən **üç şərt** nəzərə alınmalıdır:

- konkret ailə münasibətlərini tənzimləyən ailə qanunvericiliyinin normaları və ya tərəflərin razılaşması olmamalıdır;

- həmin ailə münasibətlərini tənzimləyən mülki qanunvericilik normaları mövcud olmalıdır;

- mülki hüquq normalarının tətbiqi ailə münasibətlərinin mahiyyətinə zidd olmamalıdır.

Alimenti vaxtında ödəməməyə görə məsuliyyət müəyyən edən AR AM-in 108.2-ci maddəsində deyilir ki, məhkəmə qətnaməsi üzrə aliment ödəməli olan şəxsin təqsiri üzündən aliment üzrə borclar yarandıqda, təqsirkar şəxs aliment alana ödənilməmiş alimentin məbləğinin faizi miqdarında ötürülmüş hər gün üçün dəbbə pulu ödəyir.

Bu normada əksini tapmış “dəbbə pulu” anlayışı ailə qanunvericiliyində deyil, mülki qanunvericilikdə təsbit olunmuşdur. Dəbbə pulu (cərimə, penya) müqavilə ilə müəyyənləşdirilən, öhdəliyin icra edilmədiyi və ya lazımınca icra edilmədiyi, **o cümlədən icranın gecikdirildiyi halda borclunun kreditora ödəməli olduğu pul məbləğidir** (AR MM-in 462.1-ci mad).

Eyni zamanda, AR MM-də məhkəmə tərəfindən dəbbə pulunun azaldılması ilə bağlı norma nəzərdə tutulmuşdur: məhkəmə işin hallarını nəzərə alaraq tənəbəsüz surətdə yüksək dəbbə pulunu

azalda bilər. Tənasüb müəyyənləşdirilərkən kreditorun həm əmlak mənafeləri, həm də bütün əsaslı mənafeləri nəzərə alınır. Dəbbə pulu ödənildikdən sonra onun miqdarının azaldılması istisna edilir (467-ci mad.).

Ailə münasibətlərinə oxşar münasibətləri tənzimləyən ailə və (və ya) mülki hüquq normalarının tətbiqi aşağıdakı göstərilən **şərtlərlə** mümkündür:

- konkret ailə münasibətlərini tənzimləyən ailə qanunvericiliyinin normaları və ya tərəflərin razılaşması olmamalıdır;

- həmin ailə münasibətini tənzimləyən mülki hüquq normaları olmamalıdır;

- ailə hüququ və (və ya) mülki hüquq normalarının tətbiqi ailə münasibətlərinin mahiyyətinə zidd olmamalıdır.

Məsələn, AR AM-in 91-ci maddəsi (yetirmələrin öz faktik tərbiyəçilərini saxlamaq vəzifəsi) istisna olunmaqla, ailə hüququ ilə yetirmələrlə faktiki tərbiyəçilər arasındakı münasibətlər tənzimlənmir. Buna görə də qəyyumların və himayəçilərin hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirildiyi AR AM-in normaları müvafiq qaydada qanunun analogiyası üzrə faktiki tərbiyəçilərin yetirmələrinin tərbiyəsi və təhsili, hüquq və mənafelərinin müdafiəsi ilə bağlı münasibətlərə də tətbiq olunur (o cümlədən AR AM-in 58-60, 63 və 75-ci mad.).

Ailə hüququnda hüququn analogiyası - ailə hüququ və (və ya) mülki hüquq normaları ilə tənzimlənməyən ailə münasibətlərinə ailə və ya mülki hüququn ümumi əsaslarının və prinsiplərinin tətbiq olunmasıdır.

Konkret ailə münasibətlərini tənzimləyən ailə və ya mülki hüququn normaları olmadığına görə həmin ailə münasibətlərinə oxşar ailə münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik normalarını tapmaq mümkün olmadıqda hüququn analogiyasından istifadə edilir.

Ümumi əsaslar və prinsiplər AR AM-in 2.2-ci və AR MM-in 6-cı maddələrində təsbit olunmuşdur. Hüququn analogiyası tətbiq edilərkən ədalət, insaf və mənəviyyət tələbləri nəzərə alınmalıdır (AR MM-in 11.2-ci mad.).

Onu da qeyd etmək zəruridir ki, ailə münasibətlərinə qanunun və ya hüququn analogiyasını tətbiq etmək səlahiyyəti ayrı-ayrı ailə üzvlərinə deyil, məhkəməyə aiddir. Belə halda qanunun və ya hüququn analogiyasına görə məhkəmə tərəfindən qəbul olunmuş qərar qüvvədə olan qanunvericiliyə və hüququn əsas prinsiplərinə zidd olmamalıdır.

MÖVZU 2.

AİLƏ HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ

1. *Ailə hüquq münasibətlərinin anlayışı, növləri, yaranması, dəyişməsi və xitamı*
2. *Ailə hüquq münasibətlərinin subyektləri və məzmunu*
3. *Ailə hüquqlarının həyata keçirilməsi və ailə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi. Nümayəndəlik.*
4. *Ailə hüquqlarının müdafiəsi və ailə-hüquqi məsuliyyət*
5. *Ailə hüququnda müddətlər*

1. Ailə hüquq münasibətlərinin anlayışı, növləri, yaranması, dəyişməsi və xitamı

Ailə hüquq münasibətlərinin anlayışı. Ailə hüquq münasibətlərindən danışarkən faktiki ailə münasibətləri anlayışı ilə ailə hüquq münasibətləri anlayışının fərqi aydınlıq gətirilməsi zəruridir. Ailə münasibətlərinin ailə-hüquqi tənzimlənmənin predmetinə daxil edilməsi nəticəsində, bu münasibətlər ailə-hüquqi münasibətlərə çevrilir. Belə ki, ailə münasibətlərinin heç də hamısı ailə hüquq normaları ilə tənzimlənmir. Məsələn, valideynlərlə uşaqlar arasında qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hisslərinin əsasında formalaşan münasibətlər hüquqla tənzimlənmir.

Ailə hüquq münasibətləri – dövlət tərəfindən qorunan və ailə hüquq normaları ilə tənzimlənen, tərəflərin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrində ifadə olunan faktiki hüquq münasibətləridir.

Ədəbiyyatda ailə hüquq münasibətlərinin səciyyəvi əlamətlərinə aşağıdakılar aid edilir:

1) ailə hüquq münasibətləri bir qayda olaraq uzun müddətli xarakterə malikdir;

2) ailə hüquq münasibətlərinin subyektləri yalnız fiziki şəxslər ola bilərlər;

3) ailə hüquq münasibətləri bir biri ilə sıx bağlıdır;

4) ailə hüquq münasibətləri şəxsi-etmad xarakteri daşıyır;

5) ailə münasibətləri şəxsi xarakterli olduğundan onun məzmununu təşkil edən hüquq və vəzifələr tərəflərin razılaşmasına görə özgəninkiləşdirilməzdir və başqalarına ötürülməyəndir;

6) ailə hüquq münasibətlərinin yaranması, mövcudluğu, dəyişməsi və xitamı xüsusi hüquqi faktlar – həyati hallardır.

Öz hüquqi təbiətinə görə ailə hüquq münasibətləri həm şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri, həm də əmlak münasibətləri ola bilər. Şəxsi qeyri-əmlak hüquq münasibətlərinə misal olaraq, nikah bağlanarkən ər-arvadın soyad seçmək hüququnu, ər-arvadın yaşayış yerini seçmək hüququnu və s. göstərmək olar. Əmlak münasibətləri iki qrupa ayrılır: **əşya-hüquqi** və **öhdəlik** münasibətləri. Əşya-hüquqi münasibətlərə ər-arvadın birgə nikah dövründə əldə etdikləri əmlakla əlaqədar münasibətlər, öhdəlik münasibətlərinə isə valideynlərlə uşaqlar arasında və ailənin digər üzvləri arasında yaranan aliment öhdəlikləri daxildir.

Müdafiə xarakterinə görə ailə hüquq münasibətləri mütləq müdafiə xarakterli **nisbi** münasibətlər və ya bunsuz, həmçinin nisbi münasibətlərin bəzi elementlərini özündə əks etdirən **mütləq** münasibətlər formasında ola bilər. Birinciyə misal olaraq uşaqların tərbiyəsi ilə əlaqədar münasibətləri aid etmək olar. Burada qəti şəkildə qanunla müəyyənləşdirilmiş iki subyekt mövcuddur: subyektiv hüquqlar verilmiş uşaq və subyektiv vəzifələr daşıyan valideyn. Bu münasibətlərin mütləq müdafiə xarakteri ondan ibarətdir ki, bütün digər şəxslər bu münasibətlərin pozulmasından çəkinməlidirlər. İkinci növ münasibətlərə isə aliment öhdəliklərini misal göstərə bilərik. Burada uşağın öz valideynindən maddi yardım almaq hüququ valideynin belə yardımını təqdim etmək vəzifəsinə tam uyğundur. Uşağın hüquqlarının müdafiəsi alimentin tutulması barədə məhkəməyə iddia ərizəsi təqdim etmək yolu ilə həyata keçirilir. Üçüncü növ münasibətlərə isə ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətinə dair

qaydaları göstərmək olar. Belə ki, bu qaydalar üçüncü şəxslərə münasibətdə mütləq xarakter daşıyır, ər-arvad arasında isə nisbi xarakterə malikdir.

Ailə hüquq münasibətləri subyektiv tərkibinə görə **ikisubyektlili** (ər-arvad) və **üçsubyektlili** (valideynlik münasibətləri) ola bilər. Subyektiv tərkibinə görə ailə hüquq münasibətləri əsasən “iki-subyektlili”dir. “Üçsubyektlili” ailə hüquq münasibətləri isə nisbi azlıq təşkil edir. Məsələn, valideynlik hüquq münasibətlərində valideynlər və uşaqlar iştirak edirlər.

Ailə hüquq münasibətləri özündə **iki elementi** əks etdirən müəyyən qurluşa malikdir: subyekt və onların hüquq və vəzifələri (məzmun). Obyekt ailə hüquq münasibətinin elementi hesab olunmur.

Ailə hüquq münasibətlərinin obyekt qismində **hərəkət** və **əmlak** çıxış edir. Hərəkət obyekt kimi şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri üçün xarakterikdir. O aktiv (məsələn, valideynlər tərəfindən adın verilməsi) və passiv davranışla (məsələn, övladlığa götürmə sirlərinin qorunması) ifadə edilə bilər.

Əmlak obyekt kimi özündə əşyaları, əmlak hüquqlarını və s. birləşdirir. Məsələn, ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyəti onların hər birinin əmək, sahibkarlıq və intellektual fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikəri gəlirlər, aldıqları pensiya və müavinətlər, eləcə də xüsusi təyinatı olmayan digər pul ödəmələri və s. əmlak, həmçinin, aliment münasibətləri uşaqların və digər aliment alanların saxlanılmasına ödənilən pul vəsaitlərinin əsasında yaranır.

Ailə hüquq münasibətlərinin yaranması, dəyişməsi və xitam olunması. Hər bir hüquq münasibətində olduğu kimi ailə hüquq münasibətlərinin yaranması, dəyişməsi və xitam olunması əsasları hüquqi faktlar və onların məcmusudur. **Hüquqi faktlar** – konkret həyatı hallar olub, ailə hüquqi normaları ilə bu halların müəyyən hüquqi nəticələri əlaqələndirilir.

Hüquqi faktları **üç meyar**ə görə təsnifatlaşdırmaq olar:

Birinci meyar – hüquqi faktın əsasında yaranan hüquqi nəticələrlə bağlıdır. Burada faktları **beş növ**ə bölmək olar:

1. Hüquq yaradan hüquqi faktlar. Bu faktların mövculuğu müəyyən hüquq münasibətlərinin, həmçinin həmin münasibətlərin iştirakçılarının müvafiq hüquq və vəzifələrinin əmələ gəlməsinə gətirib çıxarır. Məsələn, nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatı ər-arvad hüquq münasibətlərinin yaranmasına səbəb olur;

2. Hüquq dəyişən hüquqi faktlar. Bu faktların mövculuğu isə müəyyən hüquq münasibətlərinin, həmçinin həmin münasibətlərin iştirakçılarının müvafiq hüquq və vəzifələrinin dəyişməsinə səbəb olur. Belə ki, nikah müqaviləsinin dəyişdirilməsi barədə sazişin notarial qaydada təsdiqi ər-arvadın müəyyən əmlak hüquq və vəzifələrinin, uşağın 18 yaşına çatması isə valideynlik hüquq münasibətlərinin məzmununun dəyişməsinə səbəb olur;

3. Hüquq xitam edən hüquqi faktlar. Qanun müəyyən həyatı halları hüquq münasibətlərinin xitamı ilə əlaqələndirir. Məsələn, ailə hüququnun subyektinin ölümü, nikahın xitamı, aliment öhdəliyinin xitamı və s.;

4. Hüquq qadağan edən (hüquq mane olan) hüquqi faktlar. Belə ki, bu faktların mövcudluğu ailə hüquq münasibətlərinin yaranmasına və ya müəyyən hüquq və vəzifələrin realizə olunmasına mane olur. Məsələn, məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilmiş şəxs övladlığa götürən ola bilməz (AR AM-in 120.1.1-ci mad.). Arvadın hamiləliyi dövründə və ya uşağın doğulmasından sonra 1 il müddətində arvadın razılığı olmadan ər nikaha xitam verilməsi barədə iddia qaldıra bilməz (AR AM-in 15-ci mad.).

5. Hüquq bərpa edən hüquqi faktlar. Ailə qanunvericiliyi müəyyən həyatı halları ailə hüquq münasibətlərinin bərpa olunması ilə əlaqələndirir. Məsələn, ölmüş elan edilən və ya itkin düşmüş hesab edilən ər (arvad) gəlib çıxdıqda məhkəmənin müvafiq qətnamələri ləğv olunmaqla, nikah Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələrində onların birgə ərizəsinə əsasən bərpa oluna bilər (AR AM-in 24.1-ci mad.). Valideynlərin (onlardan birinin) həyat tərzini, əxlaqları, uşağın

tərbiyəsinə münasibətləri dəyişdikdə, valideynlik hüquqları bərpa edilir (AR AM-in 67.1-ci mad.).

Təsnifatlaşdırmanın **ikinci meyarı** hüquq münasibətləri iştirakçılarının iradəsi ilə bağlıdır. Bu halda təsnifatlaşdırma **çoxpil-ləlidir**.

Birinci pillədə hüquqi faktlar iki növə ayrılır: **hərəkət** və **hadisə**.

Hərəkət dedikdə, hüquq münasibətləri iştirakçılarının iradəsindən asılı hüquqi faktlar başa düşülür. Onlar iki qrupa bölünür:

1. Ailə hüquq normaları və prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil edən hərəkətlər, yəni **hüquqazidd hərəkət**. Belə ki, başqası ilə nikahda olma faktının gizlədilməsi AR AM-in 11 və 12-ci maddələrinə ziddir. Valideynlər tərəfindən uşaqlara qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlərin törədilməsi valideynlik hüquqlarından məhrumetmənin əsaslarından biridir (AR AM-in 64.0.5-ci mad.).

2. Ailə hüquq normaları və prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil etməyən hərəkətlər, yəni **hüquqauyğun hərəkət**. Məsələn, ər-arvad tərəfindən nikah müqaviləsinin bağlanması AR AM-in 8-ci fəslinin normalarına, alimentin ödənilməsi ilə bağlı isə məhkəməyə müraciət etmə AR AM-in 99-cu maddəsinə tam uyğundur.

Hüquqauyğun hərəkətlər də öz növbəsində iki növə bölünür: **hüquqi əməllər** və **hüquqi aktlar**.

Hüquqi əməllər qanunda göstərilmiş hüquqi nəticələr əldə olunmasına xüsusi olaraq yönəldilməsə də, müəyyən hüquqi nəticələrin yaranmasına səbəb olur. Məsələn, ər-arvaddan birinin istifadə etmək məqsədi ilə əldə etdikləri (hədiyyə və vərəsəlik yolu ilə, o cümlədən əvəzsiz əqdlər üzrə əldə olunmuş əşyalar istisna olunmaqla) nəqliyyat vasitəsinin üzərində onların ümumi birgə mülkiyyət hüququ yaranır. Bundan başqa, AR AM-in 35-ci maddəsində deyilir ki, nikahda olduqları dövrdə ər-arvadın ümumi əmlakı və ya hər birinin əmlakı, yaxud da ər-arvadın hansınınsa əməyi hesabına ər-arvadın hər birinin əmlakının dəyərini xeyli artıran vəsaitin qoyulması (əsaslı

təmir, yenidən quraşdırma, avadanlığı dəyişdirmə və s.) müəyyən edilərsə, həmin əmlak onların birgə mülkiyyəti sayıla bilər.

Hüquqi aktlar – ailə hüquq münasibətləri iştirakçılarının xüsusi olaraq hüquqi nəticə əldə olunmasına yönəldilmiş iradəvi hüquqa uyğun hərəkətləridir. Bu aktların özü də üç qrupa ayrılır: **ailə-hüquqi aktlar, inzibati aktlar və məhkəmə aktları.**

Ailə-hüquqi aktlar fiziki şəxslərin ailə hüquq münasibətlərinin yaranmasına, dəyişməsinə və xitamına yönəldilmiş hərəkətləridir. Ailə-hüquqi aktlar 2 növə ayrılır:

1) birtərəfli ailə-hüquqi aktlar (məsələn, 10 yaşına çatmış uşağın özünün razılıq verməsi əsasında övlalığa götürülməsi);

2) ikitərəfli ailə-hüquqi aktlar (məsələn, nikah müqaviləsi, ailə qanunvericiliyinə uyğun olaraq alimentin ödənilməsi barədə bağlanmış saziş və digər sazişlər).

İnzibati akt – inzibati orqan tərəfindən ümumi (publik) hüquq sahəsinə aid olan müəyyən (konkret) məsələni nizama salmaq və ya həll etmək məqsədilə qəbul edilmiş və ünvanlandığı hüquqi və ya fiziki şəxs (şəxslər) üçün müəyyən hüquqi nəticələr yaradan qərar, sərəncam və ya digər növ hakimiyyət tədbiridir (“İnzibati icraat haqqında” AR qan. 2.0.2-ci mad.). Ailə-hüquqi aktlar dedikdə, ailə hüquq münasibətlərinin yaranmasının, dəyişməsinin və xitamının əsası qismində çıxış edən dövlət orqanlarının aktları başa düşülür. Dövlət orqanlarının inzibati aktlarına ər-arvad hüquq münasibətlərinin yaranmasına səbəb olan nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatını misal göstərmək olar. Bundan başqa, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən uşağa qəyyum və himayəçinin təyin edilməsi barədə verilmiş qərar qəyyumla uşaq arasında şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının yaranmasına səbəb olur.

Məhkəmə aktları ailə hüquq münasibətlərini yaradan, dəyişən və ya xitam edən ümumi məhkəmələrin çıxardığı qətnamə və ya məhkəmə əmrləridir. AR AM-də çoxlu sayda məsələlərin həlli məhkəməyə aid edilmişdir. Məsələn, nikahın etibarsız hesab olunması, valideynlik hüquqlarından məhrum etmə, valideynlik hüquqların

məhdudlaşdırılması, alimentin məcburi qaydada tutulması, övladlığa götürmə və s.

Hadisələr hüquqi nəticələr nəzərdə tutulmuş bir sıra subyektlərin iradəsindən asılı olmayan hüquqi faktlardır. Qanunvericilik hadisələri müəyyən ailə-hüquqi nəticələrlə əlaqələndirmişdir. Hadisələr **iki qrupa** bölünür:

1) mütləq hadisələr. Bu hadisələrin insan iradəsi ilə əvvəlcədən heç bir bağlılığı yoxdur. Onlara aiddir: təbii ölüm, yetkinlik yaşına çatma və s. Ər (arvad) öldükdə nikaha xitam verilir (AR AM-in 14-cü mad.). Uşaqlar yetkinlik yaşına çatdıqda valideynlərin AR AM-in 12-ci fəslində nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələrinə xitam verilir.

2) nisbi hadisələr. Bu hadisələrin əvvəlcədən insan iradəsi ilə bağlılığı olsa da, davamı insan iradəsi ilə bağlılığı yoxdur. Məsələn, **“ağır vəziyyət”** müəyyən ailə-hüquqi nəticələrə səbəb ola bilər. Belə ki, AR AM-in 68.2-ci maddəsində deyilir ki, uşağın valideynlərlə (onlardan biri ilə) qalması onlardan asılı olmayan hallarda (psixi pozğunluq və ya başqa xroniki xəstəliklər, ağır vəziyyət və s.) uşağın həyatı üçün təhlükə yaradırsa, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yol verilir. Həmçinin, hamiləliyi və qohumluq vəziyyətini də nisbi hadisələrə misal göstərmək olar.

Hüquqi faktların təsnifatlaşdırılmasının **üçüncü meyarı – müddətdir.** Müddət üzrə hüquqi faktların mövcudluğu **2 növə** bölünür: **1) qısamüddətli; 2) uzunmüddətli.**

Qısamüddətli hüquqi faktlar davamedici müddət deyildir və birdəfəlik hüquqi nəticə yaradır. Məsələn, boşanma, ailə üzvlərindən hər hansının ölümü, uşağın doğulması və s. Qısamüddətli hüquqi faktlara həm hərəkət, həm də hadisə aiddir.

Uzunmüddətli hüquqi faktlar (“mövcud vəziyyət”) davamedici xarakterə malikdir və bu zaman vaxtaşırı hüquqi nəticə əmələ gətirir. Ədəbiyyatda “mövcud vəziyyəti” anlayışı iki mənada göstərilmişdir:

1) hüquq münasibəti mənasında. Məsələn, nikahda olma vəziyyəti (ər-arvadlıq), yaxın qohumluq, övladığa götürmə və s.

2) hüquq münasibətindən kənar mənada. Məsələn, əmək qabiliyyətsizliyi, maddi yardıma ehtiyaclılıq, cins, yaş və s.

Ər-arvadlıq - qanunla müəyyən olunan qaydada nikahda olan şəxslərin rəsmiləşdirilmiş hüquqi əlaqəsidir.

Qohumluq - ən yaxın əcdad ümumiliyi əsasında insanlar arasında yaranan münasibətdir. Qohumluq bir neçə qrupa ayrılır:

1) düzünə və yanakı qohumluq. Düzünə qohumluq dedikdə, bir şəxsin digər şəxsdən törəməsi (məsələn, baba-ata-nəvə), yanakı qohumluq dedikdə isə bir neçə şəxsin ümumi əcdadlardan törəməsi (məsələn, qardaş və bacılar) başa düşülür;

2) doğma və doğma olmayan qohumluq. Doğma qohumluq bir ana-atadan olan, atabir-anabir qardaş və bacılar, doğma olmayan qohumluq isə ümumi ata və ya anası olan qardaş və bacılardır (ögey);

3) yaxın və uzaq qohumluq. AR AM-in 12.0.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq yaxın qohumlar (valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və ya anası olan) qardaş və bacılardır.

Qeyd olunduğu kimi ailə hüquq münasibətlərinin yaranması, dəyişməsi və xitamı əsası hüquqi faktların məcmusudur. Məsələn, əlavə xərclərin çəkilməsində iştirak etməklə bağlı münasibətlərin yaranması üçün eyni vaxtda bir neçə hal mövcud olmalıdır (AR AM-in 83-cü mad.): birinci dərəcəli qohumluq münasibətləri, valideynlərin əmək qabiliyyətsizliyi, uşağın yetkinlik yaşına çatması və valideynin ağır xəstəliyə tutulmasının mövcudluğu. Eyni zamanda, ər-arvadın əmlak münasibətlərinin dəyişməsi müəyyən hallar mövcud olduqda mümkündür. Həmin hallara aiddir: qanuni nikahda olma faktı, ər-arvaddan birinin digərinə maddi yardım göstərməsindən imtina faktı, onlar arasında alimentin ödənilməsi barədə sazişin və alimentin ödənilməsi üçün ər-arvadın zəruri vəsaitinin olmaması faktının mövcudluğu.

2. Ailə hüquq münasibətlərinin subyektləri və məzmunu

Ailə hüquq münasibətlərinin subyektləri dedikdə, bu münasibətlərdə iştirak edən şəxslər başa düşülür. Qeyd olunduğu kimi, həmin münasibətlərdə yalnız fiziki şəxslər çıxış edə bilirlər. Hüququn digər subyektləri (hüquqi şəxslər, dövlət və bələdiyyə orqanları, sair ictimai təşkilatlar və s.) bilavasitə ailə hüquq münasibətlərində iştirak etmirlər. Bununla əlaqədar ailə qanunvericiliyi ilə tənzimlənən ailə hüquq münasibətlərini, xüsusi olaraq AR AM ilə tənzimlənən ailə hüquq münasibətlərindən fərqləndirmək lazımdır. Ailə hüquq münasibətləri ailə üzvləri, birinci və ikinci dərəcəli qohumlar arasında yaranan münasibətlərdir. Təbii ki, bu baxımdan da bu münasibətlərin iştirakçıları yalnız fiziki şəxslər ola bilirlər.

Göstərilən münasibətlərlə yanaşı, ailə qanunvericiliyi öz təbiətinə görə bu münasibətlərə yaxın olan digər münasibətləri də tənzimləyir. Məsələn, AR AM-in 102 və 104-cü maddələri təşkilatın müdiriyyətinin (işəgötürənin) üzərinə aliment tutmaq və ya aliment verən şəxsin iş və yaşayış yerinin dəyişdirilməsi haqqında icra məmuruna və aliment alan şəxsə məlumat vermək vəzifələrini qoyur. Belə halda aliment ödənilməsinə həyata keçirən işəgötürən – hüququn subyekti kimi bu münasibətlərin iştirakçısına çevrilir. Göstərilən münasibətlər **ikili xarakter** daşıyır. Belə ki, bu münasibətlərdə aliment alan şəxs iştirak etdiyinə görə həmin münasibətlər mülki-hüquqi xarakterli, icra məmuru iştirak etdiyinə görə isə inzibati-hüquqi xarakterlidir. Bir sıra inzibati-hüquqi xarakterli ailə hüquq münasibətləri məhz ailə qanunvericiliyi ilə tənzimlənilir.

Ailə hüquq münasibətlərində iştirak edən fiziki şəxslər – valideynlər, uşaqlar, ər-arvad, övladlığa götürənlər və s. hər biri xüsusi olaraq iştirak edə bilirlər. Yəni bir şəxs eyni vaxtda müxtəlif ailə hüquq münasibətlərində, məsələn, birində övlad kimi, digərində ər-arvad kimi, üçüncüsündə valideyn kimi iştirak edə bilirlər.

Bütün ailə hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olmaq üçün ilkin şərt - **fiziki şəxslərin hüquq qabiliyyətinə malik olmalarıdır.**

Ailə hüququnda fiziki şəxslərin hüquq qabiliyyəti. AR AM-də fiziki şəxsin hüquq qabiliyyətinə həsr olunmuş xüsusi norma nəzərdə tutulmamışdır. Mahiyyət etibarı ilə buna ehtiyac yoxdur. Çünki, AR MM-in 25-ci maddəsində təsbit olunan fiziki şəxsin mülki hüquq qabiliyyətinə dair ümumi müddəalar tam şəkildə analogiya üzrə ailə hüquq qabiliyyəti anlayışına tətbiq edilir. **Ailə hüquq qabiliyyəti fiziki şəxsin ailə hüquqlarına malik olmaq və vəzifələr daşımaq qabiliyyətidir.** Bütün fiziki şəxslərin ailə hüquq qabiliyyəti eyni dərəcədə tanınır və yalnız qanunla müəyyənləşdirilmiş hallarda və qaydada mədudlaşdırıla bilər.

Mülki hüquq qabiliyyətinin bir növü kimi ailə hüquq qabiliyyəti fiziki şəxsin anadan olduğu an əmələ gəlir, onun bütün ömrü boyu saxlanılır və yalnız ölümü ilə xitam olunur. Ailə hüquq qabiliyyətinin **məzmununu** fiziki şəxslərin ailə münasibətləri sahəsində malik olduğu hüquq və vəzifələri təşkil edir. Onların əksəriyyəti ailə qanunvericiliyində birbaşa təsbit olunmuşdur: nikah bağlamaq və onu xitam etmək hüququ, uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq hüququ, uşağın öz valideynləri və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququ, uşağın əmlak hüquqları və s. Lakin, mülki hüquqda olduğu kimi ailə hüququ sahəsində də fiziki şəxslər ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmayan və ona zidd olmayan hüquq və vəzifələr əldə edə bilərlər.

Ailə hüquq münasibətlərinin məzmunu dəyişilməz qalmır. Ədəbiyyatda belə bir fikir də vardır ki, fiziki şəxs anadan olduğu andan dərhal ailə hüquq münasibətlərinin məzmununu təşkil edən hüquq və vəzifələrin daşıyıcısına çevrilir. Bu hüquqların əldə olunması fiziki şəxsin yaşının və psixofiziki keyfiyyətlərinin artması ilə mümkündür. Hesab edirik ki, bu müddəa düzgün deyildir. Belə ki, bir sıra hallarda ailə hüquq münasibətlərinin məzmununu təşkil edən hüquqları fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməmiş şəxslər reallıqda edə bilərlər. Bunlara AR AM-in 11-ci fəslindəki uşaq hüquqlarını misal göstərmək olar. Uşaqlar nəinki ailədə tərbiyə olunmaq, öz valideynləri və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq, öz fikrini bildirmək və s. hüquqlar əldə edirlər, onlar həmçinin, müstəqil olaraq

özlərinin qanuni nümayəndələrinin köməyi olmadan bu hüquqları həyata keçirə bilərlər. Lakin müstəqil şəkildə hüquq qabiliyyətini formalaşdıran çoxlu hüquqi imkanları realizə etməkdən ötrü ailə hüququnun subyektləri ailə fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməlidirlər.

Ailə hüquq qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması AR MM-in 31-ci maddəsinin ümumi tələbləri ilə müəyyənləşdirilir. Fiziki şəxs heç bir halda hüquq qabiliyyətindən məhrum edilə bilməz. Fiziki şəxsin hüquq qabiliyyəti və fəaliyyət qabiliyyəti yalnız qanunla müəyyənləşdirilmiş hallarda və qaydada məhdudlaşdırıla bilər (AR MM-in 32.1-ci mad.). AR AM-də bir sıra hüquqların məhdudlaşdırılması müəyyənləşdirilmişdir. Məsələn, AR AM-in 120-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən şəxslər, məhkəmə tərəfindən valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslər və s. övladlığa götürən ola bilməzlər. Bundan başqa, AR AM-in 137.3-cü maddəsində təsbit olunmuşdur ki, alkoqolik və narkomanlar, qəyyumluq (himayə) vəzifələrini icra etməkdən kənarlaşdırılmış, valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslər, keçmiş övladlığa götürənlər, əgər onların təqsiri üzündən övladlığa götürmə ləğv olunmuşsa və səhhətinə görə uşağı tərbiyə etmək vəzifəsini həyata keçirə bilməyən şəxslər (bu Məcəllənin 120.1.1-120.1.2-ci mad.) qəyyum (himayəçi) ola bilməzlər.

Fiziki şəxsin hüquq qabiliyyətindən və ya fəaliyyət qabiliyyətindən tamamilə və ya qismən imtina etməsi və hüquq qabiliyyətinin və ya fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş digər əqdlər etibarsızdır (AR MM-in 31.3-cü mad.). Göstərilən müddəə ailə hüquq qabiliyyətinə analogiya üzrə tətbiq olunur. Belə ki, nikah müqaviləsində ər-arvadın hüquq və fəaliyyət qabiliyyətini, öz hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququnu, uşaqlara münasibətdə hüquq və vəzifələrini, eləcə də ər-arvad arasındakı şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyən, ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ər (arvadın) saxlanması üçün vəsait almaq hüququnu məhdudlaşdıran, ər-arvaddan birini çox əl-

verişsiz vəziyyətə salan və ailə qanunvericiliyinin əsaslarına zidd olan müddəalar nəzərdə tutula bilməz (AR AM-in 38.6-cı mad.).

Fiziki şəxsin ailə hüquq fəaliyyət qabiliyyəti şəxsin öz hərəkətləri ilə ailə hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək, özü üçün ailə vəzifələri yaratmaq və icra etmək qabiliyyətidir. Fiziki şəxsin ailə hüquq fəaliyyət qabiliyyəti, o, yetkinlik yaşına, yəni on səkkiz yaşına çatdıqda tam həcmdə əmələ gəlir. Lakin bu yaş həddinə qədər də fiziki şəxslər bir çox ailə hüquq və vəzifələrini müstəqil həyata keçirə bilirlər. AR AM-in 10.2-ci maddəsinə uyğun olaraq nikah yaşı azaldılaraq (17 yaş) nikah bağlanıbsa, onda tərəflər ər-arvadın hüquq və vəzifələrini müstəqil olaraq həyata keçirirlər. Yetkinlik yaşına çatmayan valideynlər nikaha daxil olmamışlarsa, onların uşaqları doğulduqda həmin valideynlər 16 yaşına çatdıqdan sonra atalığın (analığın) müəyyən edilməsində müstəqil hərəkət edə bilirlər (AR AM-in 57.2-ci mad.). 10 yaşına çatmış uşaq övladlığa götürüldükdə, onun razılıq verməsi zəruridir. 7 yaşına çatmış uşaq övladlığa götürüldükdə, məhkəmələr tərəfindən onun fikri pedaqoji işçinin və ya psixoloqun iştirakı ilə öyrənilir və nəzərə alınır (AR AM-in 124.5-ci mad.). AR AM-in 125.3-cü maddəsində deyilir ki, övladlığa götürülən 10 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adı bu Məcəllənin 124.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər. Övladlığa götürülən 7 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adının dəyişdirilməsi barədə fikri öyrənilir və s. Ona görə də ailə hüququnda qismən (tam olmayan) fəaliyyət qabiliyyəti anlayışı fərqləndirilməsə də, reallıqda yetkinlik yaşına çatmayanlar bu fəaliyyət qabiliyyətinə malikdirlər.

On altı yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayan əmək müqaviləsi üzrə işləyirsə və ya valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin razılığı ilə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olursa, tam fəaliyyət qabiliyyətli sayıla bilər. Hər iki valideynin, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin razılığına əsasən yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının qərarı ilə, belə razılıq olmadıqda isə məhkəmənin qərarı ilə yetkinlik yaşına

çatmayan tam fəaliyyət qabiliyyətli sayılır (emansipasiya) (AR MM-in 28.4-cü mad.). Bu hal nikah yaşı qanunvericiliklə məyyənləşdirilmiş qaydada azaldılmayıbsa, şəxsə nikah bağlamağa əsas vermir. Eyni zamanda, “emansipasiya” sayılmış şəxs övladlığa götürən ola bilməz.

Mülki hüquqda olduğu kimi məhkəmə tərəfindən şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi ailə hüququnda da eyni hüquqi nəticələrə səbəb olur. Ağıl zəifliyi və ya ruhi xəstəlik nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını başa düşməyən və ya öz hərəkətlərinə rəhbərlik edə bilməyən və buna görə də məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş şəxslər (AR MM-in 28.8-ci mad.), onlara məxsus ailə hüquq və vəzifələrdən azad edilmirlər. Lakin onlar bu hüquq və vəzifələrin bir çoxunu özləri həyata keçirə bilmirlər. Bu hüquq və vəzifələr fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş şəxslərin üzərinə təyin edilmiş qəyyum tərəfindən realizə edilir.

Şəxsin fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması onun övladlığa götürən, qəyyum və ya himayəçi qismində çıxış etməsinə, o cümlədən müstəqil şəkildə alimentin ödənilməsi barədə sazişin bağlanılmasına mane olan hallardan biridir. Bundan başqa, ailə qanunvericiliyində ailə hüquqlarının - konkret olaraq valideyn hüquqlarının məhdudlaşdırılması qaydaları nəzərdə tutan normalar təsbit olunmuşdur. Uşağın valideynlərlə (onlardan biri ilə) qalması onlardan asılı olmayan hallarda (psixi pozğunluq və ya başqa xroniki xəstəliklər, ağır vəziyyət və s.) uşağın həyatı üçün təhlükə yaradırsa, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yol verilir (AR AM-in 68.2-ci mad.). Hesab edirik ki, bu, ailə fəaliyyət qabiliyyətinin yox, artıq mövcud olan subyektiv ailə hüquqlarının məhdudlaşdırılmasıdır.

Ailə hüquq münasibətlərinin məzmunu. Ailə hüquq münasibətlərinin məzmunu onun iştirakçılarına məxsus **subyektiv ailə hüquqlarından** və **subyektiv ailə vəzifələrindən** ibarətdir.

Subyektiv ailə hüququ səlahiyyətli şəxsin qanunla müəyyən edilən mümkün davranış həddini müəyyən edir. Bu hədd hüquqi cəhətdən özündə **iki meyarı** əks etdirir:

I. Səlahiyyətli şəxsin özü tərəfindən müəyyən hərəkətlərin realizəsi imkanını. Məsələn, şəxs nikah bağlayır, şəxs övladlığa uşaq götürür və s.

II. Səlahiyyətli şəxsin digər şəxslərdən müəyyən hərəkətlərin edilməsini və ya müəyyən hərəkətlərdən çəkinməyi tələb etmək imkanını. Əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan baba və nənə saxlanmaq üçün yetkinlik yaşına çatan övladlarından və ya ərindən (arvadından) maddi yardım ala bilmədikdə, zəruri vəsaitə malik nəvələrdən məhkəmə qaydasında aliment verilməsini tələb etmək hüququna malikdirlər (AR AM-in 90-cı mad.). Yaxudda ki, uşaqlarla yaşayan valideyn uşağın fiziki, psixi sağlamlığına, onun əxlaqi inkişafına zərər yetirməyən digər valideynlə uşağın ünsiyyətinə mane olmamalıdır (AR AM-in 61.2-ci mad.). Deməli, əks halda, uşaqlarla birgə yaşamayan valideyn bu cür pozuntulara yol verərsə, ondan uşaqlarla ünsiyyətdə olmaq hərəkətlərindən çəkinmək tələb edilə bilər.

Subyektiv ailə-hüquqi vəzifə səlahiyyətli şəxsin qanunla müəyyən edilən məcburi davranış həddidir. Subyektiv ailə hüquqlarında olduğu kimi subyektiv ailə-hüquqi vəzifələr də özündə **iki meyarı** əks etdirir:

I. Müəyyən hərəkətlərin realizəsinin məcburiliyini əks etdirən vəzifələr. Məsələn, valideynlər uşaqların əsas ümumi təhsil almasını təmin etməyə borcludurlar (AR AM-in 58.4-cü mad.).

II. Müəyyən hərəkətlərin realizəsindən çəkinməyi əks etdirən vəzifələr. AR AM-in 79.2-ci maddəsində deyilir ki, valideyn himayəsindən məhrum olmuş və sosial xidmət müəssisələrində yerləşdirilən uşaqların valideynlərindən tutulan aliment həmin müəssisələrin hesabına keçirilir və hər bir uşağın özünə xərclənir. Belə halda hesabına aliment keçirilmiş müəssisələr həmin vəsaiti müəssisəyə yerləşdirilmiş digər uşaqlara xərcləmək vəzifələrindən çəkinməlidirlər.

Ümumiyyətlə, ailə hüquq münasibətləri iştirakçılarının hüquq və vəzifələri digər mülki hüquq və vəzifələrlə eyni hüquqi təbiətə malikdir. Bununla yanaşı, ailə hüquq münasibətlərinin özünə məxsus

xüsusiyyətləri vardır. **Birincisi**, ailə hüquq münasibətləri iştirakçılarının bir çox hüquqları onların digər hüquq münasibətlərindəki vəzifələri ilə bir vaxtda mövcud olur. Bu hal daha çox valideynlik hüquq münasibətləri üçün xarakterikdir. Valideynlər nəinki uşaqlarını saxlamaq, tərbiyə etmək və s. hüquqlarına malikdir, həmçinin uşaqların mənafeyi üçün qeyd olunanları yerinə yetirməyə borcludurlar.

İkincisi, ailə hüquq və vəzifələri onları əldə edənlərin şəxsiyyəti ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan da ailə hüquq və vəzifələri bir şəxsdən digər şəxsə verilə, ötürülə bilməz. Məsələn, alimentin alınması başqa şəxsə güzəşt edilə, eyni zamanda, alimentin ödənilməsi vəzifəsi (öhdəliyi) üçüncü şəxsə verilə bilməz.

Ailə hüquq və vəzifələrin üçüncü şəxslərə verilməsini, həmin hüquq və vəzifələrin icra olunmasının onlara həvalə edilməsindən fərqləndirmək lazımdır. Baxmayaraq ki, ailə hüquq və vəzifələri mahiyyət etibararı ilə şəxsən icra olunmalı olsa da, icranın üçüncü şəxslərin üzərinə qoyulmasının mülki-hüquqi konstruksiyası istisna edilmir. Məsələn, valideynlər qohumları və ya digər şəxsləri uşaqların tərbiyə və nəzarət edilməsi işlərinə (ev müəllimlərini, dayələri və s.) cəlb edə bilərlər.

Üçüncüsü, ailə hüquq və vəzifələrin icrası qeyd olunduğu kimi qəti deyildir. Əlbəttə ki, şəxs nikaha daxil olmaqla və ya uşağa münasibətdə atalığı etiraf etməklə ona verilmiş əsas hüquqi imkanları realizə etmiş olur. Lakin, ailə hüquq və vəzifələrinin böyük əksəriyyəti uzun müddətli xarakter daşıyan, hüquq münasibətlərində dəfələrlə realizə olunmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Ailə hüquq və vəzifələrin xitam olunması, onların realizəsi uzun müddətlidir. Müəyyən ailə hüquq və vəzifələrin xitam olunması qanunda göstərilən hallarla bağlıdır. Məsələn, uşağın yetkinlik yaşına çatması, ailə hüquq münasibəti iştirakçılarından birinin ölümü və s.

Dördüncüsü, bir çox ailə hüquq münasibətlərinin məzmununu təşkil edən hüquq və vəzifələr onların mövcudluğu müddətində dəyişilməz qalmır. Məsələn, valideynlik hüquq münasibətləri uşaq yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra xitam olunur. Əksinə, nikah hüquq

münasibətləri öz məzmununa görə çox möhkəmliyi və dayanıqlığı ilə digər ailə hüquq münasibətlərindən fərqlənir.

Beşinci, praktiki olaraq əsasən ailə hüquq və vəzifələri nisbi hüquq münasibətlərinə aid edilir. Ona görə də səlahiyyətli şəxslərə qarşı konkret vəzifə daşıyan şəxslər durur. Belə halda ailə hüquq münasibətlərinin iştirakçıları biri digərinə münasibətdə eyni hüquqlara malikdirlər və bərabər vəzifələr daşıyırlar. Belə ki, ər-arvad uşaqların tərbiyəsi və təhsilində, onların saxlanması və ailədaxili digər məsələlərin həllində bərabər hüquq və vəzifələrə malikdirlər.

Lakin, ailə hüququnda mütləq hüquq münasibətlərinə də rast gəlmək mümkündür. Buna AR AM-in 29 (ər-arvadın ailə hüquq münasibətlərində hüquq bərabərliyi) və 30-cu (ər-arvadın soyad seçmək hüququ) maddələrində təsbit olunmuş şəxsi hüquq və vəzifələri misal göstərmək olar.

Ailə hüquq və vəzifələrin bir sıra səciyyəvi xüsusiyyəti onların realizə olunmasında əks olunmuşdur.

3. Ailə hüquqlarının həyata keçirilməsi və ailə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi. Nümayəndəlik

AR AM-in 6.1-ci maddəsində göstərilmişdir ki, vətəndaşlar ailə hüquqlarını, habelə həmin hüquqların müdafiəsini, bu Məcəllədə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, müstəqil həyata keçirirlər. Bu o deməkdir ki, ümumi qaydaya görə vətəndaşlar ailə hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün hər hansı hərəkətin edilib-edilməməsini özləri həll edirlər. Məsələn, əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan baba və nənə saxlanmaq üçün yetkinlik yaşına çatan övladlarından və ya ərindən (arvadından) maddi yardım ala bilmədikdə, buna zəruri vəsaitə malik nəvələrdən məhkəmə qaydasında aliment verilməsini tələb etmək hüququna malikdirlər (AR AM-in 90-cı mad.).

Lakin vətəndaşlar tərəfindən ailə hüquqlarının öz istədikləri kimi həyata keçirilməsi mütləq xarakter daşımır. AR AM-in 2.5-ci

maddəsinə müvafiq olaraq, ailənin başqa üzvlərinin və digər vətəndaşların mənəviyyatının, sağlamlığının, hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi məqsədi ilə vətəndaşların ailədəki hüquqları yalnız qanun əsasında məhdudlaşdırıla bilər.

Belə məhdudlaşdırmanın **bir neçə** xüsusiyyəti vardır. **Birincisi**, bir çox hallarda AR AM-in normaları vətəndaşların hüquqlarının realizəsinin həddini müəyyən edir. Məsələn, AR AM-in 97.2-ci maddəsində deyilir ki, aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ödənilən alimentin miqdarı məhkəmə qaydasında onlar üçün müəyyən edilə bilən alimentin miqdarından az olmamalıdır.

İkincisi, bəzi hallarda hüquqların həyata keçirilməsi təşəbbüsü hüquq münasibətlərinin iştirakçılara yox, dövlət və ya s. orqanlara aiddir. Məsələn, aliment ödənilməsi barədə valideynlər arasında saziş olmadıqda, valideynlər (onlardan biri) uşaqları saxlamadıqda və məhkəməyə bu barədə iddia verilmədikdə yerli icra hakimiyyətlərinin qəyümlüq və himayə orqanları yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar üçün aliment tutulması barədə valideynlərə (onlardan birinə) qarşı iddia qaldırmaq hüququna malikdir (AR AM-in 75.5-ci mad.).

Üçüncüsü, ailənin bir üzvü öz hüquqlarını həyata keçirərkən və vəzifələrini yerinə yetirərkən ailənin başqa üzvlərinin və digər vətəndaşların hüquqlarını, azadlıqlarını və qanuni mənafeələrini pozmamalıdır. Belə ki, uşaqlarla yaşayan valideyn uşağın fiziki, psixi sağlamlığına, onun əxlaqi inkişafına zərər yetirməyən digər valideynlə uşağın ünsiyyətinə mane olmamalıdır. Əgər bu barədə məhkəmə qətnaməsi çıxarılmışsa və qətnamənin tələblərinə əməl edilmirsə, onda uşaqla birlikdə yaşayan valideyn barədə mülki prosessual qanunvericiliyə uyğun ölçü götürülür. Eyni zamanda, bu qətnamənin icrasına qəsdən əməl edilmədikdə, məhkəmə uşaqdan ayrı yaşayan valideynin tələbi ilə uşağın mənafeyi və rəyi nəzərə alınmaqla onun həmin valideynə verilməsi haqqında qətnamə qəbul edə bilər.

Nümayəndəlik. Ailə hüquq münasibətlərinin əksəriyyətinin şəxsi-etimad xarakterli olduğundan ailə hüquqlarının həyata keçiril-

məsi və vəzifələrin yerinə yetirilməsi şəxsən icra olunur. Lakin bir sıra hallarda nümayədə vasitəsilə də ailə hüquqları realizə oluna bilər.

Ailə hüququnda nümayəndəlik odur ki, bir şəxs (nümayəndə, təmsilçi) başqa şəxsin (təmsil olunanın) adından və həmin şəxsin mənafeyi üçün ona verilmiş səlahiyyət əsasında hüquqi hərəkətlər yerinə yetirir və bunun nəticəsində təmsil olunan şəxs üçün ailə hüquq və vəzifələr əmələ gəlir, dəyişir və ya xitam olunur.

Nümayəndəliyin yaranması əsasları aşağıdakılardır:

- 1) **qanun;**
- 2) **inzibati akt;**
- 3) **əqd.**

Qanuni nümayəndəlik tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməmiş və fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş şəxslər üçün müəyyənləşdirilir. Bu formada nümayəndəlik valideynlər, övladlığa götürənlər, qəyyumlar və himayəçilər, həmçinin yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. AR MM-in 33.2 və AR AM-in 59.1-ci maddələrinə əsasən valideynlər, qəyyumlar və himayəçilər uşaqların qanuni nümayəndəsi kimi onların məhkəmələrdə, habelə hər hansı fiziki, hüquqi şəxslərlə əlaqədar hüquqlarını və maraqlarını buna xüsusi səlahiyyət almadan müdafiə edə bilərlər.

Övladlığa götürülənlər və onların övladları övladlığa götürənlərə və onların qohumlarına münasibətdə, eləcə də övladlığa götürənlər və onların qohumları övladlığa götürülənlərə (onların övladlarına) münasibətdə öz şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələrinə görə mənşəcə qohumlara bərabər tutulduğundan qanuni nümayəndəlik barədə qaydalar onlara da şamil olunur (AR AM-in 134.1-ci mad.). AR AM-in 114.1-ci maddəsinə əsasən valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların hüquq və mənafehlərinin müdafiəsi yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxsin bütün ailə hüquq və vəzifələrini qəyyum realizə edir. AR AM-in 14.2-ci maddəsinə əsasən

ərin (arvadın) və ya onların hər ikisinin ərizəsi əsasında, eləcə də məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ərin (arvadın) qəyyumunun ərizəsi əsasında nikaha xitam verilə bilər. Aliment ödəməli olan və (və ya) onu alan şəxs fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs olduqda aliment ödənilməsi barədə sazişi bağlamaq vəzifəsini şəxsin üzərində təyin olunmuş qəyyum icra edir (AR AM-in 94.1-ci mad.).

Qeyd olunduğu kimi tam fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs bir sıra hüquqları müstəqil və şəxsən özü realizə edə bilər. Digər hallarda isə onlar hüquqi hərəkətləri öz qanuni nümayəndələri vasitəsi ilə icra edirlər. AR AM-in 51.2-ci maddəsində deyilir ki, uşağın hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi valideynlər (onları əvəz edən şəxslər) bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş hallarda isə yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları və məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir.

Nümayəndəliyin digər növü **inzibati akta əsaslanan nümayəndəlikdir**. Bununla bağlı müddəa AR AM-in 59.2-ci maddəsində müvafiq norma təsbit olunmuşdur. Belə ki, valideynlərin və uşaqların maraqları arasında ziddiyyət yarandığı müəyyən olunarsa, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları uşaqların hüquq və mənafeyini müdafiə üçün nümayəndə təyin etməlidir.

Ailə hüququnda nümayəndəlik, həmçinin **etibarnaməyə də** əsaslanma bilər. Bu növ nümayəndəlik əmlak münasibətləri üçün xarakterikdir. Məsələn, ər-arvad öz nümayəndələri vasitəsi ilə ümumi əmlakın bölünməsi haqqında saziş bağlaya bilərlər.

Ailə qanunvericiliyində nümayəndəliyin belə növü nəzərdə tutulmamışdır. Ona görə də AR AM-in 4-cü maddəsinə əsasən mülki qanunvericilikdə təsbit olunmuş etibarnamələrə qoyulan tələblər əsas götürülür.

AR MM-in 362.1-ci maddəsində göstərilir ki, bir şəxsin üçüncü şəxslər qarşısında təmsilçilik üçün başqa şəxsə verdiyi vəkalət etibarnamə sayılır. Notarial forma tələb edən əqdlərin bağlanması üçün etibarnamə notariat qaydasında təsdiqlənməlidir. AR MM-in 363.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hal istisna olmaqla, etibar-

namə istənilən müddətə verilə bilər. Əgər etibarnamədə müddət göstərilməyibsə, o, bağlandığı gündən bir il ərzində qüvvəsini saxlayır. Bağlandığı tarix göstərilməyən etibarnamə əhəmiyyətsizdir.

4. Ailə hüquqlarının müdafiəsi və ailə-hüquqi məsuliyyət

Ailə hüquqlarının müdafiəsi. Ailə hüquqlarının, azadlıqlarının və mənafelərinin müdafiəsi dedikdə, hüquq münasibəti iştirakçıları və (və ya) hakimiyyət orqanları tərəfindən qanunla müəyyən olunmuş müdafiə forma və vasitələrinin tətbiqi başa düşülür.

Hüququn iki əsas müdafiə forması vardır: **yurisdiksiyalı** və **qeyri-yurisdiksiyalı**.

Qeyri-yurisdiksiyalı müdafiə forması odur ki, şəxs səlahiyyətli hakimiyyət orqanına müraciət etmədən, müstəqil şəkildə öz ailə hüquq və mənafelərini müdafiə edir. Belə ki, valideynlər məhkəmənin qərarına və ya qanuna əsaslanmadan uşağı yanında saxlayan hər hansı şəxsdən onu geri qaytarmağı tələb edə bilərlər. Bu halda mübahisə yarandıqda valideynlər məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdirlər (AR AM-in 63.1-ci mad.).

Yurisdiksiyalı müdafiə forması dedikdə, səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarının pozulmuş və ya mübahisələndirilən ailə hüquq və mənafelərin müdafiəsi üzrə fəaliyyəti başa düşülür.

Yurisdiksiyalı müdafiə forması iki yerə ayrılır: **məhkəmə** və **inzibati**. Belə halda qeyd etmək zəruridir ki, məhkəmə müdafiə forması inzibati müdafiə formasına nisbətən üstünlük təşkil edir. Məhkəmə müdafiə formasından hər bir vaxt, inzibati müdafiə formasından isə yalnız AR AM-də nəzərdə tutulan hallarda istifadə etmək olar (AR AM-in 1 və 7-ci mad.; AR Konst. 60-cı mad.).

Ailə hüquqlarının **məhkəmə müdafiə forması** ümumi məhkəmələr tərəfindən **iddia, əmr** və **xüsusi icraat** qaydalarında həyata keçirilir. Məsələn, nikahın pozulması, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi, atalığın müəyyənləşdirilməsi barədə işlərə - iddia icraatı,

tələb alimentin alınması, o cümlədən atalığın müəyyən edilməsi və ya üçüncü şəxslərin cəlb edilməsi ilə bağlı olmadan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə alimentin alınması haqqında verilmişdirsə - əmr icraatı, övladlığa götürmə, şəxslərin qohumluq münasibətlərinin və atalığın tanınması faktının müəyyən edilməsi ilə bağlı işlərə – xüsusi icraat qaydasında baxılır.

Ailə hüquqlarının **inzibati müdafiə forması** dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Məsələn, prokuror yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən uşağın valideynlərdən (onları əvəz edən şəxslərdən) alınmasının qanuniliyinə nəzarəti həyata keçirir (AR AM-in 72.2-ci mad.). AR AM-in 51-ci maddəsinə müvafiq olaraq, uşaqlar yaşından asılı olmayaraq öz hüquqlarının və qanuni mənafelərinin müdafiəsi üçün yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarına müraciət edə bilərlər.

Hüquq nəzəriyyəsində subyektiv ailə hüquqlarının müdafiəsi üsulları dedikdə, məcburi xarakterli maddi-hüquqi tədbirlər başa düşülür.

AR AM-də ailə hüquqlarının müdafiəsi üsullarının dəqiq siyahısı nəzərdə tutulmur. Lakin ümumi formada AR AM-in normalarının təhlili ailə hüquqlarının müdafiəsi üsullarını müəyyən etməyə imkan verir. Onlara aiddir:

- hüququn tanınması (AR AM-in 28.5, 36.5, 44.3-44.5 və 45-ci mad.);

- hüququn pozulmasınadək mövcud olmuş vəziyyətin bərpası (AR AM-in 28, 47, 67 və 70-ci mad.);

- hüquqları pozan və ya pozmaq təhlükəsi yaradan hərəkətlərin qarşısının alınması (AR AM-in 62.3, 63.1-63.2, 64, 68 və 72-ci mad.);

- mübahisələndirilən əqdlərin etibarsız hesab edilməsi və puç əqdlərin nəticələrinin tətbiqi (AR AM-in 40, 95.1 və 96-cı mad.);

- dövlət orqanının aktının etibarsız hesab edilməsi (məsələn, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının uşağın valideynlərdən (onları əvəz edən şəxslərdən) alınması ilə əlaqədar aktının etibarsız hesab edilməsi – AR AM-in 72-ci mad.);

- özünümüdafiə hüququ;
- vəzifələrin icrasına dair qərarın verilməsi (AR AM-in 75.4-cü, 80, 82, 84 və 85-ci mad.);
- itkilərin ödənilməsi (AR AM-in 108.3-cü mad.);
- dəbbə pulunun ödənilməsi (AR AM-in 108.2-cü mad.);
- maddi zərərin ödənilməsi və mənəvi zərərin kompensasiyası (AR AM-in 28.6-cı mad.);
- hüquq münasibətlərinin xitamı və dəyişməsi (AR AM-in 40, 95, 107, 112-113, 134 və 142-ci mad.).

Ailə hüquqlarının müdafiə üsullarının siyahısı qəti deyildir.

Müdafiə və məsuliyyət tədbirləri. Ailə hüquqlarının göstərilən müdafiə üsulları ümumi əlamətlərə malikdir. Həmin üsullar bilavasitə zərərçəkmiş şəxsin hüquq və mənafeələrinin müdafiəsinə yönəlmişdir. Lakin onlar arasında fərqli cəhətlər mövcuddur. Bu fərqləndirici cəhətlər onları **iki qrupa** ayırır:

1) müdafiə tədbirləri;

2) məsuliyyət tədbirləri.

M.V.Antokolskaya göstərir ki, müdafiə tədbirləri ilə məsuliyyət tədbirlərinin fərqi ondan ibarətdir ki, məsuliyyət tədbirləri hüquq pozuntusu törətmiş təqsirli şəxsi “cəzalandırmaq”, müdafiə tədbirləri isə yalnız zərərçəkmiş şəxsin maraqlarını müdafiə etmək məqsədi daşıyır. Məsuliyyət yalnız təqsir olduqda yaranır, müdafiə tədbiri isə təqsirdən asılı olmayaraq tətbiq olunur. Məsuliyyət tədbirləri həmişə təqsirli hüquq pozuntusu törətmiş şəxsə qarşı arzu olunmaz hüquqi nəticələri və ya subyektiv hüquqlardan məhrum olunmağı, müdafiə tədbirləri isə hüquq pozuntusu törətmiş şəxs tərəfindən müəyyən vəzifələrin məcburi icrasını özündə ehtiva edir.

Ailə-hüquqi məsuliyyət. Ailə-hüquqi məsuliyyət – təqsirli hüquq pozuntusu törətmiş şəxsə qarşı məcburi tədbirlərin tətbiqidir. Bu tədbirlər şəxsi və əmlak hüquq münasibətləri sahəsində pozuntu törətmiş şəxsin müəyyən ailə hüquq və vəzifələrinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilir.

Ailə-hüquqi məsuliyyətin səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, **birincisi**, onun subyektləri artıq əvvəlcədən yaranmış hüquq

münasibətləri ilə əlaqədardır, **ikincisi**, bu məsuliyyətə həmin hüquq münasibətində iştirak etməyən üçüncü şəxslər cəlb edilə bilməz.

Ailə-hüquqi məsuliyyətin yaranması əsası zərərçəkmiş şəxsin hansı sahədə hüquqlarının pozulmasından asılıdır.

Birinci halda ailə-hüquqi məsuliyyət **üç şərt** olduqda yaranır:

- ailə hüquqlarının pozulması və ya ailə vəzifələrinin icra olunmaması faktı;

- hüquq pozuntusu törədənin hüquqazidd davranışı (hərəkət, hərəkətsizlik);

- hüquq pozuntusu törədənin təqsirli olması (qəsd və ehtiyasızlıq). Qəsdin formalarını dəqiq müəyyənləşdirməyin təcrüdədə böyük rolu vardır. Məsələn, AR AM-in 64.0.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq valideynlik hüquqlarından məhrum edilmə əsaslarında biri alimenti yalnız qəsdən ödəməməkdir.

İkinci halda ailə-hüquqi məsuliyyətin yaranması üçün yuxarıda göstərilən üç şərtlə yanaşı, **iki şərt də** olmalıdır:

- zərər vurulması faktının mövcudluğu;

- zərərin vurulması ilə hüquq pozuntusu törətmiş şəxsin davranışı arasında səbəbli əlaqənin olması faktı.

Alimenti vaxtında ödəməməyə görə məsuliyyətin yaranmasının əsasını alimentin vaxtında ödənilməməsi təşkil edir (AR AM-in 108-ci mad.). Burada alimenti ödəməmək faktı ilə onun vaxtında ödənilməməsi faktı arasında səbəbli əlaqə olmalıdır.

Ailə-hüquqi məsuliyyətin formalarına aiddir:

1) zərərin ödənilməsi. Burada yalnız vurulmuş real zərərin ödənilməsi nəzərdə tutulur. Bu onunla əlaqədardır ki, ailə-hüquqi münasibətləri gəlir əldə edilməsi məqsədi daşımadığından zərərin ödənilərkən əldən çıxmış faydanın tutulması bu münasibətlərin mahiyyəti ilə uyğun gəlmir.

AR AM-də “real zərər” anlayışı nəzərdə tutulmamışdır. Ona görə də AR AM-in 4-cü maddəsinə müvafiq olaraq AR MM-in 21.2-ci maddəsi tətbiq olunur. Belə ki, real zərər dedikdə, hüququ pozulmuş şəxsin pozulmuş hüququnu bərpa etmək üçün çəkdiyi və

ya çəkməli olduğu xərclər, əmlakından məhrum olması və ya əmlakının zədələnməsi başa düşülür.

Zərərin əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı tələbin həcminin müəyyənəndirilməsi zamanı zərərchəkənin, onun işçisinin və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda üçüncü şəxslərin davranışının zərərin yaranmasına və artmasına hansı həcmdə şərait yaratması nəzərə alınmalıdır.

2) dəbbə pulunun ödənilməsi. Dəbbə pulu (cərimə, penya) – müqavilə ilə müəyyənəndirilən, öhdəliyin icra edilmədiyi və ya lazımcına icra edilmədiyi, o cümlədən icranın gecikdirildiyi halda borclunun kreditora ödəməli olduğu pul məbləğidir.

AR AM-in 108.2-ci maddəsində deyilir ki, məhkəmə qətnəməsi üzrə aliment ödəməli olan şəxsin təqsiri üzündən aliment üzrə borclar yarandıqda, təqsirkar şəxs aliment alana ödənilməmiş alimentin məbləğinin faizi miqdarında ötürülmüş hər gün üçün dəbbə pulu ödəyir.

3) mənəvi zərərin pulla kompensasiyası. Ər (arvadın) ona vurulmuş maddi və ya mənəvi ziyanın mülki qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydalar üzrə ödənilməsinə tələb edə bilər (AR AM-in 28.6-cı mad.).

“İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Konvensiya”nın 41-ci maddəsinə və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedentlərinə əsasən mənəvi zərər şəxsə qeyri-əmlak, habelə əmlak zərəri vurulduqda ödənilə bilər.

“Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəli haqqında” AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli, 7 nömrəli Qərarının 7-ci bəndində deyilir ki, AR MM-in 1115-ci maddəsinə əsasən zərərin ödənilməsi zərərin əvəzini naturada ödəməklə və ya vurulmuş zərərin əvəzini pulla ödəməklə həyata keçirilə bilər. Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, mənəvi zərərin əvəzi bir qayda olaraq pulla müəyyən edilir və ödənilir. AR MM-in 23-cü maddəsində müəyyən edilən hallarda mənəvi zərər cavabdehin üzərinə müəyyən vəzifələr qoyulmaqla ödənilə bilər (məsələn, şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuza

zərər vuran yanlış məlumatların təkzib edilməsi, zərərçəkən şəxsdən üzr istənilməsi). Məhkəmə işin konkret hallarından asılı olaraq qəbul etdiyi qətnamə ilə pozulmuş hüququn bərpa edilməsini mənəvi zərərin ödənilməsi kimi qiymətləndirə bilər.

Qərarın 10-cu bəndində göstərilmişdir ki, mənəvi zərərin miqdarı işin konkret hallarından asılı olaraq məhkəmə tərəfindən müəyyən edilir. Bu zaman mənəvi zərərin baş verməsinə səbəb olmuş hərəkətin və ya hərəkətsizliyin təhlükəlilik dərəcəsi, bunun nəticəsində zərərçəkənin keçirdiyi mənəvi iztirab və sarsıntıların xarakteri və ağırlığı, zərərvuran şəxsin təqsiri (qəsd və yaxud ehtiyatsızlıq) və əmlak vəziyyəti, zərərçəkən şəxsin fərdi xüsusiyyətləri (azyaşlı və yaxud qadın olması, səhhəti ilə əlaqədar mənəvi sarsıntı və iztirablara dözümlü, peşə və sənəti, cəmiyyətdə nüfuzu və s.), habelə işin sair diqqətəlayiq halları nəzərə alınmalıdır. Zərərin məbləği əğlabatən və ədalətli olmalıdır.

4) maddi zərərin naturada ödənilməsi. Bu məsuliyyət forması mülki qanunvericiliklə tənzimlənir. Zərərin əvəzinin ödənilməsi üsullarını nəzərdə tutan AR MM-in 1115-ci maddəsində deyilir ki, zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbini təmin edərkən məhkəmə zərərin vurulması üçün məsuliyyət daşıyan şəxsin üzərinə işin hallarına uyğun olaraq zərərin əvəzini naturada ödəmək (eyni növlü və keyfiyyətli əmlak vermək, zədələnmiş əmlakı düzəltmək və i.a.) və ya vurulmuş zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyi qoyur.

5) hüquq münasibətinin xitamı və dəyişməsi (AR AM-in 66, 134 və 142-ci mad.). Bura valideynlik hüquqlarından məhrum etmə, övladlığa götürmənin ləğv edilməsi, uşağın tərbiyə olunmaq üçün himayədar ailəyə verilməsi müqaviləsinin pozulması aiddir.

Məsuliyyət tədbirləri yalnız normativ-hüquqi aktlarla deyil, həmçinin ailə münasibətləri iştirakçılarının bağlılıqları sazişlərlə də müəyyənləşdirilir.

5. Ailə hüququnda müddətlər

Müddətlərin anlayışı və növləri. Qeyd olunduğu kimi ailə münasibətləri, bir qayda olaraq uzanan xarakter daşıyır. Ailə münasibətlərinin yaranmasını, dəyişməsinə və xitamını müəyyənləşdirməyi təmin etmək üçün qanunverici müxtəlif müddətlərdən istifadə edir.

Müddət dedikdə, ailə hüquq normaları vasitəsilə müəyyən hüquqi nəticələri əlaqələndirən vaxt anı və ya dövrü başa düşülür. Öz hüquqi təbiətinə görə müddət hüquqi faktdır.

Hüquq ədəbiyyatında müddətlər müxtəlif əsaslar üzrə təsnifatlaşdırılır:

Kim tərəfindən müəyyən olunmasından asılı olaraq müddətlər üç növə bölünür: **normativ, məhkəmə və tərəflərin razılaşması** ilə müəyyən olunan müddətlər.

1) normativ müddətlər dedikdə, qanunla və ya digər normativ-hüquqi aktla müəyyənləşdirilən müddətlər başa düşülür. Nikah Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələri, rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəlikləri tərəfindən nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin bu barədə ərizə verdikləri gündən 1 ay sonra onların iştirakı ilə bağlanır;

2) məhkəmə müddətləri məhkəmələr tərəfindən təyin olunur. Məsələn, AR AM-in 20.2-ci maddəsində deyilir ki, tərəflərdən birinin nikahın pozulması haqqında razılığı olmadıqda, məhkəmə ər-arvadın barışması üçün 3 ay müddət müəyyən etməklə işi təxirə sala bilər;

3) tərəflərin razılaşması ilə müəyyən olunan müddətlər. Məsələn, nikah müqaviləsində nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələr müəyyən müddətlərlə məhdudlaşa bilər (AR AM-in 38.5-ci mad.).

Məqsədindən asılı olaraq müddətlər bölünür:

1) hüquq və vəzifələrin yaranması müddətləri. Kişi və qadın 18 yaşına çatdıqda nikah bağlaya bilərlər (AR AM-in 10.1-ci mad.);

2) hüquq və vəzifələrin həyata keçirilməsi müddətləri (kə-sici müddətlər). Məsələn, hamiləlik dövründə və ümumi uşaqlarının doğulduğu gündən 3 il ərzində keçmiş arvad nikah pozulduqdan sonra məhkəmə qaydasında buna zəruri vəsaitə malik olan keçmiş ərdən aliment ödməyi tələb etmək hüququna malikdir (AR AM-in 85.1.1-ci mad.);

3) vəzifələrin icrası müddətləri. Uşaq yetkinlik yaşına çatana və ya yetkinlik yaşına çatmamış tam fəəliyyət qabiliyyəti əldə edənədək alimentin ödənilməsi icra olunmalıdır (AR AM-in 113.2.1-ci mad.);

4) pozulmuş hüquqların məcburi müdafiəsi müddətləri. Bu müddətlərə iddia müddətləri aiddir.

Ailə hüququnda bir qayda olaraq müddətlər vaxt dövrünün bitməsi ilə müəyyən olunur. Bu üsula görə müddət illərlə, aylarla, günlərlə və ya hökmən baş verməli hadisəni göstərməklə hesablanır (məsələn, AR AM-in 36.9, 66.6, 44.2 və 135-ci mad.). Bəzi hallarda müddətlər müxtəlif anlayışlarla “**dərhal**” və ya “**təcili olaraq**” anlayışları ilə müəyyənləşdirilir (AR AM-in 72.2, 166.3 və 72.1-ci mad.).

Vaxt dövrü ilə müəyyənləşdirilmiş müddətin axımı təqvim tarixindən və ya müddətin başlanması üçün müəyyənləşdirilmiş hadisənin baş verməsindən sonrakı gün başlanır.

İllərlə hesablanan müddət müddətin sonuncu ilinin müvafiq ayında və günündə qurtarır.

Aylarla hesablanan müddət müddətin sonuncu ayının müvafiq günündə qurtarır. Aylarla hesablanan müddətin qurtarması müvafiq günü olmayan aya düşdükdə müddət həmin ayın sonuncu günü qurtarır.

Günlərlə hesablanan müddət müddətin sonuncu gününün başa çatması ilə bir vaxtda qurtarır.

İddia müddəti məhkəməyə iddia vermək yolu ilə pozulmuş hüququn müdafiəsi üçün qanunla müəyyənləşdirilən müddətdir. AR AM-in 8.1-ci maddəsinə əsasən, pozulmuş hüquqların müdafiəsi üçün ailə münasibətlərindən irəli gələn tələblərə iddia müddəti şamil olunmur. Başqa sözlə desək, ailə hüquqları hansı vaxt pozulma-

sından asılı olmayaraq istənilən müddətdə məhkəmədə müdafiə olunma bilər. Bu onunla izah olunur ki, ailə münasibətləri şəxsi və uzanan xarakterə malikdir.

AR AM-də göstərilən qaydadan müəyyən **isitisna hallar** mövcuddur.

- **birincisi**, əqdlərin etibarsız hesab olunması üçün 1 illik iddia müddəti müəyyən olunmuşdur (məsələn, AR AM-in 40.5 və AR MM-in 354.1-ci mad.);

- **ikincisi**, nikah pozulduqda ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi haqqında onların tələbinə 3 illik iddia müddəti tətbiq olunur (AR AM-in 36.9-cu mad.).

Göstərilən iddia müddətləri və onların hesablanması qaydası, əgər müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, AR MM ilə müəyyənləşdirilir. AR AM-in 8.2-ci maddəsinə əsasən iddia müddətini müəyyən edən normaların tətbiqi zamanı məhkəmə AR MM-in 372-384-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydaları rəhbər tutur.

Hüququn müdafiəsi haqqında tələb iddia müddətinin keçməsindən asılı olmayaraq məhkəmə tərəfindən baxılmağa qəbul edilir. Məhkəmə tərəfindən iddia müddəti yalnız mübahisə tərəfinin məhkəmə qərarı çıxarılanadək verdiyi ərizə əsasında tətbiq edilir. Mübahisə tərəfinin tətbiq edilməsi barədə ərizə verdiyi iddia müddətinin keçməsi məhkəmənin iddiadan imtina barəsində qərar çıxarması üçün əsasdır.

İddia müddətinin axımı şəxsin öz hüququnun pozulduğunu bildiyi və ya bilməli olduğu gündən başlanır.

İddia müddətinin axımı aşağıdakı hallarda dayandırılır:

- iddianın irəli sürülməsinə fəvqəladə və həmin şəraitdə qarşısı alınma bilməyən hal (qarşısızalmaz qüvvə) mane olduqda;

- iddiaçı və ya cavabdeh hərbi vəziyyətə keçirilmiş silahlı qüvvələrin tərkibində olduqda;

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti öhdəliklərin icrası üçün möhlət (moratorium) müəyyənləşdirdikdə;

- fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxsin qanuni təmsilçisi olmadıqda;

- müvafiq münasibəti tənzimləyən qanunun və ya digər normativ hüquqi aktın qüvvəsi dayandırıldıqda.

İddia müddətinin axımı bir şərtlə dayandırılır ki, yuxarıda göstərilmiş hallar iddia müddətinin son altı ayında, həmin müddət altı aya bərabər və ya altı aydan az olduqda isə iddia müddəti ərzində əmələ gəlsin və ya mövcud olmaqda davam etsin.

Müddətin dayandırılmasına əsas vermiş halın sona çatdığı gündən müddətin axımı davam edir. Müddətin qalan hissəsi altı aya qədər uzadılır, iddia müddəti altı aya bərabər və ya altı aydan az olduqda isə iddia müddətinə qədər uzadılır.

Aşağıdakı hallarda **iddia müddətinin axımı kəsilir**:

- 1) müəyyənləşdirilmiş qaydada iddia irəli sürüldükdə;
- 2) borclu şəxs borcu etiraf etməsini göstərən hərəkətlər etdikdə.

Fasilədən sonra iddia müddəti yenidən başlanır. Fasiləyə qədər keçmiş vaxt yeni müddətə daxil edilmir.

İddiaçının şəxsiyyəti ilə bağlı hallara görə (ağır xəstəlik, köməkəmsiz vəziyyət və i.a.) iddia müddətinin ötürülməsi səbəbini məhkəmənin üzrlü saydığı müstəsna hallarda fiziki şəxsin pozulmuş hüququ müdafiə edilməlidir. İddia müddətinin ötürülməsi səbəbləri iddia müddətinin son altı ayında, həmin müddət altı aya bərabər və ya altı aydan az olduqda isə iddia müddəti ərzində baş verdikdə üzrlü sayıla bilər.

MÖVZU 3.

ƏR-ARVAD ARASINDA ŞƏXSİ VƏ ƏMLAK MÜNASİBƏTLƏRİ

1. *Nikahın anlayışı, əlamətləri, bağlanması şərtləri və qaydası*
2. *Nikaha xitam verilməsi və nikahın etibarsızlığı*
3. *Nikah hüquq münasibətlərinin məzmunu*
4. *Ər-arvadın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət*

1. Nikahın anlayışı, əlamətləri, bağlanması şərtləri və qaydası

“Nikah” sözü ərəb mənşəli söz olub, mənası “**kəbin, izdivac, evlənmənin qanuni formaya salınması**”nı bildirir. Nikah ailənin hüquqi əsasıdır. Nikahı vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanları (VVADQ) qeydə alır.

Cəmiyyətimizdə nikah iqtisadi mülahizələrdən azad olub, kişi ilə qadının məhəbbətə, sədaqətə, uşaqların olması arzusuna əsaslanan könüllü, bərabər hüquqlu ittifaqdır.

Ölkəmizdə nikahın bağlanması, ər-lə arvad arasında, valideynlərlə uşaqlar arasında, övladlığa götürmə, atalığın müəyyən edilməsi, alimentin tutulması, qəyyumluq və himayəçilik, nikahın pozulması, nikahın vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanında təsdiq olunması üzrə münasibətlər respublikamızın ailə qanunvericiliyi ilə tənzim edilir. Nikahın leqal anlayışı AR AM-in 2.3-cü maddəsində təsbit olunmuşdur. **Nikah kişi ilə qadının ailə qurmaq məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarında** (Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələrində, rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra

hakimiyyətlərinin nümayəndəlikləri) **qeydiyyatata alınan könüllü ittifaqıdır**. Nikahın özünəməxsus **hüquqi əlamətləri** vardır.

Nikahın hüquqi əlamətləri dedikdə, onun qanunvericilikdə əks olunan səciyyəvi xüsusiyyətləri başa düşülür. Həmin xüsusiyyətlərə aiddir:

- nikah yalnız kişi ilə qadın arasında bağlanıla bilər;
- nikahın bağlanması üçün nikaha daxil olmaq istəyənlərin azad, könüllü iradə ifadələri olmalıdır;
- nikah tərəflərin bərabər hüquqlu ittifaqıdır;
- nikah hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirilməlidir, yəni VVADQ orqanlarında qeydiyyatata alınmalıdır;
- nikahın məqsədi ailə qurmaqdır, əks halda nikah etibarsız hesab olunur;
- digər hüquqi faktlarla yanaşı, nikahın qeydiyyatı ər-arvadın qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinin yaranmasına səbəb olur.

Faktiki nikah və onun nəticələri. Faktiki nikah dedikdə, nikahın bağlanması bütün şərtlərinin tələblərini təmin edən, lakin qanunvericilik qaydasında qeydiyyatdan keçirilməyən münasibətlər başa düşülür. Faktiki nikah, qeydiyyatdan keçmiş nikahın yaratdığı hüquqi nəticələri yarada bilməz. Bəzi ölkələrdə, məsələn, Şotlandiyada qeydiyyatdan keçmiş nikahla dini nikaha heç bir fərq qoyulmur.

AR AM-in 1.4-cü maddəsinə əsasən yalnız Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələrində, rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəliklərində bağlanmış nikah tanınır.

Dini kəbinkəsmə (dini nikah) hüquqi əhəmiyyətə malik deyildir. Bu müddəə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələrinin yaradılmasınadək bağlanmış dini nikahlara və onların təsdiqinə dair sənədlərə, doğum, nikahın bağlanması, nikahın pozulması və ölüm haqqında sənədlərə aid deyildir. Yəni, bu qaydaya uy-

ğun olaraq keçmiş SSRI Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin qəbul etdiyi 8 iyul 1944-cü il tarixli Fərmanına əsasən, göstərilən tarixədək faktiki nikah münasibətlərində olmuş şəxslər faktiki birgə yaşadığı vaxtı göstərüb qeyd etdirmək yolu ilə öz nikahlarını rəsmiləşdirə bilərlər.

1944-cü il 8 iyul tarixinədək faktiki nikah münasibətlərində olmuş şəxslərdən biri öldükdə və ya xəbərsiz itkin düşdükdə Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi faktiki nikah münasibətlərində olma faktını təsdiq edən məhkəmə qərarına əsasən nikah münasibətlərinin bağlanması vaxtını göstərir. Nikahın bağlanması haqqında akt qeydində faktiki nikah münasibətlərində olma faktını təsdiq edən məhkəmə qərarının tarixi, bu qərarı çıxaran məhkəmə və bu qərara əsasən nikah münasibətlərinin bağlanması vaxtı göstərilir.

Faktiki nikah heç bir hüquqi nəticəyə səbəb olmur. Faktiki nikah münasibətlərində ər-arvadın (qadın və kişinin) əmlak münasibətləri yalnız mülki qanunvericiliklə tənzimlənmə bilər.

Faktiki nikahdan olan uşaqlara münasibətdə isə valideynlərin hüquq və vəzifələri onların nikaha daxil olub-olmamasından asılı olmayaraq eynidir. Bu o zaman olur ki, uşağın mənşəyi qanunvericiyə uyğun formada müəyyənləşdirilmiş olsun.

Nikahın bağlanması şərtləri. Nikahın bağlanması şərtləri AR AM-in 11-ci maddəsi ilə müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, nikahın bağlanması üçün nikaha daxil olan şəxslərin yazılı razılığı və onların nikah yaşına çatmaları zəruridir. Bundan başqa, nikah AR AM-in 12-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallarda bağlana bilməz. Nikahın hüquqi qüvvə kəsb etməsi üçün zəruri olan şərtlər **pozitiv şərtlər** adlandırılır. Pozitiv şərtlərə **qarşılıqlı könüllü razılıq** və **nikah yaşına çatma** aid edilir. Nikaha daxil olmağa mane olan şərtlər isə **neqativ şərtlər** adlandırılır. Neqativ şərtlər AR AM-in 12-ci maddəsində nəzərdə tutulan nikaha daxil olmağa mane olan hallardır. Onlara aiddir:

1) yaxın qohumlar (valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və ya anası olan) qardaş və bacılar;

- 2) övladlığa götürənlər və övladlığa götürülənlər;
- 3) ikisindən biri və ya hər ikisi başqası ilə nikahda olan şəxslər;
- 4) tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayışı təqdim etməkdən imtina edən şəxslər;

5) ikisindən biri və ya hər ikisi ruhi xəstəlik və ya kəmağıllıq nəticəsində məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslər.

Pozitiv və neqativ şərtlərin hüquqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu, nikahın etibarlılığı üçün göstərilən hər iki şərt məcmu halında mövcud olmalıdır.

Ədəbiyyatda nikahın bağlanması haqqında razılaşmanı mülki-hüquqi əqd növü kimi hesab edirlər. Nikahın etibarlılığı, hər bir mülki-hüquqi əqdin etibarlılığında olduğu kimi onun etibarlılığını yaradan **tərkib elementlərdən** asılıdır. Həmin elementlərə aiddir:

- 1) subyektlər;
- 2) subyektiv tərəf – iradə və iradə ifadəsinin vəhdəti;
- 3) forma;
- 4) məzmun.

Göstərilən elementlərdən birinin qüsurlu olması nikahın bağlanması haqqında razılaşmanın etibarsızlığına səbəb olur.

Nikahın bağlanması barədə razılaşmanın (sazişin) subyektləri. Nikahın bağlanması barədə razılaşmanın (sazişin) subyektləri nikah fəaliyyət qabiliyyəti əldə etmiş şəxslərdir. Nikah fəaliyyət qabiliyyətinin anlayışı qanunvericilikdə təsbit olunmamışdır. Onun anlayışı mülki-hüquqi fəaliyyət qabiliyyəti ilə tam şəkildə üst-üstə düşür. Nikah fəaliyyət qabiliyyəti müstəqil formada nikah münasibətinin yaradılması mümkünlüyü kimi də müəyyən oluna bilər. Belə bir imkan şəxsin nikah yaşına çatması zamanı yaranır.

Azərbaycan Respublikasında nikah yaşı 18 yaş müəyyən olunur və şəxsin tam mülki fəaliyyət qabiliyyətinin yaranması anı ilə üst-üstə düşür (AR AM-in 10.1-ci mad.) Lakin, üzrlü səbəblər olduqda, nikaha daxil olmaq istəyən və nikah yaşına çatmamış şəxslərin yaşadıkları ərazinin yerli icra hakimiyyəti orqanları onların xahişi ilə nikah yaşının 1 ildən çox olmayaraq azaldılmasına icazə verə bilərlər.

Mülki və ailə fəaliyyət qabiliyyətinin bir-birinə uyğun gəlməməsi həm də, onda özünü göstərir ki, emansipasiya əsasında tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar nikah yaşının azaldılması prosedurasına əməl etmədən nikaha daxil ola bilməzlər (AR MM-in 28.4-cü mad.).

On səkkiz yaşına çatanadək nikaha girməyə qanunun yol verdiyi halda, on səkkiz yaşına çatmamış fiziki şəxs nikaha girdiyi vaxtdan tam həcmdə fəaliyyət qabiliyyəti əldə edir. Nikah bağlanması nəticəsində əldə edilmiş fəaliyyət qabiliyyəti nikahın on səkkiz yaşına çatanadək pozulduğu halda da tam həcmdə saxlanılır (AR MM-in 28.6-cı mad.). Lakin, nikah etibarsız sayıldıqda məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan ərin (arvadın) tam fəaliyyət qabiliyyətini məhkəmə tərəfindən müəyyənləşdirilən andan itirməsi barədə qərar qəbul edə bilər (AR MM-in 28.7-ci mad.). Kişi və ya qadın ailə qurmaq məqsədilə deyil, məsələn, daşınmaz əmlakın alqı-satqısını aparmaq üçün tam mülki fəaliyyət qabiliyyətinin əldə edilməsi məqsədilə nikah bağladıqda, bu nikahın etibarsız hesab olunması barədə məhkəmə tərəfindən çıxarılan qətnamədə həmçinin, ərin (arvadın) fəaliyyət qabiliyyətinin itirilməsi barədə də, göstəriş müəyyən olunur.

Mülki və ailə fəaliyyət qabiliyyəti arasındakı əlaqə onda özünü göstərir ki, ruhi xəstəlik və ya ağıl zəifliyi nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını başa düşməyən və ya onlara rəhbərlik edə bilmədiyinə görə şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi, onu nikah bağlamaq hüququndan məhrum edir. Mülki fəaliyyət qabiliyyətinin olmaması nikaha daxil olmağa mane olan hal kimi əsas götürülür (AR AM-in 12.0.4-cü mad.). Fəaliyyət qabiliyyətsizliyi nikahın qeydiyyatından sonra da yarana bilər. Bu halda nikah etibarlıdır və subyekt qüsurlu deyildir. AR AM-in 14.2-ci maddəsində göstərilir ki, məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ərin (arvadın) qəyyumunun ərizəsi əsasında nikaha xitam verilə bilər.

İkisindən biri və ya hər ikisi başqası ilə nikahda olan şəxslərlə nikahın bağlanmasına yol verilmir (AR AM-in 12.0.3-cü mad.). Bu qayda Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində

təknikahlılığın tanınmasının nəticəsidir. Qüvvədə olan AR CM-dən fərqli olaraq 8 dekabr 1960-cı il tarixdə təsdiq edilmiş Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin 130-cu maddəsində ikiarvadlığa və ya çoxarvadlığa görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulurdu.

AR AM-in 12.0.1-ci maddəsinə əsasən, **yaxın qohumlar (valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və ya anası olan) qardaş və bacılar)** arasında nikahın bağlanması qadağandır.

Nəhayət, nikahın bağlanmasına mane olan hallardan biri də **övladlığa götürənlər və övladlığa götürülənlər** arasında nikahın bağlanmasıdır (AR AM-in 12.0.2-ci madd.). Bu şəxslər arasında qohumluq əlaqəsi olmasa da, valideynlərlə uşaqlar arasında yaranan münasibət onlara da şamil olunur.

Nikahın bağlanması barədə razılaşmanın subyektləri üçün qanunla müəyyən olunmuş tələblərin şərtləri qətidir. Heç bir orqan (nikahın qeydiyyatını aparan orqan), nikaha daxil olanların valideynləri və ya digər şəxslər hər hansı əlavə və məhdudlaşdırıcı tələblər müəyyənləşdirə bilməzlər. Nikaha daxil olarkən və ailə münasibətlərində sosial, irqi, milli, dini və dil mənsubiyyətinə görə şəxslərin hüquqlarının hər hansı formada məhdudlaşdırılması qadağandır və bu hallar nikahın bağlanmasına mane ola bilməz.

İradə və iradə ifadəsi. Ailə qanunvericiliyində iradə və iradə ifadəsi “**kişi və qadının qarşılıqlı və könüllü razılıq**” müddəası kimi müəyyənləşdirilmişdir. Nikahın etibarlılığı üçün nikaha daxil olan şəxslərin daxili iradəsinin necə formalaşması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Nikaha daxil olmaq arzusunda olan şəxslərin daxili iradəsi iradə ifadəsində düzgün əks etdirilməlidir.

İradə və iradə ifadəsi düzgün formalaşmayanda nikahın etibarlılığı təmin olunmur. Əgər ər (arvad) və ya onlardan biri ailə qurmaq məqsədi ilə deyil, hər hansı əmlaka sahib olmaq və s. məqsədlə iradələrini ifadə etmişlərsə, onda nikah etibarlı hesab olunmayacaqdır. Eyni zamanda, zorakılıq göstərmək, hədələmək yolu ilə ailə qurmaq üçün qadının razılığını almaq, bu onun iradəsi ziddinə olduğuna görə nikah etibarlı sayılmayacaqdır. AR Konstitusiyasının 34-

cü maddəsinin II bəndində də deyilir ki, nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz. Hətta, AR CM-in 176-1-ci maddəsində qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə əməlinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Onu qeyd etmək olar ki, AR Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin II bəndində kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqlarının, həmçinin, 34-cü maddəsinin IV bəndində ər ilə arvadın hüquqlarının bərabər olduğu göstərilə də, kişini nikaha daxil olmağa məcbur etmə əməlinə görə AR CM-də cinayət məsuliyyəti müəyyən edilməmişdir.

Beləliklə, nikah bağlamaqda kişi ilə qadının qarşılıqlı və könüllü razılığı bilavasitə ailə qurulmasına və ər-arvad hüquq və vəzifələrinin yaranmasına yönəldilməlidir.

AR AM nikahın etibarlılığı üçün hüquqi əhəmiyyət kəsb edən xüsusi hal nəzərdə tutmuşdur. Bu ondan ibarətdir ki, nikaha daxil olmaq istəyənlər öz sağlamlıqları, o cümlədən, dəri-zöhrəvi xəstəliyinin və insanın immunçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin olması barədə bir-birini məlumatlandırmalıdırlar. Bununla bağlı AR AM-in 13.7-ci maddəsində deyilir ki, nikaha daxil olan şəxslərdən biri özündə dəri-zöhrəvi xəstəliyinin və insanın immunçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin olmasını o birindən gizlətdikdə, digər tərəf nikahın etibarsız sayılması tələbi ilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

Şəxsin nikah bağlamağa dair iradə ifadəsi qanunla müəyyən olunmuş formada ifadə olunmalıdır. Yalnız şəxsin özü tərəfindən iradənin ifadə olunması məcburi şərtədir. Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi nikahın nümayəndə vasitəsilə qeydiyyatının aparılmasına yol vermir. İspaniyada, Peruda və bir sıra ölkələrdə nikahın nümayəndə vasitəsilə qeydiyyatına icazə verilir. Nikahın bağlanması üçün iradə ifadəsinin başqa şəxslərin nəzərinə çatdırılma forması qanunla müəyyənləşdirilir və bir qayda olaraq, nikaha daxil olmağı arzu edənlər bu barədə qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyinə tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayış əlavə edilməklə yazılı ərizə verirlər.

Nikahın bağlanması qaydaları. Qeyd olunduğu kimi nikahın bağlanması barədə razılaşma (saziş) yazılı formada bağlanır və döv-lət qeydiyyatına alınır. Ərizədə nikahın bağlanmasına mane olan halların - nikahın yaxın qohumlar (valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və ya anası olan) qar-daş və bacılar) arasında, övladlığa götürənlər və övladlığa götürü-lənlər arasında, ikisindən biri və ya hər ikisi başqası ilə nikahda olan şəxslər arasında, tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayışı təqdim etməkdən imtina edən şəxslər arasında, ikisindən biri və ya hər ikisi ruhi xəstəlik və ya kəmağıllıq nəticəsində məhkəmə tərə-findən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslər arasında bağlanması hallarının olmadığı təsdiq edilməli, habelə hərənin ne-çənci nikaha daxil olduğu və neçə uşağı olduğu, nikahın bağlanma-sından sonra daşımaq istədiyi soyad göstərilməli və ərizə blankında göstərilmiş digər suallara cavab verilməlidir.

Ərizədə tibbi müayinənin keçirilməsini təsdiq edən müvafiq arayışın verilməsi tarixinə, nömrəsinə və onu tərtib edən tibb müəs-sisəsinə dair məlumatlar qeyd olunmalıdır.

Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərdən birinin üzrlü səbəbə görə (ağır xəstəlik, uzunmüddətli ezamiyyətə getmə, uzaq yerdə ya-şama və s.) ərizə vermək məqsədilə qeydiyyat şöbəsinə, konsulluq idarəsinə və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyinə gəlmək imkanı olmadıqda, gəlmiş ikinci tərəf digər tərəfin özünə aid hissəsini şəx-sən doldurduğu birgə ərizə və ya ayrı-ayrı ərizələri təqdim edir. Gəl-məmiş tərəfin ərizədəki imzasının həqiqiliyi onun yaşadığı yerin qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nüma-yəndəliyi tərəfindən və ya notariat qaydasında təsdiq edilməlidir.

Beləliklə də, ərizənin verilməsi nikaha daxil olmaq arzusunda olan şəxslərin iradə ifadəsinin yazılı formasını özündə əks etdirir. Şifahi iradə ifadəsi nikahın qeydiyyatı üçün əsas hesab edilmir. Nikahın bağlanması üçün ərizənin verilməsi ər-arvad hüquq vəzifə-lərinin yaranmasına səbəb olmur. Ər-arvadın hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə

Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələri, rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəlikləri tərəfindən nikahın bağlanması üçün dövlət qeydiyyatı gündəndən yararır.

Nikah qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi tərəfindən nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin bu barədə ərizə verdikləri gündən 1 aydan tez olmayaraq onların iştirakı ilə bağlanır ("Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası"nın 3.8-ci bəndi). Bir aylıq müddət nikaha daxil olmağa mane olan halları yoxlamaq üçün, həmçinin nikaha daxil olmaq istəyənlərin həqiqətən də məhz ailə qurmaq məqsədilə nikah bağlamaq arzusunda olmaqlarını yoxlamaq üçün təyin olunmuş müddətdir.

Üzrlü səbəblər olduqda nikahın bağlanma müddəti Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələri, rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəlikləri tərəfindən azaldıla və ya 1 aydan çox olmayan müddətə uzadıla bilər.

Müddəti azaltmaq və uzatmaq üçün əsas ola bilən üzrlü səbəblərə, məsələn, təcili olaraq uzunmüddətli ezamiyyətə getmə və ya daimi yaşamaq üçün başqa yerə köçmə, birgə uşaqların olması, nikaha daxil olmaq istəyən qadının hamilə olması, evlənənlərin və ya onların yaxın qohumlarının ağır xəstəliyi, hərbi xidmətə çağırılma və digər hallar aid edilə bilər. Bu hallar müvafiq sənədlərlə (ezamiyyətə vəərəqəsi, tibb arayışı, doğum haqqında şəhadətnamə və s.) təsdiq edilməlidir.

Xüsusi hallarda (hamiləlik, birgə uşağın olması, nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin hər ikisinin yaşının 50-dən yuxarı olması və s.) nikah ərizə verilən gün bağlana bilər.

Nikahın bağlanması üçün müddətin uzaldılması və ya azaldılmasını şərtləndirən üzrlü səbəblər qanunvericilikdə qəti şəkildə verilməmişdir.

Nikahın bağlanması qeydiyyatı “Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında AR NK-nın 31 oktyabr 2003-cü il tarixli, 145 nömrəli qərarına uyğun olaraq nikaha daxil olmaq üçün ərizə vermiş şəxslərin iştirakı ilə aparılır. Nikahın qeydə alınması nikaha daxil olanlardan və ya onların valideynlərindən birinin seçdiyi hər hansı bir qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi tərəfindən həyata keçirilir. Nikahın qeydiyyatı günü təyin edilərkən qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi nikaha daxil olanların nikahı təntənəli şəraitdə bağlamaq arzusunda olub-olmadıqlarını aydınlaşdırır. Nikahda daxil olanlar nikahı təntənəli şəraitdə bağlamaq arzusunda olduqlarını bildirdikdə qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi bunun üçün şərait yaradır.

Nikaha daxil olmağı arzu edən şəxslərin müraciətinə əsasən nikah toy mərasimində də qeydə alınmaqla bərabər. Nikahın qeydiyyatı günü təyin edilərkən nikaha daxil olmağı arzu edən şəxslər qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyinə nikahın toy mərasimində qeydə alınmaq istəyi barədə məlumat verirlər.

Nikaha daxil olmağı arzu edən şəxslərdən biri ağır xəstəliyi ilə əlaqədar nikahın qeydə alınması üçün qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyəti nümayəndəliyinin yerləşdiyi binaya (otağa) gələ bilmədikdə nikahın qeydiyyatı nikaha daxil olanların hər ikisinin iştirakı ilə, bu VVADQ qaydalarının şərtlərinə əməl olunmaqla evdə, tibb müəssisələrində aparıla bilər. Bu halda nikaha daxil olmağı arzu edən şəxsin qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyəti nümayəndəliyinin yerləşdiyi binaya (otağa) gələ bilməməsinin səbəbi həkim arayışı ilə təsdiq olunur və bu arayış nikah haqqında ərizəyə əlavə edilir. Şəxsin barəsində həbs qəti imkan tədbirinin seçilməsi, azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkməsi onun nikah bağlanması hüququnu məhdudlaşdırmır. Məhkumla nikahın qeydiyyatı nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin iştirakı ilə cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyətinin qeydiyyat şöbəsi ilə razı-

laşdırmaqla müəyyən etdiyi yerdə (binada, otaqda) həyata keçirilir. Barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərlə nikahın qeydə alınması eyni qaydada həyata keçirilir. Nikahın qeydiyyat tarixi isə cinayt işi icraatında olan orqanla da razılaşıdırılır. Müəyyən müddətə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaların icrası zamanı məhkumlarla, barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərlə nikahın qeydə alınmasını digər tərəf arzu etdikdə, nikahın qeydə alınması “Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası”nın 3.17.1-3.17.5-ci yarımbəndləri nəzərə alınmaqla, ümumi qaydada həyata keçirilir.

Nikahın bağlanması haqqında qeyd aparıldıqda nikah haqqında şəhadətnamə verilir. Bu sənəd nikahın dövlət qeydiyyatından keçməsinə sübut edən faktdır. Nikah haqqında şəhadətnamədə aşağıdakı məlumatlar göstərilir;

1) nikah bağlayan hər bir tərəfin adı, soyadı (nikahdan əvvəlki və sonrakı soyad), ata adı, doğulduğu vaxt və yer, vətəndaşlığı və milliyyəti;

2) nikahın bağlanma tarixi;

3) nikahın bağlanması barədə aktın və tərtibi tarixi və qeydiyyat nömrəsi;

4) nikahın bağlandığı dövlət qeydiyyatının yeri;

5) nikahın bağlanması barədə şəhadətnamənin verilmə tarixi.

“Dövlət rüsumu haqqında” qanunun 12.1-ci maddəsinə əsasən nikahın qeydə alınması üçün 5 manat məbləğində dövlət rüsumu ödənilir. Təkrar şəhadətnamə alındıqda isə 2 manat məbləğində dövlət rüsumu ödənilməlidir (12.5-ci mad.).

Nikahın bağlanması barədə sazişin məzmunu. Mülki-hüquqi müqavilənin bir növü kimi nikahın bağlanması barədə saziş səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Onun xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu sazişin şərtləri qanunla müəyyənləşdirilmişdir. Bir sıra hallarda isə qanun nikaha daxil olmaq istəyənlərin özlərinə bu və digər hüquq və vəzifələrin məzmununu müəyyənləşdirmək imkanını vermişdir. Ər-arvad hüquq münasibətlərinin mahiyyəti odur ki, ər-arvad nikah bağlayan

zaman nikahın hüquqi rejimindən irəli gələn hüquq və vəzifələrin öz üzərilərinə qəbul etmək arzularını ifadə edirlər.

Qüvvədə olan qanunvericilikdə ər-arvadın hüquq və vəzifələrinin ümumi imperativ prinsiplərindən müəyyən istisnalar nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, ər-arvad müstəqil şəkildə öz əmlak hüquq və vəzifələrini nikah müqaviləsi bağlamaqla müəyyənləşdirə bilərlər (AR AM-in 38-ci mad.). Beləliklə, nikahın bağlanması əsasında yaranan bütün hüquq münasibətləri imperativ xarakter daşıyır. Lakin, onların sırasında ər-arvadın əmlak münasibətləri dispozitiv xüsusiyyətə malikdir.

2. Nikaha xitam verilməsi və nikahın etibarsızlığı

Nikaha xitam verilməsi. Göstərildiyi kimi, nikah və ailə münasibətlərinin hüquqi baxımdan tənzimlənməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilir və yalnız Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələrində bağlanmış nikah tanınır (AR AM-in 1.4-cü mad.). Bu baxımdan, “nikahın xitamı” anlayışı qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada qeydiyyatdan keçmiş nikahlara aid edilir. Nikahın xitamı müxtəlif əsaslara – hüquqi faktlara əsasən realizə oluna bilər. Onlara aiddir:

1) **ərin (arvadın) ölümü, yaxud ölmüş elan edilməsi:**

Şəxsin ölmüş elan olunması AR MM-in 41-ci maddəsinə müvafiq olaraq məhkəmə qaydasında həyata keçirilir. Əgər şəxsin yaşayış yerində onun harada olması barədə beş il ərzində məlumat olmazsa, habelə o, ölüm təhlükəsi törədən və ya hansısa bədbəxt hadisədən həlak olduğunu güman etməyə əsas verən şəraitdə xəbərsiz itkin düşərsə və ondan altı ay ərzində xəbər çıxmazsa, o, məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilə bilər.

Hərbi əməliyyatlarla əlaqədar xəbərsiz itkin düşmüş hərbi qulluqçu və ya digər şəxs hərbi əməliyyatların qurtardığı gündən azı iki il keçdikdən sonra məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilə bilər.

Şəxsin ölmüş elan edilməsi haqqında məhkəmə qərarının qanuni qüvvəyə mindiyi gün onun ölüm günü sayılır.

Yuxarıda göstərilən hallarda məhkəmə şəxsin həlakının güman edildiyi günü onun ölüm günü saya bilər.

Ər-arvaddan biri öldükdə, yaxud məhkəmə qaydasında ölmüş elan edildikdə, nikahın pozulmasının hər hansı bir xüsusi qaydada dövlət qeydiyyatı aparılmır. Belə halda nikah şəxsin ölümü anından və ya ər-arvaddan birinin ölmüş elan olunması barədə məhkəmə qətnaməsinin qüvvəyə mindiyi andan xitam olunmuş sayılır. Ölüm haqqında şəhadətnamə və ya ölmüş elan olunma barədə çıxarılmış məhkəmə qətnaməsi nikahın xitamının sübutedici vasitələridir.

Məhkəmə qətnaməsin əsasında VVADQ orqanları tərəfindən ərin (arvadın) ölümü haqqında şəhadətnamə verilir. Bu formada onun dövlət qeydiyyatı aparılır;

2) nikahın pozulması (inzibati və ya məhkəmə qaydasında):

Nikahın pozulması (boşanma) dedikdə, ər-arvadın sağ ikən nikahlarının xitam olunması başa düşülür. Nikaha ərin (arvadın) və ya onların hər ikisinin ərizəsi əsasında, eləcə də məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ərin (arvadın) qəyyumunun ərizəsi əsasında xitam verilə bilər. Nikahın pozulması VVADQ orqanlarında, həmçinin qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda, məhkəmə qaydasında həyata keçirilir. Bu halda, arvadın hamiləliyi dövründə və ya uşağın doğulmasından sonra 1 il müddətində arvadın razılığı olmadan ər nikaha xitam verilməsi barədə iddia qaldıra bilməz. Bununla əlaqədar, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 16 oktyabr 2015 ci il tarixli qərarının 1-ci bəndində deyilir ki, Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinin “uşağın doğulmasından sonra 1 il müddətində arvadın razılığı olmadan ər nikaha xitam verilməsi barədə iddia qaldıra bilməz” müddəası uşağın ölü doğulduğu və ya doğulduqdan sonra 1 il müddətində öldüyü halları da ehtiva edir.

VVADQ orqanlarında (qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi) nikaha xitam verilməsi (inzibati qaydada nikahın pozulması). VVADQ orqanlarında nikaha xitam verilməsinə aşağıdakı hallarda yol verilir:

1. Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar olmadıqda, ər-arvadın qarşılıqlı razılığı əsasında. AR AM-in 17.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, yetkinlik yaşına çatmamış uşaqları olmayan ər-arvadın qarşılıqlı razılığı əsasında, nikahın pozulması ər-arvadın birgə mülkiyyətinin bölünməsi, maddi ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ərin (arvadın) saxlanması üçün vəsait ödənilməsi haqqında mübahisələrdən asılı olmayaraq VVADQ orqanlarında aparılır. Nikahın pozulmasına ər-arvadın razılığı olduqda, lakin onlardan biri VVADQ orqanlarında nikahın pozulmasından yayındıqda (ərizə verməkdən imtina etdikdə,

nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı üçün gəlmədikdə və s.) nikahın pozulması məhkəmə qaydasında həyata keçirilir.

Nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatının əsasını yetkinlik yaşına çatmamış uşaqları olmayan ər-arvadın **birgə ərizəsidir**. ər-arvad nikahın pozulması haqqında ərizədə özlərinin qarşılıqlı razılıqlarını və onların yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının olmadığını qeyd etməyə borcludurlar.

ər-arvadın hər ikisinin və ya birinin başqa nikahdan yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının olması nikahın VVADQ orqanlarında pozulmasına mane ola bilməz.

Övladlığa götürülən uşağın valideynləri kimi yazılmış övladlığa götürən ər-arvad ümumi uşaqların valideynlərinə bərabər tutulur. Odur ki, həmin valideynlərin VVADQ orqanlarında nikahının pozulmasına yol verilmir.

Nikahın pozulması haqqında ərizədə həmçinin aşağıdakı məlumatlar da göstərməlidir:

- ər-arvadın hər birinin soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi və yeri, vətəndaşlığı, milliyyəti (ər-arvadın hər birinin arzusuna əsasən göstərilir), yaşayış yeri;

- nikahın bağlanması barədə aktın qeydiyyatının rekvizitləri;

- nikahın pozulması zamanı ər-arvaddan hər birinin seçdiyi soyad (ər (arvad) onda nikahdan əvvəlki soyadın saxlanılıb-saxlanılmaması ilə bağlı);

- ər-arvadın şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlərin rekvizitləri.

ər-arvaddan birinin üzrlü səbəbə görə (ağır xəstəlik, uzun müddətli ezamiyyətə getmə, uzaq yerdə yaşama və s.) ərizə vermək məqsədilə VVADQ orqanlarına gəlmək imkanı olmadıqda, gəlmiş ikinci tərəf ər-arvadın birgə ərizəsinin və ya ər-arvadın ayrı-ayrı ərizələrini təqdim edir.

Gəlməmiş tərəfin ərizədəki imzasının həqiqiliyi onun yaşadığı yerin VVADQ orqanları tərəfindən və ya notariat qaydasında təsdiq edilməlidir.

Nikahın pozulmasının qeydiyyatı ər-arvadın iştirakı ilə həyata keçirilir. ər-arvad üzrlü səbəbə görə onlar üçün müəyyən edilmiş

gündə nikahın pozulmasını qeyd etdirmək üçün VVADQ orqanlarına gələ bilmədikdə, qeyd müddəti onların xahişi ilə başqa vaxta keçirilir.

Müəyyən edilmiş vaxtda gəlməməyin səbəbi üzrlü hesab edildikdə, VVADQ orqanları yeni vaxt müəyyən etmədən onların gəldiyi gün nikahın pozulmasını qeyd edə bilər. Ərizədə və ərizələrin uçot jurnalında bu barədə qeyd aparılır.

Gəlməməyin səbəbi üzrsüz hesab edildikdə, lakin ər-arvadın nikahı pozmaq arzusu dəyişmədikdə, onlar nikahın pozulması haqqında VVADQ orqanlarına yenidən ərizə verə bilərlər. VVADQ orqanları nikahın pozulmasını qeyd etmək üçün yenidən 1 ay müddət təyin edir.

Gəlməməyin səbəbinin üzrlü hesab edilməsini qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsinin vəzifəli şəxsi müəyyən edir.

Nikahın pozulması haqqında ərizəyə nikah haqqında şəhadətnamə və qeydiyyat üçün dövlət rüsumunun ödənilməsi barədə qəbz əlavə edilməlidir. “Dövlət rüsumu haqqında” qanunun 12.2.1-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmamış ümumi uşaqları olmayan ər-arvadın qarşılıqlı razılığı əsasında nikahın pozulmasının qeydə alınması üçün 15 manat dövlət rüsumu müəyyən olunmuşdur.

2. Yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqlarının olmasından asılı olmayaraq ər (arvadın) ərizəsi əsasında aşağıdakı hallar üzrə:

- **ər (arvad) məhkəmə qaydasında itkin düşmüş hesab edildikdə** (AR AM-in 17.2.1-ci madd.).

AR MM-in 40.1 və 40.2-ci maddələrinə müvafiq olaraq əgər fiziki şəxsin olduğu yer məlum deyildirsə və iki il ərzində o, yaşayış yerində görünməmişsə, maraqlı şəxslərin ərizəsinə əsasən məhkəmə fiziki şəxsi xəbərsiz itkin düşmüş hesab edə bilər. İtkin düşmə haqqında son məlumatların alındığı günü müəyyənləşdirmək mümkün olmadıqda, xəbərsiz itkin düşmüş sayılma üçün müddətin hesablanması itkin düşmüş haqqında son məlumatların alındığı aydan sonrakı ayın birinci günündən, həmin ayı müəyyənləşdirmək mümkün olmadıqda isə növbəti ilin yanvar ayının 1-dən başlanır.

Şəxsi xəbərsiz itkin düşmüş hesab etmək üçün onun axtarılması barədə polis orqanlarına ərizə təqdim etmək lazımdır. Polis orqanları bu halda tədbir görməli və ərizəçiyə arayış təqdim etməlidir. Həmin arayışla ərizəçi şəxsin xəbərsiz itkin düşmüş hesab olunması məqsədilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

Şəxsin xəbərsiz itkin düşmüş hesab olunması barədə məhkəmənin çıxardığı qətnamə VVADQ orqanlarına təqdim olunduqda nikah pozulur.

İtkin düşmüş hesab edilən ər (arvad) gəlib çıxdıqda məhkəmənin müvafiq qətnamələri ləğv olunmaqla, nikah VVADQ orqanlarında onların birgə ərizəsinə əsasən bərpa oluna bilər. Tərəflərdən biri yeni nikaha daxil olubsa, nikah bərpa oluna bilməz.

VVADQ orqanları itkin düşmüş hesab edilən ər (arvadın) nikahının pozulmasını qeyd etdikdən sonra o, gəldikdə və onun itkin düşmüş hesab edilməsi barədə məhkəmənin qətnaməsi ləğv olunduqda, qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi həmin ər (arvadın) ərizəsinə əsasən ona nikahın pozulması haqqında şəhadətnamə verə bilər. Həmin şəhadətnamədə nikahın pozulması haqqında digər tərəfə verilmiş şəhadətnamədə göstərilən tarix göstərilir.

- ər (arvad) məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə (AR AM-in 17.2.2-ci mad.).

AR MM-in 28.8-ci maddəsinə uyğun olaraq ağıl zəifliyi və ya ruhi xəstəlik nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını başa düşməyən və ya öz hərəkətlərinə rəhbərlik edə bilməyən şəxslər də məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayıla bilər. Onlar üzərində qəyyumluq müəyyənləşdirilir.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ər (arvadın) məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi ilə əlaqədar VVADQ orqanlarında nikahına xitam verilməsi spirtli içkilərdən, narkotik vasitələrdən və ya psixotrop maddələrdən sui-istifadə etməsi, habelə qumara qurşanması nəticəsində öz ailəsini ağır maddi vəziyyətə saldığına görə məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış ərə (arvada) şamil edilmir. Belə

hallarda nikahın pozulması ərin (arvadın) iddiası üzrə məhkəmə qaydasında həyata keçirilir.

Nikahın pozulması haqqında ərizədə aşağıdakı məlumatlar göstərməlidir:

- nikahı pozmaq arzusunda olan ər-arvadın soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi və yeri, vətəndaşlığı, milliyyəti (ərizəçinin arzusuna əsasən göstərilir), yaşayış yeri;

- nikahın pozulması üçün əsas (ərin və ya arvadın xəbərsiz itkin düşməsi, yaxudda ki, ərin və ya arvadın fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi);

- sonuncu yaşayış yeri məlum olan ərin (arvadın) soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi və yeri, vətəndaşlığı;

- nikahın bağlanması barədə aktın qeydiyyatının rekvizitləri;

- nikahın pozmaq istəyən ərin (arvadın) soyad seçimi (nikahdan əvvəlki soyadın saxlanılıb-saxlanılmaması ilə bağlı);

- ər-arvadın şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlərin rekvizitləri;

- dövlət rüsumunun ödənilməsi barədə qəbz (“Dövlət rüsumu haqqında” qanunun 12.2.3-cü maddəsinə əsasən, digər tərəf müəyyən edilmiş qaydada xəbərsiz itkin düşmüş, yaxud fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs hesab edilmişsə, nikahın pozulmasının qeydə alınması üçün 2 manat dövlət rüsumu ödənilməlidir);

- xəbərsiz itkin düşmüş hesab edilmiş şəxsin əmlakını idarə edən və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş şəxsin qəyyumunun yaşayış yeri.

Nikahın pozulması ərizə verildiyi gündən 1 ay keçdikdən sonra həyata keçirilir.

Ərizə əsasında nikahın pozulmasını ər-arvadın və ya onlardan birinin yaşadığı və ya nikahın qeydiyyata alındığı yer üzrə VVADQ orqanları qeydə alır.

Ərizə əsasında nikahın pozulmasını ər-arvadın və ya onlardan birinin yaşadığı və ya nikahın qeydiyyata alındığı yer üzrə VVADQ orqanları nikahın pozulması haqqında aktların qeydiyyat kitabında nikahın pozulması barədə akt qeydlərini aparır.

“Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin tətbiqi ilə əlaqədar bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi haqqında” AR Nazirlər Kabinetinin 1 mart 2001-ci il tarixli 52 nömrəli Qərarının (7 nömrəli əlavə) 8.0-cü bəndinə uyğun olaraq nikahın pozulması haqqında akt qeydi tərtib edilərkən 1-15-ci qrafalarda nikahı pozulanların hər biri haqqında məlumatlar onların təqdim etdikləri şəxsiyyət vəsiqələrini təsdiq edən sənədlərə uyğun olaraq aşağıdakı qaydada göstərilir:

1) 1-3-cü qrafalarda müvafiq olaraq kişinin və qadının nikah pozulanadək və nikah pozulandan sonra daşımaq istədikləri soyadları, adları, ata adları yazılır;

2) 4-cü qrafada doğulduğu gün, ay, il və nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı gününə tamam olmuş yaşı göstərilir;

3) 4-1-ci qrafada nikahı pozulanların doğulduğu yer, 4-2-ci qrafada vətəndaşlığı yazılır;

4) 5-ci qrafada nikahı pozulanların ərizədə göstərdikləri milliyyətləri;

5) 6-cı qrafada yaşayış yerinin ünvanı (respublika (ölkə), rayon (şəhər), qəsəbə, kənd, küçə, bina, mənzil) yazılır. Şəxsiyyəti təsdiq edən sənəddə bu barədə əksini tapmayan məlumatlar akt qeydində göstərilir;

6) 7-ci qrafada iş yeri və vəzifəsi, əyani təhsil alan şəxslər üçün isə təhsil müəssisəsinin adı və təhsil pilləsi göstərilir. Nikahı pozulan şəxs işləmədiyi halda bu qrafada “işləmir” sözü yazılır;

7) 8-ci qrafada nikahı pozulan kişinin və qadının təhsilinə uyğun olan məlumatın altından xətt çəkilir;

8) 9-cu qrafada pozulan nikahın dövlət qeydiyyatına alındığı gün, ay, il və nikah haqqında akt qeydinin nömrəsi, 10-cu qrafada isə nikahı dövlət qeydiyyatına almış orqanın adı göstərilir (nikah məhkəmənin qətnaməsi əsasında pozulduqda məlumatlar qətnaməyə, ərizə əsasında pozulduqda nikah haqqında şəhadətnaməyə uyğun yazılır);

9) 11-ci qrafada nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatının əsası:

9.1) nikah məhkəmənin qətnaməsi əsasında pozulduqda qətnamənin tarixi, nömrəsi, onu çıxarmış məhkəmənin adı;

9.2) nikah ər-arvadın qarşılıqlı razılığı üzrə pozulduqda onların bu barədə ərizəsinin verilmə tarixi və daxilolma nömrəsi;

9.3) nikah ər-arvaddan birinin ərizəsi üzrə pozulduqda arvadın (ərin) xəbərsiz itkin düşmüş və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsinə dair məhkəmə qətnaməsinin tarixi, nömrəsi, onu çıxarmış məhkəmənin adı əks olunur;

10) 12-ci qrafada şəxsiyyəti təsdiq edən sənədin seriyası, nömrəsi, verilmə tarixi və sənədi verən orqanın adı əks olunur;

11) 13-cü qrafada müvafiq olaraq nikahı pozulan kişi və qadın imza edirlər;

12) 14-cü qrafada nikahı pozulanların hər birinə verilən nikahın pozulması haqqında şəhadətnamənin seriyası və nömrəsi göstərilir;

13) 15-ci “Qeydlər üçün” qrafada nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı etibarnamə əsasında aparıldığı hallarda nümayəndənin şəxsiyyətinə və etibarnaməyə dair məlumatlar göstərilir.

Nikahın pozulması haqqında qeyd aparıldıqda nikahın pozulması haqqında şəhadətnamələr verilir.

Nikahın pozulması haqqında şəhadətnamədə aşağıdakı məlumatlar göstərilir:

- nikahı pozan hər bir şəxsin soyadı (nikaha qədər və nikahdan sonra), adı, atasının adı, doğum tarixi və yeri, vətəndaşlığı, milliyyəti (əgər bu nikahın pozulması barədə akt qeydində göstərilmişdirsə);

- nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı üçün əsas olan sənədlər barədə məlumatlar;

- nikahın xitam olunma tarixi;

- nikahın pozulması haqqında akt qeydinin nömrəsi və tərtib olunma tarixi;

- nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatının yeri (VVADQ orqanlarının adı);

- nikahın pozulması barədə şəhadətnamənin verildiyi şəxsin adı, soyadı və atasının adı;

- nikahın pozulması barədə şəhadətnamənin verildiyi tarix.

Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydə alınması və ya bu akt qeydlərinə dəyişiklik edilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşının soyadı, adı, atasının adı, ailə vəziyyəti dəyişildikdə qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyəti nümayəndəliyi şəxsiyyət vəsiqəsinin dəyişdirilməsi üçün bu barədə onların yaşadığı yerin daxili işlər orqanlarının müvafiq qurumlarına, hərbi vəzifəli şəxs və ya çağırışçı barəsində isə eyni zamanda onların hərbi qeydiyyat yeri üzrə Azərbaycan Respublikasının Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin yerli idarə, şöbə və bölməsinə, doğumu Azərbaycan Respublikasının ərazisində qeydiyyata alınmış və daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidmətinə 7 gün müddətində məlumat verməlidir. (“Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında AR NK-nın Qər. 1.17-ci b.).

AR AM-in 18-ci maddəsinə müvafiq olaraq, ər-arvadın birgə mülkiyyətinin bölünməsi, ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ərin (arvadın) saxlanması üçün vəsait ödənilməsi haqqında, eləcə də tərəflərdən biri məhkəmədə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə və ya ən azı 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum edildikdə, habelə tərəflər arasında uşaqlar barədə yaranan mübahisələrə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələrində nikahın pozulmasından asılı olmayaraq məhkəmə qaydasında baxılır.

Məhkəmə qaydasında nikahın pozulması. Məhkəmə qaydasında nikahın pozulmasının əsasları və qaydası AR AM-in 19-22-ci maddələri ilə müəyyənləşdirilmişdir. Nikahın pozulması barədə mülki işlərə AR MPM-in 25.1-ci maddəsinə əsasən iddia icraatı qaydasında ümumi məhkəmələrdə - birinci instansiya üzrə rayon (şəhər) məhkəmələrində baxılır.

Nikahın pozulması ilə bağlı ər-arvaddan biri və ya məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan ər-in-arvadın qəyyumu iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edə bilirlər. İddia ərizəsinin forması və məzmunu AR MPM-in 149-cu maddəsinin tələblərinə cavab verməlidir. Nikahın pozulması barədə **iddia ərizəsində** həmçinin aşağıdakı məlumatlar göstərilməlidir:

- nikahın qeydiyyatı yeri və vaxtı;
- ümumi uşaqların olub-olmaması, onların yaşı;
- uşaqların tərbiyəsi və saxlanması haqqında ər-arvad arasında sazişin olub-olmaması;
- nikahın pozulmasına dair qarşılıqlı razılığın olub-olmaması nikahın pozulmasının motivləri;
- nikahın pozulması barədə iddia ilə yanaşı, digər tələblərin olub-olmamasına dair məlumatlar.

İddia ərizəsinə əlavə edilir:

- iddia ərizəsinin surəti;
- nikahın bağlanması haqqında şəhadətnamə;
- uşaqların doğum haqqında şəhadətnamələrinin təsdiq olunmuş surəti;
- ər-arvadın gəlir və ya qazanclarını təsdiq edən sənədlər (əgər alimentin ödənilməsi barədə tələb də qoyulmuşdursa);
- ümumi əmlak barədə sənəd (əgər əmlakın bölünməsi barədə tələb qoyulmuşdursa);
- dövlət rüsumunun ödənilməsini təsdiq edən sənəd və digər sənədlər (AR MPM-in 150-ci mad.).

İddia ərizəsi, əgər onun daxil olmasından 2 həftə müddətində məhkəmə qaytarmayıbsa və ya onu qəbul etməkdən imtina etməyibsə, qəbul edilmiş sayılır (AR MPM-in 152-153-cü mad.). Qeyd olunduğu kimi, arvadın hamiləliyi dövründə və ya uşağın doğulmasından sonra 1 il müddətində arvadın razılığı olmadan ər-in nikaha xitam verilməsi barədə iddia qaldırmaq hüququ məhduddur. Belə halda arvadın razılığı olmadan boşanma barədə ər-in ərizəsi qəbul olunmuşdursa, hakim iş üzrə icraata xitam verilməsinə dair qərar çıxarır. Bu qərar məhkəməyə təkrarən müraciət etməyə mane ol-

mur. Əgər hamilə və ya uşaq doğmuş qadın boşanmaya razıdırsa 1 il müddətin gözlənilməsi tələb olunmur.

Nikahın pozulması barədə iddia ərizəsi qəbul olunduqda hakim mülki işin məhkəmədə baxılmağa hazırlanması haqqında qərar çıxarır. Qərardadda işin hazırlanması barədə ediləcək hərəkətlər, işin məhkəmə iclasında baxılmağa təyin edilməsi, onun keçirilmə yeri və vaxtı göstərilir.

Hakim çəkişmə prinsipinə əməl etməklə, işi məhkəmədə baxılmağa hazırlamaq qaydasında AR MPM-in 167-ci maddəsində nəzərdə tutulan aidiyyəti hərəkətləri edir.

Ümumi qaydaya görə mülki işə ər-arvadın iştirakı ilə açıq məhkəmə iclasında baxılır. Proses iştirakçılarının xahişi ilə nikahın pozulması barədə mülki mübahisəyə qapalı məhkəmə iclasında baxıla bilər.

Məhkəmə tərəfindən nikahın pozulması barədə işlərə baxılarkən, araşdırılan məsələlər bir neçə şərtədən asılıdır. Bu şərtlər üç növə bölünür:

Birinci halda nikah pozulması yetkinlik yaşına çatmamış uşaqları olan ər-arvadın qarşılıqlı razılığı əsasında həyata keçirilir. Nikahın pozulmasına cavabdeh - ərin (arvadın) razılığı iddia ərizəsinə qarşı yazılı cavab formasında və ya işin məhkəmədə baxılmağa hazırlanması, həmçinin məhkəmə baxışı mərhələlərində şifahi formada da verilə bilər. Ər-arvadın qarşılıqlı razılığı əsasında nikahın pozulması həyata keçirilən zaman hakim boşanmanın səbəblərini araşdırmır və yalnız nikahın pozulması barədə ər-arvadın **“qarşılıqlı razılıq”** faktını əsas tutur.

Ər-arvadın ümumi yetkinlik yaşına çatmayan uşaqları olduqda məhkəmə onların qanuni mənafelərini və hüquqlarını müdafiə etmək tədbirlərini tətbiq edir. Bununla əlaqədar məhkəmə, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərindən hansının yanında qaldığını, uşaqlar üçün alimentin hansı valideyndən və hansı miqdarda tutulduğunu, ərindən (arvadından) saxlanması üçün vəsait almaq hüququna malik olan arvadın (ərin) tələbi ilə ərdən (arvaddan) tutulmalı olan vəsaitin miqdarını müəyyən etməli

və ər-arvadın (onlardan birinin) tələbi ilə onların birgə mülkiyyətində olan əmlakın bölgüsünü aparmalıdır.

“Nikahın pozulması, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələbinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 mart 2016-cı il tarixli, 8-2/2016 nömrəli Qərarının 7.1-ci bəndində deyilir ki, yetkinlik yaşına çatmayan uşağın valideynlərdən hansının yanında qalması ilə bağlı mübahisə həll edilərkən uşağın üstün mənafeyi rəhbər tutulmaqla aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- uşağın yaşı;
- onun fikri;
- uşağın valideynlərdən hər birinə, qardaş və bacılarına bağlılığı;
- valideynlərin mənəvi və sair şəxsi keyfiyyətləri;
- valideynlərdən hər biri ilə uşaq arasında yaranmış münasibətlər;
- uşağın tərbiyəsi və inkişafı üçün şərait yaratmaq imkanı (valideynlərin peşəsi, iş rejimi, onların maddi və ailə vəziyyəti, səhhəti nəzərə alınmaqla);
- ayrı yaşayan valideynlərdən hər birinin yaşayış yeri üzrə mövcud vəziyyətini xarakterizə edən digər hallar.

Valideynlərdən birinin maddi-məişət şəraitinin digərinə nisbətdə üstün olması uşağın həmin valideynin yanında qalmasının təmin olunması üçün mütləq (həlledici) əsas ola bilməz.

Göstərilən qərarın 8.2-ci bəndində məhkəmələr üçün izah edilir ki, uşağın AR qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş minimum dolanacaq xərclərindən az olmayan maddi təminat almaq hüququ vardır (“Uşaq hüquqları haqqında” AR Qan. 13-cü mad.). Nikahın pozulması ilə əlaqədar uşağın valideynlərdən birinin himayəsinə verilməsi, uşağa qulluq, onun sağlamlıq, təhsil, inkişaf, məişət qayğılarının çəkilməsinin uşağın himayəsində olduğu valideynin üzərinə düşməsi, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş minimum dolanacaq

xərclərindən az olmayan maddi təminatın aliment kimi digər valideyndən tutulmasına əsas verir. Aliment ödəyən əmək qabiliyyətli valideynin rəsmi olaraq heç bir yerdə işləməməsi və qazanca malik olmaması onu uşağı saxlamaq, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş minimum dolanacaq xərclərindən az olmayan maddi təminatı ödəmək vəzifəsindən azad etmir.

Məhkəmə tərəfindən alimentin miqdarı müəyyən edilərkən uşağın əvvəlki təminatının səviyyəsinin mümkün qədər maksimal saxlanması əsas meyar olmalı və yalnız bir tərəfin deyil, hər iki tərəfin ailə və maddi vəziyyəti öyrənilməlidir. Bu zaman məhkəmələr uşağın valideynlərinin birgə yaşadıqları dövrdə ailənin maddi vəziyyəti və yaxud ayrı yaşadıqları dövrdə uşağın saxlanması valideynlərdən biri tərəfindən könüllü qaydada vəsait ödənilməsini və uşağın bu ödəmənin dayandırıldığı vaxtadək olan dövrdəki təminat səviyyəsini nəzərə almalıdırlar. Əlavə haqq ödənilməklə uşağın məktəbə-qədər tərbiyə müəssisəsinə, musiqi, rəsm, idman, rəqs və digər dərnlərə gedib-getməməsi də nəzərə alınmalıdır.

İkinci halda ər-arvaddan biri nikahın pozulmasına razı olmur. Bununla əlaqədar dövlət ailənin saxlanması marağını güddüyündən məhkəmə nikahın pozulması barədə iddianın aşağıdakı göstərilən motivlərini aydınlaşdırmalıdır:

- ailədə baş verən münaqişənin səbəbləri;
- ər-arvad arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin xarakteri;
- ər-arvaddan birgə nikah münasibətlərinin davam etməsinin saxlanılıb-saxlanılmaması.

Bununla əlaqədar AR AM-in 20.2-ci maddəsində göstərilmişdir ki, tərəflərdən birinin nikahın pozulması haqqında razılığı olmadıqda, məhkəmə ər-arvaddan barışması üçün 3 ay müddət müəyyən etməklə işi təxirə sala bilər.

Üçüncü halda ər-arvad nikahın pozulmasına razıdır, lakin onlardan biri VVADQ orqanlarında nikahın puzulmasından yayınır (nikahın pozulması üçün ərizə verməkdən imtina edir), nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı üçün bu orqana gəlmir. Burada onu da nəzərə almaq lazımdır ki, VVADQ orqanlarında nikahın

pozulmasından yayınan ər (arvad) nikahın formal olaraq pozulmasına etiraz etmir, lakin ərizə verməkdən imtina etməklə və yaxud nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı üçün gəlməməklə və s. faktiki olaraq nikahın pozulmasına öz hərəkətləri ilə maneçilik törədir. AR AM-in 21.1-ci maddəsinə əsasən belə hallarda nikah, onun pozulma səbəbləri məhkəmə qaydasında araşdırılmadan pozulur və məhkəmə ər-arvadın barışması üçün tədbirlər görməyə borclu deyildir. Hesab edilir ki, ər-arvadın nikahın pozulmasına qarşılıqlı razılığı onların birgə yaşaması və ailənin saxlanılmasının mümkünsüzlüyündən irəli gəlir.

AR AM-in 21.3-cü maddəsinə əsasən nikahın məhkəmə qaydasında pozulması ər-arvadın bu barədə ərizə verdikləri gündən 1 aydan tez olmayaraq həyata keçirilir.

Nikahın pozulması barədə məhkəmə qətnaməsi qanuni və əsaslı olmalıdır. Qətnamə mübahisəli ailə hüquq münasibətinin yarandığı zaman qüvvədə olan maddi hüquq normalarına və işin baxılması zamanı qüvvədə olan prosessual hüquq normalarına uyğun çıxarılmalıdır. Qətnamə iş üzrə müəyyən edilmiş həqiqi hallara və tərəflərin qarşılıqlı münasibətinə uyğun əsaslandırılmalıdır. Məhkəmə öz qətnaməsini yalnız məhkəmə iclasında tədqiq olunmuş sübutlarla əsaslandırır.

Nikahın pozulması barədə iddianın təmin olunmasına dair qətnamənin nəticə hissəsində məhkəmənin hansı nəticəyə gəldiyi, məhkəmə xərclərinin bölüşdürülməsi, qətnamədən şikayət vermə müddəti və qaydası göstərilməlidir.

Nikah məhkəmə qaydasında pozulduqda məhkəmə qətnaməsinin qanuni qüvvəyə mindiyi gündən nikah xitam olunmuş sayılır.

Nikahın pozulması barədə məhkəmənin qətnaməsi qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 3 gün müddətində məhkəmə bu qətnamədən çıxarışı müvafiq VVADQ orqanlarına göndərməyə borcludur. Məhkəmə qətnaməsi üzrə nikahın pozulmasını qətnamənin çıxarıldığı yer üzrə qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi qeydə alır və nikahın pozulması haqqında aktların qeydiyyat kitabında nikahın pozulması barədə akt qeydlərini aparır. Hər bir halda nikahın pozul-

masının dövlət qeydiyyatı təsdiqedicə xarakter daşıyır və ər (arvad) nikahın pozulması haqqında şəhadətnaməni alana qədər yenidən nikaha daxil ola bilməz.

Beləliklə, **aşağıda göstərilənlər ər-arvad hüquq münasibətlərinin xitam olunması əsası hesab olunur:**

- 1) ər-arvaddan birinin ölümü;
- 2) ər-arvaddan birinin məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilməsi barədə qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsi;
- 3) ər-arvaddan qarşılıqlı razılığı əsasında nikahın pozulması barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi;
- 4) ər-arvaddan yalnız birinin istəyi əsasında nikahın pozulması barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi;
- 5) ər-arvaddan qarşılıqlı razılığı əsasında nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı;
- 6) qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda ər-arvaddan birinin istəyi əsasında nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı.

Nikahın inzibati və məhkəmə qaydasında pozulmasının qeyd olunan halları AR vətəndaşlarının əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərlə bağladıkları nikahlara da şamil olunur.

Nikahın etibarsızlığı. Öz hüquqi təbiətinə görə nikahın etibarsızlığı pozulmuş hüquqların müdafiəsi tədbiridir. M.B.Antokol-skaya göstərir ki, ər-arvaddan biri və ya hər ikisi təqsirli hərəkət etdikdə, nikahın etibarsız tanınması məsuliyyət tədbiri kimi nəzərdə tutulmalıdır.

Lakin, elə bir vəziyyət ola da bilər ki, həqiqətən ər-arvaddan hər ikisinin hərəkəti təqsirli olmaya da bilər. Belə halda nikahın etibarsızlığı özündə obyektiv hüquqazidd davranışa görə müdafiə tədbirini əks etdirir.

Nikahın etibarsızlığı dedikdə, onun bağlanması anından etibarsızlığı başa düşülür. AR AM-in 25-ci maddəsində **nikahın etibarsız hesab edilməsi əsaslarının qəti siyahısı** təsbit olunmuşdur. Onlara aiddir:

1) zorakılıq, aldatma, yanılma, həmçinin nikahın bağlanmasının dövlət qeydiyyatı anında öz hərəkətlərinin mənasını

başə düşməməyin və ya onlara rəhbərlik edə bilməməyin nəticəsində kişi ilə qadının nikahın bağlanmasına qarşılıqlı razılığının olmaması.

Zorakılıq dedikdə, şəxsi nikah bağlamağa məcbur etmək üçün fiziki və ya mənəvi əzab vermək yolu ilə onun iradəsinə göstərilən təsir başə düşülür. Fiziki və ya mənəvi əzab şəxsin yaxın qohumlarına – valideynlərinə, qardaş və bacılarına və digər ailə üzvlərinə də verilə bilər. Hər bir halda fiziki və ya mənəvi əzab real və həqiqi olmalıdır. Məsələn, qadını müəyyən məlumatları yaymaq hədəsi ilə təhdid etməni göstərmək olar.

Aldatma dedikdə, istənilən hər-hansı elə bir qəsdən edilən davranış başə düşülür ki, bunun nəticəsində nikah bağlayan şəxsdə yanlış təsəvvür yaranır. Aldatma **iki formada** həyata keçirilir: **fəal** (məsələn, özü haqqında yalan məlumatlar verilməsi) və **passiv, yəni faktlar barədə susmaq** (məsələn, nikaha daxil olan şəxslərdən biri özündə dəri-zöhrəvi xəstəliyinin və insanın immuñçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin olmasını o birindən gizlədir) **hərəkətlər** formasında.

Yanıma gələcək ər-arvadin şəxsiyyətinə (məsələn, nikah əvvəlcədən normal qəbul olunan şəxslə deyil, yanıma nəticəsində ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslə bağlanır) və ya nikah bağlanarkən mühüm əhəmiyyət kəsb edən hallara aid ola bilər (məsələn, lal-karlılığı olan şəxs dərk etmir ki, o, nikah bağlayır).

Nikahın bağlanmasının dövlət qeydiyyatı anında öz hərəkətlərinin mənasını başə düşməmə və ya onlara rəhbərlik edə bilməmə müddəası özlüyündə şəxsin psixi pozuntu nəticəsində məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsini nəzərdə tutmur. Bu şəxslər fəaliyyət qabiliyyətli olsalar da, bəzən bu və ya digər halların təsiri nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını başə düşmür və ya onlara rəhbərlik edə bilmirlər. Əgər həmin şəxslər bu vəziyyətdə nikah bağlasalar, onun hüquqi əhəmiyyəti olmur və buna görə də etibarsız sayıla bilər. Göstərilən şəxslərin həmin vəziyyətə düşməsi müxtəlif hallarla bağlı ola bilər. Bu halların dairəsi qanunla müəyyənləşdirilmir. Amma ədəbiyyatda onların müxtəlif

növləri göstərilir: uzun sürən ağır xəstəlik nəticəsində əsəb sisteminin zəifləməsi, şəxs üçün ağır olan bu və ya digər hadisənin baş verməsi nəticəsində əsəb sarsıntısı, alkoqoldan və ya narkotik maddələrdən sərxoş olma və s.

Bu halda nikahın etibarsız hesab olunmasını tələb etmək hüququna nikah bağlanarkən hüquqları pozulmuş ər (arvad) malikdir.

Əgər zərərçəkmiş tərəf könüllü razılıq əsasında ər-arvad münasibətlərinin davam etdirilməsini bildirirsə, məhkəmə nikahı etibarlı hesab edə bilər (AR AM-in 27.1-ci mad.).

2) nikah yaşına çatmama (əgər qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada nikah yaşı yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qərarı əsasında azaldılmamışdırsa). Belə vəziyyət vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatını həyata keçirən orqanların əməkdaşları tərəfindən yol verilən pozuntu nəticəsində yarana bilər.

Nikah yaşına çatmayan şəxslə və nikah yaşına çatana qədər nikaha daxil olmaq üçün AR AM-in 10.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş icazə olmadıqda nikah bağlanarsa, nikahın etibarsız sayılmasını tələb etmək hüququna - yetkinlik yaşına çatmayan ər (arvad), onun valideynləri (onları əvəz edən şəxslər) və ya yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları malikdirlər.

Nikah etibarsız sayıldıqda məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan ər (arvadın) tam fəaliyyət qabiliyyətini məhkəmə tərəfindən müəyyənləşdirilən andan itirməsi barədə qərar qəbul edə bilər (AR MM-in 8.7-ci mad.).

Yetkinlik yaşına çatmayan ər (arvadın) mənafeyi tələb etdikdə (məsələn, qadının hamiləliyi, uşağın anadan olması və s.) eləcə də, nikahın etibarsız sayılması barədə onun razılığı olmadıqda, nikah yaşına çatmayan şəxslə bağlanmış nikahın etibarsız sayılması barədə iddianı məhkəmə rədd edə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayanın iradəsi ziddinə nikahın etibarsız hesab olunması istisna hallarda (məsələn, onun cinayətkar fəaliyyətə təqəbulması, narkotik maddələr qəbul etməsi və s.) mümkündür.

3) ər-arvaddan birinin və ya hər ikisinin pozulmamış nikahının olması. Belə vəziyyət nikah bağlayanlar tərəfindən birinin

digərini aldatması (məsələn, saxta sənədlər təqdim etməklə, zəruri məlumatları gizlətməklə və s.) və ya vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatını həyata keçirən orqanların əməkdaşlarının yol verdiyi pozuntu nəticəsində yarana bilər. Hər bir halda ikinci (yəni, sonrakı) nikah etibarsız hesab olunur.

Nikahın etibarsız hesab edilməsini tələb etmək hüququnu həmin hallar barədə məlumatı olmayan pozulmamış əvvəlki nikah üzrə ər (arvad) əldə edir.

Lakin məhkəmə tərəfindən nikahın etibarsız sayılması barədə işə baxılanadək nikahın bağlanmasına qanuna görə mane olan hallar aradan qalxdıqda, məsələn, şəxsin əvvəlki nikahına xitam verildikdə və ya əvvəlki nikah üzrə ər-arvaddan biri öldükdə, nikah etibarlı hesab edilə bilər.

4) ər-arvad arasında yaxın qohumluğun olması. Belə nikahlara çox nadir hallarda rast gəlinə bilər. Məsələn, kişi və qadın yaxın qohum olduqlarını əvvəldən bilmirlər və nikah bağlayırlar. Göstərilən əsasa görə nikahın etibarsız hesab olunmasını tələb etmək hüququ bu barədə məlumatı olmayan ərə (arvada) məxsusdur.

5) ər-arvad arasında övladlığa götürmə münasibətinin olması. Nikahın etibarsız hesab olunmasını bu barədə məlumatı olmayan ər (arvad) tələb edə bilər.

6) ikisindən biri və ya hər ikisi ruhi xəstəlik və ya kəmağıllıq nəticəsində məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi. Nikahın etibarsız hesab olunmasını tələb etmək hüququ bu barədə məlumatı olmayan ərə (arvada), məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ər (arvadın) işə qəyyumuna aiddir.

Məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslərlə bağlanan nikahın etibarsız sayılması barədə işə baxılarkən yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları işdə iştirak etməyə cəlb olunmalıdır.

Buna görə nikahın etibarsız sayılması barədə işə baxılanadək ər (arvadın) fəaliyyət qabiliyyətinin olmamasını əsaslandıran halla-

rın aradan qalxdıqda və məhkəmə onların fəaliyyət qabiliyyətli hesab olunmasına dair qətnamə çıxardıqda, həmin vaxtdan nikah etibarlı hesab edilə bilər.

7) nikaha daxil olan şəxslərdən birinin özündə dəri-zöhrəvi xəstəliyinin və insanın immunçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin (AİDS) olmasını o birindən gizlətməsi. Burada xəstəlik faktının özü deyil, xəstəlik faktını gizlətmə hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də nikah bağlayan tərəf əvvəlcədən özünün göstərilən xəstəliyin daşıyıcısı olduğunu digər tərəfə bildirmişsə, nikah etibarsız hesab oluna bilməz.

Əksinə olduqda hüquqları pozulmuş ər (arvad) nikahın etibarsız hesab olunması ilə bağlı məhkəməyə müraciət edə bilər.

8) nikahın saxta olması. Tərəflərdən birinin və ya hər ikisinin ailə qurmaq niyyəti olmadıqda bağlanan nikah - saxta nikah hesab olunur. Bir qayda olaraq, belə nikahlar vətəndaşlıq almaq, ər-arvaddan birinin ölümü nəticəsində onun əmlakını vəərəsə kimi əldə etmək və digər məqsədlər üçün bağlanılır. Bu məqsədlərlə bağlanılan nikahın etibarsız hesab olunmasını nikahın saxta olmasını bilməyən ər (arvad) tələb edə bilər.

Məhkəmə işə baxarkən ümumi təsərrüfatın birgə aparılmasına, nikahın müddətinə, nikahdan uşaqların olub-olmamasına və digər mühüm əhəmiyyət kəsb edən hallara diqqət yetirir. Saxta nikaha daxil olmuş şəxslər məhkəmədə işə baxılana qədər faktiki olaraq ailə qurublarsa, məhkəmə nikahı saxta hesab edə bilməz.

Artıq qeyd olunduğu kimi, yuxarıda götürilən əsaslarla nikahın etibarsız sayılması qətidir. Buna görə də digər əsaslar, məsələn, uşaqların sayının gizlədilməsi, nikahın bağlanmasının formal şərtlərinin pozulması və s. nikahın etibarsız hesab olunmasına təsir edə bilməz.

Qeyd olunan əsaslar nikahın etibarsız hesab olunması üçün kifayət deyildir. Belə ki, nikahın etibarsızlığı məhkəmə qətnaməsinin qüvvəyə minməsi ilə şərtlənir.

Nikahın etibarsız hesab olunması AR MPM-in 25.1-ci maddəsinə uyğun olaraq ümumi məhkəmələrin (birinci instansiya

üzrə rayon, şəhər) aidiyyətindədir. Belə işlərə iddia icraatı qaydasında baxılır.

Nikahın etibarsız hesab olunması barədə tələblərə bir hal istisna olmaqla, iddia müddəti şamil olunmur.

AR AM-in 27.4-ci maddəsinə müvafiq olaraq ər-arvad arasında nikah bağlanması üçün qanunla qadağan olunmuş qohumluq halları və ya nikah bağlanarkən onlardan birinin başqa şəxslə pozulmuş nikahda olduğu hallar istisna olmaqla, əvvəllər pozulmuş nikah sonradan etibarsız sayıla bilməz.

Hakim iddia ərizəsini qəbul edərkən hansı əsasla nikahın həqiqiliyinin mübahisələndirilməsini və iddiaçının həmin əsaslar üzrə nikahın etibarsız hesab olunmasını tələb etmək hüququ olan şəxslər kateqoriyasına aidiyyətini müəyyənləşdirir.

Nikahın etibarsız hesab olunması barədə işlər üzrə prosesin məcburi subyektləri iddiaçı və cavabdeh, proses yetkinlik yaşına çatmayanlar və fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilənlərlə əlaqədar olduqda isə qəyyumlar və himayəçilərdir.

Məhkəmədə işə baxılarkən məhkəmə qanunla müəyyən olunmuş və iş üçün əhəmiyyət kəsb edən hər bir sübutu qəbul edir (tərəflərin izahatları, səs və video yazılar, maddi və yazılı sübutlar, ekspert rəyləri və s.). Bu sübutların əsasında məhkəmə nikahın etibarsız hesab olunması barədə qətnamə qəbul edir.

Hətta işə baxılanadək nikahın bağlanmasına mane olan hallar aradan qalxdıqda həmin sübutlarla məhkəmə nikahı etibarlı hesab edə bilər. Qeyd olunduğu kimi belə hüquq bərpa edən hüquqi faktlara ər-arvadın nikah yaşına çatması, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş şəxsin məhkəmə qətnaməsi əsasında fəaliyyət qabiliyyətli sayılması və s. misal ola bilər. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, belə qətnamələrin qəbul edilməsi məhkəmənin vəzifəsi yox, hüququdur.

Ümumiyyətlə, qətnamə çıxarıldıqda hakim sübutları qiymətləndirir, iş üçün əhəmiyyətli olan nə kimi halların müəyyən edildiyini, nə kimi halların müəyyən edilmədiyini, tərəflərin hansı hüquqi münasibətdə olmalarını, həmin iş üzrə hansı qanunun tətbiq edilmə-

li olduğunu və iddianın təmin olunub-olunmadığını müəyyən edir. Hakim işdə iştirak edən şəxslərin verdiyi tələblər üzrə qətnamə çıxarır.

Məhkəmə nikahın etibarsız sayılması barədə qanuni qüvvəyə minmiş qətnamədən çıxarışı 3 gün müddətində nikahın bağlandığı Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələrinə göndərməyə borcludur. Bu orqanlar da öz növbəsində nikahın bağlanması qeydiyyatı ləğv edir və sənəddə keçmiş ərin (arvadın) şəxsiyyəti barədə qeydiyyat aparır.

Etibarsız hesab edilmiş nikah onun bağlandığı gündən etibarsız sayılır. Deməli, kişi ilə qadın arasında ər-arvad hüquq münasibətləri yaranmamış və mövcud olmamışdır.

Bununla əlaqədar **nikahın etibarsızlığı bir neçə hüquqi nəticəyə səbəb olur:**

1) ər-arvadın nikahının qeydiyyatı anından yaranmış və onun etibarsız hesab olunmasınadək mövcud olmuş hüquq və vəzifələri ləğv edilir. Bu hal həm əmlak, həm də şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinə aiddir.

Nikahı etibarsız sayılmış şəxslərin birgə əldə etdikləri əmlaka AR MM-in birgə mülkiyyət qaydaları deyil, ümumi paylı mülkiyyət barədə müddəaları tətbiq edilir. Başqa sözlə desək, şəxslər həqiqi olmayan nikah münasibətlərində ər-arvad statusunda iştirak etmirlər.

AR MM-in 214.1-ci maddəsində deyilir ki, əgər paylı mülkiyyət mülkiyyətçilərinin payları bu Məcəlləyə əsasən təyin edilə bilmirsə və bütün mülkiyyətçilərin razılaşması ilə müəyyənləşdirilməyibsə, paylar bərabər sayılır.

Paylı mülkiyyətin mülkiyyətçisi ümumi mülkiyyətdən istifadənin müəyyənləşdirilmiş qaydasına əməl etməklə öz hesabına bu əmlakı yaxşılaşdırən əlavələr etmişsə və həmin əlavələr əmlakdan ayrılı bilməzsə, ümumi mülkiyyət hüququnda öz payının müvafiq surətdə artırılması hüququna malikdir. Paylı mülkiyyətin bütün mülkiyyətçilərinin razılaşması ilə, ümumi mülkiyyətin yaradılmasına və

artırılmasına onlardan hər birinin qoyduğu mayadan asılı olaraq, onların paylarının müəyyənləşdirilməsi və dəyişdirilməsi qaydası təyin edilə bilər.

Paylı mülkiyyət mülkiyyətçilərinin razılaşması ilə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, ümumi mülkiyyəti yaxşılaşdıran və ayrılıqla birlən əlavələr, onları etmiş mülkiyyətinin mülkiyyətinə daxil olur.

Paylı mülkiyyətdə olan əşyaya sahiblik və ondan istifadə onun bütün mülkiyyətçilərinin razılaşması əsasında, razılaşma əldə edilmədikdə isə məhkəmənin müəyyənləşdirdiyi qaydada həyata keçirilir.

Paylı mülkiyyətin mülkiyyətçisi ümumi əşyanın öz payına uyğun hissəsinin onun sahibliyinə və istifadəsinə verilməsi hüququna malikdir, bu mümkün olmadıqda isə onun payına düşən əşyaya sahiblik və ondan istifadə edən digər mülkiyyətçilərdən müvafiq əvəz ödəməyi tələb edə bilər.

2) nikah bağlanan zaman soyadı dəyişdirilmiş ərə (arvada) əvvəlki soyad qaytarılır. Lakin, AR AM-in 28.7-ci maddəsinə müvafiq olaraq nikah etibarsız hesab edildikdə, ər (arvad) nikah qeydə alınan zaman keçdiyi soyadı saxlaya bilər.

3) ər və arvad arasında bağlanmış nikah müqaviləsi etibarsız sayılır. Nikah müqaviləsi mülki-hüquqi müqavilə olduğundan onun etibarsızlığına AR MM-in 337-ci maddəsinə uyğun əqdlərin etibarsızlığı qaydaları tətbiq olunur.

Nikah etibarsız olduqda tərəflərdən hər biri əqd üzrə aldığıların hamısını digər tərəfə qaytarmağa, alınanları eyni ilə qaytarmaq mümkün olmadıqda isə (o cümlədən alınanlar əmlakdan istifadədə, görülmüş işdə və ya göstərilmiş xidmətdə ifadə olunduqda) onun dəyərini pulla ödəməlidir.

AR AM-in 28.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, nikah etibarsız hesab edilərkən məhkəmə, belə nikahın bağlanması nəticəsində hüquqları pozulmuş ər (arvada) xeyrinə nikah müqaviləsini tamamilə və ya qismən etibarlı hesab edə bilər.

4) əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan ər (arvad) aliment almaq hüququnu itirir. Ədəbiyyatda nikah bağlanarkən hüququ pozulmuş vicdanlı ərə (arvada) bu

nəticənin tətbiq olunmasını qeyri-obyektiv kimi qeyd edirlər. Məhz buna görə də, AR AM-in 28.5-ci maddəsində təsbit olunmuşdur ki, nikah etibarsız hesab edilərkən məhkəmə, belə nikahın bağlanması nəticəsində hüquqları pozulmuş ərin (arvadın) saxlanması üçün digər tərəfdən bu Məcəllənin 85-86-cı maddələrinə uyğun olaraq vəsait tuta bilər.

Bundan başqa, ər (arvad) ona vurulmuş **maddi** və ya **mənəvi zərərin** mülki qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydalar üzrə ödənilməsinə tələb edə bilər.

Maddi zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbini təmin edərkən məhkəmə zərərin vurulması üçün məsuliyyət daşıyan ərin (arvadın) üzərinə işin hallarına uyğun olaraq zərərin əvəzini naturada ödəmək (eyni növlü və keyfiyyətli əmlak vermək, zədələnmiş əmlakı düzəltmək və i.a.) və ya vurulmuş zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyi qoyur.

Mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi ilə əlaqədar qanunvericiliyin müddəaları nəzərə alınmaqla şəxsə mənəvi zərər vurulması onun yaxın qohumlarını və ya iş yerini itirməsi, fəal ictimai həyat tərzindən məhrum olması, şəxsi, ailə və tibbi sirlərinin açıqlanması, şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzunun ləkələnməsi, hər hansı başqa hüquqlarının müvəqqəti olaraq məhdudlaşdırılması və ya həmin hüquqlardan məhrum olması, sağlamlığına xəsarət yetirilməsi və s. hallarda özünü büruzə verə bilər.

“Mənəvi zərər” anlayışı insanın anadangəlmə və ya qanun əsasında ona mənsub olan şəxsi qeyri-əmlak xarakterli hüquq və azadlıqlarının, habelə əmlak hüquqlarının pozulması nəticəsində mənəvi sarsıntı və iztirab keçirməsini ifadə edir.

Zərərcəkən fiziki şəxsin mənəvi sarsıntı keçirməsi dedikdə, ona qarşı törədilən qanunsuz hərəkətin və ya hərəkətsizliyin şüurun-da müəyyən mənfi psixi reaksiyaya səbəb olması, iztirab keçirməsi dedikdə isə, onun sağlamlığının pozulması nəticəsində fiziki əzab çəkməsi anlaşılır.

Mənəvi zərərin əvəzi bir qayda olaraq pulla müəyyən edilir və ödənilir. Bu zaman mənəvi zərərin baş verməsinə səbəb olmuş hərəkətin və ya hərəkətsizliyin təhlükəlilik dərəcəsi, bunun nəticəsində

zərərçəkənin keçirdiyi mənəvi iztirab və sarsıntıların xarakteri və ağırlığı, zərərvuran şəxsin təqsiri (qəsd və yaxud ehtiyatsızlıq) və əmlak vəziyyəti, zərərçəkən şəxsin fərdi xüsusiyyətləri (azyaşlı və yaxud qadın olması, səhhəti ilə əlaqədar mənəvi sarsıntı və iztirablara dözümlü, peşə və sənəti, cəmiyyətdə nüfuzu və s.), habelə işin sair diqqətəlayiq halları nəzərə alınmalıdır. Zərərin məbləği ağlabatan və ədalətli olmalıdır.

Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə işlərə baxıldıqda mülki və mülki prosesual qanunvericiliyin ümumi müddəaları ilə bərabər xüsusi qanunvericilikdə müəyyən olunmuş müddəalar, habelə adətlər, əxlaq normaları da nəzərə alınmalıdır.

Mənəvi zərərin ödənilməsi ilə əlaqədar münasibətlər AR mülki qanunvericiliyi və “Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 03 noyabr 2008-ci il tarixli, 7 nömrəli Qərarı ilə tənzimlənir.

Nikahın etibarsız sayılması bu nikahdan doğulan və ya nikahın etibarsız sayılması günündən sonra 300 gün ərzində doğulan uşaqların hüquqlarına təsir etmir. Həmin uşaqların valideynlərlə və onların qohumları ilə münasibətdə həqiqi nikahdan olan uşaqlarla hüquqları eynidir.

Onu da qeyd etmək zəruridir ki, nikahın etibarsızlığının qayda və nəticələrini müəyyən edən əsasların tətbiqi yalnız Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyinə uyğun bağlanan nikahlara aiddir. Əgər nikah Azərbaycan Respublikası ərazisində və ya onun hüdudlarından kənarında xarici ölkənin qanunvericiliyinə uyğun bağlanmışdırsa, onda nikahın etibarsızlığı həmin xarici ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdiriləcəkdir.

3. Nikah hüquq münasibətlərinin məzmunu

Ümumi müddəalar. Ər-arvad arasında münasibətlər müxtəlif və mürəkkəbdir. Onlardan çoxu hüquqla nizamlanmır. Lakin elə münasibətlər də vardır ki, hüquqi cəhətdən tənzimlənir. Onlara əm-

lak və bəzi şəxsi əmlak münasibətləri aiddir. Hüquq normaları ilə ər-arvad arasında tənzimlənən əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri nikah hüquq münasibətlərinin məzmununu təşkil edir.

Ər-arvad nikahda olduqları müddətdə mülki hüquq və fəaliyyət qabiliyyətini tam şəkildə saxlayırlar. Ona görə də, ər-arvad birgə nikah dövründə mülki hüququn digər subyektləri kimi öz aralarında alqı-satqı, dəyişdirmə, bağışlama və digər mülki-hüquqi müqavilələri bağlaya bilərlər.

Ər-arvadın şəxsi hüquq və vəzifələri. Ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak hüquqları AR AM-in 29 və 30-cu maddələrində təsbit olunmuşdur. Onlara aiddir:

1) ər-arvadın müəyyən peşə və məşğulluq növü seçmək hüququ. AR Konstitusiyasının 35-ci maddəsinin II bəndində deyilir ki, hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır. Bu müddəaya uyğun olaraq ər-arvaddan hər birinin müstəqil şəkildə müəyyən peşədə işləmək və ya iş yeri seçmək hüquqları vardır. Ər-arvadin biri digərinin əmək hüquqlarını məhdudlaşdırma bilməz. Onlardan birinin işləməməsi hər hansı bir ciddi ailə-hüquqi nəticəyə səbəb olmur. Belə ki, nikah dövründə ev təsərrüfatı ilə, uşaqlara qulluq etməklə məşğul olduğundan və ya digər üzrlü səbəblərə görə müstəqil qazancı olmayan ər (arvad) ümumi əmlak üzərində ümumi hüquqlara malikdir. Lakin elə bir vəziyyət də ola bilər ki, ər və ya arvadın birgə nikah dövründə müəyyən peşə və əmək növü ilə məşğul olmaması onun üçün arzu olunmayan hüquqi nəticələrə gətirib çıxarsın. Məsələn, AR AM-in 37.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, ayrı-ayrı hallarda məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyini və (və ya) ərini (arvadın) diqqətəlayiq mənafeyini, o cümlədən ər-arvaddan biri üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etmədiyi və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etdiyi hallarda nəzərə alıb onların birgə mülkiyyətinin bölünməsi zamanı payları bərabər bölməyə bilər;

2) ər-arvadın yaşayış yerini seçmək hüququ. AR Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin III bəndinə əsasən, qanunu surətdə

Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs (o cümlədən nikahda olanlar) sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər. Göstərilən hüququn realizəsi “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 aprel 1996-cı il tarixli qanunu ilə tənzimlənir. AR MM-in 27.1-ci maddəsində deyilir ki, fiziki şəxsin adətən yaşadığı yer onun yaşayış yeri sayılır. Bu yerin seçilməsi, qanunda nəzərdə tutulan hallardan başqa, bir qayda olaraq şəxsin iradəsindən asılıdır. Bu qaydalar ailə qanunvericiliyinə də şamil edilir.

Ər-arvad biri digərini bir yerdə yaşamağa məcbur edə bilməz. Lakin bəzi hallarda ər-arvadın ayrı yaşamaları müəyyən hüquqi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Məsələn, məhkəmə ər-arvadın ailə münasibətlərinə xitam verdiyi və ayrı yaşadığı dövrdə hər birinin qazandığı əmlakı onların hər birinin mülkiyyəti hesab edə bilər (AR AM-in 36.5-ci mad.). Yaxudda ki, əgər arvadın (ərin) miras qoyanla nikahına mirasın açılmasından azı üç il əvvəl faktiki xitam verildiyi və ərlə arvadın ayrı yaşadıkları təsdiq edilərsə, məhkəmənin qərarı ilə arvad (ər) qanun üzrə vərəsəlik hüququndan məhrum edilə bilər (AR MM-in 1164-cü mad.). Saxta nikahın bağlandığını sübut edən hallardan biri də ər-arvadın ayrı yaşamalarıdır.

Qanunda nəzərdə tutulan hallardan başqa, heç kəs ailənin bir yerdə yaşamağına maneçilik törədə bilməz. Məsələn, arvad məhkum əri ilə azadlıqdan məhüm olunma yerlərində birlikdə yaşaya bilməz. Belə halda arvadın əri ilə yalnız görüşmək hüququ vardır.

3) nikah bağlanması və pozulması zamanı ər-arvadın soyad seçmək hüququ. Ər-arvad öz arzuları ilə onlardan birinin soyadını özləri üçün ümumi soyad seçə, yaxud onlardan hər biri nikahdan əvvəlki soyadını saxlaya və ya öz ərinin (arvadının) soyadını öz soyadı ilə birləşdirə bilər (AR AM-in 30.1-ci mad.).

Fiziki şəxsin soyadı onun fərdiləşdirilməsi vasitələrinin tərkib hissələrindən biridir (AR MM-in 26-cı mad.). Ər-arvaddan biri digərini onun soyadının götürülməsinə məcbur edə bilməz. Bununla yanaşı, nikaha daxil olan qadınların əksəriyyəti ərin soyadını özləri-

nə ümumi soyad seçirlər. Nikah bağlayanların az hissəsi öz əvvəlki soyadlarını saxlayırlar. Çox nadir hallarda ər nikah bağladığı qadının soyadını özü üçün ümumi soyad seçir.

AR AM ər-arvada qoşa soyad daşımaq mümkünlüyünü də tanımışdır (məsələn, Məmmədova-Həsənova). Lakin ailə qanunvericiliyi belə imkanı yalnız tək bir soyadın hissəsində məhdudlaşdırmışdır. Belə ki, nikaha daxil olanların biri və ya hər ikisi qoşa soyada malik olduqda soyadların birləşdirilməsinə yol verilmir (30.2-ci mad.).

Nikah pozulduqda ər (arvad) ümumi soyadlarını saxlaya və ya nikahdan əvvəlki soyadını bərpa edə bilərlər. Nikahın pozulmasının qeydə alınması zamanı ər (arvad) ona nikahdan əvvəlki soyadının verilməsini arzu edirsə, nikahın pozulmasının qeydə alınması zamanı bunu qeydiyyat şöbələri və konsulluq idarələrinə bildirməlidir. Ərə (arvada) nikahdan əvvəlki soyadının verilməsi barədə həmin orqan müvafiq qeyd aparır. Lakin bir sıra hallarda bu istəkdə olmaq bir o qədər də sadə məsələ deyildir. Xəbərsiz itkin düşmüş və ya ruhi xəstəlik, yaxud kəmağıllıq nəticəsində fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş, yaxud cinayət törətməyə görə ən azı 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilməyə məhkum olunmuş şəxslə nikahı pozmaq haqqında ər (arvadın) ərizəsinə əsasən nikahın pozulması qeyd edilərkən nikahın pozulması haqqında ərizə verən ər (arvad) nikahdan əvvəlki soyadını daşımaq arzusunda olduğunu ərizədə göstərir.

Ər-arvaddan biri nikah dövründə öz soyadını dəyişdikdə bu, digərinin soyadının dəyişməsinə səbəb olmur.

4) ailə həyatına dair məsələlərin birgə həllinə olan hüquqlar. Analıq, atalıq, uşaqların tərbiyəsi və təhsili, eləcə də ailənin digər məsələləri ər-arvadın hüquq bərabərliyi prinsiplərinə uyğun olaraq birgə həll edilir (AR AM-in 29.2-ci mad.).

AR Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə əsasən, kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır. Dövlət, irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir.

İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır. Bu müddəaya görə ər ilə arvadın hüquqları bərabər olduğundan onlar ailə həyatının mühüm məsələlərini birgə həll etməlidirlər.

Ən əsası odur ki, ailədaxili məsələlərin həllində ər-arvaddan biri digərinin iradəsinə zidd hərəkətlər etməməlidir. Məsələn, onlar övladlarının idman və təhsil hazırlığı ilə kimin məşğul olacağı barədə razılışma əldə edə bilərlər.

Ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı həll olunması qaydalarının pozulması hüquqi nəticələrə səbəb olur. Məsələn, əgər ər və ya arvaddan biri tərəfindən uşaq övladlığa götürülərkən digərinin razılığı alınmırsa, övladlığa götürməyə yol verilmir. Razılığın alınmasının zəruriliyi AR MPM-in 347.1.3-cü maddəsində təsbit olunmuşdur. Bu qaydadan istisnaya yol verilir. Bu o halda mümkündür ki, övladlığa götürmə barədə işə baxan məhkəmə tərəfindən ərin (arvadın) ailə münasibətlərini faktiki kəsdiyi, bir ildən artıq bir yerdə yaşamadıqları və ərin (arvadın) yaşayış yerinin məlum olmadığı müəyyən edilsin. Qeyd edilən hallar AR MPM-in 81-ci maddəsində müəyyən olunmuş sübutetmə vasitələri və ərin (arvadın) xəbərsiz itkin düşmüş elan edilməsi barədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsi ilə müəyyən oluna bilər.

Ərin (arvadın) arvadının (ərinin) uşağın övladlığa götürülməsinə razılığı yazılı formada tərtib edilməli və məhkəməyə təqdim olunan ərizəyə əlavə olunmalıdır. Uşağın övladlığa götürülməsinə verilmiş razılıq AR AM-in 122-ci maddəsində nəzərdə tutulduğu kimi analogi qaydada notariat qaydasında təsdiq olunmalıdır. Razılıq həmçinin məhkəmədə övladlığa götürmə zamanı şifahi şəkildə verilməlidir.

Şəxsi hüquqlarla yanaşı, AR AM-də ər-arvadın üzərinə düşən vəzifələr də təsbit olunmuşdur. Ər-arvad ailədə öz münasibətlərini qarşılıqlı yardım və hörmət hissi əsasında qurmalı, ailənin möhkəmləndirilməsi və rifahı üçün birgə fəaliyyət göstərməli, övladlarının inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmalı və onların sağlamlığının qayğı-

sına qalmalıdır (AR AM-in 29.4-cü mad.). Onlardan hər biri göstərilən vəzifələrin icrasına əməl etməyi biri digərindən tələb etməlidir.

Ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak hüquq və vəzifələrinin pozulması hüquq pozanlara qarşı sanksiyaların (müdafiə və məsuliyyət tədbirləri) tətbiqinə səbəb olur. Belə tədbirlər AR AM-də birbaşa nəzərdə tutulmamışdır. Lakin bu o demək deyildir ki, ər-arvadın hüquqları heç bir halda müdafiə olunmur. Onların şəxsi qeyri-əmlak hüquq və vəzifələrinin pozulmasına görə hüquq pozuntusu törədənlərə qarşı mülki, inzibati və hüququn digər sahələri ilə müəyyənləşdirilmiş müdafiə və məsuliyyət tədbirləri tətbiq olunur.

Ər-arvadın əmlak hüquq və vəzifələri. Ər-arvad arasında yaranan əmlak münasibətlərinin məzmununu əmlak hüquq və vəzifələri təşkil edir. Bu hüquq və vəzifələr **ər-arvadın əmlakının qanuni rejimi** və **ər-arvadın mülkiyyətinin müqavilə rejimi** əsasında yaranır.

Ər-arvadın əmlakının qanuni rejiminin anlayışı AR AM-in 31.1-ci maddəsində təsbit olunmuşdur. Həmin normada deyilir ki, ər-arvadın birgə mülkiyyətinin rejimi onların əmlakının qanuni rejimi hesab olunur. Bu rejim onu özündə ehtiva edir ki, nikah müddətində ər-arvadın əldə etdikləri əmlak onların ümumi birgə mülkiyyəti sayılır (AR AM-in 32.1-ci mad.). Birgə mülkiyyət ümumi mülkiyyətin elə bir növüdür ki, mülkiyyətçilərin mülkiyyət hüququnda qabaqcadan payları müəyyənləşdirilmir (AR MM-in 213.2-ci mad.). Bu paylar iqtisadi sahədə ər-arvadın hüquq bərabərliyini təmin etmək məqsədilə müəyyənləşdirilmir. Ailənin qurulması, ümumi təsərrüfatın aparılması, uşaqların doğulması və tərbiyəsi kifayət qədər uzun müddəti əhatə edir. Bu hallar ailəyə maddi çətinliklər gətirmir və eyni zamanda, ər-arvadın əmək, kommersiya, yaradıcılıq və digər fəaliyyəti üçün uğurlu şərait yaradır. İqtisadi sahədə ər-arvadın hüquq bərabərliyinin pozulmasının qarşısının alınması məqsədilə AR AM-in 32.3-cü maddəsində norma müəyyən olunmuşdur. Belə ki, nikah dövründə ev təsərrüfatı ilə, uşaqlara qulluq etməklə məşğul olduğundan və ya digər üzrlü səbəblərə görə müstəqil qazancı olmayan ər (arvad) da ümumi əmlak üzərində hüquqa malikdir.

Subyektiv və obyektiv tərkib, əmlak üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququ, həmçinin ümumi əmlakın bölünməsi baxımından ər-arvadın mülkiyyəti birgə mülkiyyətin xüsusi növünü təşkil edir.

Ər-arvadın birgə mülkiyyətinin **subyektiv tərkibi** məhduddur. **Birincisi**, burada mülkiyyətçilərin sayı ikidən artıq ola bilməz. Əgər hər hansı bir əşya üçüncü şəxslə birlikdə ər-arvad tərəfindən əldə edilirsə, onda ər-arvad ümumi paylı mülkiyyətin birgə (vahid) iştirakçısı qismində çıxış edir. Bu zaman ümumi paylı mülkiyyətdə olan pay ər-arvadın ümumi mülkiyyətinə daxil edilir.

Ər-arvadın birgə mülkiyyətinin iştirakçıları həmişə iki şəxs olduğundan onlardan hər birinin əmlakının bölüşdürülməsi ümumi mülkiyyətin xitamına səbəb olur.

İkincisi, birgə mülkiyyətçilər qismində yalnız ər-arvad və ya keçmiş ər-arvad çıxış edə bilər. Nikah pozulduqdan sonra ümumi mülkiyyətin mövcudluğu müddətinin son həddi qanunda göstərilməmişdir. Prinsip etibarlı ilə əşya məhv olana və ya ər-arvaddan birinin ölümü nəticəsində nikah xitam olunana qədər ümumi mülkiyyət mövcud ola bilər.

Hər bir halda birgə mülkiyyət hüququ vərəsəlik qaydasında vərəsələrə keçə bilməz. Sağ qalan arvadın (ərin) vərəsəlik hüququ ər-arvadın birgə mülkiyyətindən ona çatması əmlak hissəsinə aid deyildir (AR MM-in 1162-ci mad.).

Nikahdan kənar ailə quranlar (faktiki nikah münasibətində olan ər-arvad) ümumi birgə mülkiyyət hüququ əldə edə bilməzlər. Onlar arasında yalnız paylı mülkiyyət hüququ mövcud ola bilər. Belə ki, əşyaya ümumi mülkiyyət, qanunvericilikdə həmin əşyaya birgə mülkiyyət yaranmasının nəzərdə tutulduğu hallar istisna olmaqla, paylı mülkiyyətdir (AR MM-in 213.3-ci mad.). Faktiki nikah münasibətində olan ər-arvadın paylı ümumi mülkiyyət hüququnda payları onlardan hər birinin ümumi mülkiyyətin yaradılmasına və artırılmasına qoyduğu mayadan asılı olaraq müəyyənləşdirilir.

Ər-arvadın ümumi əmlakının **obyektiv tərkibi** qanunda xüsusi olaraq təsbit olunmuşdur. Ər-arvadın birgə nikah dövründə əldə etdiyi əmlaka (ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyəti) aiddir:

a) onların hər birinin əmək fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikləri gəlirlər (müvafiq iş vaxtı ərzində əmək funksiyasını yerinə yetirmək üçün əmək müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş, işçinin gördüyü işə (göstərdiyi xidmətlərə) görə işəgötürən tərəfindən pul və ya natura formasında ödənilən gündəlik və ya aylıq məbləğ, habelə ona edilən əlavələrin, mükafatların və digər ödənclər);

b) onların hər birinin sahibkarlıq fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikləri gəlirlər (fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar ər-arvadın gəliri, kommersiya təşkilatlarında qoyulan pay müqabilində əldə olunan gəlirlər və s.);

c) onların hər birinin intellektual fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikləri gəlirlər (müəllif qonorarı, patent sahibi və müəlliflərin seleksiya nailiyyətlərindən əldə etdikləri gəlirlər və s.);

ç) aldıkları pensiya və müavinətlər, eləcə də xüsusi təyinatı olmayan digər pul ödəmələri (şikəstlik, sağlamlığın bu və ya digər formada pozulması nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə ödənilən məbləğ, maddi yardımın məbləği və s.);

d) ər-arvadın ümumi gəlirləri hesabına əldə edilən daşınar və daşınmaz əşyalar, qiymətli kağızlar, kredit idarələrinə və ya sair kommersiya təşkilatlarına qoyulmuş paylar, əmanətlər, kapitaldan olan paylar;

e) əmlakın ər-arvaddan kimin adına əldə olunmasından, yaxud əmanətin kimin adına və ya kim tərəfindən qoyulmasından asılı olmayaraq nikah dövründə ər-arvadın qazandığı hər hansı sair əmlak.

Ər-arvadın birgə mülkiyyətinə daxil olan əmlakın siyahısı daha da geniş ola bilər. Məsələn, ümumi əmlakdan dəyişdirmə müqaviləsinə əsasən əldə olunmuş və ya eyni vaxtda ər-arvadın hər ikisinə bağışlanmış əmlak onların birgə mülkiyyətinə daxil edilir.

Bu zaman müvafiq əmlakın kimin adına qeydiyyatı alınmasının əhəmiyyəti yoxdur. Məsələn, ər-arvadın birgə nikah dövründə

əldə etdikləri yaşayış evi ər-arvaddan hansının adına qeydiyyatata alınmasından asılı olmayaraq, onların həmin yaşayış evinə birgə mülkiyyət hüququna əsaslanan bərabər hüquqları vardır.

Eyni zamanda elə əmlak və digər qazanc növləri vardır ki, həmin əmlak və qazanclar ər-arvadın birgə mülkiyyətinin tərkibinə daxil edilmirlər. Onlara aiddir:

a) nikaha daxil olanadək onlara məxsus olan əmlak;

b) nikah dövründə hədiyyə şəklində (ər-arvadın hər ikisinə hədiyyə verilməsi istisna olmaqla) və ya digər əvəzsiz əqdlər üzrə (məsələn, mənzillərin özəlləşdirilməsi üzrə əqdlərlə) əldə etdikləri əmlak;

c) qanun və ya vəsiyyət üzrə vərəsəlik qaydasında əldə olunan əmlak;

ç) xüsusi məqsədli pul ödəmələri, məsələn, mühüm elmi nəticələrə görə dövlət tərəfindən verilən, uzunmüddətli və ya dövriliklə ödənilməyən birdəfəlik pul ödəmələri;

d) zinət əşyaları istisna olmaqla, fərdi istifadə əşyaları (geyim, ayaqabı və s.). Bu əşyalar nikah zamanı ər-arvadın ümumi vəsaiti hesabına əldə edilsə də, ər-arvaddan kimin istifadəsində olubsa, ona məxsusdur.

Nikahda olduqları dövrdə ər-arvadın ümumi əmlakı və ya hər birinin əmlakı, yaxud da ər-arvadın hansınınsa əməyi hesabına ər-arvadın hər birinin əmlakının dəyərini xeyli artıran vəsaitin qoyulması (əsaslı təmir, yenidən quraşdırma, avadanlığı dəyişdirmə və s.) müəyyən edilərsə, həmin əmlak onların birgə mülkiyyəti sayıla bilər (AR AM-in 35-ci mad.).

Nikah münasibətləri, bir qayda olaraq, kifayət qədər uzun müddət davam edir. Buna görə də ər-arvadın hər birinin əmlakı nəinki köhnələ bilər, hətta həmin əmlakın yenidən təmir olunmasına zərurət də yarana bilər. Bu əmlakın yenidən təmir olunmasında vəsait sərf edən tərəfin rolunu nəzərə almamaq ədalətsizlik olardı. Təmir işləri, yenidən quraşdırma, avadanlığı dəyişdirmə və s. əhəmiyyətli dərəcədə olmalıdır. Ər-arvadın hər birinin əmlakı barəsində cüzi təzələnmə və ya kosmetik işlərinin aparılması həmin əmlakın

onların birgə mülkiyyəti hesab edilməsi üçün əsas deyildir. Qanun tələb edir ki, dəyişdirilmələr əmlakın dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə artırmalıdır.

Ər-ərvadın hər birinin əmlakının yaxşılaşdırılması üçün vəsait sərf olunmasına digərinin razılığı tələb olunmur. Əgər vəsait sərf olunursa, ehtimal olunur ki, belə razılıq alınmışdır.

Ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququ ilə əlaqədar məsələlərin tənzimlənməsi qaydaları AR AM-in 33-cü maddəsində təsbit edilmişdir. Ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququ onların qarşılıqlı razılığı əsasında həyata keçirilir. Ər-arvadın hər birinin əmlakına isə onlar müstəqil şəkildə sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarını həyata keçirə bilirlər.

Qanunda ər-arvadın ümumi əmlak üzərində sərəncam hüququ xüsusi olaraq tənzimlənir. Ümumi əmlak üzərində sərəncam səlahiyyətinin həyata keçirilməsi nəticəsində bir çox hallarda əmlak özgəninkiləşdirilərkən ər-arvaddan birinin maraqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilər. Buna görə də AR AM-in 33.2 və 33.3-cü maddələrində ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sərəncam hüquqlarına dair norma təsbit olunmuşdur.

Ər-arvadın rəsmi reyestrədə qeydə alınmalı olmayan ümumi daşınar əmlakı üzərində sərəncam əqdini onlardan biri həyata keçirirsə, bu halda güman edilir ki, o, digərinin razılığı ilə hərəkət edir. Bu qayda mülki qanunvericiliyin birgə mülkiyyətə olan əşyaya sahiblik, ondan istifadə və ona dair sərəncam haqqında ümumi müddəalarına uyğundur. Beləliklə, ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində onlardan birinin sərəncam əqdinə digərinin razılıq prezumpsiyası qanunla təsbit olunmuşdur. Bu o deməkdir ki, ər-arvaddan biri ilə əqd bağlayan şəxs, digərinin buna razılığını, hər hansı bir etibarnamənin təqdim edilməsini tələb etməməlidir. Ər-arvaddan birinin əqd bağlaması digərinin razılıq faktının törəməsi kimi qəbul edilir və bu məsələnin başqa cür həll edilməsi mülki dövriyyədə müəyyən çətinliklərə gətirib çıxarır. Ona görə AR MM-in 222.3-cü maddəsində də birgə mülkiyyətin hər bir mülkiyyətçisinə, əgər bütün mülkiyyətçilə-

rin razılaşmasından ayrı qayda irəli gəlmirsə, ümumi əşyaya dair sərəncam verilməsi haqqında əqdlər bağlamaq hüququ verilmişdir. Lakin, qanunun bu müddəalarının olmasına baxmayaraq, təcrübədə mülkiyyətçilərdən birinin ümumi əmlaka dair sərəncam verilməsi ilə əlaqədar qalan mülkiyyətçilərin xəbəri olmadan əqd bağlaması halları istisna edilmir. Ər-arvad arasında belə halların olması, əqd bağlanmasına razılıq verməyən tərəfə pozulmuş hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququ verir. Hüququ pozulmuş ər və ya arvad məhkəməyə öz hüquqlarını bərpa etmək məqsədilə müraciət edərək onun razılığı olmadan bağlanmış əqdin mübahisələndirilməsini tələb edə bilər. Ər-arvaddan birinin buna lazımi səlahiyyətlərinin olmaması mülahizələrinə əsasən, əqd o halda məhkəmə tərəfindən mübahisələndirilə bilər ki, əqdin iştirakçısı olan digər tərəfin bunu bildiyi və ya bilməli olduğu sübuta yetirilsin. Yəni, ər-arvaddan biri digərinin razılığı olmadan onların ümumi əmlakı üzərində sərəncam əqdi bağlamışsa və əqdin iştirakçısı olan digər tərəf bu cür razılığın olmadığını bildirsə və ya bilməli idisə, əqd bağlanmasına razılığı olmayan ər (arvad) tərəfindən mübahisələndirilə bilər (AR AM-in 33.3-cü mad.). Ailə qanunvericiliyinin bu göstərişinə əsasən əqdin iştirakçısı olan şəxs əvvəlcədən ər-arvaddan birinin əqdin bağlanmasına razılığının olmadığını bilməmişdirsə və bilə bilməzdirsə, məhkəmə əqdin mübahisələndirilməsi barədə iddianı rədd edir. Qanunun bu göstərişi əqddə vicdanlı tərəf müqabillərinin mənafelərinin müdafiəsinə yönəldilmişdir və mülki dövriyyə qaydalarının sadələşdirilməsinə xidmət edir.

Ər-arvaddan birinin birgə əmlak üzərində digərinin sərəncam verməsinə dair razılıq olmaması mülahizələrinə əsasən, əqdin mübahisələndirilməsinə dair tələbinə AR AM-də iddia müddəti müəyyən edilməmişdir. Bununla yanaşı, AR AM-in ailə münasibətlərinin iddia müddətinin tətbiqi haqqında 8.1-ci maddəsində təsbit olunmuşdur ki, pozulmuş hüquqların müdafiəsi üçün bu Məcəllədə müəyyən olunmuş müddətlər istisna olmaqla, ailə münasibətlərdən irəli gələn tələblərə iddia müddəti şamil olunmur.

Beləliklə, ailə münasibətlərindən irəli gələn tələb olduğu üçün ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sərəncam hüququnun pozulmasına görə məhkəməyə müraciət etmək müddəti məhdudlaşdırılır və hüquqlarının pozulmasını zənn edən hər bir şəxs istənilən vaxt məhkəməyə müraciət edə bilər.

Ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətini təşkil bir sıra obyektlər üçün qanunda əlavə tələblər müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, AR AM-in 33.4-cü maddəsinə əsasən, ər-arvaddan birinin daşınmaz əmlak üzərində sərəncam vermək barədə notariat qaydasında təsdiq edilən və (və ya) qeydiyyatata alınan əqdlər bağlanması üçün digər tərəfin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı lazımdır. Daşınmaz əmlaka aid edilən obyektlərin siyahısı AR MM-in 135.4-cü maddəsində təsbit olunmuşdur. Torpaq sahələri, yer təkisi sahələri, ayrıca su obyektləri, meşələr, çoxillik əkmələr, binalar, qurğular və torpaqla möhkəm bağlı olan digər əşyalar, yəni təyinatına tənəsübsüz zərər vurulmadan yerinin dəyişdirilməsi mümkün olmayan obyektlər daşınmaz əşyalardır. Burada fiziki şəxslərə məxsus ola bilən daşınmaz əşyalara göstərilən qaydalar tətbiq edilir.

Lakin onu qeyd etmək ki, “Notariat hərəkətlərinin aparılması qaydaları haqqında Təlimatın təsdiq edilməsi barədə” AR NK-nın 11 sentyabr 2000-ci il tarixli, 167 sayılı qərarının 49-cu bəndinin altıncı abzasına əsasən tək-cə daşınmaz əmlaka deyil, ümumi birgə mülkiyyətin tərkibini təşkil edən digər obyektlərin də özgəninkiləşdirilməsinə və ya girov qoyulmasına ər-arvadın yazılı razılığının alınmasının zəruriliyi müəyyən olunmuşdur. Orada konkret olaraq göstərilmişdir ki, nikah müqaviləsində başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, nikahın qeydə alınmasından sonra əldə edilən və ər-arvadın ümumi (birgə) mülkiyyəti olan əmlakın özgəninkiləşdirilməsi və ya girov qoyulması haqqında əqdlər o zaman təsdiq oluna bilər ki, əmlakın özgəninkiləşdirilməsinə və ya girov qoyulmasına ər-arvadın digərinin harada daimi qeydiyyatda olmasından asılı olmayaraq yazılı razılığı olsun. Hesab edirik ki, bu ziddiyyətlik qanuna uyğunlaşdırılmaqla aradan qaldırılmalıdır.

Ər-arvadın **ümumi əmlakının bölünməsi** AR AM-in 36 və 37-ci maddələri ilə tənzimlənir. Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi, nikah dövründə, eləcə də onlardan birinin tələbi ilə nikah pozulduqdan sonra, habelə kreditor ödəməni ər-arvadın ümumi əmlakında olan onlardan birinin payına yönəltmək üçün ümumi əmlakın bölünməsi tələbi barədə ərizə verdikdə həyata keçirilir.

Ər-arvad arasındakı müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, onların ümumi əmlakının bölünməsi zamanı bu əmlakdakı payları bərabər hesab edilir. Belə halda ər-arvadın hər birinə düşən pay, onlardan hansının gəlir əldə etməsindən, ev təsərrüfatı ilə məşğul olmasından, uşaqlara qulluq etməyindən və digər üzrlü səbəblərə görə müstəqil qazancı olmamasından asılı deyildir.

Lakin ayrı-ayrı hallarda məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyini və (və ya) ərin (arvadın) diqqətəlayiq mənafeyini, o cümlədən ər-arvaddan biri üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etmədiyi və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etdiyi hallarda nəzərə alıb onların birgə mülkiyyətinin bölünməsi zamanı payları bərabər bölməyə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların saxlanması və tərbiyə edilməsi nəinki həddindən artıq şəxsi səy, həmçinin, olduqca çox pul, vəsait tələb edir. Bu xərcləri həmişə alimentlər hesabına ödəmək mümkün olmur. Buna görə də qanun ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi zamanı yetkinlik yaşına çatmayan kimin yanında qalırsa onun payını artırır. Bu payın artırılması uşağın mənafeyini qorumaq məqsədi daşıyır.

Digər halda ər-arvadın ümumi əmlakının bərabər paylar əsasında bölünməsinə istisna edən hallardan biri də ər-arvaddan birinin diqqətəlayiq mənafeynin nəzərə alınmasıdır. Əgər ər-arvaddan biri sağlamlıq vəziyyətinə görə hər-hansı bir əmlaka ehtiyacı varsa, yaxudda ki, o, xəstəliyi ilə əlaqədar həmin əmlakı əldə edə bilmirsə, onda onun payı artırılır. Həmçinin, ər-arvadın ümumi əmlakının bölgüsü zamanı ər-arvaddan birinin üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etmədiyi də nəzərə alın bilər.

Əksinə, əgər ər-arvad birgə nikah dövründə üzrsüz səbəblərə görə ümumi əmlakın artırılmasında iştirak etməmişsə və ya əksinə ailənin maraqlarına zidd olaraq bu əmlakı xərcləməklə zərər vurmuşdursa, onda zərərvuran ər-in (arvadın) payı azaldıla bilər. Belə halda əmlak payının azaldılması, mahiyyət etibarı ilə, ailə münasibətləri çərçivəsində lazımi qaydada davranış icra etməməyə görə tətbiq olunan sanksiyadır.

Ər-arvadın ümumi əmlakının bölgüsü zamanı payın azaldılmasına əsas olan halların sayı qəti deyildir. Məhkəmə AR AM-in 37.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan əsaslardan başqa, digər diqqətəlayiq halları və səbəbləri nəzərə ala bilər.

Əmlakın bölgüsü yalnız real mövcud olan əmlak barəsində aparılır. Əgər nikah müqaviləsində başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, gələcəkdə əldə oluna biləcək əmlak barəsində bölgü aparıla bilməz. Həmçinin, ər-arvadın ümumi əmlakının bölgüsünə qədər mövcud olmuş və **“özgəninkiləşdirilmiş əmlak”** barəsində bölgünün aparılmasına yol verilmir. Lakin, məhkəmə tərəfindən müəyyən hallarda ər-arvadın ümumi əmlakının ədalətli bölgüsünü təmin etmək məqsədilə göstərilən vəziyyət nəzərə alın bilər. Məsələn, əgər ər-arvaddan biri digərinin payını azaltmaq məqsədilə ümumi əmlakın müəyyən hissəsini özgəninkiləşdirmişsə, onda məhkəmə bu halı nəzərə alıb əmlakı özgəninkiləşdirmiş tərəfin əmlak payını azalda bilər.

Ər-arvadın əmlak bölgüsünə nəinki onların birgə mülkiyyətinə daxil olan əmlak, həmçinin bütün ümumi əmlak kütləsi də (o cümlədən ümumi hüquqlar və borclar da) daxildir. Bu ümumi əmlak, mahiyyət etibarı ilə, qanunun tələblərinə müvafiq ər-arvad arasında bölünməsi zəruri olan, vahid əmlak kompleksini yaradır.

Ümumi əmlakın bölgüsü zamanı onun tərkibinə, kreditor qismində kimin çıxış etməsindən asılı olmayaraq, ər-arvada məxsus tələb hüquqları da daxildir. Ümumi əmlak bölünərkən ər-arvadın ümumi borcları onların payına uyğun olaraq müəyyən edilir (AR AM-in 37.3-cü mad.).

Ər-arvadın qarşılıqlı razılığı və ya onlardan birinin tələbi əsasında ümumi əmlakın bölgüsü **könüllü** və **məcburi** formalarda aparıla bilər.

Könüllü razılıq əsasında ər-arvadın ümumi əmlakı saziş əsasında bölünür. Bu saziş mülki-hüquqi əqddir və onların arzusu ilə notariat qaydasında təsdiq edilə bilər. Burada eyni vaxtda müəyyən əşya hüquqları yaranır və xitam olunur. Bir tərəfdən ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyət hüququ xitam olunur, digər tərəfdən isə onlardan hər birinin fərdi mülkiyyət hüququ yaranır.

Ümumi əmlakın bölgüsü barədə saziş özündə aşağıdakı müddəaları əks etdirməlidir:

- a) bölgüdə pay haqqında məlumatlar;
- b) ər-arvad arasında ümumi əmlakın tərkibinə daxil olan əşyaların bölgüsü haqqında məlumatlar.

Könüllü razılıq əsasında ümumi əmlakın bölünməsi zamanı ər-arvadın fərdi mülkiyyət hüququna daxil olan əmlak paylarını onların özləri müəyyənləşdirirlər. Belə halda onların birgə qərarının motivi heç bir hüquqi əhəmiyyət kəsb etmir. Məsələn, ər birgə nikah dövründə əldə olunanların hamısını arvadın mülkiyyətinə verə bilər.

Saziş ümumi əmlakın bölünməsi ilə əlaqədar həmçinin, tərəflərin əlavə hüquq və vəzifələrini də təsbit edə bilər. Məsələn, sazişdə bölüşdürülmüş əmlaka mülkiyyət hüququnun rəsmiləşdirilməsi üçün xərclərin çəkilməsi, əmlakın digər tərəfə təqdim olunması müddəti, yeri və s. bağlı müddəalar əks etdirilə bilər.

Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi barədə sazişin hər hansı forması qanunda nəzərdə tutulmamışdır. Ona görə də AR MM-in 13-cü fəslində müəyyənləşdirilmiş əqdlər haqqında ümumi müddəalara dair normalar belə sazişlərin bağlanmasına şamil olunur. Bu baxımdan da hesab edirik ki, ər-arvadın ümumi əmlakının bölgüsü haqqında saziş yazılı formada olmalı və notariat qaydasında təsdiq olunmalıdır.

Notarius ər-arvadın birgə yazılı ərizəsi əsasında onların birinə və ya hər ikisinə birgə nikah dövründə əldə edilmiş ümumi əmlak-

dakı paya görə mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə verir. Şəhadətnamə ər-arvadın hər birinə həm nikahda olarkən, həm də nikah pozulduqdan sonra verilə bilər.

Notarius şəhadətnamə verərkən nikah haqqında şəhadətnamə, nikahları pozulmuş şəxslər (keçmiş ər-arvad) müraciət etdikdə isə nikahın pozulması haqqında şəhadətnamə tələb edir. Vergi və ya rüsum tutulan əmlak barəsində şəhadətnamə verilərkən, vergi idarəsindən arayış və ya rüsumun ödənilməsi haqqında sənəd təqdim olunur.

Əmlakın tərkibinə yaşayış evi, mənzil, bağ, bağ evi, qaraj, qeyri-yaşayış sahəsi, torpaq sahəsi, digər daşınmaz əmlak, nəqliyyat vasitəsi və digər əmlak daxildirsə, notarius bu əmlakın ər-arvada məxsus olmasını yoxlayır. Bu məqsədlə mülkiyyət hüquqlarının dövlət qeydiyyatı orqanından arayış tələb edir.

Evin tikintisi və ya əsaslı təmiri üçün verilmiş borcla əlaqədar olaraq evin özgəninkiləşdirilməsinə qadağa qoyulmuş olduqda mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə borcu vermiş müvafiq bank idarəsinin, yaxud təsərrüfat hesablı müəssisənin, yaxud təşkilatın icazəsi ilə verilir. Evin üzərinə həbs qoyulmuşdursa, mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə verilə bilməz.

Yaşayış evinə, mənzilə, bağa, bağ evinə, qaraja, torpaq sahəsinə və digər daşınmaz əmlaka mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnaməni yalnız əmlakın olduğu yerin notariusu verə bilər.

Mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə ər-arvadın yalnız əmlakdakı paya mülkiyyət hüququnu təsdiq edir. Konkret əmlaka şəhadətnamə verilmir (məsələn, ər-arvadın birinə evə, digərinə avtomobilə şəhadətnamə verilməsinə yol verilmir). Ona görə də əgər ər-arvadın hər hansı biri əmlaka (əşyaya) ayrılıqda mülkiyyət hüququ almaq istəyirsə, notarius onlara şəhadətnamə almaq əvəzinə nikah dövründə birgə əldə etdikləri əmlakın bölüşdürülməsi müqaviləsinin rəsmiləşdirilməsini təklif etməlidir.

Ər-arvadın biri öldükdə, ər-arvadın ümumi əmlakındakı paya mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnaməni sağ qalmış ər (arvadın) ərizəsinə əsasən yalnız mirasın açıldığı yerin notariusu verməli

və bu barədə miras qoyanın mirası qəbul etmiş vərəsələrinə məlumat göndərməlidir.

Məlumatda ər-arvadın ümumi əmlakının tərkibi (həmin əmlakda pay barəsində sağ qalmış ər (arvad) mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə verilməsini xahiş edir) göstərilir, habelə sağ qalmış ər (arvadın) əmlak tələbləri barəsində vərəsə mübahisə etdikdə məhkəməyə müraciət etmək hüququ izah olunur.

Məlumat poçtla göndərilir, notarius şəxsən müraciət edən vərəsələrə isə notarius tərəfindən şifahi məlumat verilir, bu barədə sağ qalmış ər (arvadın) ərizəsində vərəsənin imzası ilə müvafiq qeyd yazılır. Vərəsələr arasında yetkinlik yaşına çatmayan və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslər olduqda bildiriş onların yaşayış yeri üzrə qəyyumluq və himayə orqanına göndərilir.

Nikah müqaviləsində başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, sağ qalmış ərə (arvada) ər-arvadın ümumi əmlakında paya mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə nikah dövründə əldə edilmiş ümumi əmlakın yarısına verilir.

Ər-arvadın biri öldükdə, əmlak isə ər-arvadın birgə nikah dövründə əldə edilibsə və sağ qalan ər (arvadın) adına rəsmiləşdirilibsə (qeydə alınıbsa), ölünün mirası qəbul etmiş vərəsələrinin ərizəsi əsasında sağ qalmış ər (arvadın) razılığı ilə ölmüş ər (arvadın) ümumi əmlakından pay da müəyyən edilə bilər. Bu pay əmlakın 1/2 hissəsindən ibarət olmalıdır. Həmin pay müəyyənləşdirildəndən sonra, qanuni vərəsələrin vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətnamə almağa hüququ var.

Sağ qalmış ərə (arvada) ər-arvadın ümumi əmlakında paya mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə verilərkən ər (arvadın) ölümü haqqında şəhadətnamə, ərizə sahibinin ölmüş ər (arvadla) nikah münasibətlərini təsdiq edən sənəd, ər-arvadın əmlakına ümumi (birgə) mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənəd, nikah müqaviləsi tələb olunur.

Əmlakın tərkibində yaşayış evi, mənzil, bağ, bağ evi, qaraj, qeyri-yaşayış sahəsi, torpaq sahəsi, digər daşınmaz əmlak, nəqliyyat vasitəsi və digər əmlak daxildirsə, notarius AR NK-nın təsdiq etdiyi

“Notariat hərəkətlərinin aparılması qaydaları haqqında Təlimat”ın 113-114-cü bəndlərində göstərilən qaydalara əməl edir.

Vərəsələrin sağ qalmış ərin (arvadın) payının müəyyən edilməsinə dair yazılı razılıqı olmadıqda, notarius miras əmlaka vərəsəlik şəhadətnaməsindən verilməsindən imtina edir və vərəsələrə məhkəməyə müraciət etmək hüququnu izah edir.

Ər-arvad arasında ümumi əmlakın bölünməsi barədə mübahisə yarandıqda, onlardan biri öz tələbini təmin etməkdən ötrü iddia ilə məhkəməyə müraciət edə bilər. Bu mübahisə ilə əlaqədar çıxarılmış məhkəmə aktı (qətnaməsi) əsasında ər-arvadın ümumi əmlakının məcburi bölgüsü aparılır.

Məhkəmə ər-arvadın ümumi əmlakını bölərkən onların tələbi ilə hər birinə çatacaq əmlakı müəyyən edir (AR AM-in 36.4-cü mad.). Beləliklə də, məhkəmə bütün hallarda ər-arvadın ümumi əmlakdakı payını mükəmməl qaydada müəyyən etməlidir. Ər-arvad arasında konkret əşyaların bölgüsü isə yalnız məhkəmə tərəfindən onların tələbləri əsasında mülki işin icraatı zamanı aparıla bilər. Ər-arvad özləri ümumi əmlakdakı konkret paylarını bölməyə və bölgünün aparılmasını məhkəməyə həvalə edə bilərlər.

Məhkəmə ümumi əmlakdan ər-arvadın hansının mülkiyyətinə konkret əşyanın verilməsi məsələsini həll edərkən ər-arvadın və onların yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının maraqlarını nəzərə almalıdır. Məsələn, ər-arvaddan hər birinin peşəsi, məşğuliyyət növü, onların sağlamlıq vəziyyəti və digər diqqətəlayiq hallar nəzərə alınır. Belə bir şərait də yarana bilər ki, ər-arvaddan birinə, dəyəri ona çatması payın dəyərini aşan əmlak verildikdə, bunun əvəzində digərinə müvafiq məbləğdə pul və ya başqa kompensasiya verilə bilər. Lakin, digər tərəfə kompensasiya verilərkən məhkəmə həmin tərəfin razılığını almalıdırmı? Bu suala ailə qanunvericiliyi cavab vermir. Belə halda AR MM-in 220-ci maddəsi analogiya üzrə tətbiq olunur. Orada göstərilmişdir ki, paylı mülkiyyətin mülkiyyətçiləri ümumi əşyanın bölünməsi və ya ondan payın ayrılması üsulu və şərtləri haqqında razılığa gələ bilmədikdə paylı mülkiyyətin mülkiyyətçisi öz payının naturada ayrılmasını məhkəmə qaydasında tələb edə bi-

lər. Əgər payın naturada ayrılmasına yol vermirsə və ya bu, ümumi mülkiyyətdə olan əşyaya tənəsübsüz zərər vurmada mükün deyildirsə, ayrılan mülkiyyətçi öz payının dəyərinin paylı mülkiyyətin digər mülkiyyətçiləri tərəfindən ona ödənilməsi hüququna malikdir.

AR MM-in 220-ci maddəsinə əsasən, paylı mülkiyyətin mülkiyyətçisinə naturada ayrılan əşyanın onun mülkiyyət hüququndakı payına tənəsübsüzlüyü müvafiq pul məbləğinin ödənilməsi və ya başqa kompensasiya ilə arada qaldırılır. Paylı mülkiyyətin mülkiyyətçisinə naturada pay ayrılması əvəzinə qalan mülkiyyətçilər tərəfindən kompensasiya ödənilməsinə onun öz razılığı ilə yol verilir. Mülkiyyətçinin payı cüzi olduqda, real surətdə ayrıla bilmədikdə və ümumi əmlakdan istifadə edilməsində onun mühüm mənafeyi olmadıqda, məhkəmə həmin mülkiyyətçinin razılığı olmadan da paylı mülkiyyətin qalan iştirakçılarının öhdəsinə ona kompensasiya ödənilməsi vəzifəsini qoya bilər.

Mülkiyyətçi AR MM-in 220-ci maddəsinə uyğun kompensasiya aldığı anda ümumi əmlakdakı paya hüququnu itirir.

AR MM-in 220.3-220.5-ci maddələrində müəyyənləşdirilmiş qaydalara əsasən, ümumi əmlakın bölünməsi və ya ondan pay ayrılması açıq-aşkar məqsəduyğun olmadıqda, məhkəmə əmlakın açıq hərracdan satılması və satış pulunun ümumi mülkiyyətin mülkiyyətçiləri arasında onların paylarına mütənasib surətdə bölüşdürülməsi haqqında qərar qəbul edə bilər.

Fərz edək ki, ər-arvada fiziki cəhətdən hissələrə bölünə bilməyən yalnız bir ümumi yaşayış evi vardır. Nəzərə almaq lazımdır ki, ər yaşayış sahəsi ilə təmin olunub, arvadla isə üç yetkinlik yaşına çatmayan uşaq qalır. Hesab edilir ki, belə halda bu evin arvada mülkiyyətinə verilməsi, ərə isə müvafiq pul kompensasiyasının ödənilməsi daha məntiqli olardı. Lakin belə qərar o halda mümkündür ki, ərün buna razılığı olsun. Əks halda, yaşayış evi ər-arvada ümumi paylı mülkiyyəti kimi tanınacaqdır.

Pul kompensasiyasının məbləği və ödənilməsi qaydaları əmlakın bölünməsi barədəki qətnamədə göstərilməlidir. Məhkəmə pul kompensasiyasının hissə-hissə ödənilməsi qaydasını müəyyən edə bi-

lər. **“Digər kompensasiyalar”** anlayışı qanunda açıqlanmır. Ehtimal edirik ki, “digər kompensasiyalar” dedikdə, məsələn, ər-arvadın mülkiyyətinə verilmiş əşyadan onlardan birinin istifadə hüququnun (servitut – daşınmaz əmlakdan məhdud istifadə hüququ) müəyyən olunması və s. başa düşülür.

Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların maraqları naminə onların tələbatını ödəmək üçün əldə olunan şeylər (geyim, paltar, ayaqqabı, məktəbli və idman ləvazimatları, musiqi alətləri, uşaq kitabxanası və s.) bölünmür və əvəzi ödənilmədən uşaqları ilə birgə yaşayan valideynə verilir (AR AM-in 36.6-cı mad.). Bu əşyalar uşaqlara bağışlanmış əşya kimi tanınmalıdır və uşaqlar həmin əşyaların mülkiyyətçiləridir.

Ər-arvadın ümumi əmlakı hesabına yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqların adına qoyulmuş əmanətlər həmin uşaqlara məxsus hesab edilir və ümumi əmlakın bölünməsi zamanı nəzərə alınmır (AR AM-in 36.7-ci mad.). Bu zaman əmanətin ər-arvaddan hansının uşaqların adına əmanət qoymasının fərqi yoxdur. Uşaqların adına əmanətlərin qoyulması ilə əlaqədar müvafiq hüquqların həyata keçirilməsi qaydaları AR MM-in 403 və 952-ci maddələri ilə tənzimlənir. Bununla da, uşaqlar müəyyən hallar istisna olmaqla, adlarına əmanət qoyulmuş banka və digər kredit təşkilatlarına əmanətin ödənilməsinə tələb etmək hüquqları əldə edirlər.

Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi barədə məhkəmə qətnaməsi öz təbiət etibarı ilə eyni zamanda həm hüquq xitamedicisi, həm də hüquq müəyyenedici xarakterə malikdir. Qətnamə ilə ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyət hüququna xitam verilir və konkret əşyalara onlardan hər birinin mülkiyyət hüququ tanınır. Əgər qətnamə ilə yalnız ər-arvadın payı müəyyən edilirsə, onda ümumi əmlaka paylı mülkiyyət hüququnun normaları tətbiq olunacaqdır.

Nikahı pozulmuş ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsinə dair tələblərə 3 illik iddia müddəti tətbiq olunur (AR AM-in 36.9-cu mad.). İddia müddətinin axımının başlanğıcı nikahın pozulduğu andan deyil, şəxsin öz hüququnun pozulduğunu bildiyi və ya bilməli olduğu gündən başlanır (AR MM-in 377.1-ci mad.).

Nikah müqaviləsində başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, ər-arvadın əmlakının qanuni rejimi fəaliyyət göstərir (AR AM-in 31.2-ci mad.). Nikah müqaviləsi ər-arvadın əmlakının digər rejim qaydalarını müəyyən edir. Buna görə də, ər-arvadın əmlakının qanuni rejimi haqqında normalar dispoitiv xarakter daşıyır. Ɖr-arvad nikah müqaviləsi bağlamaqla öz arzuları ilə əmlakın qanuni rejim qaydalarını dəyişmək imkanına malik olurlar.

Ɖr-arvadın mülkiyyətinin müqavilə rejimi. Bu rejim qaydaları nikah müqaviləsi ilə müyyənləşdirilir. **Nikah müqaviləsi** nikaha daxil olan şəxslər arasında bağlanan, nikah dövründə və (və ya) nikah pozulduqda ər-arvadın əmlak hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən edən sazişdir (AR AM-in 38.1-ci mad.).

Mülki-hüquqi tənziqlənmənin dispoitivlik prinsipi ailə hüququ sahəsində təşəkkül tapmış nikah müqavilələrinə də təsir göstərir. Qüvvədə olan AR AM-in qəbuluna qədər imperativ bir forma kimi yalnız ər-arvadın əmlakının qanuni rejimi qaydaları tətbiq olunurdu. Hazırda isə ər-arvad sərbəst şəkildə nikah müqaviləsi bağlamaqla özləri ailədə əmlak münasibətlərini müəyyənləşdirə bilərlər.

Nikah müqaviləsinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun köməyi ilə ər-arvadın malik olduqları əmlak hüquq və vəzifələri dəyişdirilir və ya yeni əmlak hüquq və vəzifələr müəyyən edilir. Beləliklə də, ər-arvadın mülkiyyətinin müqavilə rejimi yaranmış olur.

Nikah müqaviləsi mülki-hüquqi əqd olduğundan əqdlər, həmçinin müqavilələr və öhdəliklər haqqında hüquq normaları ona da şamil olunur. Lakin, nikah müqaviləsinin AR AM-də təsbit olunan bəzi səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyətlər onu digər mülki-hüquqi müqavilələrdən fərqləndirir.

Nikah müqaviləsi, bir qayda olaraq, **konsensual, ikitərəfli** və **əvəzlidir**. Nikah müqaviləsi lazımi formada təsdiq edildiyi andan qüvvəyə minir. Əgər nikah müqaviləsi nikah bağlanana qədər təsdiq olunmuşdursa, onda o nikahın qeydiyyatı anından qüvvəyə minir. Lakin müqavilədə təxirəsalıcı şərtin müəyyənləşdirilməsi onun konsensuallığına dəlalət etmir. Müqavilənin qarşılıqlı xarakterli olması AR AM-in 38.6 və 40.6-cı maddələrindən irəli gəlir. Nikah müqavi-

ləsi onun tərəflərini əlverişsiz vəziyyətə salmamalı və ailə qanunvericiliyinin prinsiplərinə zidd olmamalıdır. Bu prinsiplərdən biri ər-arvadın hüquq bərabərliyi prinsipidir. Yəni, nikah müqaviləsində tərəflərdən biri üçün vəzifələr, digəri üçün isə yalnız hüquqlar müəyyənləşdirilə bilməz. Ər-arvadın hüquq bərabərliyi prinsipindən irəli gələrək müqavilənin hər iki tərəfinin üzərində həm hüquq, həm də vəzifələr olmalıdır.

Nəhayət, nikah müqaviləsi ər-arvadın əmlakının qanuni rejimini dəyişdirdiyindən və qarşılıqlı olduğundan, o həmişə “qarşılıqlı əmlak vermə” xarakterinə malikdir. Bu onun əvəzli müqavilə olmasını göstərir.

Müqavilənin **məqsədi** - ər-arvadın əmlakının qanuni rejimini dəyişdirməklə, bu rejimi onların tələbatlarına uyğunlaşdırmaqdır. Nəticədə qanuni rejimin dəyişməsi ər-arvadın hansısa həddə əmlak hüquq və vəzifələrinin müqavilə rejimini yaradır.

Ər-arvadın əmlakının qanuni rejiminin dəyişdirilməsinin **motivləri** müxtəlif ola bilər. Məsələn, nikah pozulduqda tərəflərin əmlak vəziyyətinin qorunub saxlanılması və s.

Müqavilənin **tərəfləri** - nikah bağlamaq arzusunda olan kişi və qadın və ya ər və arvaddır. Nikah müqaviləsini konkret subyektlər bağlaya bilər. Hər bir şəxs nikah müqaviləsi bağlamaq hüququna malik deyildir. Nikah pozulduqdan sonra keçmiş ər və arvad nikah müqaviləsi bağlaya bilməzlər. Onlar yalnız ümumi əmlakın bölünməsi barədə müqavilə bağlaya bilərlər.

Müqavilənin **predmeti** – ər-arvadın ümumi əmlakının qanuni rejiminin şamil olunduğu, həmçinin, mülki hüquq normaları əsasında ər-arvada məxsus olan əmlak hüquq və vəzifələridir.

Müqavilənin forması yazılıdır və notariat qaydasında təsdiq olunur (AR AM-in 39.3-cü mad.). Əgər nikah müqaviləsi konkret daşınmaz əmlaka aid edilirsə, onda o AR MM-in 336, 402.2 və “Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında” AR qanununun 8.0.3-cü maddələrinə əsasən dövlət qeydiyyatına alınmalıdır.

Nikah müqaviləsinin **mühüm şərti** ər-arvadın əmlakının qanuni rejimi ilə əlaqədar əmlak hüquq və vəzifələrinin gələcək dövr

üçün dəyişməsidir. Məhz bu əlamət ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi barədə sazişlə nikah müqaviləsini fərqləndirməyə imkan verir. Bölgü barədə saziş həmişə ötən dövrlərə aiddir, o keçmişə yönəldilir. Nikah müqaviləsi isə gələcəyə hesablanmış qaydaları – həm nikah dövrünü, həm də nikah pozulduqdan sonrakı dövrü əhatə etməlidir.

Nikah müqaviləsinin **müddəti** müqavilənin mühüm şərti hesab edilmir. Nikah müqaviləsi müddətsiz və müddətli bağlanıla bilər. Nikah müqaviləsi müddət göstərilmədən bağlandıqda o nikah xitam olunana qədər qüvvədə olur. Əgər nikah müqaviləsində “nikahın pozulmasına qədər” qüvvədə olması göstərilmişdirsə, onda müqavilə nikahın pozulmasının qeydiyyatı anına qədər qüvvədə olacaqdır. Lakin nikah müqaviləsinin tərəfləri nikah müqaviləsində nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələri müəyyən müddətlərlə məhdudlaşdırıla bilər (AR AM-in 38.5-ci mad.). Bu müddətin kəsilməsi ilə eyni vaxtda tərəflərin nikah müqaviləsi əsasında yaranmış əmlak hüquq və vəzifələri yenidən ər-arvadın ümumi əmlakının rejimi qaydalarının təsiri altına düşmüş olur.

Tərəflər həmçinin, nikah müqaviləsində nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələri müxtəlif şəraitin yaranıb-yaranmamasından asılı edə bilərlər. Nikah müqaviləsinə mülki qanunvericiliklə müəyyən olunmuş şərtlə bağlanmış əqdlərdə olduğu kimi **təxirəsalıcı** və ya **ləğvedici** şərtin əlavə edilməsi ilə hüquq və vəzifələrin icrası həmin şərtlərlə bağlı gözlənilən və ya məlum olmayan hadisənin baş verməsindən asılıdır. Yəni, nikah müqaviləsində nəzərdə tutulan şərtlər həmin hadisələrdir ki, onların gələcəkdə baş verib-verməməsi naməlumdur. Məsələn, ər-arvad razılığa gələ bilərlər ki, onlardan biri əmək qabiliyyətini itirərsə, onda biri digərinə hər ay 150 manat məbləğində pul ödəyəcəkdir. Nikah müqaviləsi o zaman ləğvedici şərtlə bağlanmış sayılır ki, həmin şərtin baş verməsi müqavilənin xitamına səbəb olur və nikah bağlananadək mövcud olan vəziyyəti bərpa edir. Məsələn, ər-arvad nikah müqaviləsində göstərirlər ki, uşaq doğulduğu andan ər-arvadın mülkiyyətinin müqavilə rejimi, onların ümumi əmlakının qanuni rejimi ilə əvəz olunacaqdır. Nikah

müqaviləsinin **məzmununu** ər-arvadın əmlak hüquq və vəzifələri təşkil edir.

Nikah müqaviləsi ilə ər-arvad birgə mülkiyyətin qanunla müəyyən olunmuş rejimini dəyişərək, ümumi əmlaka, onun ayrı-ayrı növlərinə və ya ər-arvadın hər birinin əmlakına birgə, paylı və ya ayrıca mülkiyyət rejimi tətbiq edə bilirlər (AR AM-in 38.2-ci mad.).

Nikah müqaviləsinin dəyişdirilməsi və ləğv edilməsi qaydaları AR AM-in 40-cı və AR MM-in 421-424-cü maddələrinin tələblərinə uyğun aparılır.

Nikah müqaviləsi tərəflərin razılaşması ilə hər bir vaxt dəyişdirilə və ya pozula bilər. Nikah müqaviləsinin dəyişdirilməsinin və ya pozulmasının ümumi əsasları AR MM-in 421.1-ci maddəsində təsbit olunmuşdur.

Nikah müqaviləsi tərəflərdən birinin tələbi ilə yalnız digər tərəf müqaviləni əhəmiyyətli dərəcədə pozduqda və ya AR MM-də və ya müqavilədə nəzərdə tutulan digər hallarda dəyişdirilə və ya ləğv edilə bilər.

Nikah müqaviləsində nikah pozulduqdan sonrakı dövr üçün nəzərdə tutulan vəzifələr istisna olmaqla, nikaha xitam verilməsi anından nikah müqaviləsinə də xitam verilir.

Bununla yanaşı, AR MM-də nəzərdə tutulan öhdəliklərin xitamı əsasları nikah müqaviləsinə də şamil edilir. Məsələn, ər-arvadın birinin ölümü (558-ci mad.). Lakin, bəzi hallarda, nikah müqaviləsi ər-arvadın müqavilə rejimi qaydalarını müəyyənləşdirdiyindən öhdəliyin AR MM-də nəzərdə tutulan halları ona şamil edilə bilməz. Məsələn, öhdəliyə icra nəticəsində xitam verilməsi (528-ci mad.), peşman haqqı verilməsi ilə öhdəliyin xitamı (529.8-ci mad.), borcun bağışlanması ilə öhdəliyin xitamı (546-cı mad.), icranın mümkünsüzlüyü ilə öhdəliyin xitamı (556-cı mad.) və s.

Nikah müqaviləsinin etibarsızlığı. Nikah müqaviləsi AR MM ilə əqdlərin etibarsız hesab edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş əsaslarla məhkəmə tərəfindən tamamilə və ya qismən etibarsız hesab edilə bilər. Əqdlərin etibarsızlığı və onların hüquqi nəticələri AR MM-in 337-354-cü maddələri ilə tənzimlənir. Nikah müqavilə-

sinin şərtləri əri (arvadı) çox əlverişsiz vəziyyətə saldıqda müqavilə onun tərəfindən mübahisələndirilə bilər.

Nikah müqaviləsində ər-arvadın hüquq və fəaliyyət qabiliyyətini, öz hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququnu, uşaqlara münasibətdə hüquq və vəzifələrini, eləcə də ər-arvad arasındakı şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyən, ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ərin (arvadın) saxlanması üçün vəsait almaq hüququnu məhdudlaşdıran, ər-arvaddan birini çox əlverişsiz vəziyyətə salan və ailə qanunvericiliyinin əsaslarına zidd olan müddəalar əhəmiyyətsizdir və müqavilənin bağlandığı andan etibarsız hesab edilir.

4. Ər-arvadın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət

Ər-arvadın şəxsi və ümumi əmlakının tərkibinə həmçinin, əmlak öhdəlikləri (borcları) də daxildir. Bu öhdəliklər **daxili** və **xarici** ola bilər. Daxili öhdəliklər ailə daxilində yaranır. Məsələn, ər-arvadın aliment öhdəlikləri. Xarici öhdəliklər isə zərər vurulması və ya hər-hansı müqavilə əsasında üçüncü şəxslərlə yarana bilər.

Öhdəliklərin (borcların) şəxsi və ya ümumi xarakterli olmasını müəyyənləşdirmək üçün **üç hala** diqqət yetirilməsi vacibdir:

- 1) **öhdəliyin (borcun) yaranma vaxtına;**
- 2) **öhdəliyin (borcun) yaranma mənbəyinə;**
- 3) **öhdəliyin (borcun) təyinatına.**

Ər-arvaddan hər birinin **şəxsi öhdəliklərinə** aiddir:

- nikaha daxil olanadək mövcud olmuş öhdəliklər;
- ər-arvaddan hər birinin şəxsi əmlakını yüklü edən öhdəlik (məsələn, ər vəfat edir, onun öhdəlikləri miras əmlakın kütləsi həcminə arvadın öhdəsinə düşür);
- nikah bağlandıqdan sonrakı, lakin şəxsi ehtiyacları ödəmək məqsədilə yaranmış öhdəliklər;
- ər-arvadın şəxsiyyəti ilə əlaqədar sıx bağlı öhdəlik (məsələn, zərər vumadan yaranan öhdəliklər, əmək münasibətlərindən yaranan

öhdəliklər, əvvəlki nikahdan olan uşaqların saxlanması üçün alimentin ödənilməsindən yaranan öhdəliklər).

Ər-arvadın şəxsi öhdəliklərinə həmçinin, AR MM-in 1107.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar da aid edilir. Bu normada göstərilmişdir ki, əgər psixi pozuntu nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını başa düşə və ya onlara rəhbərlik edə bilməyən şəxs mülki hüquq pozuntusu törətmişdirsə, məhkəmə zərərin əvəzini ödəmək vəzifəsini həmin şəxslə birlikdə yaşayan, zərərvuranın psixi pozuntusundan xəbərdar olmuş, lakin onun fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayılması məsələsini qaldırmamış arvadının (ərinin), valideynlərinin, yetkinlik yaşına çatmış uşaqlarının öhdəsinə qoya bilər.

Ər-arvaddan birinin öhdəlikləri üzrə ödəmə yalnız onun şəxsi əmlakına və ər-arvadın ümumi əmlakı bölünərkən həmin əmlakdan ona çata biləcək paya yönəldilə bilər.

AR MM-in 223.2-ci maddəsinə əsasən, birgə mülkiyyətin mülkiyyətçiləri tərəfindən ümumi əşyanın bölünməsi və ya onlardan birinin payının ayrılması mülkiyyətçilərdən hər birinin payı qabaqcadan müəyyənləşdirildikdən sonra həyata keçirilə bilər.

Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi və bu zamanı payların müəyyən edilməsi qaydaları AR AM-in 37 və 36-cı maddələri ilə tənzimlənir.

Ər-arvadın ümumi əmlakı onların sazişi əsasında bölünə bilər. Belə saziş ər-arvadın arzusu ilə notariat qaydasında təsdiq edilə bilər. Mübahisə olduqda, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi, eləcə də bu əmlakda ər-arvadın paylarının müəyyən olunması məhkəmə qaydasında həyata keçirilir.

Əgər tutma ər-arvaddan birinə məxsus əmlaka yönəldilmişdirsə, onda həmin əmlak onun mülkiyyətçisinə qaytarılmalıdır. Məsələn, əgər ər-arvaddan birinin əmlakına həbs qoyulmuşdursa, hüququ pozulmuş tərəf həmin əmlakın üzərindən həbsin götürülməsi ilə əlaqədar məhkəməyə iddia verə bilər.

Ümumi öhdəliklərə aiddir:

1) ər-arvadın hər ikisinin qanun əsasında birgə borclu olduqları öhdəliklər (məsələn, birlikdə zərər vurarkən yaranan öhdəlik) və

ya müqavilələrdən yaranan öhdəliklər (məsələn, mənzil alınması üçün bankdan götürülmüş kredit məbləğinin və faizlərin qaytarılması üzrə öhdəliklər);

2) ər-arvaddan birinin alınmış vəsaitdən ailə ehtiyacları üçün istifadə olunmasından yaranan öhdəliklər (məsələn, müəssisə öz işçisi olan ərə və ya arvada onların ümumi uşağının müalicəsi üçün borca pul verir);

3) ər-arvadın ümumi əmlakını yüklü edən öhdəliklər;

4) yetkinlik yaşına çatmamış ümumi uşaqların vurduqları zərərdən yaranan (uşaq nikah bağladıqda və ya emansipasiya hesab olunması istisnadır), həmçinin uşağın psixi vəziyyəti ilə əlaqədar öz hərəkətlərinin mənasını başa düşmədiyi və ya onlara rəhbərlik edə bilmədiyi vəziyyətdə vurduğu zərərdən yaranan öhdəliklər. Sonuncuda ər-arvad yalnız aşağıdakı hallarda məsuliyyət daşıyırlar:

a) ər-arvad zərər vurmuş ümumi uşaqları ilə bir yerdə yaşadığıda;

b) uşağın psixi qüsuru barədə məlumatlı olduqda;

c) müvafiq qaydada uşağın fəaliyyət qabiliyyətli olmayan hesab edilməsi barədə məhkəməyə müraciət etmədikdə.

Göstərilən hallar məcmu şəklində qiymətləndirilməlidir.

Ümumi öhdəliklər üzrə ər-arvad hər ikisi məsuliyyət daşıyır. İlk növbədə öhdəliklər üzrə ödəmə onların ümumi əmlakına yönəldilir. Bu əmlak kifayət olmadıqda, həmin öhdəliklər üzrə ər-arvad onların hər birinin əmlakı ilə birgə məsuliyyət daşıyırlar. Belə halda onlar kreditor qarşısında birgə məsuliyyət daşıyırlar, yəni kreditor icranı həm ər-arvadın hər ikisindən və ya ayrı-ayrılıqda tam və ya müəyyən hissədə tələb edə bilər. Ər-arvadın ümumi əmlakına tələb yönəldilərkən “İcra haqqında” AR qanununun 49-cu maddəsinin və “Fiziki şəxs barəsində icra sənədi icra olunarkən tələbin yönəldilməsinə yol verilməyən əmlak növlərinin dəqiq Siyahısının təsdiq edilməsi barədə” AR NK-nın 5 iyun 2002-ci il tarixli, 89 nömrəli qərarının tələbləri mütləq nəzərə alınmalıdır. Belə ki, fiziki şəxslər barəsində icra sənədi icra olunarkən, borclu və onun ailə üzvləri üçün zəruri olan ərzaq məhsullarına, daimi istifadə edilən qab-qaca-

ğa və mətbəx ləvazimatına, digər ilk zərurət əşyalarına, habelə ixtisas üzrə kitablara və peşə fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün avadanlığa və s. tələb yönəldilə bilməz.

Ər-arvadın ümumi əmlakının onlardan birinin cinayət yolu ilə qazandığı vəsait hesabına əldə edildiyi və ya artırıldığı məhkəmənin hökmü ilə müəyyən olunduqda, ödəmə bu əmlaka və ya onun bir hissəsinə yönəldilə bilər (AR AM-in 41.3-cü mad.). Bu müddəaya görə, ər-arvadın ümumi əmlakından vəsaitin tutulması yalnız məhkəmənin cinayət yolu ilə qazancın əldə edilməsi barədə hökmünün olması halda mümkündür. Cinayət əməlinin törədilməsi sübuta yetirilmədikdə və ya cinayət tərkibi istisna edildikdə, mülki qaydada ər-arvadın ümumi əmlakına ödəmənin yönəldilməsi cəhətləri yolverilməzdir.

Ər-arvadın əmlakına ödəmənin yönəldilməsi onların yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların vurduğu zərərə görə də mümkündür. Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların digər şəxslərin həyatına, sağlamlığına, əmlakına vurduqları zərərə görə onların valideynləri məsuliyyət daşıyırlar. Uşaqlarının vurduqları zərər görə ər-arvadın məsuliyyət daşımalarının şərtləri mülki qanunvericilikdə müəyyənləşdirilmiş və uşağın yaşından və fəaliyyət qabiliyyətinin həcmindən asılıdır (AR MM-in 1103-1105-ci mad.).

Ailə qanunvericiliyi nikah müqaviləsi bağlanarkən, dəyişdirilərkən və ya pozularkən də kreditorların hüquqlarına təminat verir. AR AM-in 42-ci maddəsində təsbit olunmuş bu müddəaya görə nikah müqaviləsinin bağlanması, dəyişdirilməsi və pozulması barədə ər (arvad) öz kreditoruna (kreditorlarına) məlumat verməlidir. Qanunun qeyd olunan tələbinin yerinə yetirilməməsi borclu ərin (arvadın) gələcəkdə (kreditorla əmlak mübahisəsi baş verdikdə) həmin nikah müqaviləsinə istinad etmək hüququndan məhrum edir. Buna görə də, bu vəzifəni yerinə yetirmədikdə ər (arvad) nikah müqaviləsinin məzmunundan asılı olmayaraq öz öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşıyır.

Kreditor (kreditorlar) AR MM-ə əsasən nikah müqaviləsinin şərtlərinin dəyişdirilməsini və ya onun pozulmasını tələb etmək hüququna malikdir (AR AM-in 42.2-ci mad.).

MÖVZU 4.

VALIDEYNLƏRLƏ UŞAQLAR ARASINDA ŞƏXSİ VƏ ƏMLAK MÜNASİBƏTLƏRİ

- 1. Valideynlərlə uşaqlar arasında hüquq münasibətlərinin yaranması əsasları*
- 2. Valideynlik hüquq münasibətlərinin məzmunu*
- 3. Valideynlik hüquq münasibətlərinin dəyişməsi və xitam olunması*

1. Valideynlərlə uşaqlar arasında hüquq münasibətlərinin yaranması əsasları

Ümumi müddəalar. Ailə-hüquqi normalar öz-özlüyündə valideynlik hüquq münasibətlərini və onun məzmununu təşkil edən valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələrini əmələ gətirmir. Normativ-hüquqi aktların qəbulu valideyn hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün şərtləri müəyyən edir və subyektiv hüquq və vəzifələrin yaranmasını, dəyişməsini və xitamını müəyyənləşdirir. Qüvvədə olan AR AM-ə görə valideynlərin və uşaqların qarşılıqlı hüquq və vəzifələri qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada uşağın mənşəyinin təsdiq olunmasına əsaslanır.

Valideynlik hüquq münasibətlərinin yaranması əsasları aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) uşağın doğulması (mənşəyi);
- 2) bununla əlaqədar qohumluq münasibətlərində olma;
- 3) müəyyən olunmuş qaydada uşağın mənşəyinin təsdiqi.

Valideynlərlə uşaqlar arasında münasibətlər adətən, uşağın valideyndən törəməsi nəticəsində yaranan qan qohumluğu əlaqələrinə əsaslanır. Lakin müasir dövrdə tibbin inkişafı nəinki bioloji üsullarla, həmçinin başqa qadına embrionun köçürülməsi yolu ilə də,

uşağın dünyaya gətirilməsini təmin etməyə qadirdir. Bununla əlaqədar qan qohumluğuna əsaslanan valideynlik münasibətləri, eyni zamanda, qan qohumluğuna əsaslanmayan və qanunun hüquqi qiymət verdiyi valideyn münasibətlərləri ilə bərabər tutulur.

Uşağın mənşəyinin müəyyən olunması. Uşağın anadan mənşəyinin müəyyən olunması və təsdiqi, onun atadan mənşəyi və təsdiqindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Uşağın **anadan mənşəyi** aşağıda göstərilən qaydada müəyyən olunur:

- ananın uşağı tibb müəssisəsində doğmasını təsdiq edən sənəd əsasında Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələri, həmçinin rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəlikləri tərəfindən;

- uşaq tibb müəssisəsindən kənarada anadan olduqda doğuma kömək göstərmiş həkimin sənədi əsasında Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələri, həmçinin rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəlikləri tərəfindən;

- müvafiq sənədlər olmadıqda isə şahid ifadələri və digər sübutlar əsasında məhkəmə tərəfindən.

Bəzi hallarda isə uşağın anadan mənşəyinin məhkəmə qətnəməsi ilə müəyyən olunmasından başqa, əgər uşağı doğan ana tərəfindən uşağın həyat və sağlamlığına qarşı cinayət əməli törədilsə, onda məhkəmənin hökmü əsasında da analıq təsdiq oluna bilər.

Əgər sui-istifadə və ya səhv nəticəsində uşağın anası qismində akt qeydində başqa qadının adı yazılmışdırsa, onda faktiki ana, uşaq yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra isə onun özü tərəfindən məhkəmədə mübahisələndirilə bilər. Bu kateqoriyalı mübahisələrə iddia müddəti şamil olunmur.

Atalığın müəyyən olunması (uşağın atadan mənşəyi) ilə əlaqədar AR AM-in 44.2-ci maddəsində deyilir ki, uşaq, aralarında nikah bağlanmış şəxslərdən olduqda, eləcə də nikahın pozulması və ya etibarsız sayılması vaxtından və ya uşağın atasının ölümündən 300 gün ərzində doğulduqda, başqa sübutlar yoxdursa, uşağın atası ananın əri (keçmiş əri) hesab olunur. Atalıq ərlə ananın nikahı haqqında qeydlə təsdiq olunur.

Özünü uşağın atası hesab etməyən şəxs məhkəmədə atalığa dair mübahisə açə bilər.

Öz aralarında nikahda olan ata və ana doğum haqqında aktın qeydində və doğum haqqında şəhadətnamədə uşağın valideynləri kimi qeyd olunurlar. Uşağın atası və ya anası kimi qeyd olunmuş şəxsin həmin qeydiyyat barədə məlumatı olduqda və ya məlumatı olması yəqin edildikdə, o, həmin qeydiyyata dair məhkəmə qaydasında iddia verə bilər. Valideynlər öz aralarında nikahda olmadıqda uşağın anası haqqında qeyd ananın ərizəsi, atası haqqında qeyd isə uşağın atasının və anasının birgə ərizəsi və ya atanın ərizəsi əsasında, habelə məhkəmənin qətnaməsi əsasında aparılır. Yalnız atanın ərizəsi əsasında və könüllü qaydada uşağın atası haqqında qeyd ananın öldüyü, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildiyi, ananın olduğu yeri müəyyən etmək mümkün olmadığı və ana valideynlik hüquqlarından məhrum edildiyi hallarda aparılır.

Bunlara uyğun olaraq doğum haqqında şəhadətnamədə valideynlər barədə qeyd haqqında mübahisə yalnız məhkəmə yolu ilə, uşağın valideyni qismində yazılmış şəxsin və ya onun həqiqi valideyninin, habelə uşaq yetkinlik yaşına çatandan sonra onun özünün və ya uşağın qəyyumunun, eləcə də məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən valideynin qəyyumunun tələbi ilə açıla bilər.

Atalığın könüllü qaydada müəyyən olunmasına nikahdan kənar doğulmuş bütün uşaqlara münasibətdə yol verilir. Yetkinlik yaşına çatmış şəxs barədə atalığın müəyyən olunmasına yalnız onun razılığı ilə, həmin şəxs fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildik-

də isə onun qəyyumu və ya yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları razılığı ilə yol verilir.

Atalığın könüllü qaydada müəyyən olunması barədə ərizə uşağın doğumunun qeydə alındığı anda və ya bundan sonra da verilə bilər. Sonuncu halda uşağın doğumu barədə akt qeydində düzəliş və əlavələr aparıldığından təkrar yox, yeni doğum haqqında şəhadətnamə verilir.

Atalığın müəyyən olunması haqqında birgə ərizə verməyin uşağın doğulmasından sonra qeyri-mümkünlüyü və ya çətinliyi güman olunduğu hallarda gələcək uşağın öz aralarında nikahda olmayan valideynləri bu ərizəni Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələrinə ananın hamiləliyi dövründə vermək hüququna malikdirlər. Uşağın valideynləri haqqında qeyd uşaq doğulduqdan sonra aparılır.

AR AM-in 46.2-ci maddəsinin mənasına görə atalığın müəyyən olunması barədə ərizə ilə VVADQ orqanlarına yalnız uşağın valideynləri müraciət edə bilərlər. Faktiki olaraq uşağın valideyni olmayan şəxslər, atalığın tanınması ilə yox, uşağın övladlığa götürülməsi əsasında valideynlərə bərabər tutulan hüquq və vəzifələr əldə edə bilərlər. Öz uşağı olmayana münasibətdə atalığın tanınması barədə ərizə verən şəxs sonradan qeydlərin aparılmasının mübahisələndirilməsi imkanından özünü məhrum edir. AR AM-in 47.2-ci maddəsində təsbit olunmuşdur ki, bu Məcəllənin 46.2-ci maddəsinə əsasən uşağın atası kimi yazılmış şəxs qeydlər zamanı özünün uşağın həqiqi valideyni olmadığını bildirsə, onun atalığa dair mübahisə açma haqqında tələbi təmin oluna bilməz.

Məhkəmə qaydasında atalığın müəyyən edilməsi. Həyatda elə hallar olur ki, atalığın könüllü formada müəyyən edilməsi mümkün olmur. Yəni, bəzən nikahdan kənar doğulmuş uşağın atası atalığın qeydiyyatı barədə ərizə verməkdən imtina edir. Belə halda uşağın maraqlarının müdafiəsi məqsədilə atalıq məhkəmə qaydasında müəyyən edilir.

Məhkəməyə müraciət etmək hüququ olan şəxslərin dairəsi AR AM-in 45.1-ci maddəsində təsbit olunmuşdur. Orada deyilir ki, uşaq, aralarında nikah olmayan şəxslərdən olduqda və valideynlərin birgə ərizəsi və ya uşağın atasının ərizəsi olmadıqda, atalıq uşağın valideynlərindən birinin, uşağın qəyyumunun (himayəçisinin), uşağı saxlayanın, habelə uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda onun özünün ərizəsi əsasında məhkəmə qaydasında müəyyən olunur.

Göstərilən şəxslərdən başqa, uşağın faktiki atası da, əgər uşağın anası atalığın müəyyən olunması barədə onunla birgə VVADQ orqanlara ərizə verməkdən imtina edirsə, o, iddia ilə məhkəməyə müraciət edə bilər. Əgər uşağın atasının adı başqa şəxs yazılıbsa (məsələn, uşağın anasının əri), uşağın faktiki atası aparılmış qeydiyyatı mübahisələndirə bilər. O, məhkəmədə sübut edə bilər ki, uşağın atası uşağı doğan ananın əri deyil, onun özüdür. AR AM-in 47.1-ci maddəsi bu məsələnin həllini dəqiq formulə etmişdir. Orada təsbit olunmuşdur ki, bu Məcəllənin 46.1-ci və 46.2-ci maddələrinə uyğun olaraq doğum haqqında şəhadətnamədə valideynlər barədə qeyd haqqında mübahisə yalnız məhkəmə yolu ilə, uşağın valideyni qismində yazılmış şəxsin və ya onun həqiqi valideyninin, habelə uşaq yetkinlik yaşına çatandan sonra onun özünün və ya uşağın qəyyumunun, eləcə də məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən valideynin qəyyumunun tələbi ilə açıla bilər.

Ailə qanunvericiliyi həтта yetkinlik yaşına çatmayan valideynlərə də, (14 yaşında olanlara) öz uşaqlarına münasibətdə atalığın müəyyən edilməsi hüququnu vermişdir. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayan valideynlər öz uşaqlarına münasibətdə atalığı və analığı ümumi əsaslarla qəbul etmək, atalığa (analığa) dair mübahisə açmaq, habelə 14 yaşına çatdıqdan sonra məhkəmə qaydasında atalığı (analığı) müəyyən etmək hüququna malikdirlər. Göründüyü kimi atalığın müəyyən edilməsi barədə iddia ilə məhkəməyə 14 yaşına çatmış həm ana, həm də uşağın faktiki atası müraciət edə bilər. Əgər uşağın anası məhkəməyə müraciət edirsə, faktiki ata prosesdə cavabdeh qismində çıxış edəcəkdir.

Atalığın müəyyən olunması barədə iddia ilə məhkəməyə müraciət etmək üçün iddia müddəti şamil olunmur. Atalığın müəyyən olunması barədə iddia, uşağın atası ehtimal olunan şəxsə qarşı verilir və bu halda uşağın cavabdehdən törənməsinin doğruluğunu təsdiq edə bilən hər bir sübut növündən ist ifadə olunur. Sübut qisminə cavabdehin özü tərəfindən şifahi və yazılı qaydada atalığın etirafı ola bilər. Məhkəmə prosesində ailənin qurulması üçün xarakterik olan - ümumi təsərrüfatın aparılması ilə valideynlərin birgə yaşaması, uşağa birlikdə qayğı göstərilməsi, uşağın tərbiyəsində və saxlanılmasında iştirak etmələri və s. nəzərə alınmalıdır. Bu zaman məhkəmə uşağın konkret şəxsdən törəməsi ilə əlaqədar istənilən sübutun mötəbərliyini nəzərə ala bilər (AR AM-in 45.1-ci mad.). Həmin sübutlar AR MPM-in 76.2-ci maddəsində göstərilən sübutetmə vasitələri ilə müəyyən olunmalıdır. Onlara aiddir: yazılı və maddi sübutlar, ekspert rəyləri, yerində müayinə keçirmək, səs və video yazıları, şahid ifadələri və işdə iştirak edən şəxslərin izahatları. Məsələn, konkret şəxsin atalığına dair sübutlara müxtəlif sənədlər (cavabdehin məktubunu, onun iş yerindən ailə vəziyyəti ilə əlaqədar maddi yardımın alınması barədə yazdığı ərizə), ananın hamiləliyi dövründə və uşaq doğulandan sonra münasib davranışı (anaya qayğı göstərilməsi, doğum evində yerləşən ananın yanına gəlmə, uşağa adın seçilməsi və s.) aid edilə bilər. Göstərilənlərlə düzünə və ya yanakı şəkildə uşağın atasının cavabdeh olduğunun təsdiqlənməsi mümkündür. Atalığın müəyyən olunması ilə əlaqədar uşağın konkret şəxsdən törəməsini dəqiqləşdirməkdən ötrü məhkəmə təcrübəsində daha çox ekspert rəylərinə üstünlük verilir. Sözsüz ki, digər sübutlar da atalığın müəyyən olunması barədə iddianı təmin edən məhkəmə qətnaməsinin çıxarılmasına əsas ola bilər. Məsələn, Bakı şəhəri Xəzər Rayon Məhkəməsinin 15 avqust 2016-cı il tarixli 2(003)-4473/2016 nömrəli qətnaməsi ilə işdə iştirak edən şəxslərin izahatlarına əsasən atalığın müəyyən olunması qət edilmişdir. Məhkəmə tərəfindən müəyyən olunmuşdur ki, V.V.F. (ər) ilə V.F.R. (arvad) 5 noyabr 2013-cü il tarixdə rəsmi nikaha daxil olmuş, daha sonra münasibətləri pozulduğundan 2015-ci ilin may ayında hazırda rəsmi nikahda

olduğu K.D.S. ilə tanış olaraq onunla faktiki ailə qurmuşlar. İddiaçının (V.F.R.) 11 mart 2016-cı il tarixdə V. adlı övladı doğulmuşdur. Övladının doğum tarixi keçmiş əri V.V.F. ilə rəsmi nikahının pozulmasından 300 günü keçmədiyi üçün doğum haqqında şəhadətnamədə övladının ata adı və soyadı keçmiş ərinin adına uyğun V.V.V. adı ilə yazılmışdır. Məhkəmə iclasında cavabdeh yazılı ərizə təqdim edərək V.V.V-nin atası olması faktını etiraf etmiş, eyni zamanda V.V.F. V.V.V-nin atası olmadığını, iddianın təmin edilməsi barədə qətnamə çıxarılmasına etiraz etmədiyini bildirmişdir.

Məhkəmə uşağın doğulmasına qədər iddiaçı və cavabdehin birgə yaşamasını, iddiaçının cavabdehin uşağın atası olması barədə sübutlarını, uşağın doğum tarixini, cavabdehin iddianı etiraf etməsini, mübahisə predmeti barəsində müstəqil tələblər irəli sürməyən üçüncü şəxsin fikrini nəzərə alaraq hesab edir ki, K.D.S-in 11 mart 2016-cı il təvəllüdü V.V.V-nin atası olması faktı müəyyən edilməlidir.

Atalığın müəyyən olunması barədə iddia ərizəsində atalığı müəyyən etmək üçün faktiki halları təsdiq edən əsaslar olmalıdır. Əgər mülki işə baxan məhkəmə bunun üçün kifayət qədər əsaslar olmadığı qənaətinə gələrsə, iddia təmin olunmayacaqdır.

Atalığın müəyyən olunması barədə çıxarılmış məhkəmə qətnaməsi VVADQ orqanlarında müvafiq qeydiyyatın (düzəlişin) aparılması və doğum haqqında şəhadətnamənin verilməsi üçün əsasdır.

Məhkəmə qaydasında atalığın tanınması faktının müəyyən edilməsi. Uşağın anası ilə nikaha daxil olmayan, lakin özünü uşağın atası hesab edən şəxs öldükdə, atalığın tanınması faktı Azərbaycan Respublikasının mülki-prosessual qanunvericiliyinə uyğun olaraq məhkəmə qaydasında müəyyən oluna bilər (AR AM-in 45.2-ci mad.). Atalığın tanınması faktının müəyyən edilməsi hüquqi əhəmiyyət kəsb edir və vərəsəlik, pensiya və digər hüquq münasibətlərinin yaranmasına səbəb ola bilər. AR AM-in 45.2-ci maddəsində təsbit olunmuş norma faktiki olaraq atası həyatda olmayan uşaqlarla digər uşaqların, yəni valideynləri könüllü və ya məhkəmə qaydasında

da atalığı müəyyən edilmiş uşaqların hüquqi imkanlarını bərabərləşdirmişdir.

Atalığın tanınması faktının müəyyən edilməsi ilə bağlı işlərə AR MPM-in 307-311-ci maddələrinə müvafiq olaraq məhkəmə tərəfindən xüsusi icraat qaydasında baxılır.

Ərizəçi qismində bir çox hallarda adətən uşağın anası və ya onun qəyyumu (himayəçisi) çıxış edir. Lakin əgər uşaq 18 yaşına çatmışdırsa, onun özü də atalığın tanınması faktının müəyyən olunması ilə əlaqədar məhkəməyə müraciət edə bilər. İşdə iştirak etmək üçün maraqlı şəxslər və təşkilatlar, məsələn, uşağı saxlayan tərbiyə müəssisələri, ölənlər və vərəsələri məhkəməyə mütləq dəvət olunmalıdırlar.

2. Valideynlik hüquq münasibətlərinin məzmunu

Ümumi müddəalar. Ailə qanunvericiliyi ilə tənzimlənən valideynlik hüquq münasibətləri valideynlərlə onların uşaqları arasında olan şəxsi və əmlak hüquq münasibətlərinin məcmusudur. Valideynlik hüquq münasibətlərinin məzmunu uşaqlara münasibətdə valideynlərin hüquq və vəzifələrindən ibarətdir. Valideynlik hüquq münasibətləri xarakterinə görə özündə müxtəlif hüquq və vəzifələri əks etdirir.

Valideynlik hüquq münasibətlərinin xarakterik əlamətləri onunla səciyələndir ki, **birincisi**, bu münasibətlər müddətli xarakter daşıyır və uşaqların yetkinlik yaşına çatması ilə, həmçinin, mülki qanunvericiliyə uyğun olaraq 18 yaşına çatmadan uşaqların tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməsi ilə xitam olunur. **İkincisi**, valideyn hüquqlarının həyata keçirilməsi zamanı uşaqların maraqlarının təmin olunması onların valideynlərin əsas qayğısının predmeti olmalıdır. **Üçüncüsü**, valideynlik hüquqları bərabər səviyyədə həm ataya, həm də anaya verilir. Nəhayət, valideynlik hüquqları şəxsi və ictimai maraqları əks etdirdiyindən o xüsusi sosial əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlət uşaqlar barədə valideynlərə hüquqlar verməklə yanaşı, valideynlərin üzərinə müəyyən vəzifələr, o cümlədən, uşaqların ma-

raqlarına zidd valideynlik hüquqlarının həyata keçirilməməsi vəzifələrini də qoymuşdur. Bu mənada valideynlərin hüquqları eyni zamanda həm də onların vəzifələridir.

Valideynlik hüquqları uşaqların mənafeyinə zidd həyata keçirilə bilməz (AR AM-in 60.1-ci mad.).

Hüquq münasibətinin subyektivi olan uşaqların mənafeyinə nədən ibarət olması uşağın özü tərəfindən öz hərəkətlərinin nəticələrini qiymətləndirmək qabiliyyəti olmadığından başa düşülə bilməz. Ədəbiyyatda hüquqşünas alimlər bu əsasla görə belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, uşağın mənafeyi valideynlər tərəfindən müəyyənləşdirilir. Hesab edilir ki, bu dəqiq bir müddəa deyildir. Ona görə ki, mənafe - obyektiv meyardır. Valideynlərin isə əsas vəzifəsi bu mənafe-ləri düzgün dərk etməkdir. Lakin müəyyən hallarda valideynlər uşaqlarının əsl mənafe-lərinin nədən ibarət olduğunu bilirlər. Valideynlərlə uşaqlar arasında fikir ayrılığı yarana bilər. Onda valideynlər uşaqlarının mənafe-yini təmsil edə bilməzlər.

Uşaqlarla valideynlərin hüquq münasibətləri müddətli xarakter daşmasına baxmayaraq, bu hüquq münasibətləri qarşılıqlı olduğundan, valideynlik hüquq münasibətinin məzmununu təşkil edən hüquq və vəzifələr həm valideynlərə, həm də uşaqlara şamil olunur. Valideynlərin maddi vəsaitə ehtiyaclarının olması və əmək qabiliyyətlərinin olmaması faktı yetkinlik yaşına çatmış övladların üzərinə onları saxlamaq öhdəliyi qoyur.

Valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri ayrılmazdır, özgəninkiləşdirilməzdir. Məsələn, valideynlər uşaqları tərbiyə etmək hüququndan imtina edə, aliment öhdəliyinin icrasını başqasının üzərinə köçürə bilməzlər və s.

Valideynlik hüquq münasibətləri mütləq deyil, nisbi hüquq münasibətləridir. Eyni zamanda, bütün üçüncü şəxslər uşaqlar barədə onların valideynlərinin hüquqlarının pozulmasından çəkinməlidirlər. Bütün subyektiv hüquqlarda olduğu kimi valideynlik hüquqları da başqasına zərər vurmaq niyyəti ilə həyata keçirilə bilməz. AR MM-in 16.1-ci maddəsinə əsasən, fiziki və hüquqi şəxslərin yalnız və yalnız başqa şəxsə ziyan vurmaq niyyəti ilə həyata keçir-

dikləri hərəkətlərə, habelə hüquqdan digər formalarda sui-istifadə edilməsinə yol verilmir. Valideynlər uşaqların mənəvi inkişafına, fiziki və psixi sağlamlığına xələl gətirməməlidirlər. Uşaqların tərbiyəsində onların istismarına, təhqir edilməsinə, mənəviyyatının alçaldılmasına, qəddarlığa, kobudluğa, biganəliyə yol verilə bilməz. Uşaqlarla yaşayan valideyn uşağın fiziki, psixi sağlamlığına, onun əxlaqi inkişafına zərər yetirməyən digər valideynlə uşağın ünsiyyətinə mane olmamalıdır (AR AM-in 61.2-ci mad.).

Valideynlik hüquq münasibətlərinin məzmununu müxtəlif hüquq və vəzifələr yaranan, dəyişdirən və xitam edən hüquqi faktlar təşkil edir. Valideynlərin və uşaqların əsas hüquq və vəzifələrinə nəzər yetirək.

Valideynlərin hüquq və vəzifələri. “Valideynlik hüquqları” termini uşaqlar barədə hər iki valideynin vəzifələrini də əhatə edir.

Valideynlik hüquqları uşağın mənşəyinin təsdiq olunması anından yaranır və uşaqlar yetkinlik yaşına çatıqda, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər nikah bağladıqda, eləcə də, yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdikdə valideynlərin hüquq və vəzifələrinə xitam verilir.

Qüvvədə olan AR AM-də ilk olaraq yetkinlik yaşına çatmayan valideynlərin onların uşaqlarının tərbiyəsi ilə məşğul olmaq, 16 yaşına çatdıqda isə, müstəqil formada valideynlik hüquqlarını həyata keçirmək hüququ təsbit olunmuşdur. Belə halda nikahda olmayan və AR MM-in 28.4-cü maddəsinə müvafiq “emansipasiya” hesab olunmamış yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər, onların uşaqları doğulduqdan sonra öz valideynləri ilə hüquqi əlaqələrini itirmirlər. Onların valideynlərindən aliment almaq hüququ xitam olunmur.

AR AM-də yetkinlik yaşına çatmayan valideynlərin valideynlik hüquqları dəqiq müəyyən olunmuşdur. Yetkinlik yaşına çatmayan valideynlər nikaha daxil olmamışlarsa, onların uşaqları doğulduqda həmin valideynlər 16 yaşına çatdıqdan sonra atalığın (anılığın) müəyyən edilməsində müstəqil hərəkət edə bilirlər.

16 yaşı tamam olmayan valideynlərin uşaqlarının tərbiyəsi ilə məşğul olmaq üçün qəyyum təyin oluna bilər. Valideynlərin yaşından asılı olmayaraq uşaqlarla birgə yaşamaq hüquqları vardır.

Nikahda olan yetkinlik yaşına çatmayan valideynlər bütün valideyn hüquq və vəzifələrini kompleks şəkildə əldə edir və onlar müstəqil şəkildə icra olunur.

Valideynlər uşaqlarını tərbiyə etmək hüququna malikdirlər və uşaqlarını tərbiyə etməyə borcludurlar. Valideynlər uşaqlarının tərbiyəsinə, sağlamlığına və onların psixi, fiziki, mənəvi inkişafına görə məsuliyyət daşıyırlar. (AR AM-in 58.1 və 58.2-ci mad.).

Bu vəzifələr AR AM-in 49-cu maddəsində təsbit edilmiş uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq hüquqlarına uyğun gəlir.

Valideynlərin bu və ya digər səbəblərdən uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olmaq imkanlarının olmamasına görə tərbiyə olunmaq üçün onların dövlət müəssisələrinə verilməsi, üçüncü şəxslərin onların tərbiyəsinə cəlb edilməsi, onlar üzərində qəyyumluq və himayəçiliyin müəyyənləşdirilməsi, valideynlər tərəfindən uşaqların övladlığa götürülməsinə razılığın verilməsi valideynlərin öz hüquq və vəzifələrindən könüllü imtinası demək deyildir. Valideynlik hüquqlarından məhrum edilməmiş valideynlərin öz uşaqlarının başqa şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsinə razılığı, övladlığa götürmənin zəruri şərtidir. Övladlığa götürmə nəinki valideynlərin, həmçinin övladlığa götürənlərin iradələrindən, arzularından da asılıdır. Övladlığa götürmə barədə qətnamə çıxarılan zaman uşağın mənafeyi və onun düzgün tərbiyə olunacağı baxımından övladlığa götürmənin məqsədmüvafiqliyi mütləq nəzərə alınmalıdır. Övladlığa götürülən uşaqlar öz valideynlərinə münasibətdə AR AM-in 129-cu maddəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələrini itirirlər.

Valideynlər arasında qarşılıqlı münasibətlər uşaqların tərbiyəsi üzrə onların hüquq və vəzifələrinin həcminə heç bir təsir göstərmir.

Uşaqların şəxsi tərbiyəsi valideynlərin uşaqlara münasibətdə qanunda təsbit olunmuş davranış həddidir. O özündə bir neçə səla-

hiyyəti əks etdirir: uşaqla ünsiyyət hüququnu; uşağın yaşayış yerinin müəyyənləşdirilməsi hüququnu və s.

Valideynlər məhkəmənin qərarına və ya qanuna əsaslanmadan uşağı yanında saxlayan hər hansı şəxsdən onu geri qaytarmağı tələb edə bilirlər. Bununla yanaşı, belə tələblərə baxdıqda məhkəmə uşağın valideynlərə verilməsinin uşağın marağına zidd olduğunu müəyyən edərsə, uşağın arzusuna əsasən valideynlərin iddiasını rədd edə bilər.

Valideynlərlə məhkəmə qətnaməsinə və ya qanuna əsaslanmadan uşağı yanında saxlayan başqa şəxslər arasında mübahisələrə məhkəmədə baxılarkən tərəflərin lazımı qaydada uşağın tərbiyəsi ilə məşğul olmaq imkanının olmamasını aşkar etdikdə məhkəmə AR AM-in 63.3-cü maddəsinin tələblərini tətbiq edir. Həmin normada qeyd olunur ki, valideynlərin və ya başqa şəxslərin yanında yaşayan uşağın tərbiyəsinin və inkişafının təmin olunmaması məhkəmə tərəfindən müəyyən edilərsə, məhkəmə uşağı yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının himayəsinə verə bilər.

Valideynlər ayrı yaşadıqda uşaqların yaşayış yeri onların razılığı ilə həll edilir. Valideynlər arasında razılıq olmadıqda məhkəmə mübahisəni uşaqların hüquq və mənafelərini, onların rəyini və s. halları (uşaqların qardaş və bacılarına, valideynlərdən hər birinə olan bağlılığı, valideynlərin əxlaqi və digər şəxsi keyfiyyətləri, uşağın yaşı, onun inkişafı və tərbiyəsi üçün şərait yaradılması) nəzərə almaqla həll edir (AR AM-in 60.4-cü mad.). Məhkəmə uşaqdan ayrı yaşayan hər bir valideynin uşağın tərbiyəsində iştirak etmək qaydasını müəyyən edir və digər valideynin üzərinə uşaqdan ayrı yaşayan valideynlə uşağın ünsiyyətinə mane olmamaq öhdəliyi qoyur.

Uşaqların tərbiyəsi üzrə valideynlərin hüququ və vəzifələri özündə aşağıdakıları əks etdirir:

- 1) uşaqların psixi, mənəvi və əxlaqi tərbiyəsi;
- 2) uşaqlarda Vətənə sədaqət hissinin aşılanması;
- 3) uşaqlarda əməyə məsuliyyət hissinin tərbiyələndirilməsi;
- 4) uşaqların dövlət işlərində fəal iştirak etməyə hazırlanması;

5) uşaqların ailə qarşısında məsuliyyət hissini təbiyələndirilməsi;

6) uşaqların fiziki inkişafında valideynlərin qayğısı;

7) uşaqların təhsili və onların ictimai-faydalı fəaliyyətə hazırlanmasında valideynlərin qayğısı;

8) öz yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının maddi vəsaitlə təmin olunması.

Uşaqlar **psixi, mənəvi və əxlaqi inkişaf etmək** hüququna malikdirlər. Bunun nəticəsində cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü kimi onlar bütün sahələrdə iştirak etməklə öz maddi, əxlaqi və mədəni tələbatlarını təmin edə bilirlər.

Valideynlər uşaqların təhsil almasını, yəni ümumi orta təhsil həcmində təhsil almalarını təmin etməyə borcludurlar. Dövlət pulsuz icbari ümumi təhsil almaq hüququnu təmin etməyə təminat verir (AR Konst. 42 mad. III b.).

Valideynlər uşaqların ümumi orta təhsil almasına qədər onların maraqlarını nəzərə almaqla təhsil müəssisəsini və təhsil formasını seçmək hüququna malikdirlər. Uşaqların təhsilinə aid olan məsələlər uşaqların hüquq və mənafeləri, onların rəyi nəzərə alınmaqla, valideynlərin qarşılıqlı razılığı əsasında həll olunur. Valideynlər (onlardan biri) öz aralarında olan narazılığı həll etmək üçün yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları və ya məhkəməyə müraciət edə bilirlər.

Valideynlər nəinki öz uşaqlarını təbiyə etməli, həmçinin onlar uşaqlarına **nəzarəti də** həyata keçirməlidirlər. Valideynin uşağın təbiyəsi və nəzarət üzrə vəzifəsi bir-birilə qarşılıqlıdır, lakin oxşar deyildir. **Təbiyələndirmə** müəyyən xüsusiyyətlərin və vərdişlərin aşılanması, **nəzarət** isə müxtəlif mənfi nəticələrin qarşısının alınmasıdır.

Valideynlər uşaqlarını 18 yaşınadək təbiyə etməlidirlər. 18 yaşına çatdıqdan sonra onları təbiyələndirmək vəzifəsi hüquq normalarına əsasən deyil, mənəvi normalar əsasında həyata keçirilir.

Uşaqların təbiyələndirilməsi üzrə vəzifələrin valideynlər tərəfindən icra olunmaması onların müxtəlif məsuliyyət növlərinə cəlb edilməsi üçün əsas ola bilər. Belə ki, uşaqları pozuntu törətmiş vali-

deynlər inzibati və mülki-hüquqi məsuliyyət daşıyırlar. Məsələn, AR İXM-in 512-ci maddəsində on dörd yaşından on altı yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri xırda xuliqanlığa görə valideynlərinin (və ya onları əvəz edən şəxslərin) altmış manatdan yüz manatadək miqdarda cərimə məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. AR MM-in 1103.1 və 1104.2-ci maddələrinə əsasən, müvafiq hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri mülki hüquq pozuntusu nəticəsində dəyən zərər üçün onların valideynləri zərərin onların təqsiri üzündən yaranmadığını sübuta yetirməsələr, məsuliyyət daşıyırlar.

Valideynlərin vəzifələrindən biri də **uşaqların hüquq və mənafelelərinin müdafiə etməkdir**. Valideynlər uşaqlarının qanuni nümayəndəsi kimi onları məhkəmələrdə, habelə hər hansı fiziki, hüquqi şəxslərlə əlaqədar hüquqlarını və maraqlarını buna səlahiyyət almadan müdafiə edə bilirlər (AR AM-in 59.1-ci mad.). Uşağın müdafiə hüququ AR AM-in 51.2-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Bu normaya müvafiq olaraq uşağın hüquqlarının və qanuni mənafelelərinin müdafiəsi valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslər tərəfindən həyata keçirilir.

AR AM-in 59.1-ci maddəsinin göstərişinə əsasən, valideynlər uşaqlarının qanuni nümayəndələri kimi onların maraqlarını buna səlahiyyət almadan, yəni etibarnamə olmadan müdafiə edərkən uşaqların konkret valideynlərdən mənşəyini təsdiq edən sənədi (doğum haqqında şəhadətnamə) təqdim etməlidirlər. Qanunda təsbit olunmuş ər-arvadın hüquq bərabərliyi (AR AM-in 56.1-ci mad.) prinsipindən irəli gələrək uşaqların hüquq və mənafeleləri ayrı-ayrılıqda həm ata, həm də ana, o cümlədən onların hər ikisi tərəfindən birlikdə müdafiə oluna bilər. **Müdafiənin predmeti** uşaqların ailə, həmçinin qanunvericiliyin digər sahələri ilə müəyyən olunmuş hüquq və mənafelelər təşkil edir. Valideynlər tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və mənafelelərinin müdafiəsinin forma və üsulları müxtəlif faktorlardan asılıdır: hüququn özünün məzmunu, uşağın yaşı, törədilən hüquq pozuntusunun xarakteri və s. Yetkinlik yaşına çatmayanlar öz hüquqlarının müdafiəsi barədə məhkəməyə şəx-

sən iddia ərizəsi və ya hüquqlarının təsdiqi üçün ərizə verdikdə onlar dövlət rüsumu ödəməkdən azaddırlar (“Dövlət rüsumu haqqında” AR qan. 9.1.16-cı mad.).

Təcrübədə valideynlər daha çox öz uşaqlarının qanuni nümayəndəsi kimi mülki və ailə hüquq münasibətlərindən, həmçinin uşaqlar tərəfindən törədilən inzibati və cinayət hüquq pozuntularından yaranan hüquqi işlərdə iştirak edirlər. Bu işlərin məzmununa müvafiq olaraq müəyyən səlahiyyətlər mülki hüququn, mülki prosessual hüququn, inzibati hüququn, cinayət prosessual hüququn normaları ilə müəyyənləşdirilir.

Mülki hüquq münasibətlərində yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsi üzrə valideynlərin səlahiyyətləri mülki qanunvericilikdə nümayəndəliyə aid normalarla müəyyən edilir.

Məhkəmədə öz hüquqlarını şəxsən həyata keçirmək, işin aparılmasını nümayəndəyə həvalə etmək qabiliyyəti (mülki prosessual qabiliyyəti) yetkinlik yaşına çatmış şəxsə məxsusdur. Buna görə də **yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və mənafelərinin məhkəmədə müdafiə olunması, onların qanuni nümayəndələri – valideynləri tərəfindən həyata keçirilir.** Lakin məhkəmə on dörd yaşından on səkkiz yaşınadək yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin özlərini bu işlərdə iştirak etməyə cəlb edə bilər (AR MPM-in 49.3-cü mad.). AR MPM-də təmsil edilənlərə şamil olunan bütün prosessual hərəkətlərin qanuni nümayəndələr tərəfindən həyata keçirilməsi səlahiyyətləri öz əksini tapmışdır. Məsələn, qanuni nümayəndələr öz yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının saxlanması üçün alimentlərin tutulması və ya uşaqların sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin ödənilməsi barədə iddia qaldıra, iddiadan imtina, iddianı etiraf edə, barışıq sazişi və s. bağlaya bilərlər. Valideynlər həmçinin cavabdeh qismində də uşaqların maraqlarını qorumaqla onları təmsil edirlər (məsələn, vərəsəlik üzrə əmlak bölünərkən).

Əgər yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar cinayətdə təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxs qismində cinayət məsuliyyətinə cəlb edilərlərsə, onda prokurorun, müstətiqin, təhqiqatçının qərarı əsasında valideynlər cinayət işində iştirak etməyə buraxılırlar. Belə halda on-

lar AR CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

- 1) ittihamın mahiyyətini bilmək;
- 2) yetkinlik yaşına çatmayan uşağının cinayət prosesini həyata keçirən orqana çağırılmasını bilmək və onu müşayiət etmək;
- 3) söhbətlərin sayı və müddəti məhdudlaşdırılmadan yetkinlik yaşına çatmayan uşaqla təklidə görüşmək və konfidensial ünsiyyət saxlamaq;
- 4) AR CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət prosesini həyata keçirən orqanın təklifi ilə bu orqanın apardığı istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərdə, habelə yetkinlik yaşına çatmayan uşağının iştirakı ilə keçirilən hər hansı istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərdə iştirak etmək;
- 5) izahatlar vermək;
- 6) cinayət işinə əlavə və ya məhkəmə iclasında tədqiq olunması üçün sübutlar və digər materiallar təqdim etmək;
- 7) etirazlar etmək və vəsatətlər vermək;
- 8) cinayət prosesini həyata keçirən orqanın hərəkətlərinə öz etirazını bildirmək və bu etirazın istintaq və ya digər prosesual hərəkətlər protokoluna yazılmasını tələb etmək;
- 9) özünün və ya yetkinlik yaşına çatmayan uşağının iştirakı ilə keçirilmiş istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin, habelə məhkəmə iclasının protokolu ilə tanış olmaq, iştirak etdiyi istintaq və ya digər prosesual hərəkətin protokolunda yazılanların düzgünlüyü və tamlığı barədə qeydlərini vermək, istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərdə və məhkəmə iclasında iştirak edərkən qeyd edilməsi zəruri olan halların müvafiq protokola daxil edilməsini tələb etmək;
- 10) yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli və ya təqsirləndirilən uşağının tutulması, həbsə alınması və ya həbsdə saxlanılmasının qanuni və əsaslı olduğunu təsdiq etmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın məhkəməyə təqdim etdiyi materiallarla tanış olmaq;

11) ibtidai araşdırma qurtardıği və ya cinayət işi üzrə icraata xitam verildiyi andan işin materialları ilə tanış olmaq, yetkinlik yaşına çatmayan uşağına aid zəruri sənədlərin surətlərini çıxarmaq;

12) birinci və apellyasiya instansiyası məhkəməsinin iclaslarında və işin materiallarının tədqiqində iştirak etmək;

13) yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən uşağının müvafiq olaraq müdafiəçisi olmadıqda, birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin iclaslarında nitq və replika söyləmək, kassasiya məhkəməsində isə baxılan məsələ üzrə çıxış etmək;

14) cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən qəbul edilmiş və yetkinlik yaşına çatmayan uşağının, habelə özünün hüquq və qanuni mənafeyinə toxunan qərarlar haqqında həmin orqan tərəfindən məlumatlanmaq və cinayət prosesini həyata keçirən orqandan öz xahişi ilə bu qərarların surətini əldə etmək;

15) təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin qərarlarından və ya hərəkətlərindən, o cümlədən hökmdən və məhkəmənin digər qərarlarından şikayət vermək;

16) verdiyi hər hansı şikayətdən imtina etmək;

17) cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən onun nəzərinə çatdırılmış məlumatlardan və ya cinayət prosesinin digər iştirakçılarının şikayətlərindən ona məlum olmuş hallara təmsil etdiyi şəxsin qanuni mənafeyinə toxunan hissədə öz etirazını bildirmək;

18) yetkinlik yaşına çatmayan uşağının qanuni mənafeyinə toxunan şikayətlə əlaqədar məhkəmə iclasında cinayət işinə kassasiya, əlavə kassasiya qaydasında və ya hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar və yeni açılmış hallar üzrə baxılmasında və işin materiallarının tədqiqində iştirak etmək;

19) məhkəmə iclasında cinayət prosesinin digər iştirakçıları tərəfindən verilmiş vəsatət və təkliflər, habelə məhkəmə tərəfindən həll edilən məsələlər üzrə öz fikrini bildirmək;

20) digər tərəfin qanunsuz hərəkətlərinə öz etirazını bildirmək;

21) yetkinlik yaşına çatmayan uşağı üçün müvafiq müdafiəçi və nümayəndə dəvət etmək və onların səlahiyyətlərinə xitam vermək;

22) cinayət prosesi zamanı sərf etdiyi xərclərin ödənilməsi və cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qanunsuz hərəkətləri nəticəsində ona vurulmuş ziyanın kompensasiyasını almaq;

23) yetkinlik yaşına çatmayan uşağından cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən maddi sübut kimi və ya digər əsaslarla götürülmüş əmlakı, habelə ona məxsus olan rəsmi sənədlərin əslini geri almaq, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətmiş şəxsdən yetkinlik yaşına çatmayan uşağına məxsus əmlakı geri almaq;

24) AR CPM-də nəzərdə tutulmuş digər hüquqlardan istifadə etmək (AR CPM-in 101.5-ci mad.).

“İcra haqqında” AR qanununun 30.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq icra sənədləri üzrə icraatda yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin hüquqları onların qanuni nümayəndələri – valideynləri (onları əvəz edən şəxslər) tərəfindən həyata keçirilir.

Qanunla nəzərdə tutulan hallarda mülki, ailə, əmək, inzibati və digər hüquq münasibətlərindən əmələ gələn və alınmış əmək haqqı və ya sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən gəlirə sərəncam verməklə əlaqədar olan əqdlər üzrə öz hüquq, azadlıq və qanunla qorunan mənafelərini 14 yaşına yetkinlik yaşına çatmayanlar məhkəmədə şəxsən özləri müdafiə edirlər.

Valideynlər mülki hüquq münasibətlərində 14 yaşına çatmış uşaqlarının himayəçiləri qismində çıxış edirlər. Yəni, valideynlər bu yaş həddində olan uşaqlarının adından əqdlər bağlamırlar. Onlar yalnız bir sıra hallar istisna olmaqla, əqdlərin bağlanmasına razılıq verirlər.

Uşaqların hüquqları. Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların hüquqlarının xarakteristikası AR AM-də ilk dəfə olaraq ayrıca fəsil-də təsbit olunmuşdur. Bu hüquqların əksəriyyətinin məzmunu “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyada (BMT-nin Baş Məclisinin 44-cü sessiyasında 20 noyabr 1989-cu il tarixində qəbul edilib)

əvvəlcədən müəyyən edilmişdir. 18 yaşına (yetkinlik yaşına) çatmayan və tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməyən şəxslər uşaq hesab olunurlar.

Hər bir insan kimi uşağın da hər şeydən əvvəl **yaşamaq hüququ** vardır (AR AM-in 49.2-ci mad.; “Uşaq hüquqları haq.” AR qan. 8-ci mad.). Bu hüquq hər kəsin təbii və ayrılmaz ali sosial sərəvətidir. “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 2-ci hissəsində deyilir ki, iştirakçı dövlətlər uşağın sağ qalmasını və sağlam inkişaf etməsini maksimum mümkün olan dərəcədə təmin edirlər. Uşağın yaşamaq hüququnun təminatı məsələləri ilə bağlı AR Konstitusiyasında və digər normativ-hüquqi aktlarda çoxlu sayda normalar təsbit olunmuşdur.

Hər bir uşaq **ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq hüququna** malikdir. Uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq hüququ dedikdə, hər şeydən əvvəl onun öz valideynləri və ya uşağı saxlamağa şərait yaradan digər qohumları ilə birgə yaşaması başa düşülür. Məhz ailə tərbiyəsi uşağın fiziki, mənəvi, əqli və sosial cəhətdən normal inkişafını təmin etməyə, cəmiyyətin tam yararlı üzvü olmağa imkan verir. Təcrübə onu göstərir ki, uşağın ictimai formada tərbiyələndirilməsi ailə tərbiyələndirilməsini əvəz edə bilmir.

Uşaqların valideynlərlə birgə yaşaması onların mənafeyinə zidd olduqda, həmçinin valideynlər valideynlik hüquqlarından məhrum edildikdə və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırıldıqda, yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar göstərilən hüquqları həyata keçirə bilməzlər.

Valideyn himayəsi olmayan uşaqlar ailə tərbiyəsinə (övladlığa, qəyyumluğa, himayəyə və ya himayədar ailəyə), bu imkanlar olmadıqda isə uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrinə verilə bilirlər.

Hər bir uşaq **öz valideynlərini tanımaq** və onların qayğısından istifadə etmək, uşağın maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla, onlarla birgə yaşamaq hüququna malikdir.

Uşağın öz valideynlərini tanımaq hüququ və valideynlərinin qayğısından istifadə etmək hüququ “Uşaq hüquqları haqqında”

Konvensiyanın 7-ci maddəsinin tələblərindən irəli gəlir. Uşaqlarla valideynlər arasında qarşılıqlı hüquq və vəzifələrin əmələ gəlməsi uşağın həmin valideynlərdən mənşəyinə əsaslanması ilə şərtləndirilmişdir. Uşağın öz valideynlərini tanımaq hüququ həyatda baş verən hallarla (övladlığa götürmə, uşağın bioloji mənşəyinin sirlərini saxlama – süni mayalanma üsulunun tətbiqi zamanı) bağlı məhdudlaşdırıla bilər. Qanunda bu cür sirlərin yayılmasının qadağan edilməsi ilə “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın 7-ci maddəsinin tələbləri arasında heç bir ziddiyyət yoxdur. Bəzi ədəbiyyatda uşağın öz valideynlərini tanımaq hüququ ilə övladlığa götürmənin və ya süni mayalanma nəticəsində doğulmuş uşağın mənşəyinin sirlərinin mühafizəsi arasında ziddiyyətin mövcudluğuna işarə edilir. İnsan hüquqlarının iki müxtəlif institutlarını qarışdırmaq qətiyyətlə düzgün deyildir. İlk növbədə onu qeyd etmək kifayət edir ki, qanun bu məsələyə hər iki halda uşağın mənafeyi baxımından yanaşır.

“Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın 9-cu maddəsinə müvafiq olaraq iştirakçı dövlətlər təmin edirlər ki, uşaq və valideynləri onların arzusuna zidd olaraq ayrı düşməsinlər, amma məhkəmənin qərarına uyğun olaraq səlahiyyətli orqanların tətbiq edilən qanuna və prosedurlara müvafiq surətdə belə ayrılığın uşağın ən yaxşı mənafeyi üçün zəruri olduğunu müəyyənləşdirdikləri hallar istisna təşkil edir. Belə müəyyənləşdirmə bu və ya digər konkret halda, məsələn, valideynlər uşaqla qəddarcasına rəftar etdikdə və ya onun qayğısına qalmadıqda və ya valideynlər bir-birindən ayrı yaşadıda və uşağın yaşayış yeri barədə qərar qəbul edilməli olduqda zəruri ola bilər.

İştirakçı dövlətlər valideynlərinin birindən və ya hər ikisindən ayrı düşmüş uşağın hər iki valideynlə müntəzəm şəxsi münasibətlər və birbaşa əlaqələr saxlamaq hüququna hörmət bəsləyirlər, amma bu münasibətlərin və əlaqələrin uşağın ən yaxşı mənafeyinə zidd olduğu hallar istisna təşkil edir (“Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın 9-cu maddəsinin 3-cü bəndi).

Uşağın **valideynləri ilə birgə yaşamaq hüququ** ilə bağlı AR MM-in 27.2-ci maddəsində deyilir ki, on dörd yaşına çatmamış

şəxslərin yaşayış yeri valideynlik hüquqlarını itirməmiş valideynlərinin yaşayış yeri sayılır, qəyyumluq altında olan şəxsin yaşayış yeri isə qəyyumun yaşayış yeri sayılır. Valideynlər ayrı yaşadıda uşaqların yaşayış yeri onların yazılı sazişi ilə, belə razılıq olmadıqda isə uşağın mənafeyi və rəyi nəzərə alınmaqla məhkəmə qətnaməsi əsasında müəyyən edilir.

Uşaq öz valideynləri tərəfindən tərbiyə olunmaq, öz maraqlarının təmin olunması, hərtərəfli inkişafı, onun ləyaqətinə hörmət olunması hüququna malikdir (AR AM-in 49.3-cü mad.). Uşağın ailədə tərbiyə almaq hüququ valideynlərin öz uşaqlarını tərbiyə etmək üzrə vəzifələri ilə uyğun gəlir.

Uşağın öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququ vardır, bu hüquqa sərhədlərdən asılı olmayaraq, hər cür informasiyanı və ideyaları şifahi, yazılı və ya çap edilmiş formada, incəsənət əsərləri formasında və ya istədiyi digər vasitələrin köməyi ilə axtarmaq, almaq və ötürmək azadlığı daxildir (“Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın 13-cü mad. 1-ci bəndi).

Uşaq valideynləri, babaları, nənələri, qardaşları, bacıları və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququna malikdir (AR AM-in 50.1-ci mad.). Uşaqların öz valideynlərini tanımaq, ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq hüququ onların öz valideynləri və digər qohumlarla ünsiyyət saxlamaq hüquqları ilə tamamlanır. Valideynlərinin nikahının pozulması və ya etibarsız sayılması, valideynlərinin ayrı yaşaması uşağın hüquqlarına təsir etmir.

Valideynlər ayrı yaşadıkları halda uşaq onların hər biri ilə ünsiyyət hüququna malikdir. Uşaq həmçinin, **valideynlər müxtəlif dövlətlərdə yaşadıda da öz valideynləri ilə ünsiyyətdə olmaq hüququna malikdir.**

“Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın 10-cu maddəsinin 2-ci bəndində təsbit olunmuşdur ki, valideynləri müxtəlif dövlətlərdə yaşayan uşağın, xüsusi hallar istisna olmaqla, hər iki valideynlə müntəzəm şəxsi münasibətlər və birbaşa əlaqələr saxlamaq hüququ vardır. Bu məqsədlə və iştirakçı dövlətlərin Konvensiyanın 9-cu maddənin 2-ci bəndi üzrə öhdəliyinə uyğun olaraq iştirakçı dövlət-

lər uşağın və onun valideynlərinin istənilən ölkəni, o cümlədən öz ölkəsini tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququna hörmət bəsləyirlər. İstənilən ölkəni tərk etmək hüququ barəsində yalnız elə məhdudiyətlər qüvvədədir ki, onlar qanunla müəyyən edilmişdir və dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai qaydanın (ordre public), əhalinin sağlamlığının və ya mənəviyyatının və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruridir və bu Konvensiyada tanınan başqa hüquqlarla bir eyni dərəcədə tanınır .

Uşaq ekstremal şəraitə düşdükdə, məsələn, tutulduqda, həbs olunduqda, saxlanıldıqda, müalicə müəssisələrində yerləşdirildikdə və s. ailə qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada onun öz valideynləri və qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququna təminat verilir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 may 2003-cü il tarixli, 65 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Açıq və qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələri haqqında Nümunəvi Nizamnamə”sinə müvafiq olaraq şagirdlərin öz valideynləri və qohumları ilə məktublaşmaq, bağlama almaq, telefonla danışmaq və görüşmək hüquqlarına məhdudiyətlər qoyulmur (Nümunəvi Nizamnamənin 5.5-ci mad.).

Müalicə müəssisəsində yerləşən uşağın öz valideynləri və başqa şəxslərlə ünsiyyəti həmin müalicə müəssisəsinin qaydaları ilə müəyyən olunur.

Uşağın ailə qanunvericiliyində tanınan hüquqlarından biri də **müdafiə hüququdur** (AR AM-in 51-ci mad.). Bu hüquq iki formada həyata keçirilə bilər: **birincisi**, uşağın valideynləri (və ya onları əvəz edən şəxslər) vasitəsilə, **ikincisi**, isə uşağın özü tərəfindən.

Əgər uşaq tərbiyə və ya müalicə müəssisələrinə yerləşdirilmişdirsə, onda onun hüquq və qanuni maraqlarının müdafiəsi həmin müəssisələrin müdiriyyətinin üzərinə qoyulacaqdır.

Valideynlər uşaqlarının qanuni nümayəndəsi kimi onları məhkəmələrdə, habelə hər hansı fiziki, hüquqi şəxslərlə əlaqədar hüquqlarını və maraqlarını buna xüsusi səlahiyyət almadan müdafiə edə bilərlər. Valideynlər öz uşaqlarının bütün hüquqlarını (əmlak, şəxsi və s.), həmçinin konkret hüquq normasında təsbit olunmayan ma-

raqlarını da müdafiə etməyə borcludurlar. Uşaqların hüquqlarının müdafiəsi dedikdə, nəinki onlara qarşı məhkəmələrdə və ya digər orqanlarda qaldırılmış işlərə görə onların müdafiəsi, həm də onların özləri tərəfindən hüquqlarının həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsi başa düşülür (məsələn, uşaqlar tərəfindən əqdlərin bağlanmasına nəzarət edilməsi).

Uşaqların maraqlarının müdafiəsi üzrə hər iki valideyn eyni hüquqlardan istifadə edir və hər ikisi eyni vəzifələr daşıyırlar. Uşaqların müdafiə olunmaq hüququ üzrə valideynlik funksiyalarının bərabər şəkildə həyata keçirilməsi ər-arvad münasibətlərində olub-olmamasından asılı deyildir. Yəni, valideynlər ayrılmış olsalar da belə onlar uşaqların müdafiə olunmaq hüquqlarını bərabər səviyyədə realizə edə bilirlər.

Qanunla müəyyən olunmuş qaydada yetkinlik yaşına çatanaq tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etmiş uşaqlar öz hüquq və vəzifələrini, o cümlədən müdafiə hüququnu müstəqil şəkildə həyata keçirirlər.

Qanun uşağa valideynləri (onları əvəz edən şəxslər) tərəfindən sui-istifadə etmə hallarından müdafiə olunmaq hüququnu vermişdir. Uşağın hüquqları və qanuni mənafe-ləri pozulduqda, o cümlədən valideynləri (onlardan biri) uşağın təhsili, tərbiyəsi üzrə vəzifələrini yerinə yetirmədikdə və ya valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etdikdə, uşaq öz hüquqlarını qorumaq üçün yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarına müraciət etmək hüququna malikdir. Yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları bu cür məlumat aldıqda uşağın hüquqlarının və qanuni mənafe-lərinin müdafiəsi üçün zəruri tədbirlər görməyə borcludurlar.

Uşağın həyat və sağlamlığının təhlükədə olması, onun həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyatına təhlükə törədə bilən fəaliyyətə cəlb olunması, hüquqlarının və qanuni mənafe-lərinin pozulması barədə məlumatı olan vəzifəli şəxslər və digər vətəndaşlar bu barədə uşağın faktiki olduğu yerin yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarına məlumat verməyə borcludurlar.

Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə nəzarət etmək vəzifəsi Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar və yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının üzərinə qoyulmuşdur.

AR AM-in 52-ci maddəsində uşaq hüquqlarından biri kimi **uşağın öz fikrini bildirmək hüququ** təsbit olunmuşdur. Bu normada deyilir ki, uşaq ailədə onun maraqlarına toxunan istənilən məsələnin həlli zamanı öz fikrini bildirmək, habelə məhkəmə istintaqı və inzibati araşdırmaların gedişində dinlənilmək hüququna malikdir. Onun maraqlarına zidd olan hallar istisna olunmaqla, 10 yaşına çatmış uşağın fikri mütləq nəzərə alınmalıdır. Bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmə və ya qəyyumluq və himayə orqanı yalnız 10 yaşına çatmış uşağın razılığı ilə qərar qəbul edə bilər, habelə qərar qəbul edərkən 7 yaşına çatmış uşağın fikrini öyrənə və nəzərə ala bilər. Məsələn, baxmayaraq ki, məhkəmə üçün uşağın fikrini öyrənmək müəyyən çətinliklərlə (pedaqoqun, valideynin, qəyyumun, himayəçinin və s. çağırılması ilə) əlaqəli olsa da belə uşağın fikri məhkəmə üçün mütləqdir.

AR AM-in 124.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, 10 yaşına çatmış uşaq övladlığa götürüldükdə, onun razılıq verməsi zəruridir. 7 yaşına çatmış uşaq övladlığa götürüldükdə, məhkəmələr tərəfindən onun fikri pedaqoji işçinin və ya psixoloqun iştirakı ilə öyrənilir və nəzərə alınır.

AR AM-in 125.3 maddəsində isə deyilir ki, övladlığa götürülən 10 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adı bu Məcəllənin 124.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər. Bununla yanaşı, qəyyumluq və himayə orqanı da, yalnız 10 yaşına çatmış uşağın razılığı ilə

qərar qəbul edə, habelə qərar qəbul edərkən 7 yaşına çatmış uşağın fikrini öyrənə və nəzərə ala bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsinin II bəndinə əsasən, dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir. Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır (AR Konst. 24-cü mad. I b.).

Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir (AR Konst. 25-ci mad. III b.). Bu müddəaya uyğun olaraq “Uşaq hüquqları haqqında” AR qanununun 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsində deyilir ki, bütün uşaqlar bərabər hüquqlara malikdirlər. Uşaqların, onların valideynlərinin və ya onları əvəz edən şəxslərin sosial və əmlak vəziyyətindən, sağlamlığından, irqi və milli mənsubiyyətindən, dilindən, təhsilindən, dinindən, siyasi baxışlarından, yaşayış yerindən asılı olmayaraq, uşaqlar ayrı-seçkiliyə məruz qala bilməzlər.

Uşaq doğulduğu andan sonra dərhal onun qeydiyyatı aparılır və doğulduğu andan **ad hüququna** malik olur. Dövlət müvafiq milli qanunvericilik əsasında bu hüququn həyata keçirilməsini təmin edir (“Uşaq hüquqları haqqında” Konv. 7-ci mad.).

Doğumun qeydiyyatı aparılan zamanı doğum haqqında aktın qeydində uşağın adı, atasının adı və soyadı haqqında məlumat yazılır.

Qanunvericiliyə əsasən rəsmi ad, vəhdət təşkil edən **üç hissədən** ibarətdir. AR MM-in 26.1-ci maddəsində müəyyən olunmuşdur ki, hər bir fiziki şəxsin addan, ata adından və soyaddan ibarət adı olmaq hüququ vardır. Fiziki şəxsin ad hüququnu, yəni ad, soyad seçmək hüququnu təbii ki, o, özü realizə edə bilmir. Ona görə də, bu hüququn realizə olunması valideynlərə həvalə edilmişdir.

Uşağa ad valideynlərin razılığı ilə verilir (AR AM-in 53.2-ci mad.). VVADQ orqanları valideynlərin razılığı olmadan uşağa ad verə bilməzlər. Yəni bu hüquq yalnız valideynlərə aid edilmişdir. La-

kin valideynlər də, öz növbəsində bu hüquqdan istifadə edib cəmiyyət üzvlərinin qəbul edə bilmədikləri adları uşaqlara verə bilməzlər.

Valideynlər arasında uşağın adına münasibətdə razılıq olmadıqda, yaranan fikir ayrılığı yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən AR NK-nın 12 may 2015-ci il tarixli 79 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydaları”nın müddəaları nəzərə alınmaqla həll olunur.

Yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları uşaq 18 yaşına çatana qədər onun adının dəyişdirilməsinə valideynlərin birgə xahişinə əsasən və uşağın mənafeyini nəzərə alaraq icazə verə bilər.

10 yaşına çatmış uşağın adı yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər.

Uşağa ata adı atasının adına, valideynlər öz aralarında nikahda olmadıqda isə uşağın atası kimi qeydə alınan şəxsin adına görə verilir (“Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydaları”nın 3.1-ci bəndi).

Atalıq müəyyən olunmadıqda uşağa ata adı anasının göstərişi üzrə uşağın atası kimi qeydə alınan şəxsin adına görə, soyad isə ananın soyadına görə verilir.

Uşağın soyadı, bir qayda olaraq, valideynlərin soyadı ilə müəyyən edilir. Uşağın valideynlərinin soyadları müxtəlif olduqda uşağa valideynlərin razılığı ilə atanın və ya ananın soyadı, razılıq olmadıqda isə, yaranan fikir ayrılığı yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən həll olunur.

Bəzi hallarda uşağın adının və soyadının dəyişdirilməsinə zərurət yaranır. Belə ki, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları uşaq 18 yaşına çatana qədər onun adının dəyişdirilməsinə, eləcə də soyadının digər valideynin soyadına dəyişdirilməsinə, valideynlərin birgə xahişinə əsasən və uşağın mənafeyini nəzərə alaraq icazə verə bilər (AR AM-in 54.1-ci mad.).

Hər iki valideynin soyadı dəyişdirildikdə, yetkinlik yaşına çatmayanların soyadı dəyişdirilir. Soyadı valideynlərdən biri dəyişdi-

rərsə, onun yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının soyadının dəyişdirilməsi məsələsi valideynlər arasında razılığa görə, razılıq olmadıqda isə yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayə orqanı tərəfindən həll edilir.

Valideynlər arasında nikahın pozulması uşaqların soyadlarının dəyişdirilməsinə səbəb olmur. Lakin uşaqla birlikdə yaşayan valideyn ona öz soyadını vermək istədikdə, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumlyq və himayə orqanları bu məsələni digər valideynin rəyini nəzərə almaqla və uşağın maraqlarından asılı olaraq həll edirlər.

AR AM-in 125-ci maddəsində övladlığa götürülən uşağın soyadının, adının və atasının adının dəyişdirilməsinə dair norma təsbit olunmuşdur.

Uşaqların əmlak hüquqları mahiyyət etibarını ilə valideynlərdən alimət ödənilməsi hüququ ilə bitir. Sağ ikən uşaqlar valideynlərinin, valideynlər də uşaqların əmlakına mülkiyyət hüququna malik deyillər. Birlikdə yaşayan valideynlər və uşaqlar qarşılıqlı razılıq əsasında bir-birinin əmlakından istifadə edə bilər və ya həmin əmlaka sahiblik edə bilərlər.

Valideynlər və uşaqlar mülkiyyət hüququ əsasında onlardan hər birinə məxsus əmlaka malik ola bilərlər. Valideynlərin və uşaqların birgə mülkiyyət hüququ yarandıqda əmlak üzərində sahiblik, sərəncam və ondan istifadə hüququ mülki qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Uşaq gəlirinə, vərəsəlik və ya hədiyyə şəklində əldə etdiyi əmlaka, habelə uşağın vəsaiti hesabına əldə edilmiş digər əmlaka mülkiyyət hüququna malikdir. Mülki qanunvericilik uşağın öz əmlakı üzərində müstəqil surətdə sərəncam hüququnu müəyyən edir (AR MM-in 29 və 30-cu mad.). Ər-arvadın ümumi əmlakı hesabına yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqların adına qoyulmuş əmanətlər həmin uşaqlara məxsus hesab edilir (AR AM-in 36.7-ci mad.).

Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların tələbatını ödəmək üçün əldə olunan şeylər (geyim, paltar, ayaqqabı, məktəbli və idman ləvazimatları, musiqi alətləri, uşaq kitabxanası və s.) bölünmür və əvəzi ödənilmədən uşaqları ilə birgə yaşayan valideynə verilir.

Ayrı-ayrı hallarda məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyini və (və ya) ərin (arvadın) diqqətəlayiq mənafeyini, o cümlədən ər-arvaddan biri üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etmədiyi və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etdiyi hallarda nəzərə alıb onların birgə mülkiyyətinin bölünməsi zamanı payları bərabər bölməyə bilər (AR AM-in 37.2-ci mad.).

Qəyyumluqda və ya himayədə olan fiziki şəxsin müstəqil surətdə sərəncam verməyə ixtiyarı çatdığı gəlirlər istisna olmaqla, onun gəlirləri, o cümlədən qəyyumluqda və ya himayədə olana onun əmlakının idarə edilməsindən çatası gəlirlər qəyyum və ya himayəçi tərəfindən yalnız və yalnız qəyyumluqda və ya himayədə olanın mənafeləri üçün, həm də yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının qabaqcadan icazəsi alınmaqla xərclənir. Bu orqanların qabaqcadan icazəsi olmadan qəyyum və ya himayəçi qəyyumluqda və ya himayədə olanın saxlanması üçün zəruri xərcləri qəyyumluqda və ya himayədə olana onun gəliri kimi çatası məbləğlər hesabına ödəyə bilər.

Yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının qabaqcadan icazəsini almadan qəyyum qəyyumluqda və ya himayədə olanın əmlakının özgəninkiləşdirilməsinə, o cümlədən dəyişdirilməsinə və ya bağışlanmasına, bu əmlakın icarəyə, əvəzsiz istifadəyə verilməsinə və ya girov qoyulmasına dair əqdləri, qəyyumluqda və ya himayədə olana mənsub hüquqlardan imtinaya, onun əmlakının bölüşdürülməsinə və ya bu əmlakdan payların ayrılmasına səbəb olan əqdləri, habelə qəyyumluqda və ya himayədə olanın əmlakının azalmasına səbəb olan hər hansı digər əqdləri bağlaya bilməz, himayəçi isə onların bağlanması razılıq verə bilməz (AR MM-in 36.2-ci mad.).

Qəyyumluqda və ya himayədə olanın daşınar və qiymətli daşınmaz əmlakının daimi idarə edilməsi zərurəti yarandıqda, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları özünün müəyyənləşdirdiyi idarəçi ilə həmin əmlakın etibarnamə ilə idarə edilməsinə dair müqavilə bağlayır. Bu halda qəyyum və ya himayəçi qəyyumluqda və ya himayədə olanın etibarnamə ilə

idarəetməyə verilməmiş əmlakı barəsində öz səlahiyyətlərini saxlayır.

Aliment, pensiyalar, müavinətlər şəklində uşağa ödənilən məbləğ valideynlərin (onları əvəz edən şəxslərin) sərəncamına daxil olur, onlar tərəfindən uşaqların saxlanması, tərbiyəsinə və təhsilinə xərclənir. Məhkəmə uşağa görə aliment ödəyən valideynin tələbi ilə alimentin 50 faizdən çox olmayan məbləğini yetkinlik yaşına çatmayan uşağın adına açılmış bank hesabına köçürmək barədə qərar çıxara bilər.

Ailədə uşağı saxlamaq valideynlərin borcudur. Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar öz valideynlərindən maddi yardım ala bilmədikdə, onlar buna zəruri vəsaitə malik yetkinlik yaşına çatmış bacı və qardaşlarından, həmçinin baba və nənələrindən məhkəmə qaydasında aliment almaq hüququna malikdirlər.

3. Valideynlik hüquq münasibətlərinin dəyişməsi və xitam olunması

Ümumi müddəalar. Uşağın doğulması ilə yaranan valideynlik hüquq münasibətləri uşaqların yaşının artması, valideynlərin və uşaqların sağlamlığı və həmçinin, ailənin həyat şəraiti ilə bağlı müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır.

Özgəninkiləşdirilməyən valideynlik hüquqları valideynlik hüquq münasibətlərinin subyektlərinə kömək edən digər şəxslər tərəfindən də həyata keçirilə bilər. Hər-hansı müəyyən bir müddət ərzində uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik müəyyənləşdirilə bilər. Belə ki, valideynlər öldükdə, valideyn hüquqlarından məhrum olduqda, valideynin hüquqları məhdudlaşdırıldıqda, valideynlər fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə, valideynlər xəstələndikdə, uzun müddət uşaqlarla birlikdə olmadıqda, valideynlər uşaqlarının tərbiyəsindən və ya onların hüquq və mənafelərinin müdafiəsindən yayındıqda, o cümlədən doğum evlərindən, sosial xidmət müəssisələrindən öz uşaqlarını götürməkdən imtina etdikdə, eləcə

də valideyn himayəsinin olmadığı digər hallarda uşaqların hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi, onların münasib yerləşdirmə formalarının seçilməsi yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayəçilik orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Göstərilən hallar təbii ki, valideynlik hüquq münasibətlərinin məzmununun dəyişməsinə, həmçinin valideynlərin özləri tərəfindən uşaqlara münasibətdə realizə olunan hüquq və vəzifələrin həcminə təsir göstərir. Məsələn, valideynlər uşaqlarının qanuni nümayəndəsi kimi onları məhkəmədə, habelə fiziki, hüquqi şəxslərlə əlaqədar hüquqlarını və maraqlarını buna səlahiyyət almadan müdafiə edə bilərlər. Lakin, valideynlərin və uşaqların maraqları arasında ziddiyyət yarandığı müəyyən olunarsa, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayəçilik orqanları uşaqların hüquq və mənafeəsinin müdafiəsi üçün nümayəndə təyin etməlidir.

Uşaqlar yetkinlik yaşına çatdıqda, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər nikah bağladıqda, eləcə də yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdikdə valideynlərin AR AM-in 12-ci fəslində göstərilən hüquq və vəzifələrinə xitam verilir.

Valideynlik hüquq münasibətləri iştirakçılarından (valideyn və ya uşaq) birinin ölümü valideynlik hüquq münasibətlərinin xitam olunmasına gətirib çıxarır. Qanunla müəyyən olunmuş qaydada uşağın övladlığa götürülməsi valideynlik hüquq münasibətlərinin xitamına səbəb olur.

Valideynlik hüquqlarından məhrum etmə. Ailə hüquq münasibətləri sahəsində tədqiqat işləri aparən bir çox alimlər valideyn hüquqlarından məhrum etməni, valideynlik hüquq münasibətlərinin xitamı kimi qiymətləndirirlər. Onlar bunun üçün AR AM-in 66-cı maddəsinə əsaslanırlar. Belə ki, 66.1-ci maddədə deyilir ki, valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş valideynlər uşağa münasibətdə həmin uşaqla qohumluq faktına əsaslanan bütün hüquqlarını, o cümlədən bu Məcəllənin 82-ci maddəsinə əsasən uşaqdan təminat almaq, habelə uşaqlar üçün təyin edilmiş dövlət müavinəti almaq və imtiyazlardan istifadə etmək hüququnu itirirlər. Valideynlər hər şey-

dən əvvəl uşaqların tərbiyəsi ilə əlaqədar bütün səlahiyyətlərdən – uşağın yaşayış yerini müəyyənləşdirməkdən, onun təhsil məsələlərini həll etməkdən, onunla ünsiyyət saxlamaqdan, onun mənafeyini qorumaq üçün nümayəndəsi olmaqdan və s. məhrum edilir.

Valideynlər öz uşaqları barəsində bərabər hüquq və vəzifələrə malikdirlər. Valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş valideynlər uşaqların saxlanması təmin etmək vəzifələrindən azad edilmirlər (AR AM-in 66.2-ci mad.). Valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş valideynlərin (onlardan birinin) uşaqları mənzilə xüsusi mülkiyyət hüququna və ya ondan istifadə hüququna, uşağın valideynlərlə və başqa qohumlarla qohumluq faktına əsaslanan əmlak hüquqlarına, o cümlədən vərəsəlik hüququna malikdir.

Valideynlik hüquqlarından məhrum olunma “**həmişəlik**” xarakterinə malik deyildir. Valideynlərin (onlardan birinin) həyat tərzi, əxlaqları, uşağın tərbiyəsinə münasibətləri dəyişdikdə, valideynlik hüquqları bərpa edilir (AR AM-in 67.1-ci mad.).

Beləliklə, valideynlik hüquqlarından məhrum etmə dedikdə, valideynlərin uşaqlara qarşı düzgün olmayan davranışlarına görə uşaqların mənafeyninin müdafiəsinə və valideynlərin yəni-dən tərbiyə olunmasına yönəldilmiş sanksiya başa düşülür.

Valideynlik hüquqlarından məhrum etmə valideynlik hüquq münasibətlərinin mühüm dərəcədə dəyişilməsinə səbəb olur. Lakin bu, bütövlükdə valideynlik hüquq münasibətlərinin xitamına gətirib çıxarmır.

Qanunvericiliyə əsasən valideynlər (onlardan biri) valideynlik hüquqlarından aşağıdakı hallarda məhrum edilə bilərlər:

- 1) öz valideynlik vəzifələrini yerinə yetirmədikdə;
- 2) alimenti qəsdən ödəmədikdə;
- 3) heç bir üzrlü səbəb olmadan uşağı doğum evindən və ya-xud hər hansı sosial xidmət müəssisələrindən götürməkdən imtina etdikdə;
- 4) valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etdikdə;
- 5) uşaqlara qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törət-dikdə;

- 6) xroniki alkoqol və narkomaniya xəstəsidirsə;
- 7) uşaqların və ya ərinin (arvadının) sağlamlığına və ya həyatına qarşı qəsdən edilmiş cinayət törətdikdə (AR AM-in 64-cü mad.).

Göstərilən hallardan birinin olması valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsinə əsasdır. Bəzi hallarda valideynlik hüquqları bir neçə əsasla da xitam oluna bilər. Valideynlər valideynlik hüquqlarından yalnız təqsirli davranışlarına görə (xroniki alkoqol və narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsindən başqa) məhrum edilə bilərlər. AR AM-in 64 və 68-ci maddələrinin tələblərindən irəli gələrək valideynlər ağır xəstəliklər (psixi pozğunluq və ya xroniki xəstəlik və s.) və digər üzrlü səbəblərə görə uşaqlar barəsində öz valideynlik vəzifələrini icra edə bilmirlərsə, valideynlik hüquqlarından məhrum oluna bilməzlər.

Valideynlik hüquqlardan məhrum etmə məhkəmə qaydasında həll edilir (AR AM-in 65.1-ci mad.). Məhkəmə valideynlik hüquqlarından məhrum etmə işlərinə valideynlərdən (onları əvəz edən şəxslərdən) birinin ərizəsinə, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin, habelə yetkinlik yaşına çatmayanların hüququnu müdafiə edən orqanın və ya müəssisələrin müraciətinə əsasən onların iştirakı ilə baxır.

Qeyd olunduğu kimi valideynlik hüquqlarından məhrum etmənin əsaslarından biri valideynlərin **öz valideynlik vəzifələrini yerinə yetirməmələridir**. Valideynlərin vəzifələrini yerinə yetirməməsi hərəkətsizlik formasında olur, bu zaman valideynlər qanuna əsasən etməli olduqları hərəkətləri etmirlər. Bu, valideynlərin uşağın mənəvi və fiziki tərbiyəsində, təhsilində iştirak etməməsində, onlara zəruri diqqət və qayğı göstərməməsində və s. ifadə oluna bilər.

Alimentin qəsdən ödənilməməsi dedikdə, valideynin alimenti qərəzli şəkildə ödəməkdən yayınması başa düşülür. Bu, bəzən aliment ödəyənin xəbərsiz iş yerinin və ya yaşayış yerinin dəyişilməsi ilə müşahidə olunur.

Həç bir üzrlü səbəb olmadan uşağı doğum evindən və yaxud hər hansı sosial xidmət müəssisələrindən götürməkdən

imtina edilməsi də validiyenlik hüquqlarından məhrum etmənin əsaslarından biridir. Yetkinlik yaşına çatmayan uşağın fiziki və psixi qüsurlarla sosial xidmət müəssisələrində (valideynlərin ərizəsi və ya razılığı ilə), həmçinin 15 yaşı tamam olmayan yetkinlik yaşına çatmayanın psixiatriya müəssisəsində yerləşdirilməsi validiyenlik hüquqlarından məhrum edilməsi üçün əsas sayılmır. Çünki belə uşaqların dövlət müəssisələrində saxlanılması və tam dövlət təminatında olması valideynlərin hüququdur.

Valideynlərin (onlardan birinin) **valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etməsi** dedikdə, bu hüquqların uşaqların mənafeələrinin ziddinə istifadə olunması (məsələn, uşaqların təhsil almasına maneələrin yaradılması, uşaqları dilənməyə, oğurluğa, spirtli və ya narkotik maddələrdən istifadəyə meylləndirmə və s.) başa düşülür.

Valideynlərin (onlardan birinin) **uşaqlara qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törətməsi** isə uşaqlar üzərində fiziki və ya psixi zorakılığın həyata keçirilməsində (uşağın döyülməsi, qorxudulması, hədələnməsi, toxunulmazlığına qəsd olunması və s.), habelə yolverilməz tərbiyə üsullarından istifadə edilməsində (uşaqla insan ləyaqətini alçaldan, kobud formada davranmada, uşağın təhqir olunmasında) özünü biruzə verə bilər. **Məişət zorakılığı** - yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşamaqlarından sui-istifadə etməklə, “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” AR Qanununun (4-cü maddə) şamil edildiyi şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki və ya mənəvi zərər vurmmasıdır.

Valideynlərin (onlardan birinin) **xroniki alkoqolik və narkoman olması** əsası ilə valideynlik hüquqlarından məhrum etməyə o halda yol verilir ki, bu xəstəliklər tibbi rəy ilə təsdiq edilsin. Eyni zamanda, valideynlik hüquqlarından məhrum etmə ilə bağlı işdə iştirak edən şəxslər valideyndə bu xəstəliklərin olması barədə mülki prosessual qanunvericiliyə müvafiq olaraq ekspertizanın keçirilməsi barədə vəsatət qaldıra bilərlər.

Uşaqların və ya ərinin (arvadının) sağlamlığına və ya həyatına qarşı qəsdən edilmiş cinayət törədilməsi əsasına görə valideynləri (onlardan birini) valideynlik hüquqlarından məhrum etmək

üçün bir sıra məsələlər həll olunmalıdır: **birincisi**, vurulmuş xəsarət, sağlamlığa təsadüfən vurulmuş zərər və s. ehtiyatsızlıq nəticəsində baş vermişsə, yəni cinayət ehtiyatsızlıq üzündən baş vermişdirsə, bu, valideynlik hüquqlarından məhrum etmək üçün əsas deyildir. Ona görə törədilmiş əməlin tövsif edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir; **ikincisi**, AR Konstitusiyasına əsasən, məhkəmənin hökmü olmadan kimsə cinayətdə təqsirli hesab oluna bilməz. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır; **üçüncüsü**, başqa şəxslərə qarşı törədilmiş cinayətlərə görə valideynlərin (onlardan birinin), əgər bu cinayət öz uşaqlarına və ərinə (arvadına) qarşı törədilməyibsə, valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsi üçün əsas sayıla bilməz.

Valideynlik hüquqlarından məhrumetmə son həddir. İstisna hallarda valideynlərin (onlardan birinin) təqsirli davranışlarını sübut edən zaman məhkəmə onların davranışlarının xarakterini, şəxsiyyətlərini və işin digər konkret hallarını nəzərə alaraq, valideynlik hüquqlarından məhrumetmə ilə bağlı iddiadan imtina və cavabdeh uşaqların tərbiyəsi ilə əlaqədar münasibətinin dəyişməsi barədə xəbərdarlıq edə bilər. Həmçinin, məhkəmə qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının üzərinə cavabdeh tərəfindən valideynlik vəzifələrinin icra edilməsinə nəzarət etmək vəzifəsini qoya bilər.

Məhkəmə o halda valideynlik hüquqlarından məhrumetmə haqqında işlərə baxır ki, iddia konkret olaraq valideynlərə (onlardan birinə) qarşı qaldırılmış olsun. Uşağı övladlığa götürənlərə, faktiki tərbiyə edənlərə qarşı valideynlik hüquqlarından məhrumetmə ilə bağlı iddia qaldırmaq olmaz.

Valideynlik hüquqlarından məhrumetmə işinə baxılarkən məhkəmə valideynin (onlardan birinin) hərəkətlərində cinayət əməli olduğunu aşkar edərsə, bu barədə prokurora məlumat verməyə borcludur.

Valideyn himayəsindən məhrumetmə barədə qətnamədə uşağın tərbiyə olunması üçün kimə, hansı orqana və ya tərbiyə ocağına (digər valideynə, qəyyumluq və himayə orqanına və ya qəyyuma,

himayəçiyə və s. verilməsi mütləq göstərilməlidir. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar ailə tərbiyəsinə (övladlığa, qəyyumluğa, himayəçiliyə və himayədar ailəyə), bu imkan olmadıqda isə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş sosial xidmət müəssisələrinə verilə bilər. Uşaqların həmin müəssisələrdə yerləşdirilməsi məsələsi məhkəmənin deyil, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının vəzifəsidir. Valideynlik hüquqlarından məhrum etmə haqqında qətnamə qanuni qüvvəyə mindikdən sonra üç gündən gec olmayaraq, məhkəmə bu qətnamədən çıxarışı VVADQ orqanlarına göndərməlidir.

Valideynlik hüquqlarından məhrum etmə işinə baxılarkən məhkəmə valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş valideynlərdən (onlardan birindən) uşağa aliment tutulması məsələsini də həll edir. Aliment valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş uşaq ki-min (qəyyumun, himayəçinin və ya digər valideynin) tərbiyəsinə verilirsə, onun da hesabına tutulur. Əgər uşaq valideynlik hüquqlarından məhrum etmə barədə məhkəmə qətnaməsi çıxarılsa, qədər uşaq müəssisələrində yerləşdirilmişdirsə, onda aliment həmin müəssisənin hesabına köçürülür.

Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması. Valideynlik hüquq münasibətlərindən məhrum etmə öz valideynlik vəzifələrini icra etməyən və ya lazımı qaydada icra etməyən valideynlərə tətbiq edilən sanksiyadır. Əgər valideynlik hüquqlarından məhrum etmək üçün kifayət qədər əsaslar yoxdursa, onda məhkəmə uşağın, bəzən də valideynin özünün mənafeyini nəzərə almaqla, **valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması** tədbirini tətbiq edə bilər.

Uşaqların valideynlərlə (onlardan biri ilə) qalması onlardan asılı olmayan hallarda (psixi pozğunluq və ya başqa xroniki xəstəliklər, ağır vəziyyət və s.) uşağın həyatı üçün təhlükə yaradırsa, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yol verilir.

Məhkəmə valideynlik hüquqlarından məhrum etmədən uşağın mənafeyini nəzərə almaqla, valideynlərdən (onlardan birindən) uşağın alınması barədə qətnamə qəbul edə bilər (AR AM-in 68.1-ci mad.). Valideynlər öz davranışını dəyişməzlərsə, valideynlik hüquq-

larının məhdudlaşdırılması barədə məhkəmə qətnaməsinin çıxarılmasından 6 ay keçdikdən sonra yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları uşaqların mənafeyini nəzərə alaraq valideynlik hüquqlarından məhrum etmə iddiası qaldırılmalıdır. Yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları valideynləri (onlardan birini) bu müddətdən də tez valideynlik hüquqlarından məhrum etmə barədə iddia qaldıra bilər.

Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması uşaqlara qarşı davranışlarının dəyişməsi üçün valideynlərə edilən xəbərdarlıqdır. Əgər valideyn özünün təqsiri üzündən davranışını müsbət istiqamətdə dəyişməzsə, onda o, valideynlik hüquqlarından məhrum edilə bilər.

Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması barədə iddianı uşağın yaxın qohumları, yetkinlik yaşına çatmayan uşaqları müdafiə edən orqanlar, məktəbəqədər, ümumtəhsil və başqa müəssisələr qaldıra bilərlər. Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə əlaqədar iddia qaldırmaq hüququ olan şəxslərin dairəsi, valideynlik hüquqlarından məhrum etmə barədə iddia qaldırmaq hüququ olan şəxslərlə müqayisədə daha genişdir.

Valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılan valideynin uşaqları mənzilə xüsusi mülkiyyət hüququnu və ya yaşayış sahəsindən istifadə, valideyn və digər qohumlarla faktiki qohumluğa əsaslanan əmlak hüquqlarını, o cümlədən vərəsəlik hüquqlarını özündə saxlayır. Demək olar ki, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının nəticələri ilə valideynlik hüquqlarından məhrum etmənin nəticələri bir-birinə uyğundur. Lakin burada əsas fərq ondan ibarətdir ki, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasında valideynlər uşaqlar barəsində hüquqlardan məhrum olurlar, yalnız müəyyən hüquqlar məhdudlaşdırılır. Valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış valideynlərdən uşaqlar alınır. Valideynlik hüquqları məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırılan valideynin uşaqlarla əlaqə saxlamasına icazə verilir, bir şərtlə ki, bu əlaqə uşaqlara zərərli təsir göstərməsin. Valideynlərlə uşaqların əlaqəsinə yerli icra hakimiyyətlərinin, uşaqların

qəyyumunun (himayəçisinin), himayədar valideynlərin və ya uşaqlar yerləşdiyi müəssisənin rəhbərliyinin razılığı ilə icazə verilir.

Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması – valideynlərin uşaqlarına qarşı davranışlarının dəyişməsinə hesablanmış müvəqqəti tədbirdir. Əgər valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına əsas olmuş hallar aradan qalxarsa, məhkəmə valideynlərin (onlardan birinin) verdiyi iddia üzrə uşağın onlara (onlardan birinə) qaytarılması və AR AM-in 62-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuş məhdudiyətlərin ləğv olunması haqqında qətnamə qəbul edə bilər.

Məhkəmə 10 yaşına çatmış uşağın öz valideyninə (valideynlərinə) qaytarılmasında onun fikrini aydınlaşdırmalıdır. Uşağın fikri əsas götürülə və ya götürülməyə də bilər. Belə ki, uşağın valideynə qaytarılması uşağın mənafeyi ilə ziddiyyət yaradarsa, məhkəmə iddianı rədd edə bilər.

Məhkəmə qaydasında valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması və bu hüquqlardan məhrum etmə, proses iştirakçılarının maraqlarını təmin edən prosessual tələblərə əməl edilməsi, kifayət qədər vaxt tələb edir. Belə halda, uşağın sağlamlığı və ya həyatı birbaşa təhlükədə olduqda, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları uşağı valideynlərdən (onlardan birindən) və ya onu qəyyumluğa (himayəyə) götürmüş şəxslərdən təcili olaraq almaq hüququna malikdir. Yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları bunu müvafiq akt əsasında həyata keçirirlər.

Uşağın valideynlərindən (onlardan birindən) və başqa şəxslərdən dərhal alınması heç kəsin qanunla qorunan hüquqlarını və maraqlarını pozmamalıdır. Məhz buna görə də uşağı götürən yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları dərhal prokurora məlumat verməyə, uşağı müvəqqəti yerləşdirməyə borcludur. Həmin orqan uşağın alınması barədə aktın çıxarılmasından sonra 7 gün ərzində məhkəməyə valideynləri valideynlik hüquqlarından məhrum etmə və ya bu hüquqların məhdudlaşdırılması barədə iddia ilə müraciət edə bilər.

Uşağın onun valideynlərdən (onlardan birindən) və başqa şəxslərdən alınması prosedurasının özü uşağın psixikasına mənfi tə-

sir göstərməməlidir. Uşağın alınması prosesində pedaqoqlardan, uşağın tərbiyəçilərindən başqa, uşağın verilməsi nəzərdə tutulan şəxs də iştirak etməlidir. Uşağın alınıb başqa bir şəxsə verilməsi ilə əlaqədar məhkəmə qətnaməsinin məcburi icrasında yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları, uşağı götürən şəxs, zəruri hallarda isə polis orqanı nümayəndəsinin iştirakı vacibdir.

Uşağın verilməsi haqqında məhkəmə qətnaməsinin uşağın mənafeyinə ziyan vurmada icra olunması mümkün olmadıqda, uşağın mənafeyinə ziyan vurmada uşaq, məhkəmənin qərarı ilə müvəqqəti olaraq sosial xidmət müəssisələrində yerləşdirilir.

MÖVZU 5.

VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQLARIN TƏRBİYƏ FORMALARI

- 1. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların tərbiyə formaları haqqında ümumi müddəalar*
- 2. Uşaqların övladlığa götürülməsi*
- 3. Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik*
- 4. Himayədar ailə*
- 5. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların digər tərbiyə formaları*

1. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların tərbiyə formaları haqqında ümumi müddəalar

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların aşkar olunması və yerləşdirilməsi. Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar “Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiya”da, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, “Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda və ailə qanunvericiliyində müəyyən edilmiş hüquqlara malikdirlər. Hər bir şəxsin hüquqi vəziyyətini təşkil edən əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları uşaqlara da məxsusdur. Şəxsin yaşından asılı olmayaraq hüquq qabiliyyətinin məzmununu təşkil edən bu əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquq və vəzifələrinin əsasları mülki qanunvericilikdə təsbit olunmuşdur. Həmin hüquq və vəzifələrin sayı qəti deyildir və ailə qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələr də uşaqların hüquq qabiliyyətinin məzmununa aiddir.

Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyinə müvafiq olaraq yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar müxtəlif əmlak və qeyri-əmlak hüquqları əldə edirlər: ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq

hüququ (AR AM-in 49-cu mad.), öz valideynləri və başqa qohumlarla ünsiyyətdə olmaq hüququ (AR AM-in 50-ci mad.), əmlak hüquqları (AR AM-in 55-ci mad.) və s. Bütün bu kimi hüquqları ümumiləşdirilmiş şəkildə **uşaqların himayəçiliyə olan hüququ** kimi xarakterizə etmək olar. “Uşaqların himayəçiliyə olan hüququ” termini ailə qanunvericiliyində öz əksini tapmasa da ondan ümumiləşdirilmiş formada bütün uşaqların hüquqlarının həyata keçirilməsi prosesində istifadə edirlər. Uşaqların himayəçiliyə olan hüququ valideynlərin belə himayəçiliyi həyata keçirmək vəzifələrinə uyğundur. Valideynlər tərəfindən uşaqlara himayəçilik vəzifələrinin lazımı qaydada icra olunması onların valideynlik hüquqlarının tam realizə edilməsinin əsas şərtidir.

Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar müxtəlif səbəblərə görə valideyn himayəsindən məhrum ola bilərlər. AR AM-in 114-cü maddəsi onlara valideynlərin ölümünü, valideynlik hüquqlarından məhrum olunmasını, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsini, onların xəstələnməsini, uzun müddət uşaqlarla birlikdə olmamasını, valideynlərin uşaqların tərbiyəsindən və ya onların hüquq və mənafelərinin müdafiəsindən yayınmasını, həmçinin doğum evlərindən, sosial xidmət müəssisələrindən öz uşaqlarını götürməkdən imtina etmələrini, eləcə də valideyn himayəsinin olmadığı digər halları aid etmişdir. Digər hallara bədbəxt hadisələri, təbii hadisələri, hərbi əmliyyatları və s. misal göstərmək olar.

Bu səbəblər **obyektiv** və **subyektiv** ola bilər. Obyektiv səbəblərə aiddir: valideynlərin ölümü, ağır xəstələnməsi, bədbəxt hadisə və s. Bəzi obyektiv səbəblər valideynlərin uşaqlara münasibətdə valideynlik hüquqlarından məhrum edilməyə əsas olan hüquqazidd hərəkətləri (cinayət əməlinə görə həbs olunmaya və azadlıqdan məhrum edilməyə, valideynlik vəzifələrinin yerinə yetirilməməsinə və s. görə) ilə şərtlənir.

Uşaqların valideynlik himayəsindən məhrum olmasının subyektiv səbəbləri bir qayda olaraq, valideynlərin uşaqlara qarşı münasibətdə təqsirli hüquqazidd davranışları ilə əlaqədardır. Belə dav-

ranışlar hüquqazidd hərəkətlərlə, bəzi hallarda isə hüquqazidd hərəkətsizliklə ifadə oluna bilər. Bu uşaqlara qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlərlə (döymə, psixi təzyiq altında saxlama və s.), uşağı evdə qidasız saxlamada, zəruri müalicə dərmanlarının, məktəb ləvazimatlarının, geyim əşyalarının alınmasında və s. əlaqədar ola bilər.

Müəyyən istisna hallarda uşağın himayəsiz qalması valideynlərin təqsirsiz davranışları ilə bağlı olur. Məsələn, qaçqın və ya məcburi köçkün statusuna malik olan, eləcə də, işsiz, əlil valideyn heç də həmişə uşağın hətta minimal tələbatını təmin edə bilmir. Lakin bu kimi hallar hüquq nəticələrinə onda gətirib çıxarır ki, uşaq bərədə heç bir qayğının göstərilməsi mümkün olmasın və onun sağlam inkişafına, həyatına və tərbiyəsinə təhlükəli vəziyyət yaranmış olsun. Digər hallarda isə belə uşaqlara zəruri köməkliyin təmin edilməsi məcburi olmayan hüquqi formalarda göstərilməlidir.

Valideyn himayəsindən məhrum olmağa səbəb olan həyati hallar hüquqi nəticələr yaradan, həmçinin ailə hüquq münasibətlərinin dəyişməsinə təsir göstərən hüquqi faktlardır. Hüquqi nəticələrdən biri onunla əlaqədardır ki, müəyyən hallarda valideynlər tərəfindən müvafiq vəzifələrin yerinə yetirilməsi və ya yerinə yetirilməməsi, hüquqların həyata keçirilməsi və keçirilməməsi problemlərinin həll olunması vəzifəsi qanunvericilikdə qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının üzərinə qoyulmuşdur.

“Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın 20-ci maddəsinin 1-ci bəndində deyilir ki, öz ailə mühitindən müvəqqəti və ya daimi məhrum olan və ya özünün ən yaxşı mənafeyi üçün belə mühitdə qala bilməyən uşaq dövlət tərəfindən xüsusi müdafiə edilmək və kömək almaq hüququna malikdir. Azərbaycan Respublikasında valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlarla AR AM-in 114-cü maddəsində nəzərdə tutulan qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının funksiyalarını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 iyun 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Yerli icra hakimiyyətləri haqqında Əsasnamə”nin 4.6.15-ci bəndinə əsasən yerli icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirirlər. Qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının fəaliyyəti ailə və mülki qanunvericiliklə yanaşı Azərbay-

can SSR Nazirlər Sovetinin 5 oktyabr 1970-ci il tarixli, 386 nömrəli qərarı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan SSR Qəyyumluq və Himayəçilik Orqanları haqqında Əsasnamə” ilə tənzimlənilir.

Valideyn himayəsinin itirilməsi faktını qəyyumluq və himayəçilik orqanları müəyyənləşdirir. Əgər valideyn himayəsinin itirilməsinin dəqiq tarixini müəyyən etmək mümkün olmazsa, qəyyumluq və himayəçilik orqanları uşaq barədə yaşayış yeri üzrə alınan məlumatı yoxlayır və uşağa valideyn himayəsinin olub-olmamasının nəticələri əsasında onun həyat şəraiti barədə müəyinə aktı tərtib edir. Valideynlər valideynlik hüquqlarından məhrum edildikdə, valideynlər fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə, onlar azadlıqdan məhrum edildikdə və s. hallarda valideyn himayəsinin itirilməsi vaxtı məhkəmənin müvafiq qətnaməsinin (hökümünün) qanuni qüvvəyə minmə vaxtı ilə müəyyənləşdirilir.

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların aşkar olunması sahəsindəki qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının vəzifələri yalnız onlara daxil olan məlumatları yoxlamaqdan ibarət deyildir. Onlar özlərinin aidiyyətində olan ərazilərdə uşaq və müalicə müəssisələrini, məktəbləri, valideynlərdən və ya uşaq müəssisələrindən qaçan uşaqların getdikləri ehtimal edilən yerləri müəyinə etməli, alınmış məlumat əsasında yaşayış sahələrinin zirzəmisini və çardağını və digər yerləri yoxlamalıdırlar.

AR AM-in 114.5-ci maddəsinə əsasən, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqları aşkar etmək səlahiyyəti yalnız yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayəçilik orqanlarına verilmişdir. Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq digər qurumların belə bir fəaliyyətlə məşğul olmalarına qanunla yol verilmir. Bu məhdudiyət yetkinlik yaşına çatmayanların maraqlarının müdafiəsi üsullarının lazımi formada tətbiqinə təminat verir və atılmış uşaqlardan tamah və cinayət törətmək məqsədilə istifadə edilməsinin qarşısını alır.

Qanunla digər qurumların üzərinə valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqları aşkar etmək vəzifəsi qoyulmasa da, AR AM-in 115.1-ci maddəsinin tələbinə əsasən belə uşaqlar haqqında

məlumatlara malik doğum evləri, məktəbəqədər, ümumtəhsil, müalicə və digər müəssisələrin vəzifəli şəxsləri və başqa vətəndaşlar bu məlumatları yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayəçilik orqanlarına verməyə borcludurlar.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar haqqında məlumat toplanılması onların qeydiyyatı üçün zəruridir. Belə uşaqların dövlət qeydiyyatı qaydası “Valideyn himayəsindən məhrum olan və övladlığa götürülən uşaqların uçot Qaydaları, uşaqları övladlığa götürməyi arzu edən şəxslərin uçot Qaydası və Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların övladlığa götürülməsini arzu edən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin uçot Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 20 sentyabr 2000-ci il tarixli, 172 nömrəli qərarına uyğun tənzimlənir. Bu Qaydalar valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların ailə tərbiyəsinə (övladlığa, qəyyumluğa, himayəyə və ya himayədar ailəyə), bu imkanlar olmadıqda isə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrinə verilməsi məqsədi ilə uçotunun, övladlığa götürülən uşaqların saxlanması, tərbiyəsi və təhsili şəraitinə nəzarəti həyata keçirmək məqsədi ilə övladlığa götürülən uşaqların uçotunun, habelə uşaqları övladlığa götürməyi arzu edən şəxslərin və Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların övladlığa götürülməsini arzu edən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin uçotunun aparılması qaydalarını müəyyən edir.

Qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının vəzifəsi valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların aşkar olunması və onların ilkin uçotunun aparılması ilə bitmir. AR AM-in 114.2-ci maddəsinə əsasən, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar aşkar edildikdən sonra yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları valideyn himayəsindən məhrum olmağın konkret hallarını nəzərə almaqla 1 (bir) ay müddətində həmin uşaqların bu Məcəllənin 116.1-ci maddəsinə uyğun olaraq **yerləşdirilməsini** (övladlığa vermə istisna olmaqla) təmin edir.

Nəzəri ədəbiyyatda valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların yerləşdirilməsinin **iki forması** göstərilmişdir: **müvəqqəti** və **daimi**.

Müvəqqəti yerləşdirmə uşağın dərhal daimi yerləşdirilməsi mümkün olmadıqda və ya buna zərurət yaranmadıqda, məsələn, valideynlər müvəqqəti başqa yerdə olduqda həyata keçirilir. Valideynlərin müəyyən vaxtda başqa yerdə olması ilə əlaqədar uşaqların yerləşdirilməsinin təmin olunması məsələsinin həlli qanunda nəzərdə tutulmamışdır. Bu məsələ hər bir halda yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən uşaqların müvəqqəti yerləşdirilməsinin zəruriliyi qiymətləndirilməklə, fərdi qaydada həll olunur. Uşaqların daimi yerləşdirilməsi isə onların valideynləri olmadıqda və ya valideynlərin gəlib çıxma ehtimalı az olduqda tətbiq edilir.

Yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları uşağın müvəqqəti yerləşdirilməsini **iki üsuldən biri ilə** həyata keçirir:

1. Uşaq müvəqqəti olaraq onun verilməsini arzu edən və ona qayğı göstərmək iqtidarında olan qohumlarına verilir. Bu üsulla yerləşdirmə həmişə təqdirəlayiq hesab olunur və öz valideynləri tərəfindən uşağa vurulan mənəvi sarsıntıının təsirini azaldır;

2. Əgər uşağın qohumlara verilməsi mümkün olmazsa, o, müvəqqəti olaraq uşaq evlərinə köçürülür.

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların ailəyə və ya uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrinə yerləşdirilməsinə qədər himayəçi vəzifəsinin yerinə yetirilməsi müvəqqəti olaraq yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarına həvalə edilir (AR AM-in 116.4-cü mad).

Uşaqlar həmişəlik və ya uzun müddətli valideyn himayəsindən məhrum olduqda onların **daimi yerləşdirilməsi** zərurətə çevrilir. Bu şəraiti yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları müəyyənləşdirməli və AR AM-in 116.1-ci maddəsində təsbit edilən valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların daimi yerləşdirmə formalarından birini seçməlidir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə uşaqların daimi yerləşdirilməsi formalarına aşağıdakılar aiddir:

- 1) övladlığa götürmə;
- 2) qəyyumluğa və himayəçiliyə vermə;
- 3) himayədar ailəyə vermə;
- 4) uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrinə vermə.

Uşaqların daimi yerləşdirilməsinin bu və ya digər formasını tətbiq etmək üçün müxtəlif hüquqi əsaslar tələb olunur. Məsələn, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının qərarı əsasında uşaq qəyyumluğa, himayəyə, uşaq müəssisələrinə, müqavilə əsasında himayədar ailəyə verilə, məhkəmə qətnaməsi əsasında isə övladlığa götürülə bilər. Uşağın daimi yerləşdirilməsi formalarından yalnız övladlığa götürmənin VVADQ orqanlarında qeydə alınması tələb olunur. Digər formalar üçün qanunvericilikdə belə tələb yoxdur.

Vətəndaşlar uşaq üzərində hər hansı bir formada himayəni (qəyyumluq, himayəçilik, övladlığa götürmə, himayədar ailə) könüllü şəkildə qəbul edirlər. Lakin, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları, sosial xidmət müəssisələri üçün bu, qanunla müəyyən olunmuş bir vəzifədir.

Vətəndaşlar, həmçinin sosial xidmət müəssisələri valideyn himayəsindən məhrum olunmuş uşaqlar üzərində himayəçiliyi bir qayda olaraq əvəzsiz həyata keçirirlər. Onlar yalnız dövlət tərəfindən müəyyən olunmuş məbləğdə müavinətlə təmin olunurlar. Belə ki, AR AM-in 141.6-cı maddəsində deyilir ki, uşağa qəyyumluq (himayəçilik) vəzifəsi təmənnəsiz yerinə yetirilməlidir. Hər ay uşağın qəyyumuna (himayəçisinə) onun saxlanması üçün dövlət tərəfindən təyin edilmiş maddi vəsait verilir. “Sosial müavinətlər haqqında” AR qanununun 4.0.1.9-cü maddəsinə əsasən, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərinə) müavinət təyin olunur. Hazırda “Sosial müavinətlərin məbləğinin artırılması haqqında” 29 avqust 2013-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidenti Fərmanının 1.1.9-u bəndinə uyğun olaraq, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsin-

dən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərinə) ödənilən müavinətin məbləği 100 manat müəyyən edilmişdir.

Uşağın ailəyə tərbiyə edilmək üçün verilməsi barədə müqavilədə isə himayədar valideynlərin əməyinə görə haqqın ödənilməsi barədə müddəa AR AM-in 143.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur.

Uşaqlar üzərində himayəçiliyi üzərinə götürmüş vətəndaşlar və müəssisələrin hüquq və vəzifələri ailə qanunvericiliyində tam şəkildə təsbit olunmamışdır. Ehtimal olunur ki, onların hüquq və vəzifələrinin həcmi uşaqlar üzərində himayəçilik funksiyalarının həyata keçirilməsi, onların hüquq və maraqlarının qorunması üçün kifayət edən həddə olmalıdır. Hüquqdan sui-istifadə hallarına yol verilmir. Məsələn, qəyyumların və himayəçilərin himayədə olan uşağın əmlakı barədə əqd bağlamaq hüquqları məhduddur.

Yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən uşağın daimi yerləşdirilməsi zamanı onun etnik mənşəyi, müəyyən dinə mənsubiyyəti, ana dili, yaşı, sağlamlıq vəziyyəti, xarakteri, davranış xüsusiyyətləri, təhsil və tərbiyəsi üçün daha əlverişli imkanlar nəzərə alınmalıdır. Bir qayda olaraq valideyn himayəsindən məhrum olan uşağın daimi yerləşdirilməsi forması seçilərkən onun özünün də arzusu nəzərə alınır. Əgər uşaq 10 yaşına çatmışsa, onun razılığı olmadan daimi yerləşdirilmə forması (övladlığa götürmə, tərbiyə edilmək üçün himayədar ailəyə vermə və s.) seçilə bilməz. Uşağın daimi yerləşdirilməsinin hər bir forması, əlbəttə ki, qəyyumlyq və himayəçilik orqanının təşəbbüsü ilə başqası dəyişdirilə bilər. Lakin uşağın daimi yerləşdirilməsi zamanı onun tərbiyələndirilməsi şəraitini təmin edə biləcək doğma ailələrə (övladlığa götürməyə, himayədar ailəyə və s.) verilməsi daha üstün tutulur.

2. Uşaqların övladlığa götürülməsi

Övladlığa götürmənin anlayışı. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların daimi yerləşdirilməsi formaları arasında

övladlığa götürmə xüsusi yer tutur. “Övladlığa götürmə” sözü həm “oğulluğa götürmə”, həm də “qızlığa götürmə” anlayışını əhatə edir. Övladlığa götürmə – yetim və atılmış uşaqların yerləşdirilməsinin ən münasib formasıdır. Belə ki, ümumi qaydaya görə övladlığa götürmə nəticəsində uşağın tərbiyələndirilməsi və doğma ailəyə daha da yaxın olması şəraiti ilə təmin olunur.

Övladlığa götürmə – özgə uşaqların qanunla müəyyən olunmuş qaydada ailəyə qəbul edilməsidir. Övladlığa götürülənlər və onların övladları övladlığa götürənlərə və onların qohumlarına münasibətdə, eləcə də övladlığa götürənlər və onların qohumları övladlığa götürülənlərə (onların övladlarına) münasibətdə öz şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələrinə görə mənşəcə qohumlara bərabər tutulurlar.

Övladlığa götürmə yalnız müvafiq tələblər əsasında hüquqi qüvvə kəsb edə bilər. Hüquqi akt kimi övladlığa götürmənin şərtlərinə aşağıdakılardır:

- 1) ailə qanunvericiliyi ilə müəyyən olunan şərtlər;
- 2) övladlığa götürmə qaydalarına əməl edilməsi şərtləri.

Övladlığa götürmə qaydaları – səlahiyyətli şəxslərin və orqanların hüquqi hərəkətlərinin məcmusudur. Onlara aiddir:

- 1) gələcək övladlığa götürənlərlə yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının hərəkətləri;
- 2) övladlığa götürmənin müəyyənləşdirilməsi barədə məhkəmənin qətnaməsi;
- 3) vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı qaydalarına uyğun övladlığa götürmənin qeyd edilməsi.

Övladlığa götürmənin şərtləri. AR AM övladlığa götürmənin şərtlərini ciddi formada tənzimləyir. Bu onunla bağlıdır ki, tələb olunan şərtləri pozmaqla icra olunan övladlığa götürmə aktı övladlığa götürülənin, onun qan qohumlarının, övladlığa götürənlərin, onun yaxın qohumlarının, arvadının (ərinin) və digər şəxslərin hüquq və qanuni maraqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilər.

Övladlığa götürmə yalnız qanunla müəyyən olunmuş şəxslərin - övladlığa götürənlərin özlərinin, uşağın valideynlərinin və ya onları

əvəz edən şəxslərin, nikahda olan ərin (arvadin) və nəhayət, uşaq 10 yaşına çatmışsa, onun özünün razılığı ilə həyata keçirilə bilər.

Övladlığa götürənin razılığı dedikdə, o nəinki övladlığa götürmə təşəbbüsünü, həmçinin tələb olunan bütün hüquqi aktların icrasında da iştirak etməyi (məsələn, məhkəmə iclasında iştirak etmək, zəruri sənədləri toplamaq və təqdim etmək və s.) özündə əks etdirir. Lakin məhkəmə qətnaməsi çıxarılan qədər övladlığa götürən övladlığa götürmə barədə razılığını geri götürə bilər. Razılığın geri götürülməsi müxtəlif formalarda (şifahi və ya yazılı), heç bir əsas və motivdən asılı olmayaraq icra oluna bilər. Əgər hətta gələcək övladlığa götürən övladlığa götürməkdən imtinanın hər hansı motivi barədə yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarına məlumat vermiş olsa da, həmin orqanın verilən məlumatı yoxlamaq və həqiqəti əks etdirdiyini müəyyən etməyə hüququ yoxdur.

Uşağın valideynlərinin razılığı – əgər belə razılığın alınmasının mümkünliyünü istisna edən hal yoxdursa, uşağın övladlığa götürülməsinin əsas şərtidir. Uşağın valideynlərinin razılığı, əgər o həqiqətən də qanunla müəyyən olunmuş qaydada verilmiş və bütün tələbləri əhatə edərsə, bu fakt uşağın özünün və valideynlərin hüquq və qanuni maraqlarının əsas təminatı kimi çıxış edir. AR AM-in 122.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, uşaqların övladlığa götürülməsinə valideynlərin yazılı razılığı notariat qaydasında təsdiq olunmalıdır. Razılıq, həmçinin məhkəmədə övladlığa götürmə zamanı şifahi olaraq verilə bilər.

Qanun hər iki valideynin razılığının zəruriliyini nəzərdə tutur. Hətta valideynlər faktiki olaraq ayrı yaşasalar da, onlardan biri digərinin adından övladlığa götürməyə razılıq vermək hüququna malik deyildirlər.

Valideynlərin övladlığa götürmək barədə razılığı uşaq doğulduqdan sonra verilə bilər. Razılıq müəyyən şərt altında verilə bilər. Öz məzmununa görə valideynlərin razılığı iki üsuldən biri ilə ifadə oluna bilər:

1) övladlığa götürən şəxsin adı, soyadı, atasının adı göstərilməklə;

2) övladlığa götürən şəxsin adı, soyadı, atasının adı göstərilmədən.

AR AM-in 123.1-ci maddəsində göstərilən hallarda hər iki valideynin və ya onlardan birin razılığı olmadan da övladlığa götürülməyə yol verilir. Həmin hallara aiddir:

1) valideynlər valideynlik hüquqlarından məhrum edilmişlərsə və bundan 1 il müddət keçmişsə;

2) valideynlər qanunla müəyyən olunmuş qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab olunduqda;

3) valideynlər xəbərsiz itkin düşmüş hesab edildikdə.

Valideynlər 6 aydan artıq müddətdə uşaqla birlikdə yaşamırlarsa, qəyyumluq və himayə orqanlarının xəbərdarlığına baxmayaaraq onun tərbiyəsində və ya saxlanılmasında iştirak etməkdən boyun qaçırırlarsa, uşağa valideynlik diqqəti və qayğısı göstərmirlərsə, övladlığa götürmə onların razılığı olmadan da icra edilə bilər (AR AM-in 123.2-ci mad.).

Valideynləri əvəz edən şəxslərin razılığı o halda övladlığa götürmənin şərti sayılır ki, belə əvəz etmə qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslarla həyata keçirilmiş olsun (AR AM-in 124-cü mad.). Həmin şəxslərə aiddir:

1) qəyyumlar və himayəçilər;

2) himayədar ailələr;

3) uşaqların yerləşdiyi müəssisələrin rəhbərləri.

Əgər himayədar ailədə, uşaq müəssisələrində yerləşdirilmiş uşağın valideynləri varsa, AR AM-in 123-cü maddəsində göstərilmiş hallar istisna olunmaqla, övladlığa götürməyə mütləq onların razılığı alınmalıdır. Eyni zamanda, məhkəmə uşağın mənafeyini nəzərə alaraq valideynləri əvəz edən şəxslərin razılığı olmadan da onun övladlığa götürülməsi barədə qətnamə qəbul edə bilər. Əlbəttə ki, ilk növbədə məhkəmə göstərilən şəxslərin nə üçün uşağın övladlığa verilməsinə razılıqlarının olmamasını aydınlaşdırmalıdır. Əgər belə halda uşağın mənafeyi naminə yox, başqa məqsədlər məsələ,

qəyyumun maraqları naminə onun övladlığa götürülməsinə razılıq verilmirsə, onda məhkəmə övladlığa götürmə barədə qətnamə çıxarıla bilər.

10 yaşına çatmış **uşağın razılığı** övladlığa götürmənin ən əsas şərtlərindən biridir. Uşağın övladlığa götürülməyə razılığının hansı formada olması qanunla müəyyən edilməmişdir. Əgər belə razılıq məhkəmə iclasına qədər verilsə, onda yazılı formada ifadə olunmalıdır. Əgər razılıq məhkəmə iclasında verilsə, bu şifahi formada olur və məhkəmə iclasının protokolunda qeyd edilir. Uşağın razılığı konkret şəxs tərəfindən övladlığa götürülmək istəyində ifadə olunmalıdır. O, ümumi şəkildə, yəni konkret şəxs göstərilmədən övladlığa götürülmək arzusunu bildirə bilməz. AR AM-in 124.6-cı maddəsinə əsasən, övladlığa götürmə haqqında ərizə verilənə qədər uşaq övladlığa götürmək istəyinin ailəsində yaşamışsa və onu öz valideyni hesab edirsə, övladlığa götürmə övladlığa götürülən uşağın razılığı olmadan da aparıla bilər.

Ailə qanunvericiliyi övladlığa götürmənin şərtlərini müəyyən etdiyi kimi, övladlığa götürmənin qadağan olunması şərtlərini də müəyyənləşdirir. Yetkinlik yaşına çatmış şəxs övladlığa götürülə bilməz. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən yaşlı insanların övladlığa götürülməsi mümkün deyildir. Həmçinin, AR MM-in 28.4 və 28.6-cı maddələrinə müvafiq olaraq 18 yaşa çatanaqədər yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tam mülki fəaliyyət qabiliyyəti əldə edərsə, övladlığa götürülə bilməz. Bundan başqa, qardaş və bacıların müxtəlif şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsinə yol verilmir. İstisna hal kimi qardaş və bacılar yalnız onların mənafeyi cavab verən hallar olduqda, ayrılıqda müxtəlif şəxslər tərəfindən övladlığa götürülə bilərlər.

Qanunvericiyə əsasən aşağıdakı şəxslər övladlığa götürən ola bilməzlər:

- 1) məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən şəxslər;
- 2) məhkəmə tərəfindən valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslər;

3) qanunla üzərinə qoyulan vəzifəni yerinə yetirmədiyinə görə qəyyum və ya himayəçi vəzifələrindən kənarlaşdırılmış şəxslər;

4) əvvəllər məhkəmə tərəfindən təqsirkar bilinərək bu hüququ ləğv edilmiş şəxslər;

5) səhhətinə görə valideyn vəzifələrini həyata keçirə bilməyən şəxslər;

6) məhkumluğun götürülməsi və ödənilməsi nəzərə alınmadan, sülh və insanlıq, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyət əleyhinə, həyat və sağlamlıq, şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti, şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə, yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə qəsdən törədilən ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslər və bu cinayətləri törətdiyinə görə barəsində cinayət təqibinə bəraətverici əsaslar olmadan xitam verilmiş şəxslər;

7) barəsində cinayət təqibi üzrə icraat aparılan şəxslər, cinayət təqibi müddətində;

8) ailədə adambaşına düşən orta aylıq gəliri ailə üzvlərinin hər biri üçün (övladlığa götürüləcək uşaq da nəzərə alınmaqla) ölkə üzrə müəyyən olunmuş yaşayış minimumunun məbləğindən (Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşaqları övladlığa götürmək istəyən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün yaşadıkları ölkə üzrə orta aylıq əməkhaqqının 2 (iki) misindən) az olan şəxslər (ögey ata (ögey ana) və yaxın qohumlar (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) istisna olmaqla).

Yuxarıda göstərilən 6 və 7-ci bəndlərdəki tələblər, həmçinin siyahısı AR NK tərəfindən təsdiq olunmuş övladlığa götürməyə imkan verməyən xəstəliklərə dair qeyd olunan tələblər eyni zamanda uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxslə (şəxslərlə) birgə yaşayan (ümumi ev təsərrüfatına malik) şəxslərə münasibətdə də tətbiq edilir.

Uşağın sağlamlığı üçün təhlükə törədə biləcək, həmçinin onun qayğısına qalmağa və tərbiyələndirilməsinə imkan verməyən xəstə-

liklərin daşıyıcısı olan şəxslərin də övladlığa götürən kimi çıxış etməsi qanunvericiliklə qadağan olunmuşdur. Həmin xəstəliklər nəinki övladlığa götürməyi, həmçinin qəyyumluğu və himayəçiliyi də məhdudlaşdırır. Bununla əlaqədar “Övladlığa götürməyə, qəyyumluğa və himayəyə imkan verməyən xəstəliklərin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 avqust 2000-ci il tarixli, 141 nömrəli qərarı ilə aşağıdakı xəstəlik növləri müəyyən edilmişdir:

- 1) vərəm (aktiv və xroniki) - lokalizasiyasından asılı olmaya-raq, I, II və V qrup dispanser qeydiyyatında olan xəstələr;
- 2) daxili orqanların, sinir sisteminin, dayaq-hərəkət aparatının xəstəlikləri - dekompensasiya mərhələsində olan xəstələr;
- 3) bədxassəli onkoloji xəstəliklər - lokalizasiyadan asılı olmaya-raq;
- 4) narkomanlıq, toksikomanlıq, xroniki alkoqolizm;
- 5) infeksiya xəstəlikləri - dispanser qeydiyyatından çıxarılan qədər olan xəstələr;
- 6) ruhi xəstəliklər - müəyyənləşdirilmiş qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən xəstələr;
- 7) əmək qabiliyyətini itirməklə I və II qrup əlilliyə gətirib çıxaran bütün travmalar və xəstəliklər.

Aralarında nikah olmayan şəxslərin birlikdə eyni uşağı övladlığa götürmələri qadağandır (AR AM-in 120.3-cü mad.). Qanunvericinin bu göstərişi onunla əlaqədardır ki, əgər məsələ başqa formada həll olunsa, onda bu, faktiki ər-arvadın və uşağın hər biri ilə yaxın qohumlar arasında qarşılıqlı münasibətlərdə qeyri-müəyyənliyin yaranmasına və həmçinin yanakı şəkildə faktiki nikah münasibətlərinin tanınmasına gətirib çıxara bilər. Eyni zamanda, tənha kişilərin və qadınların uşaq övladlığa götürmələri qadağan olunmamışdır. Ona görə də faktiki ər-arvaddan birinin uşaq övladlığa götürməsinə heç nə mane ola bilməz.

Nikahda olmayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər (yaxın qohumları olan uşağın övladlığa götürülməsi istisna olmaqla) tərəfindən uşaqların övladlığa götürülməsinə yol verilmir.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşağı övladlığa götürmək istəyən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin mülkiyyətində, orada yaşayan hər bir şəxs nəzərə alınmaqla yerləşdiyi ölkənin müvafiq qanunvericiliyinə əsasən minimum normadan az olmayan yaşayış sahəsi olmalıdır.

Övladlığa götürməni qadağan edən hallardan biri də nikahda olmayan övladlığa götürənlə övladlığa götürülən uşaq arasında müəyyən yaş həddinin və fərqi olmasıdır. Ögey ata (ögey ana), habelə yaxın qohumlar (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) istisna olmaqla, övladlığa götürmək istəyən nikahda olan şəxslərdən biri (ər-arvad) üçün aşağı yaş həddi 25, nikahda olmayanlar üçün 30 yaşdır (AR AM-in 121.1-ci mad.). Ögey ata (ögey ana), habelə yaxın qohumlar (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) istisna olmaqla, övladlığa götürmək istəyən nikahda olmayan şəxs (şəxslərlə) övladlığa götürülən uşağın yaş fərqi 18-dən az olmamalıdır (AR AM-in 121.2-ci mad.).

Uşağın övladlığa verilməsi zamanı göstərilənlər nəzərə alınmaqla, nikahda olan şəxslərə (azı 3 il (yaşı 35-dən yuxarı olan ər-arvad üçün 1 (bir) il) müddətində nikahda olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına və azı 5 (beş) il müddətində nikahda olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə), habelə yuxarı yaş həddi 55-dək olan şəxslərə üstünlük verilir.

Məhkəmə tərəfindən üzrlü hesab edilən hallarda, müəyyən edilən yaş həddi və yaş fərqi azaldıla bilər.

Belə üzrlü səbəblərə övladlığa götürənlə övladlığa götürülənin uzun müddət bir ailədə yaşamasını, övladlığa götürülənin özünün razılığını və s. misal göstərmək olar.

Övladlığa götürənin yaşlı (qoca) şəxs və ya övladlığa götürülənlə qohumluq münasibətində olması, həmçinin övladlığa götürülən uşaqların özlərinin sağlamlıq vəziyyəti övladlığa götürməyə

mane ola bilməz. Övladlığa götürən övladlığa götürmək istədiyi uşağın sağlamlıq vəziyyəti, onun əqli və fiziki inkişafı barədə məlumatlar əldə etmək və bunun üçün zəruri tibbi müayinələrinin aparılması hüququna malikdir. Övladlığa götürmə məsələlərində “vətəndaşlıq” statusuna görə qadağan olunan hallar yoxdur. Lakin, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürüldükdə, övladlığa götürmə prosedurası Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə müqayisədə, əlavə tələblər əsasında aparılmalıdır.

Uşaqların övladlığa götürmə qaydaları. Bu qaydalar AR AM-in 118-ci maddəsinə uyğun tənzimlənilir. Övladlığa götürmə üç mərhələdə həyata keçirilir:

- övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) uçota alınması;
- övladlığa götürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi;

- övladlığa götürmə barədə məhkəmə qərarının qəbul edilməsi.

Övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) uçota alınması AR AM-in 119-cu maddəsinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Övladlığa götürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğu Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən 1 (bir) ildən çox olmayan müddətdə aşağıdakı qaydada müəyyən edilir:

- övladlığa götürmək istəyən şəxslə (şəxslərlə) müsahibə aparılması;

- övladlığa götürmək istəyən şəxslərin təlimlərə cəlb edilməsi;

- övladlığa götürmək istəyən şəxsə uyğun uşağın, övladlığa götürülən uşağa uyğun valideynin seçilməsi;

- övladlığa götürülən uşaqla övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) uşağın yerləşdiyi müəssisədə görüşünün təşkili;

- övladlığa götürülən uşağın sınaq müddətində uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) evində yerləşdirilməsi.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən

övladlığa götürülməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi övladlığa götürmənin məqsədləri, övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslərin) həyat şəraiti, ailə tərkibi, ailə üzvlərinin övladlığa götürməyə münasibətini öyrənmək məqsədilə elektron informasiya sistemində uçota alınma ardıcılığına uyğun olaraq seçilmiş övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslərlə) müsahibə keçirir, habelə AR AM-in 118.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydaya uyğun olaraq həmin şəxsin (şəxslərin) maddi-məişət şəraitinin müayinəsini aparır.

Öz ölkələrində övladlığa götürmə ilə bağlı təlim keçmiş əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər istisna olmaqla, müsahibədən keçmiş övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən övladlığa götürmə ilə bağlı 30 (otuz) gündən çox olmayan müddətdə təlimlərə cəlb edilir. Öz ölkəsində övladlığa götürmə ilə bağlı təlim keçməsi barədə təsdiqedicə sənəd (sertifikat) təqdim edən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər təlimlərə cəlb edilmirlər.

Təlimin nəticələri AR AM-in 118.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qayda ilə müəyyən edilən meyarlara əsasən Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən qiymətləndirilir.

Təlimin nəticələri müsbət qiymətləndirildikdə, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslərin) və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın istək və mənafeyini nəzərə almaqla, övladlığa götürülən uşağa uyğun valideyn və övladlığa götürmək istəyən şəxsə (şəxslərə) uyğun uşaq seçir və uşağın yerləşdiyi müəssisədə sosial işçinin iştirakı ilə onların görüşünü (görüşlərini) təşkil edir.

AR AM-in 118.8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş görüşün (görüşlərin) nəticəsinə dair sosial işçinin hesabatı nəzərə alınmaqla,

Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi uşağın övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) ailəsində sınaq müddəti ilə yerləşdirilib-yerləşdirilməməsi barədə qərar qəbul edir. Uşaq övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) ailəsində Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) arasında bağlanmış müqavilə əsasında yerləşdirilir.

Uşaq Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaşayan övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin), o cümlədən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ailəsində sınaq müddətində həmin şəxslərin Azərbaycan Respublikasında mülkiyyətində yaşayış sahəsi olduğu hallarda həmin yaşayış sahəsində, əks halda Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinə uyğun olaraq olduqları yer üzrə qeydiyyatdan alındıqdan sonra həmin yerlərdə yerləşdirilir.

Sosial işçi uşağın övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) ailəsində sınaq müddətində yerləşdirilməsinin monitorinqini aparır. Monitorinqin nəticəsi mənfəi olduqda uşaq sosial xidmət müəssisəsinə qaytarılır Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən AR AM-in 118.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydaya uyğun olaraq reabilitasiya tədbirləri görülür.

Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi uşağın övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) ailəsində sınaq müddətində yerləşdirilməsinin nəticələrinə əsasən övladlığa götürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğu barədə rəy verir.

Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi uşağın övladlığa götürülməsi ilə bağlı rəyi müsbət olduqda, uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) həmin rəylə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinə uyğun olaraq ərizə ilə məhkəməyə müraciət edir. Məhkəmənin müvafiq qərarı qəbul ediləndək, habelə məhkəmə tərəfindən uşağın övladlığa verilməsi barədə müsbət qərar qəbul

edildikdə, AR AM-in 118.9-cu maddəsi ilə müəyyən edilmiş sınaq müddəti həmin qərarın qanuni qüvvəyə mindiyi gündək uzadılır. Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin uşağın övladlığa verilməsi ilə bağlı rəyi mənfi olduqda və ya məhkəmə uşağın övladlığa verilməsindən imtina olunması barədə qərar qəbul etdikdə uşaq yerləşdiyi müəssisəyə qaytarılır və Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən AR AM-in 118.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydaya uyğun olaraq reabilitasiya tədbirləri görülür.

Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi övladlığa götürmənin övladlığa götürülən uşağın mənafeyinə uyğunluğu haqqında rəyi mənfi olduqda, uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) AR AM-in 118.3-cü (AR AM-in 118.3.1-ci maddəsi istisna olmaqla) maddəsi ilə müəyyən edilmiş prosedurları təkrar keçməlidirlər.

Uşaq yaxın qohumlar (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) tərəfindən övladlığa götürüldükdə, AR AM-in 118.1.1-ci və 118.3.1-ci maddələrinin tələbləri həmin şəxslərə də şamil edilir.

Uşaq ögey ata, ögey ana tərəfindən övladlığa götürüldükdə (hər iki valideynin vəfat etdiyi hallar istisna olmaqla) AR AM-in 118.3-cü maddəsinin tələbləri onlara şamil olunmur.

Övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) və övladlığa götürülən uşaqların hüquq və vəzifələri məhkəmənin uşağın övladlığa götürülməsinin müəyyən olunması barədə qətnaməsinin qanuni qüvvəyə mindiyi gündən yaranır.

Məhkəmə uşağın övladlığa götürülməsi barədə qətnamənin qüvvəyə mindiyi gündən 3 (üç) gün müddətində bu qətnamədən çıxarışı Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinə göndərməyə borcludur.

Uşağın övladlığa götürülməsi vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı üçün müəyyən olunmuş qaydada qeydiyyata alınır.

Övladlığa götürmə barədə qərar məhkəmə tərəfindən uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin), Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaq əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürüldüyü zaman isə övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslərin) və ya onların müraciəti əsasında akkreditə edilmiş orqanın ərizəsi əsasında qəbul edilir.

Ögey ata (ögey ana) tərəfindən övladlığa götürülmə zamanı məhkəmə prosesində Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin iştirakı tələb olunmur.

Ər-arvaddan biri əcnəbi olan nikahda olan şəxs (yaxın qohumlar (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) istisna olmaqla) tərəfindən övladlığa götürmə əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürməyə bərabər tutulur.

Övladlığa götürən konkret uşağın (məsələn, yaxın qohumun) övladlığa götürülməsinə müstəqil təşəbbüs göstərən və ya yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən övladlığa götürmək arzusu olan xüsusi seçilmiş şəxslər ola bilərlər. Belə şəxslərin qeydiyyatı “Valideyn himayəsindən məhrum olan və övladlığa götürülən uşaqların uçot Qaydaları, uşaqları övladlığa götürməyi arzu edən şəxslərin uçot Qaydası və Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların övladlığa götürülməsini arzu edən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin uçot Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında AR NK-nın 20 sentyabr 2000-ci il tarixli, 172 nömrəli qərarına uyğun həyata keçirilir. Uşaqları övladlığa götürməyi arzu edən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının uçotu onların yaşadığı yerin qəyyumluq və himayə orqanı tərəfindən aparılır.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların övladlığa götürülməsini arzu edən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin uçotu Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən aparılır.

Uşaqları övladlığa götürməyi arzu edən şəxs (şəxslər) uçota götürülmə üçün ərizə ilə birlikdə aşağıdakılar barədə məlumatları və sənədləri təqdim etməlidirlər:

- 1) şəxsiyyətini təsdiq edən sənədin surəti;
- 2) qısa tərcümeyi-hal;
- 3) övladlığa götürməyə imkan verməyən xəstəliyinin olması barədə tibbi arayış;
- 4) ümumi səhhəti barədə tibbi arayış;
- 5) yaşayış sahəsi barədə məlumat (yaşayış sahəsinə mülkiyyət hüququnu təsdiqləyən sənəd və s.);
- 6) ailə vəziyyəti barədə məlumatlar (nikah haqqında şəhadətnamənin surəti, nikahın pozulması haqqında şəhadətnamənin surəti);
- 7) iş yeri (vəzifəsi), əmək haqqı və başqa gəlirləri haqqında məlumat;
- 8) övladlığa götürmək istədiyi uşağın xüsusi əlamətləri (yaşı, cinsi, gözlərinin rəngi və s.).

Uşaqları övladlığa götürməyi arzu edən şəxsin (şəxslərin) uçota götürülmək üçün yuxarıda göstərilənlər barədə təqdim etdikləri məlumatlar bir il müddətində etibarlıdır.

Qəyyumluq və himayə orqanı, Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi övladlığa götürmənin uşağın mənafeyinə uyğun olmasını öyrənmək məqsədi ilə uşaqları övladlığa götürməyi arzu edən şəxsdən (şəxslərdən) digər sənədləri və məlumatları tələb edə bilərlər.

Qəyyumluq və himayə orqanı, Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi uşaqları övladlığa götürməyi arzu edən şəxsin (şəxslərin) adını uşaqları övladlığa götürməyi arzu edən şəxslərin uçot kitabına (əlavə olunur) salmaqla uçota götürür.

Validəyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşaqların və övladlığa götürmək istəyən şəxslərin uçotu ilə əlaqədar qanunverici orqan AR AM-in 119-cu maddəsini 03 dekabr 2019-cu il tarixli qanunla yeni redaksiyada vermişdir:

“Maddə 119. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşaqların və övladlığa götürmək istəyən şəxslərin uçotu

119.1. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşaqların və övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) vahid informasiya bazasını yaratmaq məqsədilə elektron informasiya sistemində “e-sosial” internet portalı üzərindən dövlət orqanlarının (qurumlarının) apardığı elektron informasiya ehtiyatlarından (məlumat bazaları, məlumat-axtarış sistemləri, reyestrlər və digər informasiya resursları) istifadə etməklə onların vahid uçotunu bu maddənin tələbləri nəzərə alınmaqla elektron formada aparır.

119.2. Bu Məcəllənin 119.1-ci maddəsində göstərilən vahid informasiya bazasında aşağıdakı məlumatlar əks olunmalıdır:

119.2.1. valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşaq və övladlığa götürmək istəyən şəxs barədə fərdi məlumatlar;

119.2.2. valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşağın və övladlığa götürmək istəyən şəxsin sağlamlıq vəziyyəti barədə məlumatlar;

119.2.3. valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşağın aşkar olunma şəraitinə dair məlumatlar, valideynləri (olduqda), valideyn himayəsindən məhrum edilmə səbəbləri barədə məlumatlar;

119.2.4. əvvəllər övladlığa götürülüb-götürülməməsi barədə məlumatlar;

119.2.5. övladlığa götürmək istəyən şəxsin təhsili (peşəsi), iş yeri, vəzifəsi barədə məlumatlar;

119.2.6. övladlığa götürmək istəyən şəxsin məhkumluğu barədə məlumatlar;

119.2.7. övladlığa götürmək istəyən şəxsin yaşayış şəraiti, gəlirləri və öhdəlikləri barədə məlumatlar;

119.2.8. övladlığa götürmək istəyən şəxsin əvvəllər övladlığa götürən şəxs olub-olmamasına dair məlumatlar.

119.3. Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşağı övladlığa götürmək istəyən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər bu Məcəllənin 119.2.1-119.2.2-ci və 119.2.5-119.2.8-ci maddələrində qeyd olunan məlumatları bilavasitə və yaxud akkreditə edilmiş orqan vasitəsilə kağız və ya elektron daşıyıcılarda müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim etdikdən sonra uçota alınirlar.

119.4. Yaxın qohumlar (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) tərəfindən övladlığa götürmə zamanı bu Məcəllənin 119.1-ci maddəsində göstərilən vahid informasiya bazasında övladlığa götürən şəxslərə dair yalnız onların məhkumluğu və sağlamlıq vəziyyəti haqqında məlumatlar əks olunur.

119.5. Bu Məcəllənin 119.2-ci maddəsində göstərilən məlumatlar müvafiq icra hakimiyyəti orqanının elektron informasiya sisteminə inteqrasiya olunan dövlət orqanlarının (qurumlarının) apardığı elektron informasiya ehtiyatlarından (məlumat bazaları, məlumat-axtarış sistemləri, reyestrlər və digər informasiya resursları) istifadə etməklə əldə edilir və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həmin məlumatların mütəmadi yenilənməsi təmin edilir. Bu mümkün olmadıqda həmin məlumatlar “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 30.5-ci maddəsinə uyğun olaraq əldə edilir.

119.6. Bu Məcəllənin 119.2.1-119.2.2-ci maddələrində və 119.2.5-119.2.8-ci maddələrində göstərilən məlumatlar övladlığa götürmək istəyən şəxs tərəfindən təqdim edildiyi halda həmin məlumatlar 6 (altı) ay müddətində etibarlıdır.

119.7. Uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) bu Məcəllənin 119.2.1-119.2.2-ci və 119.2.5-119.2.8-ci maddələrində məlumatların düzgünlüyünə görə məsuliyyət daşıyırlar. Bilə-bilə təhrif olunmuş və ya düzgün olmayan məlumat təqdim etmiş övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən 1 (bir) il müddətində övladlığa götürmənin bu

Məcəllənin 118.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan mərhələsindən kənarlaşdırılırlar.

119.8. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı övladlığa götürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi mərhələsində bu Məcəllənin 119.2-ci maddəsində göstərilən məlumatların monitorinqini aparmaq hüququna malikdir”.

119.9. Bu Məcəllənin 119.1-ci maddəsində göstərilən vahid informasiya bazasında uçota alınmış valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşaqlar aşağıdakı hallarda uçotdan çıxarılırlar:

119.9.1. vəfat etdikdə;

119.9.2. 18 yaşına çatdıqda;

119.9.3. “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaq hesab olunmadıqda.

119.10. Uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) aşağıdakı hallarda müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən uçotdan çıxarılır:

119.10.1. vəfat etdikdə;

119.10.2. bu Məcəllənin 118.3.1-ci maddəsinə uyğun olaraq müsahibədən övladlığa götürmənin məqsədlərinin uşağın mənafeyinə uyğun olmadığı səbəbindən keçmədikdə;

119.10.3. bu Məcəllənin 120.1.6-cı maddəsində göstərilən cinayət əməllərinin törədilməsinə görə məsuliyyətə cəlb edildikdə;

119.10.4. bu Məcəllənin 120.2-ci maddəsi ilə müəyyən edilən xəstəliklərdən birinə tutulduqda;

119.10.5. barəsində cinayət təqibi üzrə icraat aparılan şəxslər, cinayət təqibi müddətində.

119.11. Bu Məcəllənin 119.9.2-ci maddəsinə əsasən uçotdan çıxarılan şəxslər, bu Məcəllənin 119.1-ci maddəsinə uyğun olaraq 1 (bir) ildən sonra təkrar uçota alınirlar.”

(Bu normanın 119.1, 119.3, 119.5 (hər iki halda), 119.7, 119.8, 119.10, 119-1.1-ci (hər iki halda) maddələrində nəzərdə

tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı” dedikdə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi nəzərdə tutulur).

Nümayəndələr vasitəsilə övladlığa götürmək yol verilməzdir. Bu müddəa övladlığa götürmə işlərində bir mənalı şəkildə nümayəndələrin iştirakını istisna etmir. Belə ki, “Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 29 oktyabr 2009 -cu il tarixli, 01/2009 nömrəli Qərarının 8-ci bəndində deyilir ki, ərizəçinin məhkəmədə onu təmsil etmək üçün lazımı qaydada səlahiyyətləndirilmiş nümayəndəyə malik olması, uşağı övladlığa götürmək arzusunda olan şəxsi məhkəmə iclasında iştirak etmək vəzifəsindən azad etmir. Ərizəçilərin nümayəndələri isə ərizəçilərlə birlikdə prosesdə iştirak edə bilərlər.

Bununla yanaşı, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların aşkar olunması və yerləşdirilməsi üzrə vəzifələrin icra olunması nümayəndəlik fəaliyyəti kimi qəbul edilməməlidir.

AR AM inzibati qaydada övladlığa götürməni dəyişmişdir. Bir çox ölkələrdə olduğu kimi hazırda övladlığa götürmə yalnız məhkəmənin qətnaməsi ilə realizə olunur.

Övladlığa götürmə barədə ərizənin qəbulu zamanı məhkəmə ərizələrin forma və məzmununun həm həmin kateqoriyadan olan işlər üçün AR MPM-in 346-cı maddəsində, həm də iddia ərizələrinə münasibətdə AR MPM-in 149-cu maddəsində nəzərdə tutulan tələblərə cavab verib-verməməsini yoxlamalıdır. Övladlığa götürmə barədə ərizəyə AR MPM-in 150 və 347.1-ci maddələrində nəzərdə tutulan sənədlər əlavə edilməlidir.

Məhkəmələr ərizəyə əlavə olunmuş sənədlərin etibarlılığına, yəni səlahiyyətli orqanlar və vəzifəli şəxslər tərəfindən verilməsi, qüvvədə olma müddətinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Yaşayış yerindən istifadə etmək hüququnu təsdiq edən sənəd uşağı övladlığa götürmək arzusunda olan şəxsin sadəcə hər hansı

dövlət və ya ictimai mənzil fonduna məxsus mənzildə qeydiyyatda olması barədə məlumatı deyil, həmçinin mənzilin icarədarının kim olması, ərizəçinin mənzilə münasibətdə statusu, mənzilin sahəsi, orada qeydiyyatda olan və faktiki yaşayanlar barədə məlumatları da əhatə etməlidir.

Övladlığa götürmə barədə iş məhkəmədə baxılana qədər yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşağın əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi halı istisna olmaqla, uşağı övladlığa götürməyi arzu edən şəxsin övladlığa götürmək imkanı və bunun övladlığa götürülən uşağın mənafeyinə uyğunluğu haqqında rəy tərtib etməli və məhkəməyə təqdim etməlidir. Rəyə aşağıdakı sənədlər əlavə olunmalıdır:

1) övladlığa götürülən uşağın yaşayış yeri (olduğu yer) üzrə və ya övladlığa götürənlərin (götürənin) yaşayış yeri üzrə yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının tərtib etdiyi övladlığa götürənlərin (götürənin) həyat şəraitinin müayinə aktı;

2) övladlığa götürülən uşağın səhhətinin vəziyyəti, fiziki və əqli inkişafı haqqında tibbi rəy;

3) övladlığa götürülən uşağın doğum haqqında şəhadətnaməsi;

4) on yaşına çatmış övladlığa götürülən uşağın övladlığa götürülməsinə, eləcə də onun adının, soyadının və atasının adının mümkün dəyişikliklərinə və övladlığa götürənlərin (götürənin) onun valideynləri kimi yazılmasına razılığı (qanuna əsasən belə razılıq tələb olunmayan hallar istisna olmaqla);

5) qanunda valideynlərinin razılığı olmadan uşağın övladlığa götürülməsinə yol verilən hallardan başqa, uşağın valideynlərinin onun övladlığa götürülməsinə notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı;

6) uşağın qəyyumunun (himayəçisinin), ögey valideynlərinin və ya valideynlərinin himayəsindən məhrum olmuş uşağın qaldığı müəssisə rəhbərinin onun övladlığa götürülməsinə razılığı;

7) uşaq onun qohumları olmayan, Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında daimi yaşayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən övladlığa götürüldükdə, övladlığa götürülənin mərkəzləşdirilmiş qeydiyyatda olmasını, habelə vətəndaşlığından və yaşayış yerindən asılı olmayaraq, uşağın öz qohumları tərəfindən övladlığa götürülməsinin qeyri-mümkünlüyünü təsdiq edən sənəd.

Zəruri hallarda məhkəmə digər məlumatları da tələb edə bilər. Bu məlumatlara misal olaraq, uşağın valideyn himayəsindən məhrum olduğu, ilkin, mərkəzləşdirilmiş, ümumi uçota götürüldüyü tarixlər, əvvəllər övladlığa götürülməyə təqdim olunub-olunmaması, əgər təqdim olunubsa ondan imtinanın səbəbləri, müraciəti akkreditə olunmuş orqan etmişsə, onun nə vaxt akkreditasiyadan keçməsi, akkreditasiya müddəti, həmin orqan tərəfindən əvvəllər yerinə yetirilmiş övladlığa götürülmə ilə bağlı mərkəzi orqana övladlığa götürülmüş uşaq barədə vaxtlı-vaxtında hesabatların verilib-verilməməsi barədə olan məlumatları göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşaq əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürüldükdə yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları məhkəməyə uşağın Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ailəsinə tərbiyəyə verilməsinin və ya yaşayış yeri və vətəndaşlığından asılı olmayaraq qohumları tərəfindən övladlığa götürülməsinin mümkünsüzlüyünü təsdiq edən sənədləri, uşağın övladlığa götürülməsi üçün qeydiyyatda götürülməsi barədə sənədləri, həmçinin uşağın Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan ailələrə tərbiyəyə və ya qohumlarına övladlığa verilməsi barədə təşəbbüsləri və cəhdlərini təsdiq edən sənədləri təqdim etməlidirlər. Həmin sənədlər valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların 6 ay müddətdən artıq ümumi uçota götürüldüyünü təsdiq etməlidir.

AR MPM-in 345-ci maddəsinə əsasən, uşağın övladlığa götürülməsi barədə ərizə uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxslər (şəxs)

tərəfindən övladlığa götürülən uşağın yaşadığı (olduğu) yer üzrə məhkəməyə verilir.

“Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarının 1-ci bəndində deyilir ki, uşağın övladlığa götürülməsi barədə ərizələrin məhkəmə aidiyyəti məsələsini həll edərkən məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, on dörd yaşınadək yetkinlik yaşına çatmayanların və ya qəyyumluq altında olan uşaqların övladlığa götürülməsi barədə ərizələr onların valideynlərinin və ya qəyyumlarının yaşayış yeri üzrə məhkəmələrə, on dörd yaşından on səkkiz yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların övladlığa götürülməsi barədə ərizələr onların faktiki yaşadıkları yer üzrə məhkəmələrə, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi barədə ərizələr onların müvəqqəti olduqları (valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisələr, yataqxanalar, uşaq evləri) rayonun məhkəmələrinə verilməlidir. Uşağı övladlığa götürmək istəyən ər-arvad birlikdə ərizə ilə müraciət etməlidirlər. Övladlığa götürmə barədə ərizəyə aşağıdakılar əlavə olunmalıdır:

1) uşaq nikahda olmayan şəxs tərəfindən övladlığa götürüldükdə - övladlığa götürənin doğum haqqında şəhadətnaməsinin surəti;

2) uşaq nikahda olan şəxslər (şəxs) tərəfindən övladlığa götürüldükdə - övladlığa götürənlərin (götürənin) nikah haqqında şəhadətnaməsinin surəti;

3) uşaq ər-arvaddan biri tərəfindən övladlığa götürüldükdə - digərinin razılığı və ya ər-arvadın ailə münasibətlərinə xitam verməklə 1 ildən artıq müddətdə birgə yaşamadıqlarını təsdiq edən sənəd. Müvafiq sənədi ərizəyə əlavə etmək mümkün olmadıqda ərizədə həmin faktları təsdiq edən sübutlar göstərilməlidir;

4) övladlığa götürənlərin (götürənin) səhhətinin vəziyyəti barədə tibbi rəy;

5) övladlığa götürənlərin (götürənin) tutduğu vəzifə və əmək haqqı barədə iş yerindən arayış və ya gəlirlər haqqında digər sənəd;

6) yaşayış yerindən istifadə etmək hüququnu və ya yaşayış yerinə mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənəd.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşağın əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi haqqında ərizəyə yuxarıda göstərilən sənədlər, Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin orqanının razılığı, habelə övladlığa götürənlərin vətəndaşları olduqları dövlətin (uşaq vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürüldükdə həmin şəxslərin daimi yaşayış yeri olan dövlətin) səlahiyyətli orqanının onların həyat şəraiti və övladlığa götürmək imkanları barədə rəyi, müvafiq dövlətin səlahiyyətli orqanının övladlığa götürülən uşağın onun ərazisinə gəlməsinə və orada yaşamasına icazəsi əlavə olunur. Əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs olan uşağın Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən övladlığa götürülməsi haqqında ərizəyə yuxarıda göstərilən sənədlər, habelə uşağın qanuni nümayəndəsinin və vətəndaşı olduğu (daimi yaşadığı) dövlətin səlahiyyətli orqanının razılığı və göstərilən dövlətin qanunvericiliyinə və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqaviləyə əsasən tələb olunduqda, uşağın övladlığa götürülməyə razılığı əlavə olunur. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, övladlığa götürən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sənədləri müəyyən edilmiş qaydada leqallaşdırılmalıdır. Leqallaşdırıldıqdan sonra onlar Azərbaycan dilinə tərcümə edilməli və tərcümə notariat qaydasında təsdiq edilməlidir.

Övladlığa götürmə barədə ərizəyə qapalı məhkəmə iclasında, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin iştirakı ilə mülki prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş xüsusi icraat qaydasında baxılır (AR MPM-in 345-351-ci mad.).

Ögey ata (ögey ana) tərəfindən övladlığa götürülmə zamanı məhkəmə prosesində bu orqanın iştirakı tələb olunmur. Zəruri

hallarda digər maraqlı şəxslərin və on yaşına çatmış uşağın özünün iştirakı ilə də işə baxıla bilər. On yaşına çatmış uşaq sağlamlıq vəziyyətinə görə məhkəmə iclasına gələ bilmirsə (məsələn, uşaq anadangəlmə əlildirsə və hərəkət etməkdə məhduddursa), məhkəmə uşağın maraqlarını nəzərə alaraq övladlığa götürülməsi ilə əlaqədar uşağın rəyini olduğu yerdə öyrənə bilər.

Hakim işin məhkəmə baxışına hazırlanması mərhələsində qəbul etdiyi qərardadda, məhkəmə iclasının protokolunda, məhkəmə qətnaməsində işə qapalı məhkəmə iclasında baxılmasını göstərməlidir. Övladlığa götürmənin qanunla qorunan sirrinin mühafizəsi məqsədilə övladlığa götürmə barədə işlər üzrə məhkəmə qətnaməsi qapalı iclasda elan olunmalıdır.

Övladlığa götürmə gizli saxlanılır və bu sirr qanunla mühafizə olunur. Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi uşağı övladlığa götürən şəxslərə 4-6 yaşında olan övladlığa götürülən uşağa psixoloqun və Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin nümayəndəsinin iştirakı ilə onun övladlığa götürüldüyü barədə məlumat verməsini tövsiyə etmək hüququna malikdir.

Övladlığa götürülmüş uşaq 10 yaşına çatdıqda onun arzusu ilə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi onun övladlığa götürülməsi ilə bağlı məlumatları ona təqdim edir.

Göstərilən hallar övladlığa götürmə sirrinin pozulması hesab olunmur.

Övladlığa götürülmüş uşaq 10 yaşına çatdıqda onun arzusu ilə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən onun övladlığa götürülməsi ilə bağlı məlumatların ona təqdim olunması halı istisna olmaqla, övladlığa götürənlərin, onlar öldükdə isə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin razılığı olmadan övladlığa götürmə haqqında hər hansı məlumat vermək, habelə vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyat kitablarından bu barədə çıxarışlar vermək qadağan edilir.

Övladlığa götürənin razılığı olmadan övladlığa götürmə sirrini yaymış şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb olunurlar.

Övladlığa götürmənin sirrini qorumaq məqsədilə işdə iştirak edən şəxslər övladlığa götürmə barədə məhkəmə prosesində onlara məlum olan informasiyanın gizli saxlanması, həmçinin övladlığa götürənin iradəsinə zidd olaraq övladlığa götürmə sirrini yaymağa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma barədə xəbərdar edilməlidirlər.

Övladlığa götürmə sirrini yayma dedikdə, bu faktın övladlığa götürənin iradəsi ziddinə hər hansı bir formada (yazılı, şifahi, anonim) digər şəxslərə və ya övladlığa götürülənin özünə bildirilməsi başa düşülür. Bu hərəkət uşağın övladlığa götürülməsi barədə real məlumatların hər hansı bir şəxsə (qohumlara, tanışlara, övladlığa götürülənin özünə, kənar şəxslərə) bildirilməsi (açıqlanması, məlumat verilməsi, danışılması, sənədlərin nümayiş etdirilməsi və s.) formasında ola bilər.

Övladlığa götürmə faktının başqa şəxsə qeyri-müəyyən formada, yəni həm övladlığa götürülənin, həm də övladlığa götürənlərin adı, soyadı, atasının adı, yaşı və digər məlumatlar göstərilmədən bildirilməsi övladlığa götürmənin sirrinin yayılması kimi qiymətləndirilə bilməz.

AR CM-in 175-ci maddəsinə əsasən övladlığa götürənin iradəsi ziddinə olaraq övladlığa götürmə faktını xidməti və ya peşə sirri kimi qorumağa borclu olan şəxs və ya digər şəxs tərəfindən tamah, qısa və ya sair alçaq niyyətlə yaymağa görə təqsirkar şəxslər yüz manatdan beş yüz manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz iyirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə bir ilədək müddətə islah işləri və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzası ilə məsuliyyət daşıyırlar. Bu normada “övladlığa götürmə faktını xidməti və ya peşə sirri kimi saxlamağa borclu olan şəxs və ya digər şəxs” dedikdə, hakim, VVADQ orqanlarının, qəy-

yumluq və himayə orqanlarının, sosial xidmət müəssisələrinin işçiləri, uşağın valideynləri və onların qohumları, övladlığa götürənlərin qohumları və s. ola bilərlər.

AR AM-in 125-ci maddəsinə uyğun olaraq məhkəmə övladlığa götürənin xahişi ilə övladlığa götürülən uşağa yeni ad və övladlığa götürənin soyadını verməyə borcludur. Övladlığa götürən kişidirsə, uşağa ata adı onun adı ilə, övladlığa götürən qadındırsa, uşaq barəsində uşağın atasının hüquq və vəzifələrinin saxlandığı hallardan başqa, ata adı qadının göstərişi ilə verilir. Nikahda olmayan şəxs uşağı övladlığa götürdükdə, uşağın soyadı, adı və anasının (atasının) adı doğum haqqında qeydiyyat kitabında həmin şəxsin göstərişi ilə yazılır. Əgər övladlığa götürmə ər-arvad tərəfindən birgə həyata keçirilsə və ər-arvadın soyadları müxtəlif olduqda, onların razılığı ilə övladlığa götürülən uşağa ər-in və ya arvadın soyadı verilir.

Övladlığa götürülən 10 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adı AR AM-in 124.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər. Övladlığa götürülən 7 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adının dəyişdirilməsi barədə fikri öyrənilir.

Övladlığa götürmənin sirrini saxlamaq məqsədilə məhkəmə övladlığa götürənlərin xahişi ilə onların övladlığa götürülənlərin valideynləri kimi doğumun qeydi kitablarına yazılmasını qəf edə bilər. Lakin əgər uşaq həttə 10 yaşına çatmasa da, öz doğma valideynlərinin kim olduğunu bilirsə, məhkəmə övladlığa götürənlərin bu cür xahişini yerinə yetirməməli və uşağın maraqları naminə onun valideynləri barədə məlumatları saxlamalıdır. Məhkəmə oxşar xahişin yerinə yetirilməsindən əxlaq qaydaları əsasında da imtina edə bilər. Məsələn, əgər övladlığa götürülən uşağın anası övladlığa götürənin qızı kimi qeydə alınıbsa, övladlığa götürülən uşağın babası ata qismində qeydiyyatata alına bilməz. Uşağın övladlığa götürmək istəyənin ailəsində yaşadığı və onu öz valideyni hesab etdiyi hallar istisna olmaqla, övladlığa götürülən 10 yaşına çatmış uşaq barəsində bu cür qeydin yazılması üçün onun razılığı lazımdır.

Övladlığa götürmənin gizli saxlanması üçün övladlığa götürənlərin xahişi ilə övladlığa götürülənin doğulduğu yer, eləcə də onun doğum tarixi dəyişdirilə bilər. Belə dəyişdirməyə yalnız övladlığa götürmə sirlərinin qorunmasının təmin olunduğunun mümkünlüyü hallarında yol verilir. Məsələn, əgər övladlığa götürənlər başqa şəhərdə yaşayırlarsa, övladlığa götürəndən sonra onlar digər daimi yaşayış yerinə köçürlərsə, uşağın doğulduğu yerin dəyişdirilməsi məqsədmüvafiq hesab edilə bilər. 10 yaşından yuxarı övladlığa götürülmüş uşağın doğulduğu yerin dəyişdirilməsinə yalnız onun razılığı ilə yol verilir (AR AM-in 126.4-cü mad.).

Övladlığa götürülənin doğum tarixinin dəyişdirilməsinə isə o halda yol verilir ki, məsələn, artıq övladlığa götürənlərin ailəsində övladlığa götürülən uşağın yaşı ilə ən azı doğum müddəti fərqlənməyən uşaqları vardır.

Doğum tarixi yalnız uşaq 1 yaşına çatana qədər və 3 aydan çox olmayaraq dəyişdirilə bilər. Uşağın doğum tarixinin yalnız göstərilən müddətlərdə dəyişdirilməsi məhdudiyəti onunla əlaqədardır ki, daha uzun müddətdə dəyişdirmələr onun pensiya, nikah bağlamaq və s. hüquqlarına neqativ təsir göstərə bilər. Digər tərəfdən doğum tarixinin dəyişdirilməsi övladlığa götürmə sirlərinin yayılmasına da səbəb ola bilər. Belə ki, südəmər uşağın yaşının artırılmasını xüsusən də tibb işçiləri tərəfindən müəyyən etmək heç bir çətinlik törətmir.

Övladlığa götürmə barədə məhkəmə qətnaməsində tək-cə övladlığa götürmənin özünün icraatı barədə yox, həmçinin uşağın adının, soyadının, doğum tarixinin və doğum yerinin dəyişdirilməsi, övladlığa götürənlərin valideyn kimi qeydiyyatı və digər məlumatlar öz əksini tapmalıdır. Övladlığa götürmənin hüquqi nəticələri övladlığa götürmə barədə məhkəmə qətnaməsi qüvvəyə mindiyi andan əmələ gəlir.

Övladlığa götürülən uşağın adı, soyadı və atasının adı, doğum tarixi və ya yeri məhkəmə qətnaməsi əsasında dəyişdirilmişdirsə, onda ona yeni sənəd (doğum haqqında şəhadətnamə, şəxsiyyət vəsiqəsi) verilir. Sənədlərdə övladlığa götürülənin doğma

valideynləri, övladlığa götürülmə barədə heç bir məlumat yazılmır. Məhkəmə və istintaq orqanlarının tələblərindən başqa, övladlığa götürənlərin razılığı olmadan, onlar öldükdə isə qəyyumluq və himayə orqanının razılığı olmadan övladlığa götürmə haqqında hər hansı məlumat vermək, habelə vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyat kitablarından övladlığa götürənlərin övladlığa götürülənin doğma valideynləri olmadığını göstərən çıxarışlar vermək qadağandır.

Övladlığa götürmənin hüquqi nəticələri. Uşağın faktiki olaraq övladlığa götürülməsi heç bir hüquqi nəticə yaratmır. Bu hərəkətlər tamah məqsədilə törədildikdə isə AR CM-in 174-cü maddəsində nəzərdə tutulan məsuliyyətə səbəb olur və təqsirkar şəxslər yüz manatdan üç yüz manatadək miqdarda cərimə və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə bir ilədək müddətə islah işləri və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Övladlığa götürmədən yaranan bütün hüquq və vəzifələr yalnız övladlığa götürmə haqqında məhkəmə qətnaməsi əsasında yaranır. Bu hüquqi nəticələr həm övladlığa götürənlər və övladlığa götürülənlər, həm də digər şəxslər üçün əmələ gəlir. AR AM-in 134.1-ci maddəsinə əsasən övladlığa götürülənlər və onların övladları övladlığa götürənlərə və onların qohumlarına münasibətdə, eləcə də övladlığa götürənlər və onların qohumları övladlığa götürülənlərə (onların övladlarına) münasibətdə öz şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələrinə görə mənşəcə qohumlara bərabər tutulurlar. “Uşaqların övladlığa götürülməsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsində deyilir ki, övladlığa götürmə övladlığa götürən şəxsə övladlığa götürülənə münasibətdə qanuni nikahda doğulmuş uşağın öz atasına yaxud anasına münasibətdə malik olduğu bütün hüquq və vəzifələri verir.

Qeyd olunan hüquq və vəzifələr əmələ gəlidiyi andan övladlığa götürülənlə onun anası və ya atası arasında, yaxud istənilən digər şəxs və ya təsisat arasında analogi hüquq və vəzifələrə xitam verilir.

Lakin, uşaq övladlığa bir nəfər tərəfindən götürüldükdə, əgər o, kişidirsə – ananın arzusu ilə, əgər qadıncırsa – atanın arzusu ilə, şəxsi-qeyri əmlak hüquq və vəzifələri saxlanıla bilər. Bundan başqa, uşağın valideynlərindən biri öldükdə, əgər bunu onun mənafeyi tələb edərsə, ölmüş valideynin atasının və ya anasının (uşağın babasının və ya nənəsinin) xahişi ilə ölən qohumlarına münasibətdə şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri saxlanıla bilər.

Övladlığa götürülən öz doğma valideynlərinə münasibətdə bəzi hüquq və vəzifələri xitam olunmur. Məsələn, əgər uşaq övladlığa götürülən vaxt valideynlərinin ölümü ilə əlaqədar pensiya və maddi yardım hüququna malik olmuşdursa, bu hüquq övladlığa götürüldəndən sonra da saxlanılır.

Övladlığa götürmə uşaqlarla öz doğma valideynləri arasında hüquq və vəzifələrin xitam olunmasına səbəb olsa da, bu hal qan qohumluğu faktının itirilməsinə səbəb olmur. Məsələn, uşaq övladlığa götürülmüş olsa da belə AR AM-in 12.0.2-ci maddəsinə əsasən övladlığa götürülənlə qan qohumları arasında nikahın bağlanması qəti qadağandır.

Övladlığa götürmənin ləğv olunması. Övladlığa götürmə yalnız onun ləğvi ilə xitam olunur. Övladlığa götürmənin ləğv olunması qanunda nəzərdə tutulan əsaslarla (AR AM-in 132.1-ci mad.) və məhkəmə qaydasında həyata keçirilir. Bu əsaslara aiddir:

1) övladlığa götürənlər onlara həvalə edilmiş valideynlik vəzifələrini yerinə yetirmədikdə;

2) övladlığa götürənlər valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etdikdə;

3) övladlığa götürənlər övladlığa götürülən uşağa qəddar münasibət bəslədikdə;

4) övladlığa götürənlər xroniki alkoqolik və narkoman olduqda.

- **övladlığa götürənlərin onlara həvalə edilmiş valideynlik vəzifələrini yerinə yetirməməsi** hərəkətsizlik formasında olur, bu zaman övladlığa götürənlər qanuna əsasən etməli olduqları hərəkətləri etmirlər. Bu, övladlığa götürənlərin uşağın mənəvi və

fiziki tərbiyəsində, təhsilində iştirak etməməsində, onlara zəruri diqqət və qayğı göstərməməsində və s. ifadə oluna bilər;

- **övladlığa götürənlərin valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etməsi** dedikdə, bu hüquqların uşaqların mənafeələrinin ziddinə istifadə olunması (məsələn, uşaqların təhsil almasına maneələrin yaradılması, uşaqları dilənməyə, oğurluğa, spirtli və ya narkotik maddələrdən istifadəyə meylləndirmə və s.) başa düşülür;

- **övladlığa götürənlərin uşağa qəddar münasibət bəsləməsi** isə uşaqlar üzərində fiziki və ya psixi zorakılığın həyata keçirilməsində (uşağın döyülməsi, qorxudulması, hədələnməsi, toxunulmazlığına qəsd olunması və s.), habelə yolverilməz tərbiyə üsullarından istifadə edilməsində (uşaqla insan ləyaqətini alçaldan, kobud formada davranmada, uşağın təhqir olunmasında) özünü biruzə verə bilər;

- **övladlığa götürmənin övladlığa götürənin (götürənlərin) xroniki alkoqolik və narkoman olması** əsası ilə ləğv edilməsinə o halda yol verilir ki, bu xəstəliklər tibbi rəy ilə təsdiq edilsin. Eyni zamanda, övladlığa götürmənin ləğv edilməsi ilə bağlı işdə iştirak edən şəxslər övladlığa götürən şəxsə bu xəstəliklərin olması barədə mülki prosessual qanunvericiliyə müvafiq olaraq ekspertizanın keçirilməsi barədə vəsatət qaldıra bilərlər.

Beləliklə, göstərilən əsaslarla övladlığa götürənlərin uşağın mənafeələrinə zidd təqsirli davranışı və ya tibbi rəylə təsdiq olunmuş yuxarıda qeyd olunan xəstəliklər müəyyən edildikdə, məhkəmə övladlığa götürmənin ləğv edilməsi barədə qətnamə çıxarır və övladlığa götürmənin ləğv olunması üçün uşağın razılığı tələb olunmur.

Bununla yanaşı, AR AM-in 132.2-ci maddəsi ilə məhkəmə uşağın rəyini nəzərə almaqla onun mənafeyi naminə **digər əsaslarla da övladlığa götürməni ləğv edə bilər**. Qeyd olunan müddəə övladlığa götürənin təqsirli hərəkətləri olmadıqda, onun davranışından asılı olan və ya olmayan səbəblərdən uşağın normal inkişafı və tərbiyəsi üçün zəruri olan valideynlik münasibətlərini formalaşdırmaq mümkün olmadığı halları nəzərdə tutur. Belə əsaslara uşağın mənafeələrinə təsir edən istənilən hallar, o cümlədən, övladlığa götürənin

və (və ya) övladlığa götürülən şəxsi keyfiyyətləri səbəbindən onlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın yaranmaması və nəticədə övladlığa götürülən uşağın yanında nüfuza malik olmaması, uşağın özünü övladlığa götürənin ailə üzvü hiss etməməsi və s. aiddir.

Övladlığa götürənin qabaqcadan məlumatlandırılmadığı, tərbiyə prosesini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirən və ya mümkünsüz edən övladlığa götürmədən sonra uşağın sağlamlığında əqli çatışmazlığa və ya irsi əyintilərə malik olmasının aşkarlandığı hallarda məhkəmələr, uşağın mənafeyindən çıxış edərək övladlığa götürməni ləğv etməyə haqlıdır. Belə hallarda övladlığa götürmənin ləğvi zamanı buna övladlığa götürənin davranışının səbəb olmaması qətnəmədə göstərilməlidir.

Övladlığa götürmənin ləğv olunmasını övladlığa götürənlərin özləri, uşağın valideynləri, övladlığa götürülən 14 yaşına çatmış uşaq və yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayəçilik orqanları tələb edə bilərlər. Əgər belə bir tələb övladlığa götürən tərəfindən verilərsə, burada cavabdeh övladlığa götürülən uşaq hesab olunur və onun hüquqlarının müdafiəsi valideynlər (onları əvəz edən şəxslər), yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayəçilik orqanları və məhkəmə tərəfindən müdafiə olunur.

Övladlığa götürmənin ləğv olunması barədə iş məhkəmədə iddia icraatı qaydasında Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin iştirakı ilə baxılır.

Övladlığa götürmənin ləğvi üçün qanunvericilikdə iddia müddəti müəyyən olunmamışdır. Övladlığa götürmə institutunun ümumi prinsiplərindən çıxış edərək qeyd etmək olar ki, övladlığa götürmə yalnız uşaq yetkinlik yaşına çatana qədər ləğv edilə bilər (AR AM-in 135-ci mad.). Bu da ondan irəli gəlir ki, uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda valideynlik hüquq və vəzifələri bir qayda olaraq xitam olunur.

Məhkəmə övladlığa götürmənin ləğv olunması barədə qətnəmə qüvvəyə mindikdən sonra 3 (üç) iş günü müddətində həmin qətnəmədən çıxarışı “Elektron məhkəmə” informasiya sistemində daxil edir və Azərbaycan Respublikasının Əmək və

Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinə göndərir.

AR AM-in 132-ci maddəsində nəzərdə tutulan əsaslarla övladlığa götürmənin ləğvinə dair qətnamə qəbul edərkən məhkəmə iş üzrə bütün halları nəzərə almalı və uşağın mənafeyindən çıxış etməlidir.

Övladlığa götürmə ləğv olunduqda övladlığa götürülmüş uşağın və övladlığa götürənlərin (onların qohumlarının) qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinə xitam verilir. Uşağın mənafeyi bunu tələb edərsə, onunla valideynləri (onun qohumları) arasında qarşılıqlı hüquq və vəzifələr bərpa olunur. Övladlığa götürmə ləğv olunduqdan sonra uşaq məhkəmə qətnaməsi əsasında valideynlərinə qaytarılır. Əgər uşağın valideynlərə qaytarılması onun mənafeyinə ziddirsə və ya valideynlər yoxdursa, uşaq yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının himayəsinə verilir. Qəyyumluq və himayə orqanı da öz növbəsində həmin uşaqların müvafiq yerləşdirmə formalarını təmin edir.

Övladlığa götürmə ləğv edilərkən məhkəmə qətnaməsi ilə uşağın bir sıra hüquqları və övladlığa götürənin bəzi vəzifələri saxlanıla bilər. Məsələn, məhkəmə, uşaq övladlığa götürülən zaman dəyişdirilən adı, soyadı və ata adını saxlaya bilər. 10 yaşına çatmış uşağın isə belə dəyişdirilmələrin saxlanması və ya saxlanmaması onun razılığı ilə həyata keçirilir. Bu məsələ ilə bağlı qanunda övladlığa götürənin fikrinin nəzərə alınması nəzərdə tutulmamışdır.

Konkret şəraitdən asılı olaraq övladlığa götürmə ləğv edilən zaman məhkəmə uşağın mənafeyinə uyğun olaraq, AR AM-in 76-78-ci maddələrində qeyd edilən vəsaitin, yəni qazancın və ya başqa gəlirlərin müvafiq hissəsi ilə və sabit məbləğdə aliment vəsaitinin keçmiş övladlığa götürəndən tutulub uşağa verilməsi haqqında qətnamə qəbul edə bilər. Burada övladlığa götürənin təqsirinin olub-olmaması əhəmiyyət kəsb etmir. Əgər uşaq doğma valideynlərinə qaytarılırsa, uşaq işləyirsə və kifayət qədər qazanc əldə edərsə, onda keçmiş övladlığa götürəndən vəsait (aliment) tutulmur.

VVADQ qaydalarının 4.7-ci bəndinə uyğun olaraq övladlığa götürmə məhkəmə tərəfindən ləğv edildikdə övladlığa götürmə haq-

qında qeydlərdə övladlığa götürmənin ləğvi haqqında qeydlər aparılır. Belə hallarda məhkəmənin övladlığa götürməni ləğv etmək haqqında qətnaməsi qanuni qüvvəyə mindikdən sonra övladlığa götürülənin doğumu haqqında akt qeydində övladlığa götürmədən əvvəl olmuş bütün ilkin məlumatlar bərpa edilir. Bu halda Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının arxivinə, Naxçıvan Muxtar Respublikası vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının arxivinə müvafiq bildiriş göndərilir.

3. Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik

Uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayəçiliyin müəyyən olunmasının əsasları və qaydası. Qəyyumluq və himayəçilik institutu mülki-hüquqi instituttur. Qəyyumluq və himayəçiliyin müəyyən edilməsi və xitamı, qəyyumlar, himayəçilər, həmçinin qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının öz vəzifələrinin icrası ilə bağlı münasibətlər AR MM ilə tənzimlənir. Bununla yanaşı, ailə qanunvericiliyi də özündə yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı qəyyumluq və himayəçiliyə dari normaları ehtiva etmişdir. Həmin normalar yetkinlik yaşına çatmayanlar üzərində qəyyumluğun və himayəçiliyin müəyyənləşdirilməsini, qəyyumların və himayəçilərin təyin olunmasını, həmçinin, qəyyumların və himayəçilərin fəaliyyət qaydalarını tənzimləyir.

Qəyyumluq və himayəçilik institutunun övladlığa götürmə və himayədar ailə institutları ilə yanaşı, valideyn qayğısından məhrum olmuş uşaqların ailədə tərbiyələndirilməsi üçün şəraitin yaradılmasında mühüm rolu vardır. Qəyyumluğun (himayəçiliyin) müəyyənləşdirilməsi yetkinlik yaşına çatmayanlara imkan verir ki, digər şəxslərə verilən hüquqlar kimi onlar da özlərinə məxsus hüquqları həyata keçirə və vəzifələri icra edə bilsinlər.

Uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayəçiliyin təyin olunmasının bilavasitə əsasları onların hər iki valideyninin ölümü, valideyn-

lərin valideyn hüquqlarından məhrum edilməsi, valideynlərin fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi, valideynlərin uşaqlarının tərbiyəsindən və ya onların hüquq və mənafələrinin müdafiəsindən yayınması və AR AM-in 114-cü maddəsində təsbit olunan digər amillərdir.

Qəyyumluq və himayəçilik valideynlərini itirmiş uşaqlara onların saxlanması, tərbiyə olunması, təhsil alması, habelə onların hüquq və vəzifələrinin qorunması məqsədi ilə müəyyən olunur. Əgər uşaq ailədə faktiki tərbiyəçilərin himayəsindədirsə, onun qəyyumun və ya himayəçinin yaşayış yerinə köçürülməsinə zərurət yoxdur.

Uşaqlara qəyyumluq və himayə təyin edilməsi və bunun xitamı Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir (AR AM-in 136.3-cü mad.). Qəyyumu və ya himayəçini qəyyumluğa və ya himayəçiliyə ehtiyacı olan şəxsin yaşayış yeri üzrə yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları fiziki şəxs üzərində qəyyumluq və ya himayəçilik qoyulması zərurətinin ona məlum olduğu andan üç ay ərzində təyin edir. Qəyyumluğa və ya himayəçiliyə ehtiyacı olan şəxsə qəyyum və ya himayəçi təyin edilənədək qəyyum və ya himayəçi vəzifələrini qəyyumluq və himayəçilik orqanı icra edir. Qəyyumun və ya himayəçinin təyin edilməsi barədə maraqlı şəxslər məhkəməyə etiraz verə bilərlər (AR MM-in 35.1-ci mad.).

Qəyyumlar və himayəçilər yetkinlik yaşına çatmış fəaliyyət qabiliyyətli fiziki şəxslərdən təyin edilir. Valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş fiziki şəxslər qəyyum və himayəçi təyin oluna bilməzlər. Həmçinin, AR AM-in 137.3-cü maddəsində deyilir ki, alkoqolik və narkomanlar, qəyyumluq (himayə) vəzifələrini icra etməkdən kənarlaşdırılmış, valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslər, keçmiş övladlığa götürənlər, əgər onların təqsiri üzündən övladlığa götürmə ləğv olunmuşsa və səhhətinə görə uşağı tərbiyə etmək vəzifəsini həyata keçirə bilməyən şəxslər (bu Məcəllənin 120.1.1-120.1.5-ci maddələri) qəyyum (himayəçi) ola bilməzlər.

Qəyyumluğa və himayəyə qəbul etməyə mane olan hallardan biri də fiziki şəxslərin müəyyən xəstəliklərin daşıyıcıları olmasıdır.

Həmin xəstəliklərin siyahısı AR Nazirlər Kabinetinin 15 avqust 2000-ci il tarixli, 141 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Qanunverici qəyyumun və qəyyumluq vəzifələrinin icrasının müəyyənləşdirilməsinin **könüllülüğü** prinsipini müəyyənləşdirmişdir. Qəyyum və ya himayəçi öz razılığı ilə təyin edilir. Bu zaman onun əxlaqi və digər şəxsi keyfiyyətləri, qəyyumluq və ya himayəçilik vəzifələrini yerinə yetirmək qabiliyyəti, onunla qəyyumluğa və ya himayəçiliyə ehtiyacı olan uşaq arasında mövcud münasibətlər, mümkünsə, həm də qəyyumluqda və ya himayədə olanın arzusu nəzərə alınmalıdır. Qəyyumun vəzifələrinin icrası bilavasitə uşağın tərbiyəsi ilə əlaqədardır. Buna əsasən də məsələn, xəstəliyinə görə valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslər, səhhətinə görə valideyn vəzifələrini həyata keçirə bilmədiyindən övladlığa götürmə ləğv olunmuşsa, keçmiş övladlığa götürənlər qəyyum ola bilməzlər.

Uşağın ailədə yerləşdirilməsi zamanı onun etnik mənşəyi, müəyyən dinə və mədəniyyətə mənsubiyyəti, ana dili, onun təhsil və tərbiyəsi üçün daha əlverişli imkanlar nəzərə alınmalıdır. Məhz buna görə də qəyyumluq və himayəçilik orqanları çox vaxt himayədə olanlara yaxın olan şəxsləri, onlar olmadıqda isə digər şəxsləri qəyyum və ya himayəçi təyin edir. Uşağın onun yaxın qohumlarının ailəsində tərbiyə olunmasında, bu hər bir halda məcburi olmasa da, uşağın maraqlarına əhəmiyyətli dərəcədə uyğundur.

Qəyyumun ailəsində mənəvi şərait qəyyumluqda olanın tərbiyəsinə mühüm təsir göstərir. Qəyyumluqda olanın ailədə normal tərbiyə olunması üçün şəraitin yaradılmasına yönəldilmiş ilkin tədbirlərdən biri – qəyyumun ailə üzvlərinin onun üzərinə qəyyumluq vəzifələrinin qoyulması ilə bağlı münasibətlərinin aydınlaşdırılması və qəyyumun (himayəçinin) ərinin-arvadının qəyyumluqda olanın ailəyə qəbul edilməsinə razılığının alınmasıdır. Qanunla gələcək qəyyumun ərinin-arvadının və ailənin digər üzvlərinin onun qəyyum təyin olunması üçün yazılı razılıqlarının alınması nəzərdə tutulmamışdır. Bu razılıqların alınmasının qanunvericilikdə nəzərdə tutulmaması ona əsas vermir ki, qəyyum qəti şəkildə ailə üzvlərinin razılığını almadan qəyyumluğa verilən uşağı ailəyə gətirə bilər. Belə

yaşayış şəraiti qəyyumluqda olanın tərbiyəsinə mənfi təsir göstərə bilər. Ona görə də uşağa qəyyum və himayəçi təyin olunmamışdan əvvəl bir qayda olaraq qəyyumluq və himayəçilik orqanları gələcəkdə qəyyum (himayəçi) qismində təyin olunması nəzərdə tutulan şəxsin həyat şəraitini müayinə etməlidirlər.

Qəyyumun (himayəçinin) həyat şəraitinin müayinə edilməsi qəyyumluğun (himayəçiliyin) müəyyənləşdirilməsinin zəruri ilkin mərhələsidir. Bu onu aydınlaşdırmağa imkan verir ki, məsələn, qəyyum (himayəçi) müvəqqəti xəstə olduqda onu kim əvəz edəcəkdir, qəyyumluq vəzifələrinin icrasına maneçilik törədiləcəkmi və s.

Qəyyum və himayəçi, adətən fiziki şəxslər təyin olunurlar. Lakin, AR MM-in 35.4-ci maddəsində təsbit olunmuşdur ki, qəyyumluğa və ya himayəçiliyə ehtiyacı olan və müvafiq sosial xidmət müəssisələrində olan və ya bu müəssisələrə yerləşdirilmiş fiziki şəxslərin qəyyumları və himayəçiləri həmin müəssisələrdir. Göründüyü kimi, qəyyumluq və himayəçilik vəzifələrini hər bir orqan yox, yalnız normada göstərilən müəssisələr yerinə yetirə bilərlər. Belə halda qəyyumluğun (himayəçiliyin) təyin olunması və ya rəsmiləşdirilməsi üçün xüsusi prosedura tələb olunmur. Qəyyumluq və himayəçiliyin müəyyənləşdirilməsi barədə qərar VVADQ orqanlarında qeydə alınmır.

Qəyyumların və himayəçilərin hüquq və vəzifələri. Qəyyumluq və himayə valideynlərini itirmiş uşaqlara onların saxlanması, tərbiyə olunması, təhsil alması, habelə onların hüquq və vəzifələrinin qorunması məqsədi ilə müəyyən olunur. Uşaqların tərbiyəsi, təhsili, eləcə də onların saxlanması sahəsində qəyyumların və himayəçilərin hüquq və vəzifələri, onları tərbiyə edən və saxlayan digər şəxslərin hüquq və vəzifələrindən fərqlənir. Qəyyumlar və himayəçilər öz vəzifələrini **əvəzsiz** yerinə yetirirlər. Onların hüquq və vəzifələri **müddətli** xarakter daşıyır. Qəyyumluq 14 yaş tamamlamış yetkinlik yaşına çatmayanlar üzərində təyin olunur. 14 yaşdan 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar üzərində isə himayəçilik təyin edilir. Qəyyumlara və himayəçilərə qanunla verilmiş

hüquqların həyata keçirilməsinə qəyyumluq və himayəçilik orqanları nəzarət edirlər.

Qəyyumlar və himayəçilər öz razılığı ilə təyin olunurlar. Ona görə də onların vəzifələrinin icrası **könüllü** xarakter daşıyır. Eyni zamanda, qəyyumluq vəzifələrinin həyata keçirilməsi yalnız qəyyumun razılığından, arzusundan asılı ola bilməz. Qəyyum özündən istədiyi kimi qəyyumluq vəzifəsi yarada bilməz. Bunun üçün də qəyyumluq və himayəçilik orqanları qəyyumun, himayəçinin ailə vəziyyətini yoxlayır və münasibətlərin normallaşdırılmasına dair tədbirlər görür.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar üzərində qəyyumluğun və himayəçiliyin əsas vəzifəsi yetkinlik yaşına çatmayanların tərbiyə olunmasıdır. Bununla da o qəyyumluq və himayəçiliyin digər növlərindən fərqlənir.

Belə bir hal valideynlərin oxşar hüquq və vəzifələrini qəyyumlarda (himayəçilərdə) yaratmır. Qanun qəyyumlar və qəyyumluqda olanların qarşılıqlı əmlak hüquq və vəzifələrini bölüşdürmür. Qəyyumluqda və himayəçilikdə aliment öhdəlikləri, mənzil hüquqları yaranmır, ölüm halında vərəsəlik açılmır və s.

Valideynlərin bir sıra vəzifələri qəyyum və himayəçiyə də şamil olunur. Məsələn, uşağı tərbiyə etmək, onun sağlamlığının, fiziki və psixi, mənəvi və əxlaqi inkişafının qeydinə qalmaq uşağın qəyyumunun (himayəçisinin) hüquq və vəzifəsidir (AR AM-in 141.1-ci mad.).

Qəyyum (himayəçi) qəyyumluqda (himayəçilikdə) olan **uşağın tərbiyələndirilməsi üsullarının** müəyyənləşdirilməsində müstəqildir. Bu üsulların seçilməsində uşağın fikri, qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının tövsiyələri, həmçinin AR AM-in 60.2-ci maddəsinin tələbləri nəzərə alınmalıdır.

Tərbiyə üsulları biganəliyi, qəddarlığı, köbudluğu, insan ləyaqətini alçaldan münasibəti, təhqiri və uşağın istimar olunmasını istisna etməlidir. Qəyyuma (himayəçiyə) verilmiş hüquqlar uşaq hüquqlarının və maraqlarının zərərinə həyata keçirilməməlidir. Əgər qəyyum və ya himayəçi uşaqların tərbiyələndirilməsində öz vəzifələrini icra etmədiklərinə və ya lazımi formada icra etmədiklərinə

görə onların təqsirli olması müəyyənləşdirilərsə və bu əməllər uşaqlarla amansız rəftarla bağlı olarsa, onda qəyyumun (himayəçinin) məsuliyyətə cəlb edilməsi mümkündür.

“Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın (BMT-nin Baş Məclisinin 44-cü sessiyasında 20 noyabr 1989-cu il tarixində qəbul edilib) 6 və AR Konstitusiyasının 27-ci maddəsində göstərilmişdir ki, hər bir uşağın yaşamaq üçün ayrılmaz hüququ vardır. Qəyyumlar (himayəçilər) valideynlər kimi uşaqların sağlam şəraitdə inkişafını təmin etməlidirlər. “Uşaq hüquqları haqqında” AR qanununun 9-cu maddəsində (Uşağın həyatı və sağlamlığının mühafizəsi hüququ) qeyd olunmuşdur ki, hər bir uşağın həyat və sağlamlığının mühafizə edilməsi hüququ vardır. Dövlət uşaqların həyatının mühafizəsi və sağlam inkişafını təmin edir, ekoloji təhlükəsizliyini təmin edən şərait yaradır, onların keyfiyyətli yeməklə, içməli təmiz su ilə təchizi üçün müvafiq tədbirlər görür.

Uşaqların “Uşaqların icbari dispanserizasiyası haqqında” AR qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada dispanserizasiyadan keçmək, dispanserizasiyanın nəticələrindən asılı olaraq tibbi göstərişlər əsasında ambulator, stasionar və ya sanatoriya-kurort şəraitində tibbi yardım almaq, dispanserizasiyanın nəticələri, o cümlədən aparılmış müayinə-müalicə tədbirləri, habelə sağlamlığının vəziyyəti haqqında tam və obyektiv məlumat almaq hüquqları vardır.

Əmək qanunvericiliyi 18 yaşnadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlara imkan verir ki, onlar özləri əmək müqavilələrini sərbəst bağlasınlar. Lakin **əgər o yetkinlik yaşına çatmayanın sağlamlığına zərər vurarsa, uşağın himayəçisi əmək müqaviləsinin ləğv olunmasını tələb edə bilər.** Bu “Uşaq hüquqları haqqında” AR qanununun 9-cu maddəsinin 3-cü hissəsinin tələblərindən irəli gəlir. Orada təsbit olunmuşdur ki, “alkoqol və tütün məmulatlarının uşaqlara satılması, əmək şəraiti ağır, zərərli olan iş yerlərində, o cümlədən yeraltı tunellərdə, şaxtalarda və digər yeraltı işlərdə, habelə onların əxlaqi kamilliyinə mənfi təsir göstərən gecə klublarında, barlarda, eləcə də spirtli içkilərin, tütün məmulatlarının, istehsalı, daşınması, satışı və saxlanması işlərində, həmçinin narkotik vasitələrin, psixo-

trop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi ilə bağlı və uşaqların həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyətinə təhlükə törədə bilən digər işlərdə uşaq əməyinin tətbiq edilməsi qadağandır”. Oxşar müddəa AR ƏM-in 250-ci maddəsində təsbit olunmuşdur.

Qəyyumlar və himayəçilər **uşağın icbari təhsil almağını, ona oxumaq imkanının yaradılmasını təmin etməyə borcludurlar.** AR AM-in 141.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq qəyyumlara və himayəçilərə valideynlər üçün müəyyən olunmuş hüquq və vəzifələr həvalə olunmuşdur: qəyyum (himayəçi) uşağın rəyinə uyğun olaraq onun ümumi orta təhsil alması üçün təhsil müəssisəsini və təhsilin formasını seçmək hüququna malikdir, uşağın ümumi orta təhsil almasını təmin etməlidir. “Təhsil haqqında” AR qanununun 31 və 34-cü maddələrinə əsasən qəyyum və himayəçi təhsil prosesinin iştirakçısı kimi qəyyumluqda və ya himayədə olanın barəsində müvafiq hüquq və vəzifələrin daşıyıcılarıdır.

“Təhsil haqqında” AR qanununun 34.2.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq valideynlər və ya digər qanuni nümayəndələr təhsil sahəsində övladlarının (qəyyumluğunda və ya himayəsində olan şəxslərin) erkən yaşlarından fiziki, əxlaqi və intellektual inkişafına şərait yaratmaq, onların icbari ümumi orta təhsil almasının təmin olunması və mənəvi yetkinliyi üçün məsuliyyət daşıyırlar.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi, onların psixi və fiziki sağlamlıqlarının mühafizəsi və möhkəmləndirilməsi, fərdi keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi və uşağın digər mənafelərinin müdafiəsi üçün məktəbəqədər təhsil müəssisələri fəaliyyət göstərir (“Təhsil haqqında” AR qan.). Məktəbəqədər təhsil təhsilin ilk pilləsi olmaqla, ailənin və cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq, uşaqların erkən yaş dövründən intellektual, fiziki və psixi inkişafını, sadə əmək vərdişlərinə yiyələnməsini, istedad və qabiliyyətinin üzə çıxarılmasını, sağlamlığının qorunmasını, estetik tərbiyəsini, təbiətə və insanlara həssas münasibətinin formalaşmasını təmin edir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqları evdə tərbiyə edən ailələr üçün Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən müvafiq qaydada metodiki və diaqnostik məsləhət və əlaqələndirmə xidməti təşkil edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayan fiziki şəxslərin qəyyumları və himayəçiləri öz qəyyumluğunda və ya himayəsində olanlarla birlikdə yaşamaladırlar. Himayəçi ilə on altı yaşına çatmış himayədə olanın ayrılıqda yaşamasına qəyyumluq və himayəçilik orqanının razılığı ilə bu şərtlə yol verilir ki, ayrı yaşama himayədə olanın tərbiyəsinə, hüquq və mənafeələrinin müdafiəsinə mənfi təsir göstərməsin.

Qəyyumlar və himayəçilər **yaşayış yerinin dəyişməsi barədə qəyyumluq və himayəçilik orqanlarına məlumat verməyə borcudurlar**. Bu ona görə zəruridir ki, qəyyumluq və himayəçilik orqanları qəyyumluq və himayəçilikdə olan yetkinlik yaşına çatmayanların həyat şəraitini müəyinə etməkdən ötrü qəyyumların və himayəçilərin fəaliyyətinə nəzarət edə bilsinlər.

Qəyyum və himayəçi **qəyyumluqda və himayəçilikdə olanlara nəzarət etməlidirlər**. Bu vəzifənin icra edilməməsi AR MM-in 38.4-cü maddəsində müəyyənləşdirilmiş hüquqi nəticələrə səbəb olur. Orada göstərilmişdir ki, qəyyum və ya himayəçi onun üzərinə düşən vəzifələri gərəyincə yerinə yetirmədikdə, o cümlədən qəyyumluqdan və ya himayəçilikdən tamah məqsədi ilə istifadə etdikdə və ya qəyyumluqda olanı nəzarətsiz və lazımi köməksiz qoyduqda qəyyumluq və himayəçilik orqanı qəyyumu və ya himayəçini bu vəzifələrin icrasından kənar edə bilər və təqsirli fiziki şəxsin qanunla müəyyənləşdirilmiş məsuliyyətə cəlb olunması üçün zəruri tədbirlər görə bilər. Qəyyumlar və himayəçilər azyaşlıların və 14 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların vurduları zərər üçün AR MM-in 1103 və 1104-cü maddərində nəzərdə tutulmuş qaydada mülki-hüquqi məsuliyyət daşıyırlar. Qəyyumluqda və himayəçilikdə olanlar cinayət əməli törətdikdə onların özləri (AR CM-in 20-ci mad. əsasən cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddində - 14 yaşdan başlayaraq) cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar. AR İXM-in 189-cü maddəsində isə uşaqların tərbiyə və təlimi vəzifələrinin valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslər tərəfindən yerinə yetirilməməsinə görə xəbərdarlıq və iyirmi manatdan qırx manatadək miqdarda cərimə inzibati məsuliyyəti təsbit olunmuşdur.

Qəyyumların və himayəçilərin üzərinə əmlak xarakterli vəzifələr də qoyulur. Doğrudur, valideynlərdən, övladlığa götürənlərdən fərqli olaraq qəyyumların və himayəçilərin üzərinə **öz hesablarına qəyyumluqda və himayəçilikdə olanları saxlamaq vəzifəsi qoyulmur**. Hər ay uşağın qəyyumuna (himayəçisinə) onun saxlanması üçün dövlət tərəfindən təyin edilmiş maddi vəsait verilir. “Sosial müavinətlər haqqında” qanunun 4.0.1.9-cu maddəsinə və “Sosial müavinətlərin artırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 avqust 2013-cü il tarixli, 973 nömrəli Fərmanına müvafiq olaraq valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərinə) 100 manat məbləğində sosial müavinət müəyyən edilmişdir.

Qəyyumluqda və ya himayədə olan yetkinlik yaşına çatmayanların mülkiyyətində əmlak olduqda AR MM-in 36-cı maddəsi bu əmlak barəsində sərəncam verilməsi qaydalarını müəyyən etmişdir. Belə ki, qəyyumluqda və ya himayədə olan fiziki şəxsin müstəqil surətdə sərəncam verməyə ixtiyarı çatdığı gəlirlər istisna olmaqla, onun gəlirləri, o cümlədən qəyyumluqda və ya himayədə olana onun əmlakının idarə edilməsindən çatası gəlirlər qəyyum və ya himayəçi tərəfindən yalnız və yalnız qəyyumluqda və ya himayədə olanın mənafeləri üçün, həm də qəyyumluq və himayəçilik orqanının qabaqcadan icazəsi alınmaqla xərclənir. Qəyyumluq və himayəçilik orqanının qabaqcadan icazəsi olmadan qəyyum və ya himayəçi qəyyumluqda və ya himayədə olanın saxlanması üçün zəruri xərcləri qəyyumluqda və ya himayədə olana onun gəliri kimi çatası məbləğlər hesabına ödəyə bilər.

Qəyyumluq və himayəçilik orqanının qabaqcadan icazəsini almadan qəyyum qəyyumluqda və ya himayədə olanın əmlakının özgəninkiləşdirilməsinə, o cümlədən dəyişdirilməsinə və ya bağışlanmasına, bu əmlakın icarəyə, əvəzsiz istifadəyə verilməsinə və ya girov qoyulmasına dair əqdləri, qəyyumluqda və ya himayədə olana mənsub hüquqlardan imtinaya, onun əmlakının bölüşdürülməsinə və ya bu əmlakdan payların ayrılmasına səbəb olan əqdləri, habelə qəyyumluqda və ya himayədə olanın əmlakının azalmasına səbəb

olan hər hansı digər əqdləri bağlaya bilməz, himayəçi isə onların bağlanmasına razılıq verə bilməz. Qəyyumluqda olanın əmlakının idarə edilməsi qaydası qanunvericiliklə müəyyənləşdirilir.

Qəyyumun, himayəçinin, onların ərinin (arvadının) və yaxın qohumlarının ixtiyarı yoxdur ki, qəyyumluqda və ya himayədə olan hədiyyə kimi əmlak verilməsi və ya onun əvəzsiz istifadəsinə əmlak verilməsi istisna olmaqla, qəyyumluqda və ya himayədə olanla əqdlər bağlasın, habelə əqdlər bağlanarkən və ya qəyyumluqda və ya himayədə olanla qəyyumun və ya himayəçinin əri (arvadı) və onların yaxın qohumları arasında məhkəmə işləri aparılarkən qəyyumluqda və ya himayədə olanı təmsil etsinlər.

Qəyyumlar qəyyumluqda olanların **qanun üzrə nümayəndələridir** və onların adından və onların mənafeləri üçün bütün zəruri əqdləri bağlayırlar. Qəyyum bu hüquqi hərəkətləri yaşa görə fəaliyyət qabiliyyəti olmayanlar üçün icra edir. O qəyyumluqda olanın maraqları naminə və onun adından çıxış edir, onun hüquqlarını həyata keçirir və vəzifələrini icra edir.

Himayəçilər himayəçilikdə olan fiziki şəxslərin müstəqil surətdə bağlamağa ixtiyarı çatmadığı əqdlərin bağlanmasına razılıq verirlər. Himayəçilər himayədə olanlara öz hüquqlarını həyata keçirməkdə və vəzifələrini icra etməkdə kömək göstərir, habelə onları üçüncü şəxslərin sui-istifadəsindən qoruyurlar.

Qəyyumlar və himayəçilər himayədə olanların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində eyni vəzifələri daşıyırlar və bütün müəssisələrdə, o cümlədən məhkəmələrdə (məsələn, yetkinlik yaşına çatmayan azyaşlı mülki prosesdə iddiaçı və ya cavabdeh olduqda) onların hüquqlarının və mənafeələrinin müdafiəsində qanuni nümayəndələri qismində çıxış edirlər. Qanunla nəzərdə tutulan hallarda mülki, ailə, əmək, inzibati və digər hüquq münasibətlərindən əmələ gələn və alınmış əmək haqqı və ya sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən gəlirə sərəncam verməklə əlaqədar olan əqdlər üzrə öz hüquq, azadlıq və qanunla qorunan mənafeələrini yetkinlik yaşına çatmayanlar məhkəmədə şəxsən özləri müdafiə edirlər (AR MPM-in 49.5-ci mad.).

AR AM-in 141.3-cü maddəsində xüsusi olaraq qeyd olunmuşdur ki, qəyyumluqda (himayədə) olan uşağı hər hansı təşkilat, şəxs və ya yaxın qohum qanuni əsas olmadan saxlayarsa, qəyyumun (himayəçinin) məhkəmə yolu ilə uşağın qaytarılmasını tələb etmək hüququ var. Lakin bu tələb uşağın mənafeyinə cavab vermədikdə (məsələn, qəyyumun (himayəçinin) ailəsində gərginlik yaşanır, qəyyum (himayəçi) yetkinlik yaşına çatmayana nəzarət etmir və s.) verilən iddia məhkəmə tərəfindən təmin olunmaya da bilər.

Uşağın valideynləri, yaxın qohumları ilə ünsiyyəti uşağın maraqlarına cavab vermədiyi hallardan başqa, qəyyumun (himayəçinin) uşağın onlarla ünsiyyət saxlamasına icazə verməmək hüququ yoxdur (AR AM-in 141.4-cü mad.).

Qəyyumluqda (himayədə) olan uşaqların hüquqları. Yetkinlik yaşına çatmayanlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik onların belə tərbiyə formasına razılıqları olmadan təyin olunur. Lakin bu, qəyyumluq və ya himayəçilik təyin edilmiş digər şəxslərlə müqayisədə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının məhdudlaşdırılması demək deyildir. Əksinə, qəyyumluq və himayəçiliyin müəyyənləşdirilməsinin əsas məqsədi uşaqların hüquq və mənafehlərinin hərtərəfli müdafiə etməkdir.

Qəyyumluq və himayəçilikdə olan uşaqların hüquqlarını **üç qrupa** bölmək olar:

1) şəxsiyyətin fiziki inkişafını təmin edən hüquqlar: uşağın yaşamaq və inkişaf etmək, həyatı və sağlamlığının mühafizəsi hüququ və s.;

2) şəxsiyyətin fərdiləşdirilməsini təmin edən hüquqlar: ad hüququ, şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuz hüququ və s.;

3) cəmiyyətdə şəxsiyyətin müstəqilliyini təmin edən hüquqlar: azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ və s.

Bu qruplara aid edilən hüquqlar BMT-nin “Uşaq hüquqlarına dair” Konvensiyası, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Uşaq hüquqları haqqında”, “Təhsil haqqında” və “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial

müdafiəsi haqqında” AR qanunlarında və digər normativ-hüquqi aktlarda təsbit olunmuşdur.

AR AM-in 139-cu maddəsinə əsasən qəyyumluqda və himayədə olan uşaqlar aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

1) qəyyumun (himayəçinin) ailəsində tərbiyə almaq, onlardan qayğı almaq, qəyyum (himayəçi) ilə birlikdə yaşamaq;

2) onların saxlanması, tərbiyəsi, təhsili, hərtərəfli inkişafı və insan ləyaqətinə hörmət edilməsi üçün şəraitlə təmin olunmaq;

3) onlara düşən pensiya, müavinət, aliment və s. sosial ödənişləri almaq;

4) yaşadıkları ev (mənzil) üzərində mülkiyyət hüququnu və ya ondan istifadə etmək hüququnu saxlamaq, ev (mənzil) olmazsa, mənzil qanunvericiliyinə uyğun mənzil almaq;

5) AR AM-in 51-ci maddəsinə uyğun qəyyumun (himayəçinin) sui-istifadə hərəkətlərindən müdafiə olunmaq;

6) AR AM-in 50-ci və 52-ci maddələri ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlardan istifadə etmək.

AR AM-də ilk dəfə olaraq valideyn himayəsindən məhrum olub, sosial xidmət müəssisələrində qalan uşaqların hüquqlarına dair norma müəyyənləşdirilmişdir.

Həmin hüquqlara aiddir:

1) saxlanılmaq, tərbiyə və təhsil almaq, hərtərəfli inkişaf etmək, ləyaqətinə hörmət görmək və maraqlarını təmin etmək;

2) onlara düşən pensiya, müavinət və başqa sosial ödənişləri almaq;

3) mənzil (ev) sahəsi üzərində mülkiyyət hüququnu, mənzildən (evdən) istifadə etmək hüququnu saxlamaq, mənzili (evi) olmazsa, mənzil qanunvericiliyinə uyğun mənzil sahəsi almaq;

4) qeyd edilən müəssisələrdən qayıtdıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyinə uyğun olaraq iş düzəlmədə güzəştlərdən istifadə etmək.

Valideyn himayəsini itirmiş, göstərilən təşkilatların himayəsində olan uşaqlar AR AM-in 50-52-ci maddələrində göstərilən hüquqlara malikdirlər.

Qəyyumluq və himayəçiliyə xitam verilməsi. Qəyyum və himayəçilik **qəyyumların və himayəçilərin iradəsindən və davranışlarından asılı olmayaraq** xitam olunur. Bu, qəyyumluq və himayəçiliyin müddətli olması ilə əlaqədardır. Belə ki, qəyyumluqda olan azyaşlı **on dörd yaşına** çatdıqda onun üzərində qəyyumluğa xitam verilir, qəyyum vəzifələrini həyata keçirmiş fiziki şəxs isə bu barədə əlavə qərar çıxarılmadan yetkinlik yaşına çatmayanın himayəçisinə çevrilir.

Eyni zamanda, qəyyumluqda olan yetkinlik yaşına çatmayanın **on səkkiz yaşına çatdığı**, habelə **nikaha daxil olduğu** və yetkinlik yaşına çatanadək tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdiyi **digər hallarda** yetkinlik yaşına çatmayan üzərində himayəçiliyə xüsusi qərarsız xitam verilir.

Əgər qəyyumluq valideynlərin müvəqqəti olmamalarına görə təyin olunmuşdursa, belə halda qəyyumluq onların qayıtmasına qədər xitam oluna bilər. Lakin, bu bir başa həyata keçirilmir. Valideynlər qayıtmış olsalar da belə əgər uşağın mənafeyinin təmin olunmasına zərurət yaranmışsa, qəyyumluq və himayəçilik orqanları yetkinlik yaşına çatmayanın yerləşdirilməsi barədə əvvəl çıxarıqları qərarı qüvvədə saxlamağa haqlıdırlar. Valideynlər bununla bağlı məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Qəyyumluq və himayəçilik orqanları isə məhkəmədə öz qərarlarının düzgünlüyünü sübut etməlidirlər.

Qəyyumluqda olan öldükdə və ya o, ölmüş elan olunduqda qəyyumluq və himayəçiliyə xitam verilir. Qəyyumun, himayəçinin ölümü qəyyumluq və himayəçiliyin xitam olunmasına səbəb olur. Burada qəyyumun və himayəçinin əvəz olunmasına dair qəyyumluq və himayəçilik orqanı yeni qərar qəbul edir. Əgər uşaq tərbiyə və ya müalicə müəssisəsinə yerləşdirilməmişdirsə, qəyyum və ya himayəçi təyin olunana qədər o, faktiki tərbiyəçiyə verilə bilər.

Uşağın sağlamlıq vəziyyəti də qəyyumluq və himayəçilik üzrə münasibətlərin dəyişməsinə səbəb ola bilər. Əgər uşağın stasionar müalicəyə ehtiyacı varsa, o, müalicə müəssisəsinə göndərilir və yaxudda ki, fiziki və əqli qüsurlu uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş internat evlərinə yerləşdirilir. Belə uşaqlar üzərində qəyyumluq

vəzifələrini göstərilən müəssisələrin rəhbərliyi yerinə yetirir. Uşaqların müvəqqəti olaraq həmin müəssisələrə yerləşdirilməsi qəyyumların və himayəçilərin hüquq və vəzifələrini məhdudlaşdırmır.

Qəyyumların və himayəçilərin vəzifələrindən azad edilməsinin əsaslarından biri də qəyyumluqda və ya himayədə olan uşağın **övladlığa götürülməsidir**. AR AM-in 124.3-cü maddəsi istisna olmaqla, qəyyumluqda (himayədə) olan uşaqların övladlığa götürülməsi üçün qəyyumların (himayəçilərin) notariat qaydasında təsdiq olunmuş yazılı razılığı olmalıdır. Əgər övladlığa götürülən uşaq sosial xidmət müəssisələrində yerləşirsə, uşaqların övladlığa götürülməsi zamanı müəssisə rəhbərlərinin həmin uşaqlarla bağlı fikri öyrənilir. Lakin uşağın mənafeyi naminə məhkəmə göstərilən şəxslərin razılığını nəzərə almadan da övladlığa götürmə barədə qətnamə çıxara bilər.

Üzrlü səbəblər olduqda (xəstəlik, əmlak vəziyyətinin dəyişməsi, qəyyumluqda olanla qarşılıqlı anlaşmanın yoxluğu və i.a.) qəyyum və ya himayəçi öz xahişi ilə vəzifələrinin icrasından azad edilə bilər.

Qəyyumluq və himayəçiliyə **başqa əsaslar** üzrə də xitam verilə bilər. AR MM-in 38.4-cü maddəsində deyilir ki, qəyyum və ya himayəçi onun üzərinə düşən vəzifələri gərəyincə yerinə yetirmədikdə, o cümlədən qəyyumluqdan və ya himayəçilikdən tamah məqsədi ilə istifadə etdikdə və ya qəyyumluqda olanı nəzarətsiz və lazımi köməksiz qoyduqda qəyyumluq və himayəçilik orqanı qəyyumu və ya himayəçini bu vəzifələrin icrasından kənar edə bilər və təqsirli fiziki şəxsin qanunla müəyyənləşdirilmiş məsuliyyətə cəlb olunması üçün zəruri tədbirlər görə bilər.

Qəyyumluğa və himayəçiliyə xitam verilərkən qəyyum və himayəçi himayədə olanın əmlakının idarə edilməsi və onun tərbiyələndirilməsi ilə bağlı öz fəaliyyətləri barədə hesabat verirlər.

4. Himayədar ailə

Uşağın himayədar ailəyə verilməsinin şərtləri və qaydaları. Himayədar ailə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyəsinə verilməsinin yeni formalarından biridir. Uşaqların bu tərbiyə forması tədricən formalaşmışdır. Himayədar ailə uşağın tərbiyəsi ilə əlaqədar **müqavilə** əsasında yaranır. Bu müqavilə qəyyumluq və himayə orqanı ilə himayədar valideynlər (uşağı tərbiyə olunmaq üçün ailəyə götürmək arzusunda olan ər-arvad və ya ayrı-ayrı vətəndaşlar) arasında bağlanır. Qeyd olunan müqavilə məzmununa və bağlanma qaydasına görə digər mülki-hüquqi müqavilələrdən fərqlənir. **Birincisi**, onu fərqləndirən amil müqavilənin xüsusi subyektiv tərkibidir. Bu müqaviləni yalnız AR AM-də göstərilən şəxslər bağlaya bilər. Burada hüquq münasibətləri bir tərəfdən himayədar valideynlər və uşaq arasında, digər tərəfdən isə qəyyumluq və himayəçilik orqanları arasında əmələ gəlir. **İkincisi**, müqavilə tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında bağlansa da, onlar müqavilə üzrə hüquq və vəzifələri özləri istədikləri kimi müəyyənləşdirə bilməzlər. **Üçüncüsü**, göstərilən hüquq münasibətlərinin obyektini uşağın tərbiyəsi və saxlanmasıdır. Uşağın himayədar ailəyə verilməsi onun rəyi nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. 10 yaşı tamam olmuş uşaq isə yalnız öz razılığı alındıqdan sonra himayədar ailəyə verilə bilər. **Dördüncüsü**, müqavilə əsasında yaranan münasibət, əvvəlcədən razılaşdırılmış müddətlə məhdudlaşdırılır. Himayədar ailəyə tərbiyə olunmaq üçün yalnız yetkinlik yaşına çatmamış uşaq və yalnız müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş müddətə verilə bilər.

Müqavilə bağlamaqdan əvvəl himayədar valideynlərin və uşaqların seçilməsi prosedurası həyata keçirilir. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmış hər iki cinsdən olan şəxslər himayədar valideyn ola bilər. Lakin aşağıda göstərilən şəxslər istisna təşkil edir:

- məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya fəaliyyət qabiliyyəti məhdud hesab edilən şəxslər;
- məhkəmə tərəfindən valideynlik hüquqlarından məhrum olunan və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılan şəxslər;

- üzərinə qanunla qoyulan qəyyumluq (himayəçilik) vəzifələrini lazımı qaydada yerinə yetirmədiyi üçün həmin vəzifələrdən kənarlaşdırılan şəxslər;

- keçmiş övladlığa götürənlər, əgər övladlığa götürmə onların təqsiri üzündən məhkəmə tərəfindən ləğv olunmuşsa;

- səhhətinə görə uşağı tərbiyə etmək vəzifəsini həyata keçirə bilməyən şəxslər.

Himayədar valideynləri, onların əxlaqı və başqa cəhətləri, himayədar ailə vəzifələrini yerinə yetirə bilmələri, ailə üzvlərinin uşaqla ünsiyyəti və münasibəti, habelə mümkünsə, uşağın öz arzusu nəzərə alınmaqla, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları seçir.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş, o cümlədən sosial xidmət müəssisələrində olan uşaqlar tərbiyə edilmək üçün himayədar ailələrə verilə bilərlər.

Himayədar ailələrə verilən uşaqların əvvəlcədən seçilməsi yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə ilə razılaşdırılmaqla uşağı ailəyə götürmək istəyən şəxslər tərəfindən həyata keçirilir. Uşağın mənafeyinin tələb etdiyi hallar istisna olmaqla, qardaş və bacıların ayrılmasına yol verilmir.

Uşağın himayədar ailəyə verilməsi onun rəyi nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. 10 yaşı tamam olmuş uşaq isə yalnız öz razılığı alındıqdan sonra himayədar ailəyə verilə bilər.

Uşağın himayədar ailəyə verilməsi barədə müqavilə uşağın yaşayış (olduğu) yer üzrə qəyyumluq və himayəçilik orqanları ilə himayədar valideynlər arasında bağlanılır. Müqavilədə hökmən onun yaşayış, tərbiyə və təhsil şəraiti, himayədar valideynlərin hüquq və vəzifələri, qəyyumluq və himayə orqanının himayədar ailə qarşısında vəzifələri, bu müqavilənin ləğv olunmasının əsasları və nəticələri göstərilir. Himayədar valideynlərin əməyinə görə haqqın miqdarı və tərbiyə üçün götürdükləri uşaqların sayından asılı olmaqla onlara verilən imtiyazlar qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Himayədar valideynlərin hüquq və vəzifələri. Himayədar valideynlər tərbiyə olunmaq üçün qəbul olunmuş uşaqlara münasi-

bətdə qəyyumun (himayəçinin) hüquq və vəzifələrinə malik olurlar. Himayədar valideynlər uşaqları tərbiyə etmək, onların sağlamlığının qayğısına qalmaq, təhsil almaq üçün zəruri şəraiti təmin etmək, onu müstəqil həyata hazırlamaq vəzifələrinə malikdir.

Himayədar valideynlər ailəyə verilən uşaqların qanuni nümayəndələri hesab olunurlar və istənilən şəxslərlə münasibətlərdə, o cümlədən məhkəmədə onların hüquq və vəzifələrini xüsusi səlahiyyət almadan müdafiə edirlər. Qəyyumluq və himayəçilik orqanları himayədar ailəyə xüsusi vəsiqə (şəhadətnamə) verir. Himayədar ailənin hüquqları uşağın mənafeyinə zidd həyata keçirilə bilməz.

Himayədar valideynlərin hüquq və vəzifələri ilə qəyyumların (himayəçilərin) hüquq və vəzifələri ilə əsasən eynidir. Başlıca fərq ondan ibarətdir ki, himayədar valideynlər uşaqların tərbiyəsi ilə əlaqədar öz vəzifələrini müqavilə əsasında icra edir və müvafiq hüquqlar əldə edirlər. Qəyyum və himayəçilər isə həmin hüquq və vəzifələrə qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının qəbul etdikləri qərara əsasən malik olurlar.

Himayədar valideynlər öz vəzifələrini qəyyum və himayəçilərdə olduğu kimi müəyyən haqq müqabilində icra edirlər. Himayədar valideynlərin əməyinə görə haqqın miqdarı və tərbiyə üçün götürdükləri uşaqların sayından asılı olmaqla onlara verilən imtiyazlar qanunvericiliklə müəyyən edilir (AR AM-in 143.1-ci mad.).

Himayədar valideynlər himayəyə götürdükləri uşaqları öz hesablarına saxlamamalıdırlar. Qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada himayədar ailəyə verilən uşağın hər birinə hər ay maddi müavinət verilir (AR AM-in 145.6-cı mad.). Onlar tam dövlət təminatındadırlar. Belə ki, həmin uşaqlar himayədar ailədə olduqları müddətdə onlara yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada yemək, paltar və ayaqqabı dəstinin verilməsi, yaşaması, təhsil alması və tibbi xidmət göstərilməsinin tam dəyəri dövlət büdcəsi hesabına ödənilir.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar tərbiyə olunmaq üçün himayədar ailəyə verildikdə əvvəl yaşamış olduqları mənzilə hüquqlarını saxlayırlar. Bu mənzilə köçmək mümkün olmadıq-

da həmin uşaqlar, habelə əvvəllər mənzil sahəsi olmayan valideyn himayəsindən məhrum uşaqlar növbədənkənar mənzillə təmin edilmişdirlər. Həmin mənzillərlə əlaqədar müqavilələrin bağlanması Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Valideynlər vəfat etdikdə, yaxud valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş valideynlərin yaşayış sahəsi məcburi dəyişdirildikdə himayədar valideynlər valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların hüququ olduğu yaşayış sahəsini Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq özəlləşdirməli və həmin yaşayış sahəsi məcburi dəyişdirildiyi halda valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların mülkiyyətinə keçməsi barədə müqavilə bağlamalıdırlar.

Himayədar ailədə yerləşdirilən uşağın öz valideynlərini tanımaq, habelə bu ona mənfi təsir göstərmirsə, valideynləri ilə ünsiyyətdə olmaq hüququ vardır.

5. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların digər tərbiyə formaları

Faktiki tərbiyə. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların faktiki tərbiyəçilərə həvalə edilməsi məsələlərinin tənzimlənməsi qüvvədə olan AR AM-də nəzərdə tutulmamışdır. Həmin uşaqların faktiki tərbiyəçilərə verilməsi tövsiyə xarakteri daşıyır. Buna baxmayaraq AR AM-in 96-cı maddəsində yetirmələrin öz faktiki tərbiyəçilərini saxlamaq vəzifəsinə dair norma təsbit olunmuşdur. Bu onu göstərir ki, qanunverici orqan valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların faktiki tərbiyəçilərə verilməsi ilə əlaqədar məsələlərin tənzimlənməsinə dair normalar qəbul etməsə də, ona hüquqi əhəmiyyət vermişdir.

Qanunla faktiki tərbiyəçilərin kim ola bilməsi müəyyən olunmamışdır. Hesab edirik ki, məsələn, valideynləri sağ olan uşağın valideynlərinin işlərinin çox olması ilə əlaqədar qohumunun tərbiyəsinə verilməsi, faktiki tərbiyəçiliyə səbəb olmaycaqdır. Çünki bu

uşaq valideyn himayəsindən məhrum olunmamışdır. Lakin, uşaqlar valideyn himayəsindən məhrum olmasalar da, əgər valideynlər uzun müddət uşaqla birlikdə odmadıqda, uşaq faktiki tərbiyəçilərə verilə bilər.

Uşağın faktiki tərbiyəçiyə verilməsinin sənədləşdirilməsi qaydaları qanunda təsbit olunmamışdır. Bundan başqa, faktiki tərbiyəçilərin hüquq və vəzifələri də qanuvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır.

Faktiki tərbiyəçilər bir qayda olaraq, tərbiyə etdikləri uşaqların nümayəndələri kimi çıxış edə bilməzlər. Belə ki, onlar azyaşlıların adından əqdlər bağlamaq, 14 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların isə əqd bağlamalarına razılıq vermək səlahiyyətlərinə malik deyildirlər. Faktiki tərbiyəçilər uşaqların şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarını, o cümlədən həyat və sağlamlıqlarına qarşı yönələn üçüncü şəxslərin qəsdlərindən qoruya bilərlər. Bu kimi təbii hüquqların qorunmasını faktiki tərbiyəçilər xüsusi səlahiyyətlər əldə etmədən həyata keçirə bilərlər. Əksinə, faktiki tərbiyəçilər mülki məhkəmə icraatında faktiki tərbiyəçilərə verilmiş uşaqların qanuni nümayəndələri qismində çıxış edə bilməzlər.

Faktiki tərbiyəçilərlə onların himayəsinə verilmiş uşaqlar arasında əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsinə dair ailə qanunvericiliyində xüsusi normalar təsbit olunmamasına baxmayaraq, hesab edirik ki, AR AM-də müəyyənləşdirilmiş normalar əsasında həmin münasibətlərə qanunun və hüququn analogiyası tətbiq oluna bilər. Valideynlik hüquqlarının həyata keçirilməsi üzrə ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş imperativ normalar faktiki tərbiyəçilərə də şamil edilir. Faktiki tərbiyəçilər tərəfindən tərbiyəvi tədbirlərin həyata keçirilməsi üsulları hüquqazidd hərəkətlərlə olmamalı, uşaqların tərbiyəsinə, sağlamlığına və onların psixi, fiziki, mənəvi inkişafına mənfi təsir göstərməməlidir.

Qanunvericilik faktiki tərbiyəçilərin hüquqazidd hərəkətləri üçün məsuliyyəti barədə məsələlərin tənzimlənməsini müəyyənləşdirməmişdir. Əgər faktiki tərbiyəçilər təqsirli hərəkətləri ilə uşaqların həyatına, sağlamlığına və əmlakına zərər vurarlarsa, uşağın vali-

deynləri, qəyyumluq və himayəçilik orqanları tərəfindən məhkəməyə iddia verilə bilər.

MÖVZU 6.

ALIMENT ÖHDƏLİKLƏRİ

- 1. Aliment öhdəliklərinin anlayışı və növləri*
- 2. Valideynlərin və uşaqların aliment öhdəlikləri*
- 3. Ər-arvadın və keçmiş ər-arvadın aliment öhdəlikləri*
- 4. Ailənin digər üzvlərinin aliment öhdəlikləri*
- 5. Alimentin ödənilməsi və tutulması qaydası*

1. Aliment öhdəliklərinin anlayışı və növləri

Aliment öhdəliklərinin anlayışı. “Aliment” sözü latın mənşəli (alimentum) olub, “qidalanma”, “saxlama” mənasında işlədilir. Onun əsas mənası “bir şəxsdən başqa şəxsə maddi vəsait verilməsi” anlayışını ifadə edir. Maddi vəsaitin bir şəxsdən başqa şəxsə verilməsi müxtəlif səbəblərlə, hər şeydən əvvəl sosial-iqtisadi səbəblərlə bağlı ola bilər. Aliment öhdəliklərinin yaranması ailə üzvləri arasında maddi nemətlərin düzgün bölüşdürülməməsidir. Bilidiyimiz kimi cəmiyyətin inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq fəaliyyət qabiliyyəti olmayan azyaşlı uşaqlar özləri üçün müstəqil zəruri həyat şəraiti yarada bilmirlər və bunu təmin etməyə borclu deyildirlər. Onları firavan, sağlam böyütmək vəzifəsi valideynlərin üzərinə düşür. Çox vaxt tam fəaliyyət qabiliyyətli şəxslər də özlərini müstəqil şəkildə maddi vəsaitlərə təmin edə bilmirlər. Belə hallar ər-arvadın (keçmiş ər-arvadın), digər ailə üzvlərinin xəstə olması, əmək qabiliyyətinin olmaması səbəbindən yarana bilər. Əlbəttə ki, bir çox hallarda dövlət pensiyalar, sosial yardımlar, müavinətlər və s. ödəməklə onların saxlanması yükünü öz üzərinə götürür. Lakin, bütün əmək qabiliyyəti olmayanların, azyaşlıların və digər maddi yardıma ehtiyacı olanların dövlət tərəfindən təminatı mümkün deyildir. Ona görə də

ailə qanunvericiliyində təsbit olunmuş aliment öhdəlikləri institutunun böyük əhəmiyyəti vardır.

Ailə hüququnda **aliment öhdəlikləri dedikdə, ailə qanunvericiliyi və tərəflərin razılaşmasına əsasən ailə üzvlərinin birinin ailənin digər üzvlərinin xeyrinə ödəməli olduqları vəsaitlərlə bağlı mülki hüquq münasibətləri** başa düşülür.

Aliment öhdəlikləri bir çox mülki-hüquqi öhdəliklərlə oxşardır. Aliment öhdəliklərinin məzmunu başqa şəxsin xeyrinə uzun müddətli, ömürlük və ya müddətsiz ödənişlərlə bağlı bəzi müqavilə öhdəliklərini xatırladır. Belə müqavilə növlərindən biri daimi və ya ömürlük renta müqaviləsidir (AR MM-in 864-880-cı mad.). Bu müqavilələrdə renta ödəyicisi renta alana vaxtaşırı müəyyən pul məbləği şəklində renta ödəməyi üzərinə götürür. Xarici görünüşcə oxşar olmaqlarına baxmayaraq bu öhdəliklər arasında köklü fərqlər vardır. **Birincisi**, renta ödəyicisinin renta ödəmək vəzifəsi renta alanın əmlakının ona verilməsi əsasında yaranır. Onlar əsasən riskli (aleator) xarakter daşıyan öhdəliklər qrupuna aid edirlər. Aliment öhdəlikləri isə əksinə əvəzsizdir, yəni kreditorun qarşılıqlı tələbləri ilə əlaqədar deyildir. **İkincisi**, renta alan hər bir fiziki şəxs, bəzən də qeyri-kommersiya təşkilatları ola bilər. Aliment öhdəliklərində iştirak edən fiziki şəxslərin dairəsi isə qanunda məhdudlaşdırılmışdır. **Üçüncüsü**, renta hüquq münasibətləri yalnız müqavilənin bağlanması əsasında yaranır. Aliment hüquq münasibətləri isə həm alimentin ödənilməsi barədə bağlanmış saziş, həm də məhkəmə aktı əsasında yaranır.

Aliment öhdəlikləri ilə bağışlama öhdəliklərinin də oxşarlığı vardır. Bu oxşarlıq həmin öhdəliklərin əvəzsiz olması ilə bağlıdır. Fərqli cəhətlərinin ən əsası ondan ibarətdir ki, bağışlama öhdəliklərinin subyektiv tərkibi – hədiyyə verən və hədiyyə alan tamamilə başqa şəxslər də ola bilər. Bundan başqa, aliment öhdəliyi nəinki alimentin ödənilməsi barədə saziş əsasında, həm də məhkəmə aktı əsasında da yarana bilər. O müəyyən hallarda dəyişə və ya xitam oluna bilər. Məsələn, aliment alan yetkinlik yaşına çatdıqda aliment öhdəliyi xitam oluna, emansipasiya olduqda dəyişə bilər. Bağışlama isə qətidir, dəyişilməzdir və müddətsizdir.

Aliment öhdəliklərinin **yaranması** əsaslarını aşağıdakı hüquqi faktlar təşkil edir:

1) subyektlər arasında ailə hüquq münasibətlərinin olması;

2) aliment ödənilməsi üçün zəruri şərtlərin mövcud olması (bu şərtlər tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir; məsələn, aliment alan şəxsin yetkinlik yaşına çatmaması və ya əmək qabiliyyətli olmaması və yaxud maddi ehtiyacı olması və s.);

3) alimentin ödənilməsi barədə tərəflər arasında bağlanmış saziş və ya məhkəmənin aliment ödənilməsi barədə aktı).

Hər bir hüquq münasibətində olduğu kimi aliment öhdəliklərinin də öz **elementləri** vardır. Onlara aiddir:

1) öhdəliyin obyektı;

2) öhdəliyin tərəfləri;

3) öhdəliyin məzmunu.

Aliment öhdəliklərinin obyektı dedikdə, aliment ödəyənin aliment alana maddi vəsaitlərin verilməsi ilə əlaqədar **hərəkətləri** başa düşülür. Belə hərəkətlər **üç üsulla** yerinə yetirilə bilər:

1) alimentin ödənilməsi barədə sazişin bağlanması ilə;

2) müqavilə bağlamadan könüllü qaydada;

3) məcburi qaydada (məhkəmə aktı əsasında).

Aliment öhdəliklərinin tərəfləri aliment ödəyən və aliment alandır. Aliment ödəyən **aliment ödəmək qabiliyyətini**, yəni aliment ödəmək üzrə öz vəzifələrini müstəqil icra etmək imkanını əldə etməlidir. **Aliment ödəyənlər** aliment alanlarla qohumluq münasibətlərində və ya digər ailə-hüquqi əlaqələrdə olan və yalnız fəaliyyət qabiliyyətli fiziki şəxslər ola bilərlər. Yetkinlik yaşına çatmayan fiziki şəxslər qanunun yol verdiyi hallarda (emansipasiya və ya nikah yaşı azaldıldığı halda) tam fəaliyyət qabiliyyətini on səkkiz yaş çatanadək əldə etdikdə onların üzərinə aliment ödənilməsi öhdəliyi qoyula bilər.

Aliment alanlar qanuna əsasən aliment ödəyənlərlə qohumluq və ya digər formada ailə-hüquqi əlaqələrdə olan, o cümlədən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan fiziki şəxslərdir. Fəaliyyət qabiliyyəti olmayan aliment alanın mənafeyi onun qanuni nümayəndəsi tərəfin-

dən müdafiə olunur. O, əqdləri himayədə olanın adından bağlayır və aliment öhdəliklərinin tərəfi deyildir. On dörd yaşından on səkkiz yaşınadək yetkinlik yaşına çatmayanlar qismən fəaliyyət qabiliyyətli şəxslər kimi alimentin ödənilməsi barədə sazişi valideynlərinin (övladığa götürənlərinin (götürəninin), himayəçinin) yazılı razılığı ilə bağlayırlar. Hər bir halda aliment öhdəliklərinin səlahiyyətli şəxsi aliment alanın məhz özüdür. Aliment alanın adından əqdlər bağlayan və ya bu əqdləri rəsmiləşdirən şəxslər aliment öhdəliklərinin tərəfi hesab olunmurlar.

Aliment öhdəliklərinin məzmunu aliment alanın alimenti tələb etmək hüququndan və aliment ödəyənin alimenti ödəmək vəzifəsindən ibarətdir. Aliment öhdəliklərində kreditorun tələb etmək hüququ alimentin ödənilməsi barədə bağlanmış sazişə və ya məhkəmə aktına əsasən alimentin müəyyən miqdarını əhatə edir. Alimentin miqdarı daimilik deyildir və o tərəflərin maddi və ya ailə vəziyyətindəki dəyişiklərdən asılı olaraq aliment öhdəliklərinin məzmununu təşkil edən hüquq və vəzifələrin dəyişilməsinə təsir göstərə bilər. Belə halda aliment ödənilməsi barədə sazişin dəyişməsi və pozulması üçün razılıq əldə edilmədikdə, aliment öhdəliyinin maraqlı tərəfi bu sazişin dəyişdirilməsi və ya pozulması üçün məhkəmə qarşısında iddia qaldırmaq hüququna malikdir. Alimentin miqdarının dəyişməsinə tələblərin güzəştli və borcun köçürülməsindən (öhdəliklərin verilməsindən) fərqləndirmək lazımdır. Aliment öhdəlikləri şəxsi xarakter daşıdığına görə öhdəliyin üçüncü şəxslərə verilməsinə, vərəsəlik üzrə hüquq varisliyinə və öhdəliklər üzrə novasiyaya yol verimdir.

Aliment öhdəlikləri alimentlərin ödənilməsi barədə bağlanmış saziş və qanunla müəyyən olunmuş hallarda **xitam** olunur (AR AM-in 113-cü mad.). Alimentin ödənilməsi barədə sazişə görə yaranan öhdəliklər həm qanuni əsaslar üzrə (uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda və ya yetkinlik yaşına çatmamış tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdikdə, aliment ödənilən uşaq övladlığa götürüldükdə, aliment alan şəxsin maddi yardıma ehtiyacının ödənilməsi və ya əmək qabiliyyətinin bərpa olunduğu məhkəmə tərəfindən müəyyən olunduqda, aliment

alan şəxs və ya aliment ödəyən şəxs öldükdə, əmək qabiliyyəti olmayan və ya ehtiyacı olan aliment alan ər və ya arvad yeni nikaha daxil olduqda), həm də müqavilədən irəli gələn əsaslar üzrə (məsələn, sazişin qüvvədə olma müddətinin bitməsi) xitam olunur. Saziş əsasında aliment öhdəliyinin xitamı azyaşlı uşağın, yaxud yetkinlik yaşına çatan, lakin əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvünün maraqlarını pozursa, o cümlədən AR AM-in 97.2-ci maddəsinin tələblərinə əməl edilmədikdə, həmin saziş mübahisələndirilə bilər.

Aliment öhdəliklərinin növləri. Aliment sazişləri. Aliment öhdəliklərinin leqal bölgüsünün əsasında **subyekt əlaməti** əsas yer tutur. Bundan irəli gələrək ailə qanunvericiliyi aliment öhdəliklərini aşağıdakı növlərə bölmüşdür:

- 1) uşaqlar barəsində valideynlərin aliment öhdəlikləri;
- 2) valideynlər barəsində uşaqların aliment öhdəlikləri;
- 3) ər-arvadın və keçmiş ər-arvadın aliment öhdəlikləri;
- 4) ailənin başqa üzvlərinin aliment öhdəlikləri.

Sonuncu növ, yəni ailənin başqa üzvlərinin aliment öhdəlikləri də öz növbəsində bir neçə qrupa ayrılır. Onlara aiddir:

- 1) qardaş və bacıların yetkinlik yaşına çatmayan və ya əmək qabiliyyəti olmayan qardaş və bacılarını saxlamaq vəzifəsi;
- 2) baba və nənənin nəvələrini saxlamaq vəzifəsi;
- 3) nəvələrin baba və nənəni saxlamaq vəzifəsi;
- 4) yetirmələrin öz faktik tərbiyəçilərini saxlamaq vəzifəsi;
- 5) ögey oğul və qızların ögey ata və ananı saxlamaq vəzifəsi.

Ədəbiyyatda iki növbəli aliment öhdəlikləri fərqləndirilir. Birinci növbəli aliment öhdəliklərinə daha çox sosial və bioloji cəhətdən yaxın münasibətdə olan şəxslərin öhdəlikləri aid edilir. Qalan öhdəliklər ikinci növbəliyə aid edilir və birinci növbəliyə aid olan şəxslər bu öhdəliklərdə iştirak etmir. Aliment öhdəlikləri subyektlərinin dairəsi daimi deyildir və o ictimai həyatda mövcud olan sosial-iqtisadi vəziyyətlə və qanunvericinin iradəsi ilə müəyyən edilir. Əvvəlki qüvvədə olan nikah və ailə məcəlləsində hazırki ailə qanunvericiliyinə məlum olmayan bir sıra aliment öhdəlikləri nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, faktiki tərbiyəçilərin öz yetirmələrini, ögey ata və

ananın ögey oğul və qızları saxlamaq vəzifələri. Bu gün isə ailə qanunvericiliyində əvvəlki qanunvericilikdə nəzərdə tutulan aliment öhdəliklərinin əksi müəyyən olunmuşdur: yetirmələrin öz faktiki tərbiyəçilərini, ögey oğul və qızların ögey ata və ananı saxlamaq vəzifələri.

Aliment öhdəliklərinin diferensiasiyasını digər meyarlar üzrə də aparmaq mümkündür. Eyni zamanda, onları aliment öhdəliklərinin yaranması əsaslarına görə də növlərə bölmək olar: a) məhkəmə aktına əsasən yaranan aliment öhdəlikləri; b) alimentlərin ödənilməsi barədə bağlanan saziş əsasında yaranan aliment öhdəlikləri. Məhkəmə aktı əsasında yaranan aliment öhdəlikləri ənənəvi olaraq təcürbədə tətbiq olunur və xüsusi nəzəri təhlil tələb etmir. Lakin alimentlərin ödənilməsi barədə bağlanan saziş ailə hüququ üçün özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətə malik yeni bir instituttur. **Alimentin ödənilməsi barədə saziş (aliment sazişi)** alimentin miqdarını, ödənilmə qaydasını və şərtlərini özündə əks etdirən mülki-hüquqi müqavilədir. Təbiət etibarilə o **birtərəfli, əvəzsiz və konsensualdır**. Birinci iki əlamət haqqında artıq aliment öhdəliklərinin xarakteristikası zamanı ətraflı məlumat verilmişdir. Aliment sazişinin konsensuallığı ondan ibarətdir ki, aliment ödəyən tərəfdə alimentin ödənilməsi vəzifəsi aliment alanla (onun qanuni nümayəndəsi ilə) saziş bağlanan anda yaranır. Alimentin ödənilməsi barədə saziş notariat qaydasında təsdiq olunmalıdır. O icra vərəqəsi qüvvəsinə malikdir (AR AM-in 94.3-cü mad.). Sazişin notarial formasına riayət edilməməsi onun etibarsızlığına səbəb olur (AR MM-in 337.1-ci mad.).

Bu sazişin **mühüm şərtləri** alimentin miqdarı, ödənilməsi qaydası və üsullarıdır. Ödənilən alimentin miqdarı özündə sazişin qiymətini əks etdirir. Belə halda qiymət **mütləq-müəyyən** və ya **qeyri-müəyyən** ola bilər. Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlara münasibətdə qanunverici xüsusi bir prinsip nəzərdə tutumuşdur: “pisliyə doğru dönüşün yolverilməzliyi”. Sazişdə nəzərdə tutulmuş alimentin miqdarı məhkəmə qaydasında onların ala biləcəkləri alimentin miqdarından az olmamalıdır. Alimentin ödənilməsi barədə sazişdə nəzərdə tutulan təminatın verilməsi şərtləri azyaşlı uşağın, yaxud

yetkinlik yaşına çatan, lakin əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvünün maraqlarını pozursa, o cümlədən AR AM-in 97.2-ci maddəsinin tələblərinə əməl edilmədikdə, həmin saziş mübahisələndirilə bilər. Ödəmə üsulu qanunun tələbləri əsasında tərəflərin razılığı ilə müəyyən olunur. Belə ki, alimentlər aliment ödəməli olan şəxsin qazan-cından və ya digər gəlirlərindən müvafiq hissədə, sabit pul məbləğində müntəzəm və ya birdəfəlik ödənilməklə, əmlak təqdim olunması yolu ilə və barəsində razılıq əldə olunmuş digər üsullarla alınə bilər.

AR AM-in 98.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, aliment ödənilməsi barədə sazişdə aliment ödənilməsinin müxtəlif üsulları nəzərdə tutula bilər. Məsələn, aliment ödəyənin alimenti şəxsən aliment alana ödəməsi, üçüncü şəxslər (baba, nənə və s.) vasitəsilə və ya aliment alanın bank hesabına köçürməsi yolu ilə və s.

Aliment sazişlərinin tərəfləri, məhkəmə qaydasında alimentin ödənilməsində olduğu kimi aliment ödəyən və aliment alandır. Tam fəaliyyət qabiliyyəti olmayan aliment alanın adından onun qanuni nümayəndəsi (valideyn, qəyyum) çıxış edir. Qismən fəaliyyət qabiliyyətli şəxslər, yəni 14-18 yaşında olanlar alimentin ödənilməsi barədə sazişi özləri valideynlərinin (himayəçilərinin) razılığı ilə bağlayırlar. Sazişin predmeti pul vəsaiti, bəzən də digər əmlak ola bilər. Alimentin ödənilməsi barədə saziş bağlandığı andan şəxsin məhkəmə qaydasında aliment almaq hüququ itirilir. Alimentin ödənilməsi barədə saziş icra olunmadıqda və ya lazımi qaydada icra olunmadıqda məhkəməyə müraciət edilə bilər. Sazişin məzmununu aliment alanın **hüququ** və aliment ödəyənin **vəzifəsi** təşkil edir. Aliment ödəyənin məsuliyyəti AR MM-in XXIII fəslinin (öhdəliklərin icra edilməməsi üçün məsuliyyət, 448-458-ci mad.) və AR AM-in 108-ci maddəsinin normaları ilə müəyyən olunur. Aliment ödəyənin məsuliyyətinin məcburi şərtlərindən biri onun ehtiyatsızlıq və ya qəsd formasında olan təqsirliliyidir. Aliment ödənilməsi barədə sazişin bağlanması, icrası, dəyişdirilməsi, pozulması və etibarsız sayılması üçün AR MM-in mülki-hüquqi əqdlərin bağlanması, icrası, dəyişdirilməsi, pozulması və etibarsız sayılması barədə normaları tətbiq

olunur. Məsələn, məhkəmə qaydasında AR MM-in 422-ci maddəsinə əsaslanaraq şəraitin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi ilə əlaqədar aliment sazişinin şərtlərinin dəyişdirilməsi və ya ümumiyyətlə müqavilənin ləğv edilməsi mümkündür. Aliment ödənilməsi barədə sazişi icra etməkdən birtərəfli qaydada imtina etməyə və onun şərtlərinin birtərəfli qaydada dəyişdirilməsinə yol verilmir (AR AM-in 95.3-ci mad.).

2. Valideynlərin və uşaqların aliment öhdəlikləri

Valideynlərin aliment öhdəlikləri. Təbii və sosial səbəblərə görə aliment öhdəliyinin bu növü digərləri ilə müqayisədə daha geniş yayılmışdır. Ona görə də “alimentləşdirmə”nin nəzəriyyəsi və praktikasısı hər şeydən əvvəl valideynlərin və uşaqların aliment münasibətlərinin təsiri altında formalaşmışdır. Bu öhdəliklərin vacibliyi onda özünü göstərir ki, onlar ailə qanunvericiliyində imperativ normalarla daha ətraflı müəyyənləşdirilmişdir. Uşaqları saxlamaq öhdəliyi ilk növbədə valideynlərin üzərinə düşür və qanunda belə öhdəliklərin **üç qrupu** təsbit olunmuşdur: a) valideynlərin öz yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarını saxlamaqla əlaqədar öhdəlikləri; b) valideynlərin öz əmək qabiliyyəti olmayan yetkinlik yaşına çatmış uşaqlarını saxlamaqla əlaqədar öhdəlikləri; c) valideynlərin öz uşaqlarına görə əlavə xərclərdə iştirakı ilə əlaqədar öhdəlikləri. Onlardan hər biri xüsusi xarakterə malikdir.

Valideynlərin öz yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarını saxlamaqla əlaqədar öhdəlikləri daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Məhz uşağın tam fəaliyyət qabiliyyəti olmayan dövründə valideynlər tərəfindən ona daha ciddi şəkildə qayğı göstərilməsinə ehtiyac yaranır. Valideynlərin aliment öhdəliklərinin yaranması üçün əsas **üç şərtin** mövcudluğu zəruridir:

- 1) valideynlərlə uşaqlar arasında ailə əlaqəsi (qan qohumluğu və ya övladlığa götürmə nəticəsində yaranan qohumuluq);
- 2) aliment alan yetkinlik yaşına çatmayanın vəziyyəti;

3) valideynləri alimentlərin ödənilməsindən azad etmək üçün əsasların olmaması.

Sonuncuya yetkinlik yaşına çatmayanın qanunla müəyyənləşdirilmiş nikah yaşının azaldıaraq nikah bağlaması (AR AM-in 10.2-cu mad.) və onun emansipasiyası (AR MM-in 28.4-cü mad.) aiddir. Aliment öhdəliklərində valideynlərin vəzifələri bərabərdir və onların nikahda olub-olmamaları ilə bağlı deyildir.

Uşaqlarını saxlamağın qayda və formasını valideynlər müstəqil həll edirlər (AR AM-in 75.2-ci mad.) Bu normada ailə qanunvericiliyinə xas olan **“imkanvericiliyin”** ümumi əsasları özünü göstərir. Yetkinlik yaşına çatmayanın saxlanması həm könüllü, həm də məhkəmə aktı əsasında ola bilər. Könüllü saxlama da öz növbəsində iki növə ayrılır: a) faktiki; b) müqaviləli. Birincidə, valideynlər valideyn borcu olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlara hər hansı sənədləşdirmə işləri aparılmadan onları maddi vəsaitlə təmin edirlər. İkincidə isə öz uşaqlarının saxlanması haqqında müqavilə bağlayırlar (alimentlərin ödənilməsi barədə saziş). Valideynlər uşaqlarını saxlamadıqda uşaqların saxlanması üçün vəsait (aliment) valideynlərdən məhkəmə qaydasında tutulur (AR AM-in 75.4-cü mad.). Aliment ödəməli olan valideynə qarşı məhkəməyə iddia ərizəsi (əmr icraatı qaydasında isə ərizə) digər valideyn, uşağın qəyyumu və himayəçisi, uşağı övladlığa götürən (əgər övladlığa götürülən uşağın digər valideynlə hüquqi əlaqəsi saxlanılmışdırsa), yetkinlik yaşına çatmayanın himayədar valideynləri, valideyn himayəsindən məhrum olmuş və tərbiyə, təhsil, müalicə üçün yetkinlik yaşına çatmayanların yerləşdirildiyi müəssisələr tərəfindən verilir (AR MPM-in 79.2-ci mad.). Yetkinlik yaşına çatmayanların maraqlarına təhlükə yarandıqda (məsələn, valideynlər uşaqlarını saxlamaqdan imtina etdikdə, məhkəməyə iddia təqdim olunmadıqda və s.) uşaqların maraqları dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Belə halda yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar üçün aliment tutulması barədə valideynlərə (onlardan birinə) qarşı iddia qaldırmaq hüququna malikdir.

Qüvvədə olan ailə məcəlləsində əvvəlki məcəllədə olduğu kimi yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün paylı şəkildə məhkəmə qaydasında tutulan alimentlərin məbləği müəyyən olunmuşdur (AR AM-in 76-cı mad.). Alimentlərin hesablanması valideynlərin qazancı və digər gəlirləri üzrə aparılır.

Uşaqlar üçün onların valideynlərindən məhkəmə tərəfindən hər aşağıdakı miqdarda aliment tutulur:

1) 1 uşağa görə – qazancın və (və ya) valideynlərin başqa gəlirlərinin dördüdə bir hissəsi;

2) 2 uşağa görə – qazancın (başqa gəlirlərin) üçdə bir hissəsi;

3) 3 və daha çox uşağa görə – qazancın (başqa gəlirlərin) yarısı.

Azərbaycan Respublikasında minimum əmək haqqı məbləğindən fərqli olaraq alimentin minimum məbləği qanula nəzərdə tutulmamışdır. Lakin buna baxmayaraq, məhkəmələr praktiki olaraq “Yaşayış minimumu haqqında” AR qanununun əsasında hər il ölkə üzrə yaşayış minimumunun məbləğində müəyyən edilən miqdarda uşaqların saxlanması üçün aliment təyin edilməsi barədə qətnamələr çıxarırlar. Yaşayış minimumu - minimum istehlak səbətinin dəyəri və icbari ödənişlərin cəmindən ibarət sosial normadır. Hazırda “Azərbaycan Respublikasında 2020-ci il üçün yaşayış minimumu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, 2020-ci ilin yaşayış minimumunun ölkə üzrə məbləği uşaqlar üçün 170 manat müəyyən edilmişdir.

Alimentin məbləğinin hesablanması metodu bəzən obyektivliyə cavab vermir. Məsələn, aliment ödəyən şəxs ağır yataq xəstəsi ola-ola məhkəmə onun üzərinə qanunda göstərilən hissədə alimentin ödənilməsi öhdəliyini qoyur. Yaxud əksinə, aliment ödəyən şəxs maddi cəhətdən varlı olsa da, məhkəmə aliment ödənilən yetkinlik yaşına çatmayan uşağın davamlı müalicəyə və qayğıya ehtiyacını nəzərə almadan qanunda ödənilməsi nəzərdə tutulan alimentin məbləğindən çox aliment verilməsinə dair qətnamə çıxarmır. Halbuki AR AM-in 76.2-ci maddəsində deyilir ki, bu payların miqdarı məhkəmə tərəfindən tərəflərin ailə və maddi vəziyyəti, eləcə də diqqətəlayiq olan başqa hallar nəzərə alınmaqla azaldıla və artırıla bilər.

Aliment ödəyən şəxsin qazancı və ya gəlirləri dəyişkən, qeyri-müntəzəm olduqda, qazancı (gəliri) xarici valyutadan ibarət olduqda, qazancın (gəlirin) müəyyən hissəsi natura formasında olduqda və digər hallarda uşaqların saxlanması üçün vəsait tutulmasını tələb edən şəxsin xahişi ilə alimentin miqdarı məhkəmə tərəfindən hər ay ödənilməli sabit pul məbləğində və ya eyni zamanda həm **sabit pul məbləğində**, həm də AR AM-in 76-cı maddəsinə uyğun olaraq qazancın (gəlirin) müəyyən hissəsi kimi müəyyənləşdirilə bilər.

Sabit pul məbləğinin miqdarı məhkəmə tərəfindən tərəflərin maddi və ailə vəziyyəti, diqqətəlayiq olan digər hallar (aliment alan və ödəyən ailə üzvlərinin sayı, aliment ödəyən əmək qabiliyyətli olmaması, uşağın müstəqil qazancı olması və s.) nəzərə alınmaqla uşağın əvvəlki təminatının səviyyəsinin mümkün qədər maksimal saxlanması əsas tutularaq müəyyən edilir. Tərəflərin maddi vəziyyəti onların bütün gəlirlərinin mənbəyi nəzərə alınmaqla məhkəmə tərəfindən müəyyənləşdirilir. Sabit pul məbləğində müəyyənləşdirilən aliment **minimum istehlak səbətini** təmin etməlidir. Minimum istehlak səbəti - insanın sağlamlığının və həyat fəaliyyətinin minimum səviyyəsi üçün zəruri olan ərzaq, qeyri-ərzaq malları və xidmətlərin elmi normalar əsasında müəyyən edilmiş toplusudur (“Yaşayış minimumu haqqında” AR Qan. 1.0.1-ci mad.)

Tərəflərdən biri ilə uşaq qaldıqda da tutulan alimentin miqdarı sabit pul məbləğində müəyyən edilir. Bu məbləğ hər iki valideynin əmlak vəziyyəti və gəlirləri müqayisə olunmaqla təyin olunur. Valideynlərin maddi vəziyyətindəki fərq nəzərə alınmaqla, aliment yetkinlik yaşına çatmayan uşağın xeyrinə az təminatlı digər valideynə ödənilir. Əgər onların maddi vəziyyəti təxminən bərabədirsə, aliment tutulmur.

Nəhayət, xüsusi olaraq tənzimlənən məsələlərdən biri də valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara görə tutulan alimentlə əlaqədar münasibətlərdir (AR AM-in 79-cu mad.). Ailə qanunvericiliyi valideyn himayəsində olan uşaqlarla müqayisədə valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların hüquqlarının müdafiəsinə daha ciddi diqqət göstərmiş və onlar üçün tutulan alimentdən ümu-

mi istifadə qaydalarını müəyyən etmişdir. Bu ilk növbədə onunla əlaqədardır ki, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların pullarından heç kim sui-istifadə edə bilməsin. Müxtəlif üsul və qaydalarla alimentlərin tutulması da daxil olmaqla, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara ödənilən alimentlər ümumi qaydada müəyyənləşdirilir (AR AM-in 76-78-ci mad.). Valideyn himayəsindən məhrum olmuş və sosial xidmət müəssisələrində yerləşdirilən uşaqların valideynlərindən tutulan aliment həmin müəssisələrin hesabına keçirilir və hər bir uşağın özünə xərclənir. Müəssisə aliment alan hər bir uşağın, onlara şəxsi hesab açmadan uçotunu aparır. Lakin, yetkinlik yaşına çatmayan uşaq tam dövlət təminatda olduğu üçün tutulan aliment birbaşa onun özünə xərclənmir. Qanun uşaq müəssisələrinə belə bir imkan vermişdir ki, gəlir götürmək məqsədi ilə onlar aliment vəsaitini banka (digər kredit təşkilatına yox) depozitə yönəltsinlər. Müəssisə tərəfindən vəsaitdən istifadə olunması bir qayda olaraq bank əmanəti (depoziti) müqaviləsinin bağlanması formasında həyata keçirilməlidir. Belə halda müqavilə səciyyəvi əhəmiyyət daşıyır. Əmanətçi qismində uşaq müəssisəsi, mənfəət əldə edən qismində isə bərabər payda aliment alan əmanətçi özü və yetkinlik yaşına çatmayan uşaq çıxış edir. Bununla belə əmanətçi öz gəlir hissəsini yalnız uşaqların uşaq müəssisəsində saxlanması üçün istifadə etməlidir. Aliment məbləğlərinin dövriyyəsi üçün alınan gəlirin 50 faizi uşaqların saxlanmasına sərf olunur. Uşaq bu müəssisələ-ri tərək etdikdə aliment məbləğlərinin cəmi və alimentin və alimentin dövriyyəsi üçün əldə olunan gəlirin 50 faizi uşağın adına bankda açılan hesaba köçürülür.

Prinsip etibarlı ilə müəyyən hallar istisna olmaqla, aliment hər bir gəlir növündən tutulmalıdır. “Uşaqlar üçün valideynlərinin aliment tutulan, manat və xarici valyuta ilə aldıqları əmək haqqının və (və ya) başqa gəlirlərinin növləri” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 23 may 2001-ci il, tarixli 98 nömrəli qərarı ilə təsdiq olunmuşdur. Onlara aiddir:

1. Əmək müqaviləsi (kontraktı) üzrə işləyən işçilərə (əvəzçilik də daxil edilməklə) ödənilən bilən əmək haqqı, o cümlədən:

- pul və ya natura ilə ödənilən tarif (vəzifə) maaşları, vaxta-muzd və işəməz qiyətlər və əməyin ödənilməsinin digər sistemləri üzrə əmək haqqları;

- pul və ya natura ilə əmək haqqına olan bütün növ əlavələr;

- pul və ya natura ilə verilən mükafatlar;

- iş vaxtından artıq vaxtda görülməyən işə görə, habelə istirahət və iş günü hesab edilməyən bayram günlərində, eləcə də ümumxalq hüzn günündə görülməyən işə görə pul və ya natura ilə verilən əmək haqqı;

- işçinin təqsiri olmadan zay (yararsız) sayılan məhsulun istehsalına, boşdayanmaya, hasilat normalarını yerinə yetirmədiyinə, soyuq və isti havalar şəraitində fasilələrə və işin dayandırılmasına görə ödəmələr;

- müvəqqəti əvəzetməyə görə ödəmə;

- qanunvericiliklə işçilərin iş yerlərinin və orta əmək haqqının saxlanıldığı, əvvəlki əmək haqqı ilə yeni iş yerindəki əmək haqqı arasındakı fərq ödənilməyi və əvvəlki vəzifəsi (peşəsi) üzrə əmək haqqı saxlanıldığı hallarda ödənilən haqq;

- qanunvericiliklə məzuniyyət dövründə saxlanılan orta əmək haqqı, habelə əmək müqaviləsinin ləğvi ilə əlaqədar işçiyə istifadə edilməmiş əmək məzuniyyətinə görə pul və ya natura ilə ödənilən pul əvəzi;

- xidmət illərinə görə işçiyə pul və ya natura ilə verilən birdəfəlik mükafatlar;

- il ərzində işin yekunlarına görə işçiyə pul və ya natura ilə verilən mükafat;

- əmək müqaviləsinə xitam verilərkən ödənilən işdən çıxarma müavinətindən və işdən çıxarıldığı gündən yeni işə düzələn günədək ikinci və üçüncü aylar üçün ödənilən orta əmək haqqı;

- qəzet, jurnal, nəşriyyat, radio və televiziya, informasiya agentliklərinin ştatlarında olan ədəbi işçilərə ədəbiyyat qonorarı

fondlarından verilən qonorarlar, daimi xarakter daşıyan müəlliflik artist qonorarları və quruluş haqqı.

Qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş digər gəlirlər, o cümlədən:

- məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələrinə aid edilən müavinətlər (dəfn üçün müavinət istisna olmaqla);
- istehsalatda əmək xəsarəti ilə əlaqədar əmək qabiliyyətini itirmiş şəxslərə dəymiş zərərə görə ödənilən ödənclər;
- faktiki alınan pensiya;
- ali və orta ixtisas məktəblərində və kurslarda oxuyan müddətdə alınan təqaüdlər;
- aliment ödəyənin həyətəni sahəsindən və yardımçı təsərrüfatından əldə etdiyi gəlirdəki payı;
- işsizlik müavinəti;
- fiziki şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətindən, habelə ailə kəndli təsərrüfatından əldə etdiyi xalis gəlir;
- mülki-hüquqi müqavilələr üzrə işlərin yerinə yetirilməsinə görə ödəmələr.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin qazancından aliment tutularkən bu qazancdan gəlir vergisinin, dövlət sosial müdafiə fonduna və digər məcburi ayırmaların ödənilməsi Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 99-cu maddəsində müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Hərbi qulluqçulardan, həmçinin hüquq-mühafizə orqanlarının sırası və komanda heyətindən olan şəxslərdən aliment vəzifə maaşından, hərbi rütbəyə görə verilən maaşdan, habelə vəzifə maaşına olan əlavələrdən və daimi xarakter daşıyan digər ödənclərdən tutulur.

Yazıçılardan, bəstəkarlardan, rəssamlardan və digər yaradıcı işçilərdən aliment müəlliflik qonorarı məbləğlərindən, vəkillərdən hüquq məsləhətxanalarında və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər qaydada işinə görə bütün növ qazanclarından tutulur.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara aliment aşağıdakılardan tutulmur:

- yubiley və bayram günləri, anadan olan günlər ilə bağlı və digər analogi hallarda verilən həvəsləndirici ödəmələrdən (mükafatlar da daxil olmaqla);

- əmək alətlərinin, vasitələrinin və digər əşyaların amortizasiyasına görə pul əvəzindən;

- maddi yardım şəklində verilən müxtəlif növ ödənişlərdən;

- ezamiyyət ilə bağlı verilən ödəmələrdən, çöl xərcləri, daimi işi yolda olan, yaxud gediş-gəliş və ya gəzəri xarakter daşıyan işçilərə ödənilən əlavələrdən, bilavasitə tikintidə çalışan işçilər üçün səyyar xarakterli işə görə, işin növbə metodu ilə yerinə yetirilməsinə görə əlavələrdən;

- ayrı-ayrı işçilərə pulsuz verilmiş mənzil, kommunal xidmətlərin, yanacağı, nəqliyyatda gediş biletlərinin dəyərindən və ya onların kompensasiyasından;

- işçilərə verilən iş paltarlarının, iş ayaqqabılarının və başqa fərdi mühafizə vasitələrinin, sabunun, başqa yuyucu vasitələrin, südün və müalicə profilaktika qidalarının dəyərindən;

- qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda pulsuz qidaların (pulsuz kollektiv yeməklər, müəssisənin mənfəəti hesabına işçilərə pulsuz və ya güzəştli şərtlərlə verilən yeməklər) dəyərindən;

- sanatoriya-kurort müalicəsinə və istirahət evlərinə yollayışların dəyərindən;

- başqa əraziyə iş keçirildikdə və yaxud köçdükdə mənzil kirayəsi və əmlakın daşınması üçün ödənilən xərclərdən;

- işəgötürən tərəfindən istehsalatdan ayrılmaqla ixtisasartırma kurslarına göndərilmiş işçilərə ödənilən təqaüdlərdən;

- yarış, baxış və müsabiqə qaliblərinə verilən pul mükafatlarından;

- gənc mütəxəssislərə ali və yaxud orta ixtisas təhsil müəssisəsini qurtardıqdan sonra verilən məzuniyyət zamanı müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların hesabına ödənilən müavinətlərdən;

- elm, ədəbiyyat və incəsənət sahəsində mühüm işlərə görə verilən mükafatlardan;

- ixtiralara və səmərələşdirici təkliflərə görə birdəfəlik mükafatlardan.

Hərbi qulluqçulardan, həmçinin hüquq-mühafizə orqanlarının sırası və komanda heyətinə aid şəxslərdən hərbi qulluqdan və hüquq-mühafizə orqanlarından tərxis olunan zaman verilən işdənçıxarma və birdəfəlik müavinətlərdən, həmçinin daimi xarakter daşımayan pul təminatının digər növlərindən aliment tutulmur.

Aliment onu ödəyən şəxsə çatası qazancın (gəlirin) məbləğindən vergilər tutulduqdan sonra alınır.

Qanunvericilik valideynlərin üzərinə yetkinlik yaşına çatmış övladlarını da saxlamaq vəzifəsini nəzərdə tutmuşdur. Bu vəzifənin icrası yalnız əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış övladlar üçün nəzərdə tutulmuşdur (AR AM-in 80.1-ci mad.). Digər hallarda, hətta əmək qabiliyyətli yetkinlik yaşına çatmış övladlar obyektiv səbəblərdən (müvəqqəti işsizlik, təhsil və s.) işləməsələr də valideynlər onları saxlamağa borclu deyildirlər. Qeyd olunduğu valideynlər tərəfindən yetkinlik yaşına çatmış övladların saxlanması üçün **iki şərt** olmalıdır:

1) aliment alan yetkinlik yaşına çatmış övladlar əmək qabiliyyətli olmamalıdırlar;

2) onların maddi yardıma ehtiyacı olmalıdır.

Aliment alan yetkinlik yaşına çatmış övladların **əmək qabiliyyətli olmaması** tibbi meyarlarla (əlillik) və ya yaş əlamətləri ilə (pensiya yaşına çatma) müəyyən olunur. **Əlil** dedikdə, anadangəlmə, xəstəlikdən və ya xəsarətdən doğan əqli və ya fiziki qüsurlar nəticəsində həyat fəaliyyəti məhdudlaşan, sosial yardıma və müdafiəyə ehtiyacı olan şəxs başa düşülür ("Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında" AR qan. 2-ci mad.). Əmək qabiliyyətinin itirilməsi dərəcəsiindən asılı olaraq I, II və III dərəcəli əlillər fərqləndirilir. Əmək qabiliyyəti olmayan yetkinlik yaşına çatmış övladlara alimentin ödənilməsi onların əlillik dərəcəsiindən asılı deyildir. Lakin bu sırada III dərəcəli əlillik qrupu olan yetkinlik yaşına çatmış övlad da ödənilən alimentin məbləği onun əmək fəaliyyət qabiliyyətinin itirilməsinin dərəcəsi və faktiki ehtiyacı, habelə maddi və ailə vəziyyəti

yəti ilə əlaqədar təyin edilə bilər. Əmək qabiliyyəti olmayanların sırasına pensiya yaşına çatmış şəxslər də aiddir. Ona görə, müəyyən hallarda bu yaşda insanlar bacı və qardaşlarından və digər ailə üzvlərindən aliment ödənilməsi haqqında tələblə məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdirlər.

Aliment alan yetkinlik yaşına çatmış övladların **maddi yardım ehtiyacı olması** dedikdə, onların özlərini müstəqil surətdə öz yaşayışlarını təmin edə bilməmələri, dövlət tərəfindən verilən pensiyanın və maddi yardımın kifayət qədər olmaması başa düşülür. Onların öz yaşayışlarını təmin edə bilməmələri faktı məhkəmə tərəfindən müəyyən edilir.

Valideynlərdən alimentin ödənilməsini tələb etmək üçün yetkinlik yaşına çatmış övladların özləri müstəqil şəkildə məhkəməyə müraciət edirlər. Əmək qabiliyyəti olmayan yetkinlik yaşına çatmayan övladlara alimentlərin ödənilməsi ümumi qaydada həyata keçirilir. Aliment könüllü ödənilməsi halda müvafiq saziş bağlanır. Bu sazişə qoyulan tələblər yetkinlik yaşına çatmayanlara alimentlərin ödənilməsi barədə sazişə qoyulan tələblərlə eynidir. Alimentin könüllü ödənilməsi haqqında saziş bağlanmadıqda əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış övladlara aliment məhkəmə qaydasında tutulur. Məhkəmə qaydasında tutulan alimentin miqdarı aylıq ödənilən sabit pul məbləğində müəyyən edilir. Onun müəyyən olunma qaydaları yetkinlik yaşına çatmayanlara sabit pul məbləğində ödənilən alimentin hesablanması qaydalarına uyğundur. Hesablaşmanın əsasını yaşayış minimumunun məbləği təşkil edir. Bu məbləğ tərəflərin ailə və maddi vəziyyəti, diqqətəlayiq olan digər maraqları nəzərə alınmaqla məhkəmə tərəfindən dəyişdirilə bilər.

Bəzi hallarda valideynlərin vəzifəsi nəinki alimentləri ödəmək, həmçinin **uşaqlara görə əlavə xərclərdə iştirak etməkdir**. Bu vəzifə hər bir halda yaranmır. Qanun onlara uşağın ağır xəstəliyi və şikəstliyini, habelə əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış övladlara göstərilən kənar xidmətin haqqının ödənilməsi ilə əlaqədar və digər halları aid edir. Qa-

nunda onların siyahısı dəqiq sayı ilə təsbit olunmamışdır. Prinsip etibarı ilə alimentin tutulması barədə saziş bağlamış valideynlər müqavilənin özündə uşaqlara görə əlavə xərclərdə iştirak etmələrinin qaydalarını müəyyənləşdirə bilərlər. Ona görə də alimentin ödənilməsi barədə saziş olmadıqda və ya sazişdə müstəsna hallarla əlaqədar yaranmış xərclərin ödənilməsi qaydası müəyyən edilməmişsə, valideynlərdən hər biri məhkəmə tərəfindən əlavə xərclərin ödənilməsinə cəlb oluna bilər (AR AM-in 81.1-ci maddəsi). Aliment ödəməli olan şəxsə (şəxslərə) qarşı əlavə xərclərin ödənilməsi üçün vəsaitin tutulması barədə məhkəmədə iddia qaldırılır. Bu hüquqa həm yetkinlik yaşına çatmayan, həm də yetkinlik yaşına çatmış övladlar (onların nümayəndələri) malikdirlər.

Hesab edirik ki, valideynlərdən hər biri bərabər pay nisbətində uşağın saxlanması vəzifəsini öz üzərinə götürməlidir. Eyni zamanda, məhkəmə valideynlərin və uşaqların ailə və maddi vəziyyətini, eləcə də tərəflərin diqqətəlayiq olan digər maraqlarını nəzərə alaraq müvafiq payın miqdarını və valideynləri uşaqlara görə əlavə xərclərdə iştirak qaydalarını dəyişdirə bilər. Payın miqdarının azlığı və ya çoxluğu valideynlərdən birinin başqa nikahdan uşaqlarının olması, əmək qabiliyyəti olmayan yetkinlik yaşına çatmış övladın ər-ər-vaddan birinin öhdəsində olması və tərəflərin aliment öhdəliklərinə təsir göstərə bilən digər hallardan asılıdır. Bu xərclərin miqdarı məhkəmə tərəfindən göstərilən faktlar nəzərə alınmaqla, hər ay ödənilməli olan sabit pul məbləğində müəyyən olunur. Xərclərin kompensasiyasının məbləği birdəfəlik ödənilə bilər. Lakin müntəzəm xərclər çəkildikdə (məalicəyə, başqa yaşayış yerinə gedib-gəlmə zəruriliyi və s.) o aylıq ödənilməlidir. Adətən övlad üçün ödənilən əlavə xərclər uzun müddətli xarakter daşdığından AR AM-də məhkəmə tərəfindən valideynlərin gələcəkdə çəkilməsi zəruri olan xərclərə cəlb olunması müddəası təsbit olunmuşdur. Gələcək xərclərin kompensasiyası üçün məhkəmə **iki meyarı** müəyyən etməlidir:

- a) övladlar üçün müəyyən məqsədli zəruri olan məsrəfləri;
- b) bu hesablamaları təsdiq edən sənədlər (smeta, müqavilə və s.).

Yetkinlik yaşına çatmış övladların aliment öhdəlikləri.

Yetkinlik yaşına çatmış övladlar tərəfindən valideynlərin saxlanması valideynlərin əvvəllər uşaqlarını saxlamalarına və qayğı göstərmələrinə olan “mənəvi kompensasiya”dır. AR AM-in 82.1-ci maddəsi göstərir ki, yetkinlik yaşına çatmış övladlar valideynlərini nəinki saxlamalı, həmçinin onlara qayğı da göstərməyə borcludurlar. **Qayğı** göstərilməsi təkcə maddi yardımın edilməsindən ibarət deyildir. Buna həmçinin yaşlı, ahıl insanlara göstərilməsi zəruri olan sadə köməkliklər də aid edilir. Amma normanın hüquqi mənası valideynlərin yalnız maddi cəhətdən saxlanması vəzifəsini özündə əks etdirmişdir. Valideynlərə qayğı göstərilməməsi özlüyündə hər hansı mülki-hüquqi nəticələrə səbəb olmur. AR AM-in 82.1-ci maddəsində təsbit olunmuş “qayğı” sözü hüquqi məna kəsb etmir. Bu termin yalnız “mənəvi və ya əxlaqi borc” mənasında işlədilir.

Yetkinlik yaşına çatmış övladların valideynləri üçün aliment öhdəlikləri hər bir halda yox, yalnız valideynlərin **əmək qabiliyyəti olmadığı** və **maddi yardıma ehtiyacı olduğu** yaranır. Göstərilən şərtlərdən biri olmadığı onlarda aliment öhdəliyi yaranmır. Bu şərtlər valideynlərin yetkinlik yaşına çatmış övladlarının saxlanması üzrə aliment öhdəlikləri ilə eynilik təşkil edir. Valideynlərin əmək qabiliyyətsizliyi onların pensiya yaşına çatması, yaxudda ki, əlilliyi ilə əlaqədar ola bilər. **“Maddi yardıma ehtiyacı olma”** müddəası valideynlərin yaşayış minimumu üçün çatışmayan vəsaitlərinin olmaması anlayışını xarakterizə edir. Hər iki amil məhkəmə prosesində sübut edilməlidir.

Normal şəraitdə övladlar öz əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərinə kömək göstərirlər və onların qayğılarına qalırlar. Zərurət yarandıqda yetkinlik yaşına çatmış övladlar hər bir valideynlə onların saxlanması qayda və şərtlərini əks etdirən alimentlərin ödənilməsi barədə saziş bağlaya bilərlər. Aliment ödənilməsi barədə saziş olmadığı, əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan valideynlər üçün aliment əmək qabiliyyəti olan və yetkinlik yaşına çatmış övladlardan məhkəmə qaydasında tutulur. Övladların öz valideynləri üçün aliment öhdəliyi birinci növbəli öhdəliklərə aiddir

(“İcra haqqında” qan. 75.2-ci mad.). Onların aliment öhdəliyi valideynlərin öz əmək qabiliyyəti olmayan yetkinlik yaşına çatmamış övladlarına aliment öhdəliklərinin realizəsi prinsipləri ilə eynilik təşkil edir. Övladların hər birindən tutulan alimentin miqdarı valideynlərin və övladların maddi vəziyyəti, ailə vəziyyəti və tərəflərin diqqətəlayiq digər maraqları nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Aliment hər ay ödənilməli olan sabit pul məbləğində təyin olunur. AR AM-in 112-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məhkəmənin müəyyən etdiyi alimentin miqdarının dəyişdirilməsi və aliment ödəməkdən azad etmə qaydaları yetkinlik yaşına çatmış övladların aliment öhdəliklərinə də şamil olunur. Hesab edilir ki, yetkinlik yaşına çatmış övladlar əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan valideynlərini saxlamaq üçün kifayət qədər vəsaitə malik olurlar. Onların əmək qabiliyyəti və maddi yardıma ehtiyacı ikinci dərəcəli məsələ olub çox vaxt məhkəmə tərəfindən nəzərə alınmır. Əgər həm valideynlər, həm də yetkinlik yaşına çatmış övladlar biri birindən aliment almaq hüququna malikdirsə, onda məhkəmə onların gəlirlərini müqayisə edərək ən çox gəliri olandan digərinə alimentin ödənilməsi barədə qətnamə çıxarır.

Yetkinlik yaşına çatmayan övladların aliment öhdəliklərinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, alimentin miqdarı müəyyən olunarkən məhkəmə tələbin valideynlərin əmək qabiliyyəti olan və yetkinlik yaşına çatmış övladlarından hamısına, birinə və ya bir neçəsinə yönəldiyindən asılı olmayaraq, onların hamısını nəzərə almağa haqlıdır. Bu qaydanın mövcudluğu onunla əlaqədardır ki, bütün yetkinlik yaşına çatmış övladlar öz əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərinin saxlanması bərabər vəzifələr daşıyırlar. Valideynlərdən biri və ya hər ikisi övladların biri ilə birlikdə yaşadıda, həmin övlad adətən daha çox valideynlərə baxır və əsas məsrəflər onun üzərinə düşür. Belə halda həmin övladın aliment ödəməkdən azad edilməsi və ya alimentin miqdarının azaldılması tam düzgündür. Ona görə də yetkinlik yaşına çatmış övladların alimentlərinin miqdarının müəyyən edilməsi məhkəmənin vəzifəsi deyil, onun hüququdur.

Övladların əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərə aliment öhdəliklərinin səciyəvi xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, aliment ödənişləri valideynlərin övladlar bəradə keçmiş davranışları nəzərə alınmaqla da həll oluna bilər. Əgər məhkəmə tərəfindən valideynlərin öz valideynlik vəzifələrini yerinə yetirməməsi müəyyən olunarsa, uşaqlar əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan valideynlərini saxlamaq vəzifəsindən azad edilə bilərlər. Valideynlərin öz vəzifələrini yerinə yetirməməsi hərəkətsizlik formasında olur, bu zaman valideynlər qanuna əsasən etməli olduqları hərəkətləri etmirlər. Bu, valideynlərin uşağın mənəvi və fiziki tərbiyəsində, təhsilində iştirak etməməsində, onlara zəruri diqqət və qayğı göstərməməsində və s. ifadə oluna bilər. Məhkəmədə valideynlik vəzifələrinin icrasından yayınma faktı müxtəlif sübutetmə vasitələri ilə (şahid ifadələri, alimentin ödənilməməsini təsdiq edən sənədlər, aliment ödəyəninin axtarışı barədə sənədlər və s.) sübut oluna bilər. İkinci halda qanun birbaşa nəzərdə tutur ki, uşaqlar valideynlik hüquqlarından məhrum edilən valideynlərinə aliment ödəməkdən azad edilirlər (AR AM-in 82.6-cı mad.). Mülki-hüquqi sanksiyalardan biri də valideynlərin bu hüququnun itirilməsidir.

Məhkəmə yetkinlik yaşına çatmış övladları valideynlərinə görə əlavə xərclərdə də iştirak etməyə cəlb edə bilər. Onların bu xərclərə cəlb olunması yalnız aşağıdakı şərtlər mövcud olduqda mümkündür:

- 1) övladlar tərəfindən valideynlərə qayğı göstərilmədikdə;
- 2) valideynlərin əmək qabiliyyəti olmadıqda və maddi yardım ehtiyacı olduqda;
- 3) əlavə xərclərə səbəb olan fəvqəladə hallar (valideynlər ağır xəstəliyə tutulduqda, şikəst olduqda və s.) baş verdikdə;
- 4) zəruri xərclər tələb olunduqda (məsələn, xəstə valideynə qulluq etməyə görə kənar şəxslərə haqq ödənilməsi lazım gəldikdə).

Yetkinlik yaşına çatmış övladlar valideynlərinə görə əlavə xərclərdə iştirak etmələri ilə əlaqədar onlarla alimentin ödənilməsi barədə saziş bağlaya bilərlər. Yetkinlik yaşına çatan övladların hər biri tərəfindən əlavə xərclərin ödənilməsi qaydası və bu xərclərin miqdarı məhkəmə tərəfindən, valideynlərin və uşaqların maddi və

ailə vəziyyəti, digər diqqətəlayiq hallar nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Vəsait sabit pul məbləğində müəyyənləşdirilir. Xərclərin növündən asılı olaraq aliment övladlardan birdəfəlik və ya müntəzəm (hər ay) tutulur. Məhkəmə, həmçinin valideynlərin öz vəzifələrinin yerinə yetirilməsindən yayınmasını və ya valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsini nəzərə alaraq, aliment ödəmək qabiliyyəti olan övladları aliment ödəmək vəzifəsindən azad edə bilər.

3. Ər-arvadın və keçmiş ər-arvadın aliment öhdəlikləri

Ər-arvadın aliment öhdəliklərinin yaranması əsasları. Ər və arvad bir-birinə maddi cəhətdən kömək etməlidirlər. Bu prinsip əsasında da nikahda olan ər-arvadın və ya nikahda olmuş keçmiş ər-arvadın qarşılıqlı aliment öhdəlikləri tənzimlənir. Əksər ailələrdə ər-arvadın bir-birinə maddi cəhətdən qarşılıqlı kömək göstərmək məsələlərinin xüsusi qaydada tənzimlənməsinə ehtiyac yaranmır. Çünki ər-arvad adətən bir-birini saxlamaq vəzifəsini könüllü surətdə yerinə yetirirlər. Ər-arvadın bir-birini saxlamağın forma və qaydası alimentin ödənilməsi haqqında yazılı razılığı əsasında müəyyən edilə bilər. Bu vəzifələr ər-arvad arasında bağlanan nikah müqaviləsində də nəzərdə tutula bilər. Belə aliment öhdəliklərinin məzmununu geniş hədlərdə müəyyən etmək olar. Lakin, bir qayda olaraq bu öhdəliklərdə tərəf qismində yalnız nikah qeydiyyatından keçmiş ər-arvad çıxış edə bilərlər. Qalan digər məsələlər, yəni aliment öhdəliklərinin yaranması və xitam olunmasına dair məsələlər, alimentlərin məbləği, tərəflərin məsuliyyəti barədə razılaşmalar ər-arvadın özləri tərəfindən həll olunur.

Ər-arvad arasında aliment öhdəlikləri subyektlərin əmək qabiliyyətindən, fizioloji və sağlamlıq vəziyyətindən asılı olaraq müxtəlifdir. Bu amillər AR AM-in 84-cü maddəsində təsbit olunmuşdur.

Ər-arvad arasında alimentin ödənilməsi barədə saziş olmadıqda (və ya nikah müqaviləsində alimentin ödənilməsi vəzifələri nəzərdə tutulmadıqda), **əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardım ehtiyacı olan ər və ya arvad** buna zəruri vəsaitə malik olan di-

gər tərəfdən alimentin ödənilməsini məhkəmə qaydasında tələb etmək hüququna malikdirlər. Bu aliment öhdliyinin yaranması üçün tələb olunan zəruri şərtlər aşağıdakılardır:

a) ər-arvad qeydiyyatdan keçmiş nikahda olmalıdırlar;
b) ər-arvad bir-birinə maddi cəhətdən kömək göstərməkdən imtina etməlidirlər;

c) səlahiyyətli şəxs əmək qabiliyyətli olmamalıdır:

ç) ər-arvaddan birinin maddi yardıma ehtiyacı olmalıdır;

d) aliment ödəyən şəxs zəruri maddi vəsaitə malik olmalıdır.

Aliment ödəmək hüququnu əldə etmək üçün ər-arvad **qeydiyyatdan keçmiş nikahda** olmalıdırlar. Bu mövqə ölkəmizin ailə qanunvericiliyi üçün ənənəvidir. AR AM-in 1.4-cü maddəsində göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının nikah və ailə münasibətlərinin hüquqi baxımdan tənzimlənməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilir və yalnız Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələrində, rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəliklərində bağlanmış nikah tanınır. Faktiki nikah münasibətlərində olan və ya olmuş ər-arvad aliment öhdəliklərinin subyektləri ola bilməzlər.

Ər-arvaddan birinin maddi yardıma ehtiyacı olması faktı özlüyündə ona digər tərəfdən alimentin ödənilməsini tələb etmək hüququ vermir. AR AM-in 84.2-ci maddəsinin hərfi təfsirindən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, alimentin tutulmasının əsas şərti **ər-arvaddın bir-birinə maddi cəhətdən kömək etməkdən imtina etmələridir**. O daha çox faktiki əməllərdə, daha dəqiq desək, uzun müddət üzrsüz səbəblərdən bir-birinə maddi yardımın göstərilməməsində ifadə olunur.

Alimentin tutulmasının zəruri şərtlərindən biri də maddi köməkdən məhrum olan **ər-arvaddın əmək qabiliyyətli olmaması və maddi yardıma ehtiyacın olmasıdır**. Qanunverici orqan “**əmək qabiliyyəti olmayan şəxslər**” müddəasına “Sosial müavinətlər haqqın-

da” AR Qanununun 1.0.2-ci maddəsində anlayış vermişdir: **əmək qabiliyyəti olmayan şəxslər** - əlillər, sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaqlar, 62 yaşına çatmış qadınlar, 67 yaşına çatmış kişilər, 3 və daha çox uşaq doğub 8 yaşınadək tərbiyə etmiş, yaxud sağlamlıq imkanları məhdud övladını 8 yaşınadək tərbiyə etmiş 57 yaşına çatmış qadınlar, ana vəfat etdiyinə, yaxud analıq hüququndan məhrum edildiyinə görə 3 və daha çox uşağı və ya sağlamlıq imkanları məhdud övladını növbəti nikah bağlamadan təkbaşına 8 yaşınadək böyükdən 62 yaşına çatmış kişilər, vəfat etmiş şəxsin 18 yaşına çatmamış, (əyani təhsil alanlar təhsili bitirənədək, lakin 23 yaşdan çox olmaqla), yaxud 18 yaşına çatanadək sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu müəyyən olunmuş 18 yaşından yuxarı əlil uşaqlarıdır. Bundan fərqli olaraq **“maddi yardıma ehtiyac”** anlayışının məzmunu qanunverici orqan tərəfindən açıqlanmışdır. Lakin hesab edirik ki, “Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında” AR Qanununun 1.0.1-ci maddəsinə əsasən “ehtiyac meyarı”na verilən anlayış ailə qanunvericiliyində təsbit olunmuş “maddi yardıma ehtiyac” müddəasını tam əhatə edir. “Ehtiyac meyarı” dedikdə, əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumundan asılı olaraq, ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədilə dövlət büdcəsi ilə birgə hər il üçün təsdiq olunan həddi başa düşülür.

Aliment ödəyən ər-arvaddan birinin zəruri maddi vəsaitə malik olması bu öhdəliyin mümkünlüyünü ifadə edir. Bununla o valideynlərlə uşaqlar arasında aliment öhdəliklərindən fərqlənir. Qanunverici bu şərti izah edərək nəzərə almışdır ki, ər-arvad ailənin bərabər hüquqlu üzvləridir və onlardan biri digərinin əmlak vəziyyətini pisləşdirə bilməz. Bundan başqa, ər-arvad arasındakı münasibətlər qohumluq əlaqələrinə əsaslanmır. Buna görə də onların bir-birinə mənəvi yaxınlıq münasibəti, uşaqlarına qarşı münasibətləri ilə müqayisədə nisbi azlıq təşkil edir. Qohumluq münasibətlərinə əsasən yol verilən aliment təminatları ər-arvadın aliment öhdəliklərinə şamil olunmur.

Ər-arvad arasında yaranan aliment öhdəliklərinin növlərindən biri də **hamiləliyi dövründə və ümumi uşaqlarının doğulduğu**

gündən üç il ərzində ərin arvadı saxlaması ilə bağlı öhdəliklərdir. Bu öhdəlik müəyyən şərtlər mövcud olduqda yaranır:

- a) ər-arvad qeydiyyatdan keçmiş nikahda olmalıdırlar;
- b) ər arvada maddi cəhətdən kömək göstərməkdən imtina etməlidir;
- c) arvad hamilə olmalıdır və ümumi uşaqlarının doğulduğu gündən üç il müddət keçməməlidir;
- ç) ər zəruri maddi vəsaitə malik olmalıdır.

Göründüyü kimi, göstərilən şərtlər, arvadın yuxarıda sadalanan əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olmasını müəyyənləşdirən şərtlərdən nisbətən fərqlidir.

Alimentlərin tutulması üçün məcburi şərt arvadın hamiləliyi və ümumi uşaqlarının tərbiyəsidir. AR AM-in 84.2.2-ci maddəsində qeyd olunan “ümumi uşaq” anlayışı yalnız birgə nikahdan olan uşaqları nəzərdə tutur.

Sağlamlıq imkanları məhdud ümumi uşağa qulluq edən və ehtiyacı olan ər-arvad arasında yaranan aliment öhdəlikləri AR AM-də yenilikdir. Bu öhdəliklərin yaranması şərtləri isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- a) ər-arvad qeydiyyatdan keçmiş nikahda olmalıdırlar;
- b) ər-arvad bir-birinə maddi cəhətdən kömək göstərməkdən imtina etməlidirlər;
- c) ər-arvaddan birinin maddi yardıma ehtiyacı olmalıdır;
- ç) ər-arvaddan biri sağlamlıq imkanları məhdud olan ümumi uşağa qulluq edən olmalıdır;
- d) aliment ödəyən ər-arvad zəruri maddi vəsaitə malik olmalıdır.

Ər-arvad arasında yaranan aliment öhdəliklərinin ümumi şərtlərindən fərqli olaraq, belə halda alimentin alınması birinci növbədə onunla əlaqədardır ki, əmək qabiliyyətli ər-arvad sağlamlıq imkanları məhdud olan ümumi uşağa qulluq etdiklərindən özlərinin maddi ehtiyaclarını təmin edə bilmirlər. Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşağın yetkinlik yaşına çatana qədər onun hansı qrup üzrə əlil olmasının alimentin tutulması üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Lakin

sağlamlıq imkanları məhdud ümumi uşaq 18 yaşına çatdıqda, ər-arvadın aliment öhdəlikləri uşağın I qrup əlilliyi olduqda yaranır.

Nikahda olan şəxslər arasında yaranmış aliment öhdəlikləri ilə yanaşı, qanun həmçinin, rəsmi ailə hüquq münasibətləri xitam olunmuş keçmiş ər-arvadın aliment öhdəliklərini də tənzimləyir. Belə öhdəliklərin növləri və yaranması əsasları nikada olan ər-arvadın aliment öhdəlikləri ilə əsasən eynidir. Belə ki, nikah pozulduqdan sonra məhkəmə qaydasında buna zəruri vəsaitə malik olan keçmiş ər-dən (arvaddan) aliment ödəməyi tələb etmək hüququna aşağıdakı şəxslər malikdirlər:

a) hamiləlik dövründə və ümumi uşaqlarının doğulduğu gündən 3 il ərzində keçmiş arvad;

b) sağlamlıq imkanları məhdud ümumi uşağa və ya 18 yaşına çatanadək sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu müəyyən olunmuş 18 yaşından yuxarı I qrup əlil olan ümumi uşağa qulluq edən və maddi yardıma ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad);

c) nikah pozulana qədər və ya nikah pozulduğu gündən bir il ərzində əmək qabiliyyətini itirən və maddi yardıma ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad);

ç) ər-arvad uzun müddət nikahda olmuşlarsa, nikah pozulduğu andan 5 il müddətindən gec olmayaraq pensiya yaşına çatan və maddi yardıma ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad).

Ər-arvadın və keçmiş ər-arvadın aliment öhdəlikləri arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, nikahda olan və əmək qabiliyyəti olmayan ər-arvad bütün hallarda alimentin ödənilməsinə tələb edə bilər.

Ədəbiyyatda ər-arvad arasında (o cümlədən keçmiş ər-arvad arasında) aliment hüququnun yuxarıda göstərilmiş şərtlər əsasında yaranmasına dair bəzi fikirlər yer almışdır. Haqlı olaraq qeyd edilir ki, əgər ər-arvaddan birinin əmək qabiliyyətsizliyi spirtli içkilərdən, narkotik vasitələrdən və ya psixotrop maddələrdən sui-istifadə edilməsi nəticəsində əmələ gəlmişdirsə o, aliment tələb etmək hüququnu itirməlidir. Ər-arvadın ailədə ləyaqətsiz davranışı da (təhqiramiz ifadələr işlədilməsi, ailə üzvləri ilə amansız rəftar edilməsi və s.) aliment tələb etmək hüququnu istisna edir.

Keçmiş ər-arvadın da nikahda olanlarda olduğu kimi öz mülahizələrinə uyğun alimentin ödənilməsi şərtlərini müvafiq sazişlə müəyyənləşdirmək hüquqları vardır. Alimentin ödənilməsi barədə saziş ər-arvadın həm birgə nikah dövründə, həm də nikah pozulduqdan sonra bağlanıla bilər.

Aliment ödənilməsi barədə ər-arvad və ya keçmiş ər-arvad arasında saziş olmadıqda, məhkəmə qaydasında ərə (arvada) və ya keçmiş ərə (arvada) ödənilməli olan alimentin miqdarı məhkəmə tərəfindən keçmiş ər-in (arvadın) ailə və maddi vəziyyəti, tərəflərin digər diqqətəlayiq olan maraqları nəzərə alınmaqla, hər ay ödənilməli olan sabit pul məbləği formasında müəyyən edilir (AR AM-in 86-cı mad.).

Ər-arvadın aliment öhdəliklərinin xitamı. Ər-arvad aliment öhdəlikləri **birbaşa**, yəni AR AM-in 113-cü maddəsində göstərilən hallarda və **məhkəmə aktı** əsasında xitam oluna bilər. Sonuncu halda qanun aliment öhdəliklərinin xitamını yox, aliment öhdəliklərindən azad etməni nəzərdə tutmuşdur.

Ər-arvad arasında aliment öhdəliklərinin xitamı üçün səciyyəvi xarakter daşıyan hallardan biri aliment alanın yeni nikaha daxil olmasıdır (AR AM-in 113.2.5-ci mad.). Fikrimizcə, qanun burada faktiki nikah münasibətini yox, yalnız qeydiyyatdan keçmiş nikahı nəzərdə tutmuşdur. Lakin ola da bilər ki, aliment alan keçmiş ər-arvaddan biri digərindən aliment almaq hüququnu saxlamaq məqsədilə yeni nikahın dövlət qeydiyyatından keçməsin. Bu fakt məhkəmə tərəfindən müəyyən olunduqda, o AR MM-in 16-cı maddəsinə əsasən, alimentin “viddansız” keçmiş ər-arvada tutulması barədə məhkəmə aktı çıxarılmasından imtina edə bilər. Həmin normada deyilir ki, fiziki və hüquqi şəxslərin yalnız və yalnız başqa şəxsə ziyan vurmaq niyyəti ilə həyata keçirdikləri hərəkətlərə, habelə hüquqdan digər formalarda sui-istifadə edilməsinə yol verilmir.

Ər-arvad arasında aliment öhdəliklərinin xitam olunmasının əsaslarından biri də aliment alan şəxsin maddi yardıma ehtiyacının ödənilməsi və ya əmək qabiliyyətinin bərpa olunmasıdır. Bəzi hallarda əmək qabiliyyəti bərpa olunmadan “maddi yardıma ehtiyac-

lıq” təmin oluna bilər. Məsələn, maddi yardıma ehtiyaclıq aliment alan şəxsin dövlət təminatında olan əlillər evinə köçürülməsi və ya digər şəxslərlə ömürlük renta müqaviləsinin bağlanması ilə təmin oluna bilər.

4. Ailənin digər üzvlərinin aliment öhdəlikləri

Ailənin digər üzvlərinin aliment öhdəliklərinin növləri.

Valideynlərlə uşaqlar arasında, həmçinin ər-arvad (o cümlədən, keçmiş ər-arvad arasında) aliment öhdəlikləri ilə yanaşı, qanun geniş şəkildə ailənin digər üzvlərinin də aliment öhdəliklərini tənzimləyir. Onlara aiddir:

- 1) qardaş və bacılar arasında aliment öhdəlikləri;
- 2) baba, nənə və nəvələr arasında aliment öhdəlikləri;
- 3) yetirmələrlə onların öz faktiki tərbiyəçiləri arasında aliment öhdəlikləri;
- 4) ögey oğul və qızla ögey ata və ana arasında aliment öhdəlikləri.

Göstərilən bütün öhdəliklər **ikinci növbəli aliment öhdəliklərinə** aid edilir.

AR AM-in 15-ci fəslə bu öhdəliklərdə kimin borclu qismində iştirak etməsindən asılı olaraq ailənin digər üzvlərinin aliment öhdəliklərini təsnifatlaşdırır.

Qardaş və bacıların biri birini saxlamaq vəzifəsi aşağıdakı şərtlər olduqda yaranır:

- a) aliment ödəyən qardaş və ya bacı yetkinlik yaşına çatmış, əmək qabiliyyətli zəruri vəsaitə malik şəxs olmalıdır;
- b) maddi yardıma ehtiyacı olan qardaş və ya bacı yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan şəxs olmalıdır.

Qanun konkret olaraq hansı qardaş və bacıların aliment öhdəliklərinin iştirakçısı olduqlarını göstərmir. Lakin ehtimal etmək olar ki, burada söhbət yalnız doğma qardaş və bacıların aliment öhdəliklərindən gedir.

Baba və nənənin nəvələri saxlamaq vəzifələrini şərtləndirən amillərə aiddir:

- a) aliment ödənilməsi üçün zəruri vəsaitin olması;
- b) maddi yardıma ehtiyacı olan nəvənin yetkinlik yaşına çatmaması və ya yetkinlik yaşına çatmış olsa da əmək qabiliyyətinin olmaması.

Nəvələrin baba və nənəni saxlamaq vəzifəsini şərtləndirən amillərə isə aiddir:

- a) nəvələrin yetkinlik yaşına çatması, əmək qabiliyyətli və aliment ödənilməsi üçün vəsaitə malik olması;
- b) baba və nənənin əmək qabiliyyətli olmaması və maddi yardıma ehtiyacı olması.

Yetirmələrin öz faktiki tərbiyəçilərini saxlamaq vəzifəsi aşağıdakı hallarda yaranır:

- a) yetirmələr yetkinlik yaşına çatdıqda və əmək qabiliyyətli olduqda;
- b) faktiki tərbiyəçilər əmək qabiliyyətli olmadıqda.

Qanun faktiki tərbiyəçilərin aliment tələb etmək hüququnun yaranması üçün onlar tərəfindən yetirmələrini hansı **müddətə** qədər tərbiyə etmələrini təsbit etmir. Lakin şübhə yoxdur ki, bu vaxt kifayət qədər uzun müddətli olmalıdır. Bu müddətə uyğun AR AM-in 91.2-ci maddəsində deyilir ki, faktiki tərbiyəçilər öz yetirmələrini 5 ildən az müddətdə tərbiyə etdiyi və saxladığı, yaxud lazımınca tərbiyə etmədiyi və ya saxlamadığı hallarda, məhkəmə onları saxlamaq vəzifəsindən yetirmələri azad edə bilər.

Ögey oğul və qızla ögey ata və ana arasında aliment öhdəliklərinin yaranması şərtlərinə aiddir:

- a) alimentin ödənilməsi üçün ögey oğul və ya qızın əmək qabiliyyəli olması;

- b) ögey ata və ananın maddi yardıma ehtiyacı olduqda.

Ögey ata və ana ögey oğul və qızları 5 ildən az tərbiyə etmiş və ya saxlamışlarsa, habelə ögey oğul və qızların tərbiyəsi üzrə öz vəzifələrini lazımınca yerinə yetirməmişlərsə, məhkəmə ögey oğul

və qızları ögey ata və ananı saxlamaq vəzifəsindən azad edə bilər (AR AM-in 92.2-ci mad.).

İkinci növbəli aliment öhdəliklərinin siyahısı qətidir. Buna görə də AR AM-in 15-ci fəslində göstərilənlərdən başqa, heç bir halda ailənin digər üzvlərinin üzərinə aliment ödənilməsi öhdəliyi qoyula bilməz. Əgər eyni vəzifə tərəflərin könüllü razılığı ilə müəyyən edilmişdirsə, onda bu münasibət aliment öhdəliyi kimi yox, bağışlama, renta və AR MM-də nəzərdə tutulmayan digər öhdəliklərin tərkib elementi kimi qiymətləndiriləcəkdir. Burada aliment öhdəliklərindən söhbət gedə bilməz.

Ailənin digər üzvlərini saxlamaq üçün tutulan alimentin məbləği. Ailənin başqa üzvlərinin saxlanması üçün alimentin məbləğinin müəyyən edilməsi qaydaları ər-arvadın aliment öhdəliklərinin məbləğinin müəyyən edilməsi qaydaları ilə bir çox hallarda oxşardır. Belə ki, alimentin ödənilməsi qaydası və alimentin miqdarı tərəflər arasındakı sazişlə müəyyən oluna bilər (AR AM-in 93.1-ci mad.). Tərəflər arasında belə saziş olmadıqda məhkəmə alimentin miqdarını hər bir ayrıca halda aliment tutulan şəxsin və aliment alan şəxsin maddi və ailə vəziyyətindən və tərəflərin diqqətəlayiq olan digər maraqlarından asılı olaraq hər ay ödənilən sabit pul məbləğində müəyyən edir.

İkinci növbəli aliment öhdəliklərinin aliment ödəyicilərinin dairəsi olduqca genişdir. Bir şəxs eyni vaxtda bir neçə ailə üzvündən aliment ödənilməsinə tələb edə bilər. Belə halda alimentin miqdarının müəyyən edilməsi qaydaları AR AM-in 93.3-cü maddəsinə əsasən həll olunur. Orada göstərilir ki, aliment tələb edən ailə üzvünü, eyni zamanda, bir neçə şəxs saxlamağa borclu olduqda, məhkəmə onların maddi və ailə vəziyyətindən asılı olaraq aliment ödəmək vəzifəsinin yerinə yetirilməsində onlardan hər birinin iştirakının miqdarını müəyyən edir, həm də məhkəmə bütün bu şəxslərə və ya onlardan yalnız birinə, yaxudda bir neçəsinə iddia verildiyindən asılı olmayaraq, aliment verməyə borclu olan bütün şəxsləri nəzərə alır.

5. Alimentin ödənilməsi və tutulması qaydası

Alimentlərin saziş əsasında ödənilməsi. Yuxarıda qeyd olunur ki, aliment öhdəlikləri alimentlərin ödənilməsi barədə saziş və ya məhkəmə aktı əsasında yaranır. Bu iki müxtəlif variantda aliment öhdəliklərinin yaranması onların məzmununa və ödənilməsi qaydalarının xitam olunmasına təsir göstərir. Saziş əsasında alimentlərin ödənilməsi müvafiq şərtlər əsasında həyata keçirilir. Yadda saxlayaq ki, aliment sazişinin mühüm şərtlərinə alimentin ödənilməsinin məbləği, üsulları və qaydaları aid edilir.

Sazişin təfəsilatı ilə şərtlərinin dərəcəsi müxtəlif olur. Müqavilənin özündə ayrı-ayrı şərtlər nəzərdə tutulmadığı hallarda AR MM-in dispozitiv normaları tətbiq olunur. Məsələn, əgər sazişdə alimentlərin ödənilməsinin yeri barədə şərt nəzərdə tutulmayıbsa, onda onun icra yeri AR MM-in 426-cı maddəsinə əsasən müəyyənləşdirilir. Digər mülki-hüquqi müqavilələrdən fərqli olaraq alimentlərin ödənilməsi barədə sazişlərin tənzimlənməsində mühüm şərtlərin əhəmiyyəti azdır. Yetkinlik yaşına çatmayanlara alimentlərin ödənilməsi məbləği barədə normalar, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanlara və yetkinlik yaşına çatan fəaliyyət qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinə maddi vəsaitin verilməsi ilə əlaqədar digər şərtlər imperativ xarakter daşıyır. Digər məsələlər tərəflərin razılaşması ilə müəyyənləşdirilir.

Alimentlərin ödənilməsi barədə saziş əsasında yaranan aliment öhdəliklərinin icrasına mülki hüquqların və vəzifələrin həyata keçirilməsinin ümumi prinsipləri (ağlabatanlıq, vicdanlılıq və s.) və mülki-hüquqi öhdəliklərin icrası prinsipləri (öhdəliklərin sabitliyi, real icra və s.) tam şəkildə tətbiq edilir.

Əgər saziş əsasında aliment ödəməli olan şəxs onun üzərinə düşən vəzifələri icra etməzsə və ya lazımı qaydada icra etməzsə, aliment alan şəxs aliment öhdəliklərinin icrasını məcburi tələb edə bilər. Alimentlərin ödənilməsi barədə notariat qaydasında təsdiq edilmiş sazişlər icra sənədi olduğuna görə məcburi qaydada icra oluna bilərlər.

Aliment sazişinin icrası zamanı tərəflərin maddi və ailə vəziyyətində əsaslı dəyişiklik olduqda (məsələn, iş yerinin itirilməsi, miras əmlakın əldə edilməsi, yeni nikahın bağlanması və s.) və aliment ödənilməsi barədə sazişin dəyişilməsi və pozulması üçün razılıq əldə edilmədikdə, maraqlı tərəf bu sazişin dəyişdirilməsi və ya pozulması üçün məhkəmə qarşısında iddia qaldırmaq hüququna malikdir. Ədəbiyyatda qeyd olunur ki, alimentin ödənilməsi barədə sazişin dəyişdirilməsi və ya pozulması tələbini tərəf məhkəməyə yalnız müqaviləni dəyişdirmək və ya ləğv etmək təklifindən digər tərəfin imtinasını aldıqda və ya təklifdə göstərilmiş müddətdə, müddət göstərilmədikdə isə otuz gün müddətində ondan cavab almadıqda irəli sürə bilər (AR MM-in 423.2-mad.).

Məhkəmə alimentin ödənilməsi barədə sazişin dəyişdirilməsi və ya pozulması haqqında qətnaməni aşağıdakı əsasları nəzərə almaqla qəbul edir:

a) şəraitin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi ilə əlaqədar sazişin dəyişdirilməsi və ləğv etmək hüququ əsasında (AR MM-in 422-ci mad.);

b) tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında (AR MM-in 421.1-ci mad.);

c) AR AM-in 95.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq maraqlı tərəfin sazişin dəyişdirilməsi və ya pozulması üçün məhkəmə qarşısında iddia qaldırmaq hüququna malik olması əsasında.

Aliment ödənilməsi barədə saziş məhkəmə qaydasında dəyişdirildikdə və ya ləğv edildikdə sazişin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi haqqında məhkəmə aktının qanuni qüvvəyə mindiyi andan öhdəliklər dəyişdirilmiş və xitam edilmiş sayılır (AR MM-in 424.3-mad.).

Məhkəmə qaydasında alimentin tutulması. Ailə üzvləri arasında alimentin ödənilməsi barədə saziş olmadıqda aliment almaq hüququ olan şəxslər (AR AM-in 13-16-cı fəsilərində göstərilmiş şəxslər) aliment tutulması barədə məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Ümumi qayda əsasında qanun alimentin könüllü ödənilməsi qaydalarını müəyyənləşdirmişdir. Əgər tərəflər alimentin ödənilməsi barə-

də saziş bağlamamışlarsa və ya alimentin ödənilməsi barədə bağlanmış saziş etibarsızdırsa, onda əlavə tədbir kimi məhkəmə prosedurası tətbiq edilir.

Məhkəmə qaydasında alimentin tutulması aliment almaq hüququnun yarandığı vaxtdan asılı olmayaraq istənilən müddətdə mümkündür. Lakin, aliment almaq hüququ olan şəxs buraxılmış müddətlər üzrə aliment ala bilməz. Bu yolverilməzdir. Çünki aliment ödəyən şəxs çıxılmaz vəziyyətə düşə bilər. Digər tərəfdən, alimentin ödənilməsi barədə ərizənin vaxtında verilməməsində aliment ödəyən şəxsin heç bir təqsiri yoxdur. Bu səbəblərə görə də aliment məhkəməyə müraciət edildiyi vaxtdan tutulur.

Digər tərəfdən, məhkəmə iddiaçının aliment almaq üçün məhkəməyə müraciət edəndək tədbirlər gördüyünü, lakin aliment ödəməli olan şəxsin onu verməkdən boyun qaçırması nəticəsində alimentin alınmadığını müəyyən edərsə, əvvəlki dövr üçün aliment 3 illik müddət həddində verilə bilər.

Alimentin ödənilməsi barədə məhkəmə aktı qüvvəyə mindikdən sonra aliment ödəyən üçün alimentin ödənilməsi məcburi xarakter alır. Bəzi hallarda məhkəmə çəkişməsi aylarla, hətta illərlə uzanır. Bu isə aliment alan üçün əsas dolanışıq mənbəyi olduğundan, aliment alan prosesin sonunu gözləmək iqtidarında olmur. AR AM-in 101.1-ci maddəsində bu məsələnin həllinə dair norma təsbit olunmuşdur. Orada qeyd olunur ki, məhkəmənin aliment tutulması barədə çıxardığı qətnamə qanuni qüvvəyə minəndək (uşaqlar üçün aliment tutularkən məhkəmənin aliment tutulması barədə qətnaməsi çıxarılanadək) məhkəmə AR MPM ilə nəzərdə tutulmuş qaydada alimentin müvəqqəti tutulmasını qət edə bilər.

Məhkəmə alimentin miqdarını müəyyən edərkən tərəflərin maddi və ailə vəziyyətini, yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə isə AR AM-in 76-cı maddəsində təsbit olunan qaydaları nəzərə almalıdır.

Alimentin tutulması barədə məhkəmə qətnaməsinin icrası zahirən sadə bir prosesdir. Belə ki, şəxsin işlədiyi təşkilatın müdiriyyəti icra vərəqəsi əsasında hər ay onun əmək haqqından və (və ya)

başqa gəlirindən aliment tutmağa və onu icra vərəqəsində göstərilmiş şəxsə əmək haqqı və (və ya) başqa gəlirlər verilən gündən sonra ən gec 3 gün müddətində verməyə və ya aliment tutulan şəxsin vəsaiti hesabına göndərməyə borcludur (AR AM-in 102-ci mad.). Aliment tutulan əmək haqqınının miqdarı ilə yanaşı, aliment tutulan şəxsin başqa gəlirlərinə aiddir: pul və ya natura ilə ödənilən tarif (vəzifə) maaşları, vaxtamuzd və işəmuzd qiymətlər və əməyin ödənilməsinin digər sistemləri üzrə əmək haqları; pul və ya natura ilə əmək haqqına olan bütün növ əlavələr; pul və natura ilə verilən mü kafatlar; iş vaxtından artıq vaxtda görülən işə görə, habelə istirahət və iş günü hesab edilməyən bayram günlərində, eləcə də ümumxalq hüzn günündə görülən işə görə pul və ya natura ilə verilən əmək haqqı və s.

Mülki proessual qanunvericilikdə **iki icraat** növü ilə alimentin məhkəmə qaydasında tutulmasının mümkünlüyü təsbit olunmuşdur: **iddia icraatı** və **əmr icraatı**. Alimentin **iddia icraatı** qaydasında tutulması **mübahisəli** məhkəmə icraatına aiddir və mülki işə digər tələblərlə birlikdə baxılır. Alimentin **əmr icraatı** qaydasında tutulması isə **sadələşdirilmiş** məhkəmə icraatına aiddir və mülki işə digər tələblər olmadıqda baxılır. Sonuncu icraat növü həm də bütün ailə üzvlərinin aliment öhdəliyini nəzərdə tutmur. Bu icraat növündə mülki işə yalnız tələb yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə alimentin alınması haqqında verildikdə baxılır.

AR MPM-in 112.1.3-cü maddəsinə əsasən, alimentin alınması haqqındakı məhkəməyə verilən iddialarda iddianın qiyməti bir il ərzində ödəmənin məcmusu ilə müəyyən edilmişdir. Bunun əsasında da “Dövlət rüsumu haqqında” AR qanununun 8.1.1 və 8.1.2-ci maddələrinə uyğun olaraq iddianın qiyməti 500 manatadək olduqda 20 manat, iddianın qiyməti 500 manatdan çox olduqda isə 30 manat məbləğində dövlət rüsumu ödənilməlidir. Əmr icraatı qaydasında alimentin tutulması barədə məhkəməyə ərizə verildikdə isə 20 manat məbləğində dövlət rüsumu ödənilir (“Dövlət rüsumu haqqında” AR qan. 8.3-cü mad.).

“Dövlət rüsumu haqqında” AR qanunu aliment alınması barədə iddialar üzrə iddiaçıları dövlət rüsumu ödəməkdən azad etmişdir (Qanunun 9.1.2-ci mad.). Məhkəmə tərəfindən alimentin tutulması haqqında iddiaçının xeyrinə qətnamə çıxarıldıqda həmin qətnamə ilə dövlət rüsumunun ödənilməsi vəzifəsini cavabdehin üzərinə qoyur.

AR AM-də alimentlərin ödənilməsinin bir sıra **təminatları** nəzərdə tutulur. Buna misal olaraq AR AM-in 104-cü maddəsini göstərmək olar. Bu normada təsbit olunmuşdur ki, aliment tutulması haqqında məhkəmənin qətnaməsinə və ya aliment ödənilməsi barədə notariat qaydasında təsdiq olunmuş sazişə əsasən aliment tutan müəssisənin müdiriyyəti qətnamənin icra olunduğu yerdə icra məmuruna və aliment alan şəxsə aliment verən şəxs işdən çıxdıqda onun işdən çıxması haqqında, habelə məlum olduqda onun yeni iş və yaşayış yeri haqqında 3 gün müddətində məlumat verməyə borcludur.

Aliment verməyə borclu olan şəxs iş və ya yaşayış yerinin dəyişməsi haqqında, aliment yetkinlik yaşına çatmayan uşağa görə tutulduqda, həm də əlavə qazancı (əvəzçiliklə işlərinə görə və s.) haqqında həmin müddətdə icra məmuruna məlumat verməlidir.

Göstərilmiş məlumatlar üzrsüz səbəbə görə xəbər verilmədikdə, bunda təqsirli olan vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Aliment ödənilməsinin təminatlarında biri də tələbin aliment ödəməli olan şəxslərin əmlakına yönəldilməsidir. Belə ki, aliment ödənilməsi barədə saziş və ya məhkəmənin qətnaməsi əsasında müəyyən olunmuş miqdarda aliment, habelə aliment üzrə borclar aliment ödəməli olan şəxsin qazancından və (və ya) digər gəlirlərindən tutulur. Qazanc və (və ya) digər gəlirlər çatışmadıqda aliment onu ödəməli olan şəxsin bankdakı və s. kredit idarələrindəki hesabında olan pul vəsaitindən, eləcə də mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsinə səbəb olan müqavilələr istisna olmaqla, müqavilə əsasında kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarına verilən pul vəsaitindən mülki prosessual qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada

tutulur. Bu vəsaitlər çatışmadıqda tələb aliment ödəməli olan şəxsin qanunla tələb yönəldilə bilən başqa əmlakına yönəldilə bilər.

Aliment ödəyən tərəfindən aliment ödənilməsi vəzifələrinin pozulması mülki-hüquqi məsuliyyət tədbirlərinin tətbiqinə əsas verir. Məhkəmənin qətnaməsi üzrə aliment ödəməli olan şəxsin təqsiri üzündən aliment üzrə borclar yarandıqda, təqsirkar şəxs aliment alana ödənilməmiş alimentin məbləğinin faizi miqdarında ötürülmüş hər gün üçün dəbbə pulu ödəyir. Aliment alan həmçinin aliment öhdəliklərinin vaxtında yerinə yetirilməməsi nəticəsində yaranmış itkilərin dəbbə pulu ilə ödənilməmiş hissəsinin ödənilməsini də tələb edə bilər (AR AM-in 108.2 və 108.3-cü mad.).

Ötürülən müddətlər üzrə alimentlərin tutulmasını aliment borcları üzrə tutulmalardan fərqləndirmək lazımdır. Aliment üzrə borclar aliment öhdəliyi yarandıqdan sonra, yəni aliment tutulmaları müxtəlif səbəblərə görə icra olunmadığı və ya lazımi qaydada icra olunmadığı halda əmələ gəlir. Ümumi qaydaya görə aliment üzrə borclar müəyyən edildikdə, icra vəərəqəsi və ya aliment ödənilməsi barədə notariat qaydasında təsdiq olunmuş saziş əsasında onların təqdim edilməsindən əvvəlki dövrə görə aliment 3 illik müddət həddində tutula bilər. Əgər aliment onu ödəməli olan şəxsin təqsiri üzündən ödənilməyibsə, əvvəlki dövr üçün aliment AR AM-in 100.3-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş 3 illik müddətdən asılı olmayaraq istənilən müddətdə tutula bilər.

Aliment üzrə borclar məhkəmənin aktı (qətnamə, məhkəmə əmri) və ya alimentin ödənilməsi barədə saziş ilə müəyyənləşdirilmiş miqdara uyğun olaraq icra məmuru tərəfindən müəyyən edilir. Yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə isə aliment borclarının ödənilməsi üçün AR AM-in 106.4-cü maddəsində xüsusi qayda nəzərdə tutulmuşdur. Orada qeyd olunmuşdur ki, bu Məcəllənin 76-cı maddəsinə uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlara ödənilən aliment üzrə borcların miqdarı aliment ödəməli olan şəxsin onu ödəmədiyi dövr ərzindəki qazancına və başqa gəlirlərinə görə müəyyən edilir. Həmin şəxs göstərilən dövrdə işləmədikdə və ya onun əmək haqqının və (və ya) başqa gəlirlərini təsdiqləyən sənəd təqdim edil-

mədəkdə, aliment üzrə borcların miqdarı borc tutulduğu vaxtda Azərbaycan Respublikası üzrə orta əmək haqqına görə müəyyən edilir. Borcların bu cür müəyyən edilməsi tərəflərdən birinin marağını əhəmiyyətli dərəcədə pozarsa, həmin tərəf məhkəməyə müraciət edə bilər. Bu halda məhkəmə tərəflərin maddi və ailə vəziyyətini və diqqətəlayiq olan digər halları nəzərə alaraq aliment üzrə borcları sabit pul məbləğində müəyyən edə bilər.

Aliment onun ödənilməsi barədə saziş əsasında tutulduqda, aliment üzrə borcları ödəməkdən azad edilmə və ya onun miqdarının azaldılması tərəflərin razılığı ilə həyata keçirilə bilər. Məhkəmə aliment ödəməli şəxsin iddiası üzrə aliment borcunun şəxsin xəstəliyi və ya digər üzrlü səbəblərə görə (məsələn, aliment ödəyən şəxsin azadlıqdan məhrum olma yerlərində yerləşməsi, xəstə olması, həqiqi hərbi xidmətdə olması, işədüzəlmənin mümkünsüzlüyü səbəbindən əmək haqqının və ya digər gəlirlərin olmaması və s.) əmələ gəldiyini, ailə və maddi vəziyyətinin bu borcları ödəməyə imkan vermədiyini müəyyən edərsə onu həmin borcları ödəməkdən tamamilə və ya qismən azad edə bilər.

Bir sıra hallarda məhkəmə aliment ödəyəni gələcək müddətdə alimentlərin ödənilməsindən azad edə və ya əvvəlcədən müəyyən olunan alimentin miqdarını dəyişdirə bilər. Məhkəmənin bu fəaliyyəti onun vəzifəsi yox, səlahiyyətinə aiddir. Məhkəmə öz təşəbbüsü ilə mülki iş qaldıraraq göstərilən səlahiyyəti realizə edə bilməz. Bunun üçün aliment ödəyən və ya aliment alan məhkəməyə müraciət etməlidir. AR AM-in 112.1-ci maddəsinə əsasən, aliment ödənilməsi barədə saziş olmadıqda, məhkəmə tərəfindən alimentin miqdarı müəyyən olunduqdan sonra tərəflərdən birinin ailə və ya maddi vəziyyətində dəyişiklik olmuşsa, məhkəmə tərəflərdən istənilən birinin tələbi ilə alimentin müəyyən olunmuş miqdarını dəyişə bilər və ya aliment ödəməli olan şəxsi tərəflərin diqqətəlayiq başqa maraqlarını da nəzərə almaqla aliment ödəməkdən azad edə bilər. Bundan başqa, yetkinlik yaşına çatan və fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxsin aliment ödəməli olan şəxsə qarşı qəsdən cinayət törətdiyi və ya ailədə nalayiq davrandığı (məsələn, spirtli içkilərdən, narkotik vasitələrdən

və ya psixotrop maddələrdən sui-istifadə etməsi, qumara qurşanması, ailə üzvlərinə qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törətməsi və s.) müəyyən edilərsə, məhkəmə həmin şəxs üçün aliment tutulması barədə tələbi rədd edə bilər.

Aliment alanların mənafeələrinin hüquqi mühafizəsi. Alimentləşdirmə institutunun daha çox hissəsi aliment alanların mənafeələrinin mühafizəsinə dair əlavə təminatları nəzərdə tutan normalardan ibarətdir. Bu təminatları əks etdirən normalardan biri tutulan **alimentlərin məbləğinin indeksasiyası** ilə bağlı normalardır (AR AM-in 97 və 110-cu mad.). Tutulan alimentlərin məbləğinin indeksasiyası dedikdə, istehlak qiymətlərinin artması ilə əlaqədar dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş fiziki şəxslərin pul gəlirinin artırılması mexanizmi başa düşülür. İndeksasiyanın məqsədi fiziki şəxslərin alıcılıq qabiliyyətinin saxlanılmasını təmin etməkdir. Buna müvafiq olaraq, alimentin indeksasiyası istehlak qiymətlərinin artması ilə əlaqədar yaranmış inflyasiyadan aliment alan şəxslərin müdafiəsini təmin etmək məqsədi daşıyır. Alimentin ödənilməsi barədə sazişdə tərəflər alimentin indeksasiyası barədə şərt nəzərdə tuta bilərlər. Əgər sazişdə aliment miqdarının indeksasiya qaydası nəzərdə tutulmayıbsa, indeksasiya AR AM-in 110-cu maddəsinə əsasən aparılır. Belə ki, məhkəmə qətnaməsi ilə sabit pul məbləğində tutulan alimentin indeksasiyası aliment tutan təşkilatın müdiriyyəti tərəfindən müəyyən olunmuş minimum əmək haqqı məbləğinin artımına mütənasib olaraq müəyyən edilir. Alimentin indeksasiyası məqsədi üçün məhkəmə tərəfindən onun miqdarı müəyyən olunmuş minimum əmək haqqı məbləğinin müəyyən mislinə uyğun sabit pul məbləğində müəyyən edilir.

Aliment alan şəxslərin mənafeələrinin hüquqi mühafizəsi təminatlarından biri də **aliment ödəməli olan şəxs xarici ölkəyə daimi yaşamaq üçün getdikdə aliment tutulmasını** özündə əks etdirən AR AM-in 111-ci maddəsidir. Xarici ölkəyə daimi yaşamaq üçün gedən şəxs AR AM-in 94, 97 və 98-ci maddələrinə uyğun olaraq qanunla saxlamağa borclu olduğu ailə üzvləri ilə aliment ödənilməsi barədə saziş bağlaya bilər. Aliment ödənilməsi barədə saziş olma-

dıqda, maraqlı şəxslər məhkəməyə müraciət edərək aliment miqdarını sabit pul məbləğində müəyyən etməklə onun birdəfəlik üsulla ödənilməsini və ya alimentin əvəzinə müəyyən əmlak verilməsini, yaxud alimentin sair üsulla ödənilməsini tələb edə bilərlər.

Aliment alanların mənafeələrinin mühafizəsinin daha bir təminat növü **tələblərin əvəzləşdirilməsinin və alimentin geri qaytarılmasının yolverilməzliyi** barədə qaydalardır. Aliment başqa qarşılıqlı tələblərlə hesablaşmaya cəlb edilə bilməz (AR AM-in 109.1 və AR MM-in 545.0.5-ci mad.). Alimentin ödənilmiş məbləği qanunda göstərilmiş hallar istisna olmaqla, heç bir halda (hətta səhv olaraq artıq məbləğ hesablanaraq ödənilmiş olsa da) geri tələb oluna bilməz. İstisna təşkil edən hallara isə aiddir:

1) aliment ödənilməsi barədə saziş aliment ödəyən tərəfi aldatma, ona hədə-qorxu gəlmə və ya zor tətbiq etmə nəticəsində bağlandığına görə etibarsız hesab edildikdə;

2) məhkəmənin qətnaməsinin, aliment ödənilməsi barədə saziş və ya icra vərəqəsinin saxtalaşdırılması faktı məhkəmə hökmü ilə təsdiq olunduqda;

3) aliment alan tərəfindən yalan məlumatların verilməsi və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi ilə əlaqədar aliment tutulması haqqında məhkəmə qətnaməsi ləğv olunduqda.

İstisna halları müəyyən edən hərəkətlər uşağın və ya yetkinlik yaşına çatan fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxsin nümayəndəsi tərəfindən edilmişsə, aliment geri tələb olunmur, lakin alimentin ödənilmiş məbləği aliment ödəmiş şəxsin iddiası əsasında təqsirkar nümayəndədən tutulur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

6. Г.Ф.Шершеневич. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907.). М.: Фирма “СПАРК”, 1995 – 556 с.;
7. Победоносцев К.П. Курс гражданского права: В трех томах. Том 2 / Под редакцией В.А.Томсинова. – М.: Издательство “Зерцало”, 2003. – 656с. – (Серия “Русское юридическое наследие”);
8. Антокольская М.В. Семейное право: Учебник. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Юристь, 2002. – 336 с.;
9. ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. Учебник. Часть 3 / Под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого.-М.: ПРОСПЕКТ, 1998.-592с.;
10. M.D.Dəmirçiyeva. Ailə hüququ. Bakı-Qanun-2003. 384 s.;
11. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarlarının toplusu. “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, Bakı, 2008-ci il, 936 səh.;
12. Bakı şəhəri Xəzər Rayon Məhkəməsinin 15 avqust 2016-cı il tarixli 2(003)-4473/2016 nömrəli qətnaməsi.

Normativ-hüquqi aktlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi;
3. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi;
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi;
5. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi;
6. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi;
7. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi;
8. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi;
9. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi;
10. “Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 25 avqust 1992-ci il tarixli Qanunu;
11. “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 13 iyun 1995-ci il tarixli Qanunu;
12. “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 aprel 1996-cı il tarixli Qanunu;
13. “Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 19 may 1998-ci il tarixli Qanunu;
14. “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu;
15. “Dövlət rüsumu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 dekabr 2001-ci il tarixli Qanunu;
16. “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının 27 dekabr 2001-ci il tarixli Qanunu;
17. “Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu;
18. “Yaşayış minimumu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 5 oktyabr 2004-cü il tarixli Qanunu;
19. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 oktyabr 2004-cü il tarixli Qanunu;
20. “Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 oktyabr 2005-ci il tarixli Qanunu;

21. “Sosial müavinətlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli Qanunu;
22. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının 16 iyun 2009-cu il tarixli Qanunu;
23. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 iyun 2010-ci il tarixli Qanunu;
24. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiyaya Qanunu;
25. “Uşaqların icbari dispanserizasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının 5 mart 2013-cü il tarixli Qanunu;
26. “Azərbaycan Respublikasında 2019-cu il üçün yaşayış minimumu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 noyabr 2019-cu il tarixli Qanunu;
27. “Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarəti Qaydasının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 may 2012-ci il tarixli 626 nömrəli Fərmanı;
28. “Yerli icra hakimiyyətləri haqqında Əsasnamənin təsdiq olunması barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 iyun 2012-ci il tarixli Fərmanı;
29. “Sosial müavinətlərin artırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 avqust 2013-cü il tarixli, 973 nömrəli Fərmanı;
30. “Azərbaycan SSR Qəyyumluq və Himayəçilik Orqanları haqqında Əsasnamə”nin təsdiq olunması barədə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 5 oktyabr 1970-ci il tarixli, 386 nömrəli Qərarı;
31. “Övladlığa götürməyə, qəyyumluğa və himayəyə imkan verməyən xəstəliklərin Siyahısının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 avqust 2000-ci il tarixli, 141 nömrəli Qərarı;
32. “Notariat hərəkətlərinin aparılması qaydaları haqqında Təlimatın təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 11 sentyabr 2000-ci il tarixli, 167 nömrəli Qərarı;
33. “Valideyn himayəsindən məhrum olan və övladlığa götürülən uşaqların uçot Qaydalarının, uşaqları övladlığa götürməyi arzu edən şəxslərin uçot Qaydasının və Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların övladlığa götürülməsini arzu edən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin uçot Qaydasının

- təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 20 sentyabr 2000-ci il tarixli, 172 nömrəli Qərarı;
34. “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin tətbiqi ilə əlaqədar bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1 mart 2001-ci il tarixli, 52 nömrəli Qərarı;
  35. “Uşaqlar üçün valideynlərinin aliment tutulan, manat və xarici valyuta ilə aldıkları əmək haqqının və (və ya) başqa gəlirlərinin növlərinin müəyyən edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 23 may 2001-ci il tarixli, 98 nömrəli Qərarı;
  36. “Fiziki şəxs barəsində icra sənədi icra olunarkən tələbin yönəldilməsinə yol verilməyən əmlak növlərinin dəqiq Siyahısının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 iyun 2002-ci il tarixli, 89 nömrəli Qərarı;
  37. “Açıq və qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələri haqqında Nümunəvi Nizamnamə”sin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 may 2003-cü il tarixli, 65 nömrəli Qərarı;
  38. “Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydasının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 oktyabr 2003-cü il tarixli, 145 nömrəli qərarı;
  39. “Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 may 2011-ci il tarixli, 79 nömrəli Qərarı;
  40. Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin Kollegiyasının 15 aprel 2013-cü il tarixli 26-6 nömrəli “Ölkəlararası övladlığa götürmə üçün müraciətin və sənədlərin qəbulu” və “Ölkədaxili övladlığa götürmə ilə bağlı məlumatların verilməsi” üzrə inzibati rəqlamentlər barədə Qərarı.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun QƏRARLARI:

1. **“Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəli haqqında”** Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli, 7 nömrəli Qərarı;
2. **“Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında”** Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 29 oktyabr 2009-cu il tarixli 1 nömrəli Qərarı;
3. **“Validənlərin və digər qohumların uşaqla ünsiyyətdə olmaq hüquqları ilə əlaqədar qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında”** Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 oktyabr 2011-ci il tarixli 6 nömrəli Qərarı;
4. **“Nikahın pozulması, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələbinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında”** Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 mart 2016-cı il tarixli, 8-2/2016 nömrəli Qərarı.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin QƏRARLARI:

- 1. “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 132.1.1 və 132.1.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair”** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 5 oktyabr 2012-ci il tarixli Qərarı;
- 2. “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 17.2.3-cü maddəsinin və 182-ci maddəsinin bəzi müddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair”** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 9 iyul 2013-cü il tarixli Qərarı;
- 3. “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 80 və 81-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair”** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 27 yanvar 2015-ci il tarixli Qərarı;
- 4. “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair”** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 16 oktyabr 2015-ci il tarixli Qərarı.

Beynəlxalq normativ-hüquqi aktlar:

1. “Ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsi” (10 dekabr 1948-ci il);
2. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” 4 noyabr 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyası;
3. “Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi” (20 noyabr 1959-cu il);
4. “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt” (16 dekabr 1966-cı il);
5. “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt” (16 dekabr 1966-cı il);
6. “Uşaqların övladlığa götürülməsi haqqında” Avropa Konvensiyası (24 aprel 1967-ci il);
7. “Qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya” (18 dekabr 1979-cu il);
8. “Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya” (BMT-nin Baş Məclisinin 44-cü sessiyasında 20 noyabr 1989-cu il tarixdə qəbul edilib);
9. MDB ölkələrinin “Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında” Konvensiyaları (22 yanvar 1993-cü il və 07 oktyabr 2002-ci il).

AİLƏ HÜQUQU

Dərs vəsaiti

**Bakı
MÜTƏRCİM
2019**

«Mütərcim» NPM-də səhifələnmiş və çap olunmuşdur.

Çapa imzalanıb: 14.03.2019.
Format: 60x84 1/16. Qarnitur: Times.
Həcmi: 16,5 ç.v. Tiraj: 300. Sifariş № 67.

“Mütərcim” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi

Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b

Tel./faks 596 21 44

e-mail: mutarjim@mail.ru

www.mutercim.az